

Csizmadia Ervin

A POLITIKA ÉS AZ ÉRTELMISÉG

Pártok, agytrösztök, hálózatok

Századvég Kiadó
Budapest, 2003

© Csizmadia Ervin, 2003
© Századvég Kiadó, 2003

A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram, valamint
az Országos Takarékpénztár
és Kereskedelmi Bank Rt. támogatta.

TARTALOM

Bevezetés	9
POLITIKA, HAGYOMÁNY ÉS NYUGAT-EURÓPA	
A két háború közötti magyar politikatudomány diszkurzív tematikái	15
A két háború közötti politikatudományi tradíció értelmezésének szempontjai	15
A magyar politikatudomány szervezeti és személyi helyzete összehasonlító perspektívában.....	18
Tematikák és politikatudományi diszciplináris kísérletek	21
A két háború közötti és a mai diszkurzív politikatudomány	27
Gondolatok a távolabbi és közelebbi múlttól	31
Nyugat-Európa mint konstrukció.....	41
A témaválasztás, a metodológia és a Nyugat-paradigma.....	41
A diszkurzív nézőpont lényege.....	43
A rivális elitek Nyugat-képe a '80-as években	46
A Nyugat-konstruálás és a diszkurzív diktatúra	52
Következtetések	55
IDEOLÓGIÁK, ESZMÉK, PÁRTOK A '90-ES ÉVEKBEN	
Ideológiák, eszmék és a politika nyelve	61
Bevezetés.....	61
A politikai nyelvi tradíció elemei	62
Ideológiák, eszmék és a nyelv megváltozása.....	65
Irányzatok és nyelvek elkülönülése	70
A konzervatív és a liberális eszme és nyelv	75
Pártok és eszmék a rendszerváltó Magyarországon.....	81
A politikai eszmék státusa.....	82
A pártok eszmei arculatának változásai az elmúlt tizenkét évben	84
Az eszmei konfliktusok előtérbe kerülésének mélyrétegei.....	93
Befejezés.....	98
A pártok alkalmazkodóképessége és a pártverseny dinamikája.....	99
Bevezetés.....	99
A pártverseny aszimmetrikus trendjei Nyugat-Európában	101
Alkalmazkodóképesség és pártverseny Magyarországon.....	109

Az alkalmazkodás alternatív mintája: a Fidesz	
a magyar pártrendszerben	116
Befejezés	121
Farkasszemek	123
Bal-jobb; fekete-fehér; igen-nem	123
Baloldaliság és jobboldaliság: diszkvalifikáló történeti verseny	127
A liberalizmus, a konzervativizmus és a szociáldemokrácia pozíciói ma.....	131

KAMPÁNYLOGIKÁK, VÁLASZTÁSOK ÉS A DEMOKRÁCIA ÁLLAPOTA

Az 1998. évi választások értelmezése	141
Az MSZP-SZDSZ-kormány belső megosztottságának hatása a választásokra	142
A Fidesz szövetségkeresési stratégiája	144
A kulturális identitáskeresés mint a beágyazottság pótléka	145
A bizonytalan szavazók meghódítása	148
Arculatformálás és szervezeti építkezés.....	149
Következtetések	152
Választások felé	153
Bevezetés.....	153
A pártok egy évvel a választások előtt	156
A pártok furcsa világa Magyarországon.....	173
Győzelem és végveszély.....	181
Az SZDSZ mint kis párt.....	182
A liberális értékek és a pártpolitika.....	185
A mozgalmiságtól a professzionizálódásig	188
A negatív kampány mint önkifejezés	190
A demokratizálódás szakaszai és a magyar demokrácia a 2002. évi választások után	195
Demokrácia és/vagy demokratizálódás	195
A demokratizálódás logikája	196
A demokrácia-koncepciók közös elemei a '90-es években.....	198
Hagyomány és demokrácia.....	199
A Fidesz tekintélyteremtési kísérlete és demokrácia-felfogása.....	201
Az MSZP demokrácia-felfogása	205
A demokrácia és a köztársaság. A magyar demokrácia állapota 2002 tavasza után.....	207

PÁRTOK, AGYTRÖSZTÖK ÉS A POLITIKA HÁLÓZATOSODÁSA

Pártok és agytrösztök	213
Az agytrösztök fogalma.....	214
Az agytrösztök kialakulásának két hulláma	216
A politikai pártok körüli agytrösztök funkciói.....	220
Az 1998-as magyar választások és az agytrösztök szerepe	224
A politikai gyenge kötések tézise	234
Következtetések	235
Jegyzetek	236
A pártok és a korrupció mint tematika 2000-ben.....	239
A korrupciós tematika és a korrupcióellenes küzdelem	239
A korrupciós tematizáció első periódusa Magyarországon (1996-1998).....	240
A korrupciós tematizáció új modellje az Orbán-kormány idején	243
A korrupció mint téma és a botránykeltés technológiája.....	248
Pártok és politikai hálózatok	251
Hálózatelmélet a politikában	251
A magyar pártok hálózatosodási kapacitása	254
A sikeres cselekvés és a politikai hálózatok.....	258
Formális és informális politika	261
Bevezetés.....	261
A politika sokdimenziós természete	262
A formális-intézményes politika egyedülvalóságának mítosza	264
Az informális politika közegei.....	267
A formális és az informális politika egymásra hatása és a demokrácia konszolidációja.....	273
Konklúzió	278
A tanulmányok eredeti megjelenési helyei	281
Irodalom	283
Névmutató.....	303

BEVEZETÉS

A politika és az értelmiség bonyolult kapcsolatáról rengeteg monográfia és tanulmány készült az elmúlt évtizedekben, s most, amikor útjára bocsátom ezt a könyvet, legelőször is azt a kérdést kell feltennem magamnak, hogy mennyiben lesz ez más, mint a többiek. Az lesz a legjobb, ha némileg részletesebben – mondhatni lépésről lépésre – próbálom megadni a választ.

A könyv nem pusztán az *értelmiség* és a politika, hanem a *politika* és az értelmiség sokrétű kapcsolatáról, egymásra utaltságáról szól. A politika világa ugyanis korántsem egydimenziós. Néhány évvel ezelőtt (különösen a rendszerváltást követő években) magam is úgy gondoltam (sokakkal együtt), hogy az átmenet nem csupán egy új *rendszerminőséget* (demokráciát) hozott létre, de egy új *politikuminőséget* (a professzionális politikus kategóriáját) is. A késő Kádár-kor zavarosnak és hanyatlónak tűnő „követelménynélkülisége” helyébe világos kritériumok lépnek, s ezen kritériumokat nem a botcsinálta politikusnak tetsző rendszerváltó értelmiség, hanem a politikai képzés különféle fázisain átmenő profik fogják megtestesíteni. 2003 tavaszán úgy látom, ez a várakozás nem igazolódott, s rögtön hozzáteszem: egyáltalán nem bánom, hogy ez így van. A politika működtetése ugyanis – éppen a magasabb minőségű demokráciában – nemcsak a „felkent” professzionalisták (szakértők, technokraták, igazgatási szakemberek, menedzserek és így tovább) privilégiuma, hanem az értelmiség széles köreié is. A két csoport szerveződési és kiválasztási elvei persze eltérnek egymástól, a politika soha nem lehet *értelmiségi*, miként *igazgatási* sem. Mivel azonban a politika a legszélesebb értelemben való *közösség* ügyeiről szól, a professzionalistáknak és a „mindent tudó” értelmiségieknek egyaránt helyük van benne.

A „ki az értelmiséggel a politikából” típusú – sokáig általam is megváltónak hitt – szlogeneket tehát ma már nem osztom. Ebből persze nem következik a másik végletes állítás: „be az értelmiséggel a politikába”. A fentiekből egyetlen dolog következik: a politikai folyamatok alakításában a két nagy csoport különféle módokon, eszközökkel és stratégiákkal egyaránt részt vesz. A profi politikusok működése lényegesen karakteresebben figyelhető meg a *formális* intézményekben (pártok, parlament, érdekszervezetek, kormány stb.), az értelmiségiek jobban kedvelik a lazább, *informális* szerveződéseket. Érdemes észrevenni, hogy a 21. század politikai folyamatait, a döntéshozatalt vagy akár magát a kormányzást sem tudjuk megérteni, ha csupán a formális dimenziót szemléljük, és elfelejtkezünk az informális metszetekről. Profik és „mindent tudók” folyamatosan hatnak egymásra, ráadásul sehol nincs megírva a nagykönyvben, hogy a profi politikusból egyszer nem lehet

értelmiségi, és fordítva: az értelmiségi nem vállalhat akár pártvezetői vagy miniszteri szerepet.

Szóval fel van adva a lecke, és másodszor arra szeretnék kitérni, hogy ezt a leckét hogyan igyekszem megoldani ebben a kötetben. Ez a könyv nem klasszikus monográfia; az olvasó látni fogja, hogy 1998 és 2003 között született tanulmányok rendeződnek itt tematikus egységekbe. Ugyanakkor a könyv – legalábbis szándékaim szerint – több mint korábban született tanulmányok gyűjteménye. A kötet *monografikus* igénygel lép fel, amire – azt hiszem – feljogosít az, hogy az elmúlt öt évben írott dolgozatok meglehetősen egyértelműen ugyanabba az irányba mutatnak. A tartalmi egységet igyekeztem stílus- és szerkezetbeli egységgel is kiegészíteni, ezért az írások nem betűhíven követik az eredeti szövegeket. Ahol szükségesnek tűnt – és voltak ilyen helyek –, változtattam az eredeti fogalmazáson. Ebben a munkában (is) köszönöm olvasószervezőm, Székely Beáta igényes és jó ötleteit.

A kötet írásai a politikai folyamatok *két kitüntetett szereplőjéről* (a professzionális politikusokról és az értelmiségiekről) próbálnak minél többet elmondani. A könyv fő állítása az, hogy a politika igen bonyolult kölcsönhatások révén formálódik, s ebben a folyamatosan zajló műveletben egyaránt szerepe van a hagyományoknak, a külső körülményeknek, az intézményeknek, a szándékoknak és akaratoknak. Ebből a megállapításból az is következik, hogy a könyv nagyon határozott állásfoglalás is a politikai folyamat *automatizált szemlélete ellen*, amely szerint vannak eleve elrendelt folyamatok, hierarchiák, azaz például az intézmények magasabb rendűek, mint a nem intézményesült szervezeti formák és így tovább. Az elmúlt években az a kutatói meggyőződés alakult ki bennem, hogy a politikai folyamatot a legteljesebben egy komplex, sokrétű magyarázat segítségével értelmezhetjük, amelynek kifejezetten árt, ha engedünk a leegyszerűsítő, ám divatos, egydimenziós megközelítéseknek.

A politika folyamata e könyv tanulmányaiban olyan kihívás, amelyet sokszor, sokféleképpen kell szemügyre vennünk, amely időről időre más arcát mutatja, amely soha nem lezárt. Hadd említsek meg néhányat azok közül a témák és problémák közül, amelyek különösképpen foglalkoztatnak, és amelyek visszatérnek a könyv lapjain.

Az első a politika *hagyományainak* kérdése. Erős konzervatív attitűddel rendelkező liberálisként hadd mondjam azt, hogy tévedés a hagyományok kérdését pusztán *ideológiai* síkon értelmezni. A hagyománynak nem csupán abban van jelentősége, hogy mit *gondolunk* a múltról, hanem például abban is, hogy érzékelünk-e bizonyos *cselekvési hagyományokat*. A magyar történelem különösen alkalmas terep arra, hogy észrevegyük, mi kötheti össze a cselekvési hagyományok színjén mondjuk a '30-as és a '90-es éveket. Vagy éppen azt is elemezhetjük, hogy a '80-as évek értelmiségi cselekvési tradíciói miként formálják a demokrácia első évtizedét. Nem nagyon hiszek abban,

hogy létezik hagyománynélküli jövő, sőt éppen azt gondolom: Magyarország globális alkalmazkodása saját hagyományaink jobb megértését és értelmezését is megkívánja. S ez nem *ideológiai* feladat; mindez a kötet azon tanulmányaiból is kiderül, amelyek e tárgykörben mozognak.

A második nagyobb kör, amely foglalkoztat, a politikai folyamatok és változások *dinamikája*. Nem osztom a statikus politikatudomány felfogását, azét, amely hosszú távra szóló, változatlan magyarázó receptekkel kíván szolgálni. A rendszerváltás utáni 13 év bőséges példával szolgál annak bizonyítására, hogy a „*pantha rei*” tétel a politikában is mennyire igaz. A kötet számos írása elemzi ezeknek az olykor rendkívül vehemens változásoknak az okait, olykor a már említett *akaratlagos* okokat is. A Fidesz sokak által elemzett változásait például nem tudnánk értelmezni, ha nem fordítanánk megfelelő figyelmet a pártvezetők szubjektív szándékaira, amelyek mögött persze erős ideológiai és elvi megfontolások is állnak. De azt is meg kell állapítanunk, hogy a szubjektív szándékok dinamikája nem jelent kielégítő magyarázó elvet: magának a pártrendszernek a komparatív vizsgálata adhat érdemi támpontokat ama kérdés megválaszolásában, hogy a magyar pártok és pártrendszer *miért úgy és olyan dinamikában* változott, ahogyan azt mindannyian megtapasztaltuk. A könyv sok adalékkal próbál szolgálni a tekintetben, hogy a hazai változások mennyiben rímelnek a német, az angol, a francia vagy a spanyol változásokra; Orbán Viktor vagy éppen Medgyessy Péter személyét és jelentőségét igyekszem összefüggésbe helyezni az európai bal- és jobboldal markáns politikusaival. Mindezen elemzések tanulsága: a pártok folyamatos változásban vannak, soha nincs egy olyan állapot, amelyet késznek lehetne nevezni. Az elemző feladata (ez szilárd szakmai meggyőződésem), hogy jelezze az általa fellelni vélt mozgatórugókat, fejlődési irányokat, és igyekezzék megtalálni a tipikus jegyeket. Írásaimból viszonylag keveset lehet megtudni arról, hogy helyesnek, jónak tartom-e az ilyen-olyan változásokat. Legyen ez az egyébként általam egyáltalán nem lebecsült *kritikai politológiai* feladata.

Végül jelezném, hogy van az itt közölt dolgozatoknak egy harmadik nagyobb érdeklődési vonulata, ez pedig a *formális* és az *informális* politika összekapcsolódásának, vagy másképpen: a professzionális politika és az értelmiségi politika egymás mellett élésének kérdése. Határozott meggyőződésem, hogy a politikában (s pontosan a legújabb fejlemények mutatnak erre) a formális-demokratikus intézmények mellett egyre inkább felértékelődik az informalitás világa. Sokak szerint az informalitás egyenesen az 1990 utáni „új demokráciák” strukturális sajátossága, amely veszélyezteti a korábban kialakult demokráciák liberális alkotmányosságát mint alapvető elemet. Az illiberális vagy defektus demokráciák irodalmáról bőségesen tájékozódhat e kötet olvasója, de megítélésem szerint az informális politika nem olyan nagy veszélyforrás, mint ahogyan azt némelyek hiszik. Természetesen

– mint mindenben – itt is a határok kérdése a legfontosabb. Egy demokráciára kétségkívül veszedelmet jelent, ha a formális intézmények kiürülnek, és szerepüket informálisan burjánzó szövevények veszik át. Sokak szerint például az Orbán-kormány idején megnövekedett ez a formális demokráciát és jogállamot fenyegető veszély. S azt is láthatjuk, hogy a Medgyessy-kormány kritikussai körében is megjelent az az érv, hogy az új kormány éppen ettől a „legrosszabb” hagyománytól (az informalitástól és a klientúraépítéstől) nem tudta megszabadítani az országot.

Akárhogyan is, a legelszántabb demokráciahívóknak is meg kell barátkozniuk azzal, hogy a demokrácia *nem kizárólag* intézményes rend, tehát az informalitás, a nem intézményesített politikai és állampolgári cselekvés *nem ab ovo* veszélyforrás. A kötet számos tanulmánya igyekszik körüljárni ezt a problémát, amellet érvelve, hogy a politikatudomány feladata ennek az informális, vagy más szóval *hálózati* szférának a mind teljesebb megismerése. Hajlok afelé, hogy a politikai folyamatokat és változásokat a *hálózatelmélet* segítségével is elemezzem, ami Magyarországon még viszonylag szokatlan diszciplína, de reményeim szerint egyre több politikai jelenség leírásában lesz majd a segítségünkre.

Mindezek után nem maradt más hátra, mint hogy rábízam a szövegeket az olvasóra. A *politika és az értelmiség* reményeim szerint felvet néhány alapvetően fontos és a 21. század elejének fő politikai mozgásformáit érintő problémát. Utólag meglepve látom, hogy szinte valamennyi írás a „Mi a politika?” kérdése körül forog. Talán nem véletlen ez; a rendszerváltás korának politikaképe most fordul át az ezredforduló új politikájába. 13 év alatt nemcsak a politikusok és az értelmiség változott meg alaposan, de talán mi, elemzők is.

Én bizonyosan.

Budapest, 2003. májusa

POLITIKA, HAGYOMÁNY ÉS NYUGAT-EURÓPA

A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY DISZKURZÍV TEMATIKÁI

Dékány István, Ottlik László és Makkai János munkássága

Az alábbi dolgozat a magyar politikatudomány tradíciójáról megkezdett, de lezáratlanul maradt vitához kíván kapcsolódni. A *Politikatudományi Szemle* című folyóiratban 1993–1994-ben folyt ugyan diskurzus erről a témáról, ám minden különösebb hozadék nélkül. Írásomban azonban nem csupán azt a vitát kívánom folytatni, hogy *vannak-e* hagyományai a mai magyar politikatudománynak (a válasz nem lehet kétséges), hanem egy *meghatározott nézőpontból* igyekszem megvizsgálni a rendelkezésünkre álló írásos hagyatékot. E hagyatékából mindenekelőtt az érdekel, hogy *milyen politikafelfogás, politika-szemlélet* rajzolódik ki belőle, hogyan értelmezik a korszak politikatudósai vizsgálatuk tárgyát: a politikát.

A dolgozatban kizárólag a két világháború közötti periódusra koncentrálok. Az első részben – kapcsolódva a már jelzett korábbi vitához – magáról a vizsgálandó tradícióról lesz szó. Megpróbálom bemutatni, hogy nem teljesen megalapozottak azok a megközelítések, amelyek szerint az 1919 utáni politikatudományt az egyoldalú *jogászias* vagy *intézménycentrikus* megközelítés jellemezte. Ezt követően – tekintettel a téma viszonylagos ismeretlenségére – röviden bemutatom azt a politikatudományi (vagy tágabban: társadalomtudományi) feltételrendszert, amely a két háború között kialakult. A harmadik, nagyobb részben a politikatudósok műveiből kirajzolódó kulcsfogalmakkal és elemzési kategóriákkal foglalkozom, mint például a közvélemény, közérdek, politikai vita, politikai szerepek és politikai hiedelmek. Végezetül megkísérlem, hogy a diszkurzív politikatudomány mai nézőpontjából értékeljem a bemutatott tradíciót.

A két háború közötti politikatudományi tradíció értelmezésének szempontjai

Ha a vizsgált korszak politikatudományi termését értelmezni kívánjuk, nem különösebben támaszkodhatunk komolyabb szakirodalomra. Láncki

András igen színvonalas áttekintésén kívül nemigen születtek megvilágító erejű feldolgozások (Lánczi, 1994). De Lánczi sem tudja maradéktalanul megragadni a korszak politikatudományának lényegét. Két fő okát látom annak, hogy Lánczi nem jut el a dolgozatomban később kifejtendő – és a számunkra ma leginkább hasznosítható – tradíció összetettségének felismeréséig. Az egyik az államtudomány szerepére, a másik a politikatudomány belső fejlődésére és a nyugat-európai kihívásokra való alkalmazkodására vonatkozik.

Ami az elsőt, tehát a politikatudomány fő illetékességi körét illeti, Lánczi abból indul ki, hogy a politikatudományunk Magyarországon egy *tágabb* és egy *szűkebb* értelmezése alakult ki. Tágabb értelemben a politikatudomány voltaképpen azonosítható a publicisztikával, bár itt voltaképpen nem is politikatudományról, hanem a *politikáról való gondolkodásról* van szó. A hagyomány az 1790-es évektől teremtdődik meg, meghatározott politikai-társadalmi okokból: „A kilencvenes évek reformgondolkodói nemcsak tematikailag, de műfajilag is hosszú időre meghatározták a magyar politikatudomány karakterét: eszméiket pamfletekben, brosúrákban, röpiratokban, rövid értekezésekben fogalmazták meg, azaz *műfajilag publicisztikát* írtak.” (Lánczi, 1994: 94–95)

Szűkebb értelemben viszont a politikatudomány *jogászias* és *államcentrikus*; míg a publicisztikai politológia (hogy Szabó Márton kifejezését használjam) elsősorban a francia felvilágosodás eszméinek befolyása alatt áll, addig a szűkebb értelemben vett, mondhatnánk: igazi politikatudomány döntően német eredetű.

Érdekes ugyanakkor, hogy a szerző szerint ennek a műfajilag nagyon is különböző tradíciónak van közös eleme, mégpedig az *állam szerepének vizsgálata*. Az államcentrikus megközelítés nem pusztán Kossuth és Széchenyi vagy Kossuth és Deák (publicisztikai) vitáiban, de Concha Győző akadémiai munkásságában is a legerőteljesebb vonulat. Mindezek alapján Lánczi arra a következtetésre jut, hogy „aligha szükséges bizonygatni, hogy miért kell az állammal foglalkozni, amely a premodern politikatudománytól kezdődően az egyetemes politikai gondolkodás központi fogalma. Az állam eszméje olyan kategória, amely összekötő kapocs lehet a mai politikatudomány és a magyar politikai gondolkodás tradíciója között”. (Lánczi, 1994:98)

Ennek a megközelítésnek a kritikájára rövidesen kitérek, de előtte nézzük Lánczi másik szempontját. Ennek lényege az, hogy a két háború között a korábbiakhoz képest elkanyarodás következett be a politikatudomány művelésében. Állítása az, hogy a dualizmus korában a magyar politikatudomány egyfelől szinkronban volt a korszak nyugati irányzataival (pozitivizmus, evolucionizmus, neokantianizmus); másfelől a magyar politikai gondolkodás (az állam rendszeres vizsgálatával) professzionalizálódott is. „Ehhez képest a húszas és harmincas évek visszalépést jelentettek: bebizonyosodott, hogy a »nemzeti sajátosságokra« specializálódott magyar társadalmi gondol-

kodás nemcsak az euro-amerikai politikatudományhoz képest, de önmagához képest is visszaesett.” (Lánczi, 1994:102) Lánczi a harmincas évekre azonban mégsem egy bizonytalan „euro-amerikai” modellt és normát alkalmaz, hanem egyértelműen az *amerikai*. „Amerikában a politikatudomány azáltal vált modern tudománnyá, hogy – összhangban a modern politikai gondolkodás logikájával – a politika tényleges működését igyekezett megérteni, megszabadult a kizárólagos jogászias szemlélettől, a történeti paraboláktól és a publicisztikai iránytól.” (Lánczi, 1994:104) Magyarországon azonban továbbra is megmaradt (sőt, a korábbiakhoz képest csak tovább erősödött) a politikai gondolkodás kettős tradíciója: a németesen jogászias-akadémikus és a publicisztikai. Így hát – jobb híján – „regényírók, költők, publicisták próbálták betölteni azt az űrt, amely a létező szakszerű jogi gondolkodás – Moór Gyula, Horváth Barna – és a nem létező szakszerű politikatudomány között húzódott”. (Uo.)

Az olvasó talán megbocsátja, hogy viszonylag hosszasan foglalkoztam egyetlen szerző munkájával, de a fent bemutatott értékelés mindenképpen részletesebb méltatást kíván, már csak azért is, mert éppen e megközelítés-sel vitatkozva kívánom kifejtetni saját álláspontomat.

Ami Lánczi első fölvetését illeti (a magyar politikatudomány államcentrikus hagyományáról), ezt a megközelítést árnyalnunk kell. Nézetem szerint a magyar politikatudományunk létezik másfajta tradíciója is. Az 1990-es évek első felében, a rendszerváltás folyamatán éppen túljutva, tulajdonképpen érthető, hogy a szerző az *intézményi* tradícióknál horgonyozza le magát. A magyar rendszerváltás döntően az *állam* és a *politikai rendszer egésze* szintjén hozott radikális változásokat; a korszak elemzője joggal érezkelhetette úgy, hogy a hagyományok is elsősorban a jogcentrikus politikatudományhoz teremtenek átvezetések. Kevésbé érdekelte a szerzőt (másokat még kevésbé), hogy a politikatudomány már a harmincas években sem csupán az *akadémiai-jogi* és a *publicisztikai* irányzatból tevődött össze. Ennek a tradíciónak ugyanis integráns része egy olyan vonulat is – igaz, ezt nem lehet önálló irányzatként definiálni –, amely rokon vonásokat mutat a napjainkban diszkurzívnak tekintett politikatudománnyal. Elismerem: ezt a vonulatot az államcentrikus-jogászias fogalomhasználat sokszor elfedi. Még sincs okunk arra, hogy a tradíciónak ezt az ágát méltatlanul mellőzzük. Lánczi András megközelítéséből hiányzik az igény, hogy feltárja a politikatudomány (és rokontudományai, mondjuk a politikai pszichológia) keletkezésének és professzionalizálódásának körülményeit, holott – mint rövidesen kifejtem – *ilyen tradíció* (amelyet különösen a diszkurzív politikatudomány hasznosíthat) *létezik*.

Ami mármost Lánczinak azt a második tézisének illeti, mely szerint a hazai politikatudomány nem követte a politikatudomány és a politikai pszichológia amerikai modelljét, valamint saját hagyományaitól is elkanyarodott, a szerző Harold D. Laswell, illetve Kornis Gyula (1933) példáját hozza fel.

Lánczi úgy méltatja Laswell könyvét (Laswell, 1950), mint amely „nem törekszik valamely politikai közösség (mondjuk az amerikai) politikájának megváltoztatására, s nem is rajzol föl olyan ideálokat, amelyek normaként lebegnek a politikai közösség feje fölött”. (Lánczi, 1994:103) Ezzel szemben – véli a szerző – Kornis éppenséggel prekoncepciókat próbál igazolni: például azt, hogy a politikai vezetők kiválasztásában nem érvényesül a minőségi szempont. Csakhogy egyáltalán nem biztos, hogy Laswellnek Kornis a párja. Nagyon könnyen elképzelhető, hogy Laswellhez sokkal közelebb álló magyar politikatudósok is léteztek a korban. Másrésről, ha elismerjük azt, hogy a modern politikatudomány Laswell 1936-os könyvével emancipálta magát a társadalomtudományok között (Lánczi, 1994:103), akkor azt mondhatjuk: korántsem kéne biztos, hogy ezt az úttörő művet és közelítősmódot célszerű számon kérni a magyar politikatudományon. Különösen akkor, ha a politikatudomány és a politikai szociológia *európai* állapotát nézzük. Európában – mint majd látjuk – a politikatudomány és a szociológia az amerikai-nál jóval nehezebben szerveződött meg és különült el más diszciplínáktól.

A magyar politikatudomány szervezeti és személyi helyzete összehasonlító perspektívában

Természetesen nem vitatható, hogy az 1919 utáni korszak társadalomtudományának javarésze egyáltalán nem volt mentes *ideológiai* preferenciáktól. Nagyon érdekes ebből a szempontból a '30-as évek vezető establishment-szociológusának, Dékány Istvánnak az álláspontja, aki a szociológiát *ideológiának* nevezte, amely nem pusztán a társadalomról, hanem a társadalomnak szól. (Dékány, 1937)

Az, hogy az ideológiai elem domináns tényezője a hazai társadalomtudományi kötetnek, az 1919-ben kiépülő rendszer jellegével magyarázható. E rendszer általános jellemzőinek bemutatása itt nem feladatunk, csupán azt jegyzem meg, hogy a rendszer kezdetétől jelentkező *ideologikus önreflexió hierarchizálta, preferálta és diszpreferálta az egyes társadalomtudományokat*. A politikatudomány és a szociológia – még az európai országokéhoz képest is – lassú intézményesülése és professzionalizálódása azzal függött össze, hogy a rendszer ideológiai legitimációja szempontjából a szellemtörténetnek, illetve a történeti tudományoknak lényegesen nagyobb szerep jutott. A politikatudomány és a szociológia elvontabb-kategoriálisabb nyelvezete nehezen volt felhasználható közvetlen ideologikus szükségletek kielégítésére.

Ugyanakkor a politikatudomány és a szociológia korabeli képviselőinek megvolt az igényük egy sajátos, a politikai és ideológiai szempontoktól független önszerveződésre. Ennek az igénynek a jegyében alakult meg 1921

közepén a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomtudományi szakosztálya, amely kiadta a *Társadalomtudomány* című folyóiratot. Az alapító határozatban ezt olvashatjuk: a szakosztály és a folyóirat egyesíteni kívánja az etnológiával, szociológiával, politikatudománnyal foglalkozókat.¹ A korszak vezető (természetesen döntően konzervatív vagy konzervatív-liberális) tudósai nem rejtették véka alá, hogy mit tekintenek *elfogulatlan* tudománynak. Az a tudománykép, amely a politikatudósok és szociológusok többségét jellemezte, a *radikalizmussal* való szembenállást jelentette. Úgy vélték tehát, hogy az elfogult, felforgató jellegű radikalizmus volt az, amely Magyarországot az 1918–1919-es katasztrófába sodorta, s ezzel szemben hatékony ellenérőt csak az elfogulatlan, a hagyományokra és az organikus fejlődésre épített (tudomány)politika jelenthet.²

Mindazonáltal a *Társadalomtudományt*, majd – 1925-től – a Magyar Társadalomtudományi Társaságot nem célszerű pusztán azon az optikán keresztül vizsgálni, hogy miként szolgálják bizonyos kultúrpolitikai vagy ideológiai célok szolgálatát. Sokkal szerencsésebb, ha a mai politikatudomány tradícióinak vizsgálatánál nemcsak *intézményi-szervezeti* fejleményeket, hanem *egyéni tudományos teljesítményeket* veszünk alapul.

Ami az intézményesülést illeti, európai összehasonlásban Magyarországnak jelentősek a lemaradásai. Németországban tizenhat egyetemi tanszéken oktattak különböző szakszociológiákat. Romániában négy, Csehszlovákiában három, Jugoszláviában és Ausztriában két-két egyetemen folyt társadalomtudományi képzés. Magyarországon a szociológia először 1942-ben kapott egyetemi képviseletet a Pázmány Péter Tudományegyetemen. (Saád, 1990:11)

Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a '20-as években komoly nemzetközi kisugárzású szociológiai közélet csak Németországban volt. (Saád, 1990:11) Magyarországon a társadalomtudományok intézményesítése és professzionalizálódása – különösen a '30-as évek elejétől – megrekedt, bár kétségtelen, hogy a hazai tudóstársadalom legjava rendszeresen járt nemzetközi tudományos konferenciákra.

Az intézményi-szervezeti keretek továbbfejlesztésére tehát a Horthy-korszakban lényegében nem került sor. A „hivatalos” társadalomtudomány közege végig a Magyar Társadalomtudományi Társulat (csúcsidőszakában, a '20-as évek végén, több mint 700 tagja volt), orgánuma a *Társadalomtudomány* című folyóirat maradt. Ez a helyzet sem zárta ki azonban, hogy jelentős egyéni teljesítmények jöjjenek létre.

Ami a szorosabban vett politikatudományt illeti, 1919 után korántsem a nulláról kellett indulni. A jogászias és a publicisztikai irány mellett már a század első évtizedében is létezett a politikatudománynak egy hagyományteremtő irányzata, amelyet Réz Mihály képviselt. Réz 1909-ben megjelent kötetében két dolgozatot szentelt a politikatudomány *határainak és módszereinek* vizsgálatára. (Réz, 1909) Ez a megközelítés nem sorolható be a Concha-

féle államközpontú politikatudományba, amelynek jócskán volt utóélete (pl. Krisztics Sándornál és másoknál) a két háború között is. Réz írásai ugyanis már átvezetést jelentenek a század elejéig egyeduralkodónak tekinthető nem publicisztikai felfogásoktól a par excellence politikatudomány felé.

Ottlik László politikaelmélete például nem sorolható be a Concha Győzői-i hagyományba. (Ottlik, 1926, 1942) Személyében – mint majd látni fogjuk – az akadémiai politikatudomány új irányokba próbált tájékozódni. Hasonlóképpen komoly hozadékkal bír Dékány István szociológiája és politikaértelmezése. (Dékány, 1923, 1932) Mint azt már mások kimutatták, Dékány társadalom- és politikai lélektani diszciplína-teremtési kísérletei – különösen Laswell törekvései tükrében – figyelemre méltóak. (Lánczi, 1994) Más kérdés, hogy a '30-as évek közepétől Dékány feladja a *politikai pszichológia mint önálló diszciplína* megteremtésére irányuló elképzeléseit, azaz már nem annyira szociológusként, mint inkább ideológusként jelenik meg előttünk.

Az egyéb személyes teljesítmények sorából kiemelhetjük még Makkai Jánost, aki – nem tisztán tudományos alapokon állva – amolyan politikai szociológiai monográfiát írt. (Makkai, 1943) Rudai Rezső neve pedig azért kívánczik ide, hogy illusztráljuk: a harmincas évek közepén erőteljesen jelen volt a pártok, a parlament, a politikai ideológiák szerepét analizáló politikatudományi szemléletmód is. (Rudai, 1936)

Ha némi nemzetközi kitekintést kívánunk tenni, és a magyar társadalomtudomány nemzetközi elfogadottságát, presztízsét vesszük alapul, akkor nem regisztrálhatunk sok pozitív jelenséget. Bár magyar szociológusok és politikatudósok részt vettek nemzetközi konferenciákon, komoly előadásokat nem tarthattak. A '20-as években a nemzetközi szociológiát olyan tudósok fényjelezték, mint Tönnies, Kelsen, Michels, Sombart vagy Wiese (hogy csak néhányat említsek közülük); mellettük a magyar tudomány képviselőinek nem sok esélye volt. Saád József írja: „Az a »nemzetközi szociológia«, ami a hazai tudománypolitikában az európai áramlatok közvetítőjeként jelenik meg, a tudományág nemzetközi mezőnyében provinciálisnak számít, s európai tájékozottsága meglehetősen érdektelen.” (Saád, 1990:14) Bár nem gondolom, hogy a hazai tudományos élet képviselői kizárólag tudományos okokból voltak érdektelenek a nemzetközi tudományos közösség számára (gondoljunk csak arra, hogy Németország akkoriban a weimari demokrácia korát élte, Magyarország pedig mérsékelten autoritárius rendszer volt), mégis elmondható: a hazai tudomány jelentős személyiségei nemzetközileg versenyképtelenek voltak. Ez a körülmény azonban még nem ok arra, hogy ne próbáljuk föllelni a hazai politikatudósok munkáinak originális, napjaink politikatudománya számára is fontos elemeit.

Tematikák és politikatudományi diszciplináris kísérletek

Ebben a részben szeretném bővebben is kifejteni azt a hipotézist, miszerint nem tartható a jogászias és a publicisztikai irányzat kettősségéről szóló (korábban kifejtett) elmélet. A húszas-harmincas évek politikatudományi írásaiban *másfajta megközelítésmódok* is körvonalazódnak. Észre kell venni azt az elmozdulást, amely a politikatudományi munkák egy részében testet is ölt: megjelenik például – önálló szakirányként – a *politikai pszichológia*. A dualizmus évtizedeiben ilyen érdeklődése nem volt a hazai tudománynak. Egy másik érdekes változás: a politikatudósok elkezdnek foglalkozni a közvélemény, a közérdek, a közjó kérdéseivel. Ugyancsak fontossá válik bizonyos politikai szerepek (mint például kormánypártiság–ellenzékiesség) vizsgálata és így tovább. A továbbiakban ezért négy nagy tematikus blokkba rendezve próbálom áttekinteni az 1919 utáni Magyarország akadémiai politikatudományának egyéni teljesítményeit.³ Mielőtt elvégezném ezt a munkát, csak annyit jegyzek meg, hogy mint minden klasszifikációt, az enyémet is érheti majd az önkényesség vádjá. Ezt megelőzendő jelzem tehát szempontjaimat.

A válogatás szempontjai mindenekelőtt politikatudományiak. Azt szeretném bemutatni, hogy a korszak politikatudósai *hogyan konstruálják meg* a maguk politikaképét, azaz mennyiben járulnak hozzá diszciplinájuk professzionizálódásához. További szempont annak jelzése, hogy a tudományos élet reprezentatív alakjai hogyan viszonyulnak a *nemzetközi trendekhez és tendenciákhoz*, azaz áll-e az a tétel, hogy a két háború között a politikatudomány és a szociológia „nemzeti tudományként” kívánt funkcionálni. Igyekszem bemutatni, hogy ez egyoldalú beállítás; a korszak szereplői korántsem csak „belső”, ideologikus, hanem „külső”, tudományos követelményeknek is igyekeztek eleget tenni, amikor a politikatudomány műfajáról, tárgyáról, funkciójáról elmélkedtek. Végül megemlítem – erre a záró részben térek bővebben ki –, hogy elhanyagolom a politikatudomány ún. klasszikus vonulatát, a súlyos, vaskos és nehezen emészthető államtani munkákat. Helyettük azokat a munkákat vonom be az elemzés körébe, amelyekben a szerzők *cselekvőket vizsgálnak, a cselekvőket nem állítják hierarchiába, amelyekben tehát nem pre-determinált a „jó” és a „rossz” cselekvő fogalma*, s ahol nem feltétlenül az állam áll az értékhierarchia élén. Hipotézisem szerint a két háború közötti magyar politikatudomány európeáért volt a közismerten feltételezettnél, és joggal mondhatjuk róla, hogy magán hordozta a diszkurzív szemléletmód csíráit.

A művelt olvasó előtt közismert, hogy a két háború közötti korszak egyik uralkodó – bár diszciplinárisan nem behatárolható – kutatási iránya a *tömeg* fogalmához kapcsolódik. Oswald Spengler (1997), Gustave Le Bon (1913), Ortega y Gasset (1995) és mások művei fénylik ezt az irányt. Magyarországon is óriási megrázkódtatást okozott a „tömegek” beáramlása a politikába. Ennek a jelenségnek a politikatudomány új önszemléletére is hatása volt.

A „hagyományos” (Concha Győző nevével azonosítható) politikatudomány viszonylag statikus volt; nem számolt a társadalom nagy csoportjainak mozgásba lendülésével. Dékány István, a Horthy-korszak egyik legismertebb politikai szociológusa viszont éppen arra építette elméletét, hogy az új korszak politikai cselekvéseit csak a szereplők pszichológiájából lehet levezetni. Dékány 1923 és 1932 között számos kísérletet tett a *politikai lélektan* meghonosítására. Kísérletét három szempontból értékeljük röviden: 1. hogyan definiálta a politikai lélektant; 2. hogyan helyezte el a tudományok rendszerében; 3. hogyan és honnan választott tudományos mintát magának.

Ami a politikai lélektan meghatározását illeti, érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a fogalom oppozíciós jellegű; a szerző a *politikai lélektant* szembeállítja korának uralkodó irányzatával, amely csak az egyén lelki életével, illetve egyesek egymásra hatásával foglalkozik. (Dékány, 1923:7–8) Szűk tíz évvel később már nem csupán elhatárolja egymástól az *egyéni- és társadalom-pszichológiát*, illetve a politikai pszichológiát, de egyenesen úgy fogalmaz: az előbbiek nem adnak egyetlen téglát sem a „politikai pszichológia épületéhez”. Holott – állítja Dékány – „minden politika alkalmazott lélektan”. (Dékány, 1932:1) Megállapítása sok kortárs gondolkodó nézeteivel cseng egybe, akik a politikai életben zajló mozgásokat, szabályszerűségeket nem elsősorban csoport- vagy egyéni érdekekből vezették le. A korszak kutatói – ellentétben az individuális cselekvők vizsgálatára épülő korábbi korszakot – egyre gyakrabban kérdezték, hogyan cselekszik a társadalom, az összesség. Dékány válasza az volt, hogy erre a kérdésre csak a *kollektív érzeltek vizsgálata*val adhatunk választ. A közösségi érzületek szilárdsága, virulenciája ugyanis „a legnagyobb államfenntartó hatalom, amely különösen nagy állami válságok idején tűnik ki roppant jelentőségében”. (Dékány, 1932:26)⁴

A politikai lélektant tehát olyan tudománynak tekinti, amely nem pusztán egyes egyének, hanem *csoportok egymásra hatásának* bonyolult kérdéseire is megpróbál választ találni. Ez azonban átvezet ahhoz a második kérdéshez, hogy hogyan határozható meg a politikai lélektan a tudományok rendszerében.

A politikai lélektan Dékány felfogásában amolyan *egységhelyreállító* tudomány. A tudományos kutatások eredendő összetartozását ugyanis a 19.

század specialista kutatási iránya széttördelte, azaz voltaképpen megszűnt a tudománynak az a szerepe, hogy egységben látja a világot.

De a szétszakadó, specializálódó – ha tetszik: pozitivistá – tudománynak a részekre való szétesés mellett van egy további súlyos teherterele. Ez pedig az ember *érzelmi utópizálása*, azaz az „érzelmileg jó ember optimista utópiája”. (Dékány, 1932:6) A szerző szerint a specializálódás és az utópizálás ugyanannak a dolognak a két oldala. Ha nem ismerjük a társadalmi valóság teljességét, könnyen ragadhatnak el ábrándos elképzelések, például a jó emberek társadalmáról. A politikai lélektannak – ezzel szemben – olyannak kell elfogadni az embereket, amilyenek. (Dékány, 1932:6)

Ez utóbbi gondolat visszavisz bennünket Laswell híres mondatához: „A politika tanulmányozása a befolyás és befolyásolás tanulmányozása. A politika tudománya állapotokat rögzít, a politikáról való filozofálás viszont preferenciákat igazol.” (Idézi Láncki, 1994:103) A dolog érdekessége, hogy Dékány – Laswellhez hasonlóan – a „megöröklött” politikatudományi szemléletmóddal *szemben* fogalmazza meg a dolgok *leírásának*, azaz előzetes preferenciáktól való elválasztásának követelményét. Azaz példát találtunk arra, hogy a hazai mezőnyben nem csupán a fentebb említett Laswell–Kornis párhuzam lehet releváns; léteztek olyan megközelítések is, amelyek saját feladatukat – ha elvont kategóriákkal is – az *empirikus viszonyok feltárásában horgonyozták le*.⁵

S ezzel elérkeztünk harmadik jelzett problémánkhoz, a mintaválasztáshoz. Vajon a politikai lélektannak mint diszciplinának a létrehozása milyen nemzetközi trendekhez köthető?

Dékány nem hagy kétséget afelől, hogy az *amerikai* szociológiát tekinti mintának.⁶ Két okból is. Egyrészt, mert az európai szociológia beleragadt olyan „részletkérdésekbe”, mint az osztályok tagozódása, elhelyezkedése vagy a jövedelemelosztás zavarai, tehát olyannyira specializálódott, amely nem lehet minta az újjászerveződő magyar tudomány számára. Másrészt az USA azért is válhatott mintává, mert az *egységesülésre*, az *összeolvadásra* (tudományos és társadalmi értelemben) adott modellt. Márpedig Dékány szerint a szociológiának először is arra a kérdésre kell választ keresnie, hogyan lesz heterogén elemek halmazából együttműködésre képes társadalom. (Dékány, 1923:10)

A dékányi érvelésből ugyanakkor logikusan vezet az út a politikai lélektan mint önálló diszciplína visszaszorulásához, illetve feloldódásához a mindennapi életben. Ha ugyanis az amerikai típusú heterogén elemek összeolvadása megtörtént, talán nincs is szükség önálló politikai lélektanra mint tudományra, csak „karbantartó” társadalmi ideológiára. Dékány későbbi művei már elsősorban ilyen jellegűek.

A két háború közötti politikatudomány e tárgykörében tett felvetései már csak azért is érdekesek számunkra, mert a *közjó* és a *közérdek* fogalmának tematizálása az 1990-es évek második felének is eminens politikai (Csizmadia, 1999c) és elméleti feladata. (Szabó Márton, 1999)

Különösen figyelemreméltó, hogy a korszak tudósai milyen komolysággal foglalkoznak a témával, ami jól mutatja: a politikatudomány képes volt elhatárolni egymástól a tömeg alakatlan és a közvélemény strukturált fogalmát. Sőt, a fentebb más szempontból már elemzett Dékány a „társadalmi iránytérítő” tényezőkről szólva a közvéleményt az első helyre tette (az állam, az egyház és az egyén elé). A közvélemény Dékánynál folyamatosan *értéktéleket* termel, de nem azonosítható a többséggel, a kisebbséggel vagy valamilyen társadalmi „átlaggal”. A közvélemény „spontán keletkező anonim reakciók összege, más szóval valamely anonim tárgyról közölt anonim vélemény”. (Dékány, 1923:55)

A spontaneitás és az anonimitás fogalmai azonban eléggé bizonytalanra teszik ezt a definíciót. Am Dékány elméletében a közvélemény „kaotikus állapot” szimptóma: a közvéleményt csak egyének ragadhatják ki „kaotikus és alvatlan állapotából”. (Dékány, 1923:58)

A közvélemény *nagy politikai egyéniségek* által történő informálásának, majd újrainformálásának teóriája azonban maga is vitatott elmélet volt. Krisztics Sándor például (aki Concha talán legismertebb tanítványa a két háború között) a közvélemény fogalmát a *kormányzás* szempontjából gondolta végig. Szerinte a közvélemény fenomenjén keresztül az állam kormányzása kiegészül olyanokkal, akik sem nem közhivatalnokok, sem nem törvényhozók. „Az állami akarat – írja – nem csupán az arra elhivatott szervek (választott törvényhozó képviselő-testület, felelős kormány és államfő) útján jön létre, hanem szervetlenül is – a közvélemény által... Sőt a közvéleménnyel szembe törvény sem állítható s tartósan ki sem kényszeríthető.” (Krisztics, 1931:108)

Krisztics azonban tovább is megy, mint Dékány, amikor megmutatja, hogy amíg a közvélemény a „néplelek napról napra hullámozó megnyilatkozása, addig a korszakban a közvélemény állandó típusa”. (Krisztics, 1931:109) Ez azért érdekes gondolat, mert míg Dékánynál a politikus autonómiája megfellebbezhetetlen (hiszen ő formálja a közvéleményt), addig Kriszticsnél a közvélemény az abszolút, s vele szemben a politikus alkalmazkodásra kötelezett.

Mindkét szerzőhöz képest eredeti mondanivalója van a korszak talán legfelkészültebb politikatudósának, Ottlik Lászlónak. Ő már nem pusztán rögzíti, hogy a hatalomban lévők szemben állnak egymással és szükségük van egymásra, őt már az érdekli, *hogyan vitatkoznak a politikusok a közérdekről és a közvélemény szerepéről*.

A vita, persze, sok más kérdésről is zajlik, és igazából a politikai erőszak mennyiségének csökkenéséből eredeztethető. De mire irányul ez az adott vita? Mindenekelőtt a közérdek fogalmának definiálására. A vita „normális” koreográfiája, hogy a vitatkozók vitapartnereiket, illetve a „közvéleményt” próbálják meggyőzni arról, hogy *ők* testesítik meg a *közérdeket*, míg a másik fél csak *részleges* vagy *egyéni* érdekeket képvisel. (Ottlik, 1942:31)

De a vitának van egy másik dimenziója is. Amikor a felek a közérdekről vitatkoznak, nem pusztán az a kérdés, ki hogyan definiálja a közérdeket; a vita arról is szól, *hogyan kell helyesen gyakorolni a hatalmat*. Természetes, hogy ebben a tekintetben merőben eltérőek lesznek az álláspontok, de ez nem azért van, mert a felek egyike ab ovo a „jót”, a másik a „rosszat” képviseli. Politikai (ízlésbeli, szimpátia stb.) alapon persze el lehet dönteni a kérdést, de *politikatudományi* megközelítésben csak annyi rögzíthető, hogy a vitának vannak íratlan szabályai, továbbá a felek természetesen a saját befolyásukat kívánják növelni, és ellenfelüket csökkenteni.

A két háború közötti politikatudomány nem csekély tette, hogy a közvélemény és a közérdek fogalmát diszkurzív térbe helyezte, és ezáltal rámutatott arra, hogy itt egy szakadatlan küzdelemről van szó, ami éppenséggel a politika legbensőbb természetéből táplálkozik.

De azért is fontosnak kell tartanunk ezt a felismerést, mert túlmutat a „hagyományos” politikai munkák statikus látásmódján.

Politikai szerepek: kormánypártiság–ellenzékiiség

Míg a régebbi politikatudományban (Deák, 1911; Szirtes, 1917) a pártok viszonylag statikus képződmények, és kevésbé vizsgálják a kormánypártiság–ellenzékiiség szembenállást tudományos szempontból, addig korszakunkban a pártok jellemzése már nem pusztán *történeti*, hanem *elméleti*. Három aspektusból tekintem át röviden a pártok szerepéről szóló politikatudományi tételeket.

Az első metszet, hogy a pártok alapvetően különböznek minden más szervezettípustól. Szerzőink nemcsak az egymással hadakozó *pártok* vizsgálatából vonják le a következtetést a közérdekre és a hatalom helyes gyakorlására vonatkozóan. Jelzik a pártok (kormány- és ellenzéki pártok) „*érdekeazonosságát*” más szervezetekkel, például érdekcsoportokkal szemben. A pártok tehát a közérdek fogalmának tematizálását *nem engedik át* más csoportoknak. (Ottlik, 1942:50)

Másodszor: a kormánypártok és az ellenzéki pártok között is folyamatos a vita, s ez a vita döntően *világnézeti* természetű. Tekintettel arra, hogy a tét a közérdek, a „helyes” politika meghatározása, a kormánypártok csak úgy tehetik meggyőzővé bírálatukat az ellenzéki pártok fölött, illetve az ellenzé-

ki pártok a kormánypártok fölött, ha nem pusztán csak a *személyi alkalmatlanságot*, hanem a *helytelen világnézeti alapállást* olvassák ellenfelük fejére. (Ottlik, 1942:56) Ugyanakkor, ha a kormányzást – mint mindennapi mesteriséget – nézzük, megállapítható, hogy annak sikere nem elsősorban a világnézet konzekvensz mivoltán, sokkal inkább ismereteken, tapasztalatokon, intuíción, ítélőerőn és erkölcsi tulajdonságokon múlik. „A világnézet – írja Ottlik – legjobb esetben is csak másodlagos, járulékos tényezője lehet a kormányzásnak, amelynek sikere elsősorban az említett személyes képességek meglétén, illetőleg hiányán múlik.” (Uo.)

Ezekben a fejtegetésekben – ha burkoltan is – egy egészen új megközelítést láthatjuk a politikának, amit modern szóval *public policynak* nevezhetünk. A világnézeti alapokon zajló közérdek- és közjó-viták a politikának más régiójában zajlanak, mint a kormányzás technikái „jóságáról” zajló viták. Kissé túlfeszítve azt mondhatjuk: Ottlik politikaelmélete közelít a *politics-policy* dimenzióbeli és tartalmi különbségek regisztrálásához, jóval azt megelőzően, hogy ezek a fogalmak valóságosan felbukkantak volna.

Végül a harmadik aspektus a kormánypárti és az ellenzéki politikai (ha tetszik: érületi) *szerepkülönbségek* problematikája. E tárgykörben ismételten Dékány István írásaira hagyatkozunk. Dékány – láttuk – módszeresen kezdte el kutatni a társadalom lélektanát, s a politikát alkalmazott lélektanak tartotta. De míg főntebb azt emeltük ki, hogy mi az érzületek *önmagukban vett* szerepe, most azt kell nyomatékositánunk, hogy mi a kapcsolat a pártok és a társadalmi érzületek között. Az első, amit a szerző leszögez: különbség van kormány- és ellenzéki pártok között a közérzületek kifejezésében. Az 1919 előtti korszakot hozza fel példaként, mikor is az akkori korszak magyar kormánypártjai aktuális érdekekre, pusztán „belátásra” (pl. a Monarchia fenntartása) alapozták tevékenységüket, de elhanyagolták a közérzületek „ápolását”. (Dékány, 1932:29) A pártok – folytatja – tömegérzületi támogatás hiányában erőtlenné válnak. Különösen érdekes az a fejtegetés, hogy az *érdekek* és az *érzületek* közül egyértelműen az utóbbiak a fontosabbak. Ha alapul vesszük a politikatudományban közhelynek számító kijelentést, miszerint ez az időszak a tömegpártok (osztálpártok) kora (Katz-Mair, 1995), akkor azt mondhatjuk: a dékányi politikai lélektan a tömeg- és érdekpártiság dekomponálását jelenti – természetesen 1918–1919 traumájából indulva ki.

Dékány elméletének további fontos eleme a kormánypártiság és az ellenzékiiség morfológiájának leírása. Ismereteim szerint Dékány volt az első, aki foglalkozott a politikai szerepváltás, azaz az ellenzékbeli kormányra kerülés problémájával, megállapítva, hogy itt nem valamiféle személyes deformálódásról, hanem a politikai szerep megkövetelte strukturális alkalmazkodásról van szó. (Dékány, 1932:156)

A legátfogóbb politikai szociológiai munka Makkai János *Politika-isten rabságában* című könyve, amelyet inkább „hiedelem-szociológiának” nevezhetünk. Ennek a munkának (bár nem nevezhető szakjellegű politikai pszichológiának) nagy érdeme, hogy – hasonlóan a korábban bemutatottakhoz – igyekezett kitágítani a politikatudomány határait. A tágítás egyfelől *történeti* jellegű (milyen szerepet játszanak a politikai hiedelmek a történelemben), másfelől *jelenbeli* (milyen módon vannak jelen a politikában). Makkai – nem lévén szaktudós – igen „szellősen” határozza meg a politika fogalmát: „A politikai tevékenység voltaképpen nem egyéb, mint a politikai hiedelemmel való élés gyakorlata.” (Makkai, 1943:101) Itt már nincs szó (mint Concha korosztályánál) államcentrikus-jogászias megközelítésről, a közérdek vagy éppen a kormányzati-ellenzéki szerepek teoretizálásáról. Makkai felfogásában tehát soha nem *érdekcsoportok*, hanem *hiedelmcsoporthok* küzdenek egymással. „Ezért – írja – a politika tudományának új nagy feladata az kellene hogy legyen, hogy megvizsgálja: a társadalom hogyan él a benne élő politikai hiedelemmel.” (Uo.) De Makkai nem lokalizálja mondanivalóját a politikára, hanem azt kiterjeszti a *tudományok* világára is. Megdöbbenően emlékeztet Thomas Kuhn elméletére (Kuhn, 1984), mikor azt írja: „A nagy hiedelmek virágzása ledönti a tudományos eredmények jórészét is, és más tudományos eredményeket hoz létre. Minden politikai hiedelem teljesen újjaértékeli a tudománynak mindazokat az ágait, amelyek érdeklődésre számot tartanak.” (Makkai, 1943:167)

Bár a szerző „totalizálja” a politika fogalmát, míg más létezésformák (mint például a tudomány) önmozgását lényegében negligálja, könyve abból a szempontból mégis méltó lehet az utókor figyelmére, hogy a politika-tudománynak nem csupán a korábban bemutatott akadémiai irányzata létezett akkoriban, de egy olyan is, amely inkább a publicisztikus-esszéisztikus tradíciót kívánta továbbvinni.

A két háború közötti és a mai diszkurzív politikatudomány

Bemutattuk a két háború közötti „hivatalos” politikatudomány néhány reprezentatív szerzőjét. A dolgozat végén néhány megjegyzés a hagyaték értelmezését, jellegét, hasznosíthatóságát illetően.

1. A magyar politikatudományi tradíció fentebb bemutatott szerzőit és műveit célszerű elválasztani mindenféle *politikai* konstellációtól. Ha így tesszünk, lehetőségünk nyílik arra, hogy olyan érdemek is előkerüljenek, amelyeket a politikai címkék eltakarnak.

2. Mint a dolgozat elején (Lánczi András írásával kapcsolatban) láttuk: a hazai jelenlegi politikatudományon belül is elég markáns az a megközelítés, miszerint a két háború közötti korszak politikatudománya egyrészt államtudományi karakterű és elkanyarodó jellegű a nyugat-európai mainstream-től. Tanulmányommal vitatni kívántam ezt a megközelítést, és igyekeztem ráirányítani a figyelmet e tradíció legfontosabb és máig élő vonulatára: *politikai pszichológiai irányultságára; a közjót és a közérdeket tematizáló hajlandóságára; valamint a politikai szereplők közötti vitaszituációk tudományos leírására.*

3. Ez olyan hozadéka ennek a periódusnak, amit a mai politikatudománynak komolyan kell vennie. Amikor Ottlik megrajzolja a politikai vita természetét, karakterizálja a politikai közvélemény fogalmát, mindenféle ideologikus elfogultság nélkül jellemzi a „pártharcok dialektikáját”, vagy amikor elemzi a poliarchia fogalmát, akkor igen modern fogalomkészlettel, látásmóddal rendelkező tudósként áll előttünk. Természetesen ez a modernség nem jelent feltétlen időtállóságot. Ottlik vaskos tudományos tévedései ellenére (gondoljunk csak arra a tézisére, hogy a demokrácia és a diktatúra nem ellentétei egymásnak [Ottlik, 1929]) olyan politikatudományi tradíció képviselője ő, amely hasznosítható, mert egyfelől magát a tudományt kívánja körülhatárolni, másfelől – a politikai folyamatok vitaközpontú elemzésével – új, ma is vállalható kiindulópontokat teremt.

4. Ezzel a tradícióval nem az a baj tehát, hogy nem eléggé tudományos, inkább az, hogy a '30-as évek második felének politikai küzdelmei felőltek a legjobb politikatudósok energiáját is, azaz a politikatudomány még kevésbé intézményesedett, mint a szociológia.

A falukutató szociográfusok megjelenése, a népi-urbánus vita (Fricz, 1996b; Tóth, 1993), a német befolyás erősödése lényegében elvette a teret a nyugodt tudományos alkotómunka elől. Ennek a nyugodt építkezésnek az ideje most, a '90-es években látszik talán eljönni, miután a '40-es évek közepe és a '80-as évek eleje között nem beszélhetünk politikatudományról, s a '80-as évek elején is inkább csak a rendszerátalakítás „segéd tudományáról”.

5. A húszas-harmincas évek politikatudománya – bár mutat elzárkózó vonásokat – nem kizárólag „nemzeti tudomány”. Fontos tanulság, hogy az európaival szemben az amerikai politikatudomány ismert és méltányolt vonzáskör volt Magyarországon. Ha Laswell már túl későn is jött ahhoz, hogy mintává váljon, a tendencia mégis megfigyelhető.

6. Végezetül egyet kell értenem Lánczi Andrással: a bemutatott szerzőknél és művekben elég erőteljes a demokráciaellenes érvelés. (Lánczi, 1994:103) Szerzőink kevésbé nevezhetők liberálisnak és demokratának. Dilemmánk tehát nem kicsi. Vállalhatjuk-e vajon a nyilvánvalóan antiliberális, antidemokratikus hagyományt?

A válasz – azt gondolom – az, hogy ahogyan Carl Schmittet, Max Weberet, Heideggeret, Spengleret (hogy csak néhány nevet említsek) lehet és kell (bár

kevésbé nevezhetők a liberális demokrácia szószólóinak), magyar kortársaitkat úgyszintén lehet és kell, sőt, *kötelességünk* elemezni. Nem azért, mert feltétlen egyetértünk velük, hanem azért, mert tudományos teljesítményükben vannak hasznosítható elemek napjaink (diszkurzív) tudománya számára is.

Jegyzetek

1. Lásd *Társadalomtudomány. Repertórium és történeti feldolgozás.* (1990) Szerkesztette Saád József. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár–Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. 259.
2. Lásd Hornyánszky Gyula megnyitó beszédét a Magyar Társadalomtudományi Társaság 1925. január 25-i alakuló ülésén. In: Saád: i. m.: 262.
3. Nem vizsgálom a nem a hivatalos establishmentbe tartozó, döntően baloldali vagy liberális érték kötelezettségű szerzők munkásságát. Elemzésemben azokat a szerzőket és műveket vontam be, akik és amelyek önmagukat mint az adott tudományterület egy szeletét reflektálták.
4. A közösségi érzület mai szóhasználatával nevezhető bizalomnak is. Lásd erről Fukuyama (1997) vagy Putnam (1993) műveit. Meg kell még említeni Szabó Miklósnak (1989) a nem elég erősen legitimált, bár integrált rendszerekről szóló kiváló munkáját.
5. Természetesen a dékányi kritika mögé nem csupán a 19. század pozitívista tudományát, hanem az aktivista politikai radikalizmust is oda kell képzelni. Ezek az aktivista politikai irányzatok (szociáldemokrácia, polgári radikalizmus) voltak azok, amelyek egy egyenlősítő utópia nevében akarták (például 1918–1919-ben) felforgatni a társadalmat.
6. Igen érdekes, hogy a mintaválasztás kérdése már a *Társadalomtudomány* 1928-as évfolyamában fölmerült, amikor Trócsányi György szembeállította az addig művelt „formális német szociológiát” a gyakorlatközelű amerikai szociológiával. Vö.: Saád (szerk.): i. m.: 270.

GONDOLATOK A TÁVOLABBI ÉS KÖZELEBBI MÚLTRÓL

A *Fundamentum* szerkesztőségének igaza van: eljött az idő, hogy megpróbáljuk megfogalmazni, mi is volt az 1989–1990. évi magyar rendszerváltás értelme.* Ha ugyanis nem tesszük, s a viták nyomán nem alakul ki valamiféle minimálkonszenzus az értelmezésben, fennáll a veszély, hogy a rendszerváltás egységes folyamata széthasad pártálláspontok szerinti szeletekre és utólagos mitológiákra. A mitologizálás és mitologizálódás persze egyáltalán nem idegen a politikától, mégsem lenne jó, ha a rendszerváltásnak is lenne egy baloldali, egy liberális, egy mérsékelt konzervatív, egy radikálisan konzervatív és egy szélsőjobboldali értelmezése, azaz utólag az derülne ki, hogy a rendszerváltás *pártpolitikai projekt* volt. Pláne nem lenne szerencsés, ha a mostanában kiforró kétpártrendszer logikája mentén gondolnánk el a rendszerváltás folyamatát. A rendszerváltás – utólagos át-rajzolására bármily nagy is a csábítás – valójában olyan közös *tartalom és közös ügy*, amit – értelmezésem szerint – semmiféle utólagos interpretáció nem retusálhat át, és nem adhat neki aktuálpolitikai célszerűséget. A rendszerváltás folyamatát önmagában és önmagáért kell – ha egyáltalán lehetséges – megértenünk.

De itt az írás elején mindjárt beleütközünk egy nagyon is komoly ellenvetésbe, amelyet a *Fundamentum* tisztelt főszerkesztőjének felkérő levele is megpendít. Mégpedig a *narratív tudásról* van szó. Ha tetszik: a nézőpontról, a múlt elmesélésének technikájáról vagy módszertanáról. Ha pedig ez igaz (már ti. hogy a múltat különböző helyzetekben különbözőképpen mesélhetjük el), akkor nagyon is elképzelhető, hogy az aktuálpolitikai megfontolások éppen úgy belekerülnek a „mesélés” folyamatába, mint az egyéb fajta megfontolások. Akkor talán irreális elvárás valamifajta minimálkonszenzusról, a múlt megítélésében való egyetértésről beszélni.

Ezt a dilemmát – érzésem szerint – csak úgy tudjuk feloldani, ha a narratív tudást pontosabban behatároljuk. A narratív tudás két szempontból is több és más, mint puszta mesélési technika és szubjektív megközelítési mankó. Először is azért, mert *történeti dimenzióban* gondolja el vizsgálata tárgyát, másodszor azért, mert a *politikai közösség dimenziójában* teszi ezt. A magam

* A *Fundamentum* című folyóirat főszerkesztője 2002 őszén keresett meg (többekkel együtt), hogy nyilvánítsak véleményt a rendszerváltás folyamatáról, értelméről. A felkérő levél szövege megjelent ugyanabban a számban, amelyben az én hozzászólásom is. Lásd *Fundamentum*, 2003/1. 37.

részéről leginkább ezt a két szempontot tartom fontosnak: a magyar rendszerváltást egyfelől egy átfogó történelmi kontextusban, másfelől a politikai közösség szerveződésének, illetve szervezettségének optikáján keresztül gondolni végig. Számomra ezt jelenti a felkérő levélnek az a passzusa, hogy: „Tudatosítani kell magunkban azt a nézőpontot, amely felől elmeséljük a múltat.” S akkor – ennyi bevezető után – lássuk, hogyan „mesélhetjük el” a magyar rendszerváltást mint történelmi kontextust, illetve mint a politikai közösség teljesítményét.

A felkérő levélben (s ígérem, nem hozom szóba többet) van egy igen provokatív mondat: „Attól függően, hogy hogyan vélekedünk a rendszerváltásról, tudjuk hazánk huszadik századi történetét is megérteni, elbeszélni.” Ez a mondat új dimenziókat nyithat a szórványosan csörgedező eddigi rendszerváltás-vitákban. A rendszerváltást ugyanis eddig lényegében egyetlen kontextusban értelmeztük, mégpedig – külpolitikai értelemben – a bipoláris világrend szétesési folyamataként, valamint – belpolitikai értelemben – az egyre puhább diktatúra fennmaradásra való képtelenségeként. Elhangzottak ugyan olyan nézetek, miszerint Magyarország a 20. században számos rendszerváltást élt át (s az 1989–1990. évi csak egy volt ezek közül), de ezekből a nézetekből nem rajzolódott ki egy átfogó kép, a rendszerváltásoknak nem alakult ki valamilyen elmélete. Ebből a mostani vitából – a felvetett kérdésekből legalábbis úgy látom – messze többre juthatunk, mint bármilyen előző vitánk során. Leginkább azért, mert a tizenkét évvel ezelőtti rendszerváltást nem pusztán az imént említett két aspektusból mesélhetjük el, hanem történelmi folyamatok sajátos végpontjaként is értelmezhetjük. De hát melyek is ezek a történelmi folyamatok? Meggyőződésem, hogy ha megtaláljuk a legfontosabb történelmi tendenciákat, nem pusztán az 1989–1990. évi rendszerváltás értelmezésében, de egy évszázados történelmi trend leírásában is előbbre jutunk.

Ezeket az évszázados történelmi trendeket sokan próbálták már feltárni; gondoljunk Bibó Istvánra vagy Szűcs Jenőre (hogy csak a legismertebb kísérleteket említsem). Bibó „zsákutca-elmélete” vagy Szűcs „régioelmélete” azonban maga is egy korfüggő narráció, ebből adódóan nem adhat választ a minket foglalkoztató kérdésekre. Egyikőjük sem foglalkozott igazán a politikai szereplők közötti interakciókkal, az értelmiségi cselekvés lehetőségeivel s – nem utolsósorban – azzal a problémával, amely véleményem szerint döntő: a *nyugatosodás* problematikájával. Állításom az, hogy a magyar rendszerváltás csak egy olyan narratívában mesélhető el, amely elsősorban a szereplők nyugatosító törekvéseire koncentrál, a politikai elit tevékenységét ebből az aspektusból vizsgálja.

Ha ezt a nézőpontot választjuk, távolról sem csupán arra a kérdésre keressük a választ, hogy az 1867 utáni magyar történelemben ki volt nyugatos, és ki nem volt az. Az ilyen besorolások mindig durvák és leegyszerűsítőek,

amellett, hogy természetesen mindig magukon viselik a másik fél stigmatizálásának szándékát is. A kérdés inkább az, hogy az eliteket mennyire foglalkoztatta Magyarország elhelyezkedése a világban, mennyire érzékelték, hogy mit is jelent számukra valójában Nyugat-Európa, és erről a problémáról milyen módon vitatkoztak egymással. Az 1989–1990. évi rendszerváltás ilyen vagy olyan értelmezéséből *következhethet*, hogy miként gondolkodunk a korábbi évtizedek és az évszázad folyamatairól, de az összefüggés megfordítva is igaz: az elmúlt évszázad magyar történelmi folyamatainak értelmezése *hozzásegíthet* bennünket ahhoz, hogy megértsük, mi is történt velünk közel másfél évtizeddel ezelőtt. Azt gondolom tehát, hogy 1989–1990 éppen annyira kulcs a magyar történelemhez, mint a magyar történelem a rendszerváltás megértéséhez. Hajlok azonban arra, hogy az utóbbira helyezzem a nagyobb hangsúlyt: a rendszerváltás nem pusztán a szovjet rendszerű birodalom bukásáról szólt, hanem valami másról, talán sokkalta mélyebb dologról.

Ismereteim szerint nincsen feltárva az elmúlt másfélszáz év politikai gondolkodása Nyugat-Európa kontextusában. Saját kutatásaimból azonban egyértelműen arra a következtetésre jutottam, hogy a politikai eliteket talán leginkább foglalkoztató kérdés Magyarország Nyugat-kötődése, illetve hogy a nyugatosodás hogyan hat a nemzeti érdekekre. Véleményem szerint hamis az az évtizedeken keresztül hangoztatott – a tudományban is sokáig virulens – tétel, miszerint valamiféle „külpolitikai népi-urbánus” konfliktus optikáján keresztül megmagyarázhatnánk a nyugat-követők és a nyugat-ellenzők vitáját. Ezzel nem azt mondom, hogy ez a dichotómia ne létezett volna, inkább azt: egyáltalán nem biztos, hogy ez volt a fősodor. Nagyon is lehetséges, hogy a politizáló eliten belül *többfajta Nyugat-koncepció* állott egymással szemben.

Azt hiszem, az elkövetkező években sokkal erőteljesebben kell törekednünk arra, hogy ezeket az alternatív koncepciókat tanulmányozzuk, már csak azért is, mert itt a legújabb kori magyar politikai fejlődés strukturális alapjairól van szó. Jőmagam régóta gondolom úgy, hogy a politikatudomány képviselői nem eléggé bátrak ahhoz, hogy állást foglaljanak az ilyen eminensen fontos, s az egész *mai* magyar politika megértését elősegítő kérdéshez. Hiszen – ne feledjük – legalább két olyan aspektusa van a dolognak, amely nem pusztán a történészek illetékességi körébe tartozik. Az egyik a *párt-struktúra és a kormányzati rendszer* kérdése. Közismert, hogy Magyarországon amolyan *örökös egypártrendszer* volt, ha léteztek is ellenzéki pártok, nem jutottak kormányra. Az ellenzék számára két út volt: vagy szép lassan beszivárgott a kormánypártba, vagy örök ellenzékiiség várt rá, ami – Bibó szavaiival – könnyen tette túlfeszített lényeglátókká az ellenzékieket. Bármennyire is kényelmetlen elismerni: ez a struktúra (mint hagyomány) továbböröklődött a Kádár-rendszerre is, amelyben persze már ellenzéki pártok sem létez-

tek. De ha a magyar társadalom nincs eléggé mélyen „átjárva” a mindenkori egypártrendszer és a rendszert „menedzselő” kormányok hagyományával, a kádári diktatúra nem jöhetett volna létre, illetve nem fejlődhetett volna ki annak puhuló – s voltaképpen a rendszerváltást előkészítő – szakasza. Az „örökös” kormányok persze mindig túl lojálisnak látszanak, hol az osztrák (Monarchia), hol a német (1930-as évek), hol a szovjet (1948 után) igények iránt. Ugyanakkor viszont valamennyi magyar kormányzó párt és kormány szembekerült azzal a kérdéssel, hogy egy globálisabb gazdasági és politikai térszerkezet résztvevője, azaz az 1867 utáni magyar történelem legfőbb tanulságainak egyike, hogy nincsen befele forduló, önálló életet élő nemzeti politika. Még egyszer mondom: a nyugat-orientáció különféle válfajai állottak vagy állottak volna egymás mellett, ha az egyes politikai irányzatok egyenrangúvá válhattak volna, ha működik a parlamentáris váltógazdaság, ha a mindenkori ellenzék nem jelent fenyegetést, sőt végveszélyt a regnáló politikai rendszer számára. Ez is olyan hagyomány, amely nélkül nem értenék meg a Kádár-rendszert. Elemzése – politikatudományi szempontból – több mint sürgető.

De az ilyen, tényleges ellenzék nélküli, „zsákutcának” tűnő fejlődési útnak azért mégiscsak van egy teljesen „normális” sajátossága. S ez a második szempont, amint fentebb előre jeleztem. Ha ugyanis a kormányzás szintjén nincs lehetőség cserére, ha a kormánypolitikának önmagát kell korrigálnia, mert az ellenzék nem juthat kormányzati pozícióba, akkor fölértékelődik az ellenzék parlamenten kívüli tevékenysége, továbbá az eleve parlamenten kívüli politika. Gerő András „elsöpörő kisebbség” kategóriáját a magam részéről így is értelmezem: a kormányzáshoz nem jutó, de jelentős szellemi kapacitással bíró pártok és értelmiségi csoportok parlamenten kívüli eszközök segítségével (is) vetélytársai a rendszermenedzser pártoknak és kormányoknak. Az alternatívákat ezáltal sokszor informális politikai tevékenységek formájában bocsátják a közönség elé. Mind a dualizmus, mind a két háború közötti korszak tele volt ilyen értelmiségi vitákkal, állásfoglalásokkal, amelyek nagyon is hatottak a politikai struktúra alapjaira. Ha bizonyos pártok nem is tudtak kormányra kerülni, annál erőteljesebb gondolkodási módokat dolgoztak ki a politikára figyelő közönség számára. S ezzel visszahatottak magára a „hivatalos” politikai struktúrára is. A kormánypártok és a kormányok igen sokszor támaszkodtak ezekre a nézetekre, még ha a nyilvánosság előtt sokszor bírálták is őket.

Ami azonban a lényeg: a nyugatosodás mint zsinórmérték folyamatosan jelen van a magyar történelemben, még akkor is, ha a politikai struktúra sokszor (sőt szinte soha) nem engedi, hogy a Nyugat több legyen eszménykép. Gondoljunk csak arra, hogy mit jelenthetett Anglia vagy Franciaország Magyarországra számára, amikor osztrák birodalmi kereten belül létezett, s mit akkor (az 1930-as években), amikor az akkori kormánypolitika

számára Németország éppúgy nyugati realitást jelentett, mint Anglia vagy Franciaország (amelyek, mint tudjuk, a másik oldalon álltak).

Az egész gondolatmenettel oda szeretnék eljutni, hogy a Kádár-rendszert és a rendszerváltást a magyar történelem első sikeres nyugatosodási kísérleteként írom le. A „sikeres” kifejezés, persze, több mindent jelent. Mindenekelőtt azt, hogy az 1970–1980-as években minden korábbinál előbbre jutott Európa egységesülésének eszméje, sőt folyamata is, azaz a globális feltételek a korábbiaknál jóval kedvezőbbekké váltak. De a siker – másodszor – egy évszázados politikai szerkezet sajátos sikere is, mégpedig azé a struktúráé, amelyben nincsenek egyenlő szerepek, amelyben vagy korlátozottak vagy egyáltalán nincsenek ellenzéki jogok, ahol korlátozott vagy egyáltalán nincs szabad sajtó, amelyben viszont gazdagon burjánzik az informális értelmiségi tevékenység. A Kádár-rendszer egy történetileg mélyen szocializált politikai-társadalmi szerkezet (orosz hatásra tovább deformált) végpontja, de – s ez a lényeg – mégsem volt védtelen. A Kádár-rendszerben (mint azt *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben* című könyvemben kimutattam) nem csupán elnyomás volt, de gazdagon kifejlődhattak a társadalmi-értelmiségi ellenhatalmak is, amelyeknek felbecsülhetetlen szerepük volt a rendszer felbomlásában.

De talán ennél is tovább mehetünk, és azt mondhatjuk: a speciális „örök-egypártrendszer”, a váltógazdálkodás nélküli kormányzás hagyománya nem elsősorban belső deformáció (vagy zsákutca), hanem egy olyan globális szerkezet következménye, amelyben a nyugati modell adaptációja azért sem lehetséges, mert a Nyugat csak absztrakcióként létezik, azaz sokfajta Nyugat-Európa létezik, s ezek közül Magyarország – nem lévén önálló nemzetállam – nem tud jól választani. 1989–1990 tehát – értelmezésemben – nem csupán a szovjet birodalom járma alóli felszabadulás időpontja, hanem egy történelmi determináció alóli felszabadulása is. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az egységes Európa ma olyan Nyugat-modellt jelent, amelyben nem kell kényszerűen az egyik Nyugatot választani a másik rovására (mint például a két háború között). Döbbenetes, de dokumentumok igazolják: a két háború közötti radikális kormányzó jobboldal Németországot a modern Nyugat vezető erejeként tartotta követendőnek. Messze nem igaz tehát, hogy a népi-urbánus dichotómia lett volna a fő törésvonal.

Az 1989–1990. évi rendszerváltás értelme, hogy megmutatja nekünk: a szovjet-amerikai alku Jalta kereteinek lebontásáról, illetve a magyar társadalom elégedetlensége a késő Kádár-korszak gazdasági pangásával fontos, de nem elégséges magyarázat. A rendszerváltás azért lehetett sikeres, mert a magyar történelem talán legállandóbb politikai gondolkodás- és viselkedésmájára: a nyugatosságra és az informalitásra épített. Egy olyan konstrukcióban, ahol a hatalom lényegében nem cserélődött, a hatalmi tényezők befolyása mellé állította az értelmiség informális hatalmát. Vagy ahogy Václav Havel

fogalmaz: a kiszolgáltatottak hatalmát. A késő Kádár-rendszer változása azért történhetett meg, mert az adott kül- és belpolitikai konstellációhoz alkalmazkodó elitek *együttesen* érdekeltek voltak a régi keretek lebontásában. S – nagyon fontos! – a régi keretek ebben az esetben nem pusztán az utóbbi negyven évet jelentik. A rendszerváltó elit talán nem is tudta, hogy a Kádár-rendszer elbúcsúztatásával azt a konstrukciót búcsúztatja, amelynek nem kezdő-, hanem végpontja az államszocialista diktatúra.

De ami sikerként könyvelhető el az egyik oldalon, az kudarcnak nevezhető a másikon. S e megállapítással áttérhetünk a bevezetőben már jelzett problémára: a *politikai közösség* ügyére. Láthattuk: a rendszerváltásban nem pusztán a néhai MSZMP reformszármányának kétségkívül létező teljesítménye találkozott az ellenelitek rendkívül erőteljes változtatási szándékával, hanem egy mély hagyomány is megelevenült. A nyugatos magyar történelem mérvadó politikai elitjei sok történelmi kísérlettől eltérően ezúttal sikeresen menedzselték a modellkövetést. De – s ez a rendszerváltás másik nagy tanulsága – szembetalálkoztak a politikai közösség kialakításának az előzőnél nem kevésbé fontos, ám még az előzőnél is jóval bonyolultabb – s történelmünkben szinte mindig sikertelenül kezelt – problémájával.

Az igazság kedvéért természetesen meg kell állapítanunk, hogy a politikai közösség problematikája *nem azonnal* jelentkezett. A rendszerváltás talán azért is lehetett sikeres, mert a nyugatias intézmények kiépítése, a jogállamiság, a liberális piacgazdaság kereteinek kialakítása minden mást megelőzően egyöntetű sikerélményt jelentett a különféle párt-hovatartozású eliteknek, de a magyar társadalomnak is. El kellett telnie egy időnek, amíg felismerhetővé vált: a demokrácia *intézményes kereteinek és jogrendszerének* kiépítése nem feltétlenül jelenti a közösségi keretek létrejöttét is. A rendszerváltó elit valóban nem gondolta volna, hogy esetleg „közösségépítő” feladatai is lehetnek. Különösen azért nem gondolhatott erre, mert a Kádár-rendszer a „közösségiség” társadalmaként definiálódott, s azok a liberális-demokratikus elvek, amelyek a rendszerváltás legfontosabb vonulatát képezték, lényegesen nagyobb súlyt helyeztek az autonómiáját és szabadságát visszanyerő egyénre. Egyén és közösség, individualizáció és kollektivitás sokáig szemben állottak egymással.

A politikai közösség hiányának kérdése azzal párhuzamosan vált egyre fontosabbá, ahogy a politikai elit Nyugat-ismeretei is konkrétabbá váltak. A rendszerváltást ugyanis az a körülmény is sikeressé tette, hogy a különféle elitekből létrejövő pártok *nagyon különböző* dolgokat értettek a Nyugat (a demokrácia, a liberalizmus, a piacgazdaság, a szabadság, a jólét stb.) fogalmai alatt. Talán éppen azért is volt mozgósító ereje a rendszerváltásnak, mert mindenki azt értett bele, amit akart. Nem ritka az ilyesmi a rendszerváltás utáni hazai politikatörténetben, gondoljunk csak a sokat emlegetett *polgár* fogalmára. 1990 után a pártok elitje és a mértékadó értelmiségi-poli-

tikai közvélemény egyre többet ismert meg a követni kívánt nyugati világról. S most elsősorban nem is annyira a nyugati világ (egyébként átalakuló) globalizálódó és integrálódó intézményeire gondolok, hanem mindenekelőtt a nyugati demokráciák *szellemiségére és értékvilágára*. Röviden ezt úgy fogalmazhatnánk meg, hogy az „íme, így néz ki a demokrácia” kérdésé után (ami a rendszerváltók elsőszámú kérdése volt) mind fontosabbá vált a „mi működteti a demokráciát” kérdése. Ami arra is utal, hogy a rendszerváltók viszonylag gyorsan észrevették: az intézményes (jól-rosszul végrehajtott) adaptációval egy sor kérdést még egyáltalán nem oldottak meg. Nem adtak választ például arra a kérdésre, hogy a magyar társadalom széles tömegei *milyen módon vettek részt az átalakulásban, és mi lesz a státusuk a továbbiakban*. Másképpen fogalmazva: van-e a magyar társadalom különböző csoportjainak közös rendszerváltás-élménye, ami nélkülözhetetlen feltétele a demokratikus politikai közösség kialakulásának.

Kis János már 1992. karácsonyán arról értekezett Gondolatok a közeljövőről című írásában (*Magyar Hírlap*, 1992. december 24.), hogy „a harmadik köztársaság létrehozásának nincs olyan pillanata, melyet a mai politika minden mérvadó szereplője fenntartás nélkül vállalni tudna”. Kis e cikkében s további teoretikus írásaiban is számos alkalommal kifejezésre juttatta, mennyire fontosnak tartaná, ha *lennének* olyan közös élmények, amelyek áthidalnák a rendszerváltás sajátos végigvitele folytán keletkező legitimációs vákuumot. Ha jól értelemzem, Kis János, a pártpolitikai logikán felül emelkedő politikai közösség – akár mesterséges, de mindenesetre gesztusok összehangolt rendszerén keresztül történő – megteremtésével vélte elérhetőnek a legitimációs hiányok enyhítését. Egy elemzésemben (A közös mű és a meztelen király. *Élet és Irodalom*, 2002. augusztus 10.) megkíséreltem bemutatni Kis János számomra legfontosabb nézeteit, illetve az e nézetek tulajdonképpen logikus kudarcát a pártpolitikai erőterbe kerülve. Most egy másik, ismét csak történeti szempontot említenék meg.

Láthattuk fentebb, hogy a rendszerváltás sikerét voltaképpen történelmi korokon átívelő speciális politikai szerkezet, illetve az abban rejlő lehetőségek és dinamika kihasználása jelentette. Magyarán az, hogy a rendszer szereplői (a hivatalos hatalom és a sok esetben informális ellenzék) megtanultak egyfajta informális diskurzust is folytatni. Ez azt jelenti, hogy a magyar múlt politikai rendszereinek hagyománya a „kettős társadalom” – de nem az Erdei Ferenc-i értelemben. A kettőség formális és informális hatalmi és befolyásolási lehetőségeket jelent, azaz: a hivatalos hatalom rigiditása mellett egy rigiditást oldó „második hatalmat”. Sokszor a hivatalosság bizonyos szegmensei is ehhez a második szférához tartoznak. Mint például a Kádár-rendszer utolsó évtizedében, amikor is természetesen csak a felszínen regisztrálhatjuk az idegen (szovjet) birodalmat kiszolgáló pártállami elit uralmát, ennél sokkal lényegesebb mozgásirány, hogy a hivatalos elit egy

része miként dekomponálja magát a hatalmat, hogyan kísérletezik az ország reorientálásával. Az MSZMP-ről szólva egyáltalán nem azért kell erről beszélnünk, mert *utólag* bármit is szebbnek akarunk felmutatni annál, mint amilyen a valóságban volt. Sokkal inkább arról van szó, hogy az MSZMP-n belüli reformirányzatok gondolkodásmódja, viselkedése, nyugatorientációja egy tágabb összefüggésben érdekes. Magyarán: az MSZMP nyugatossága *megismételte* a felzárkóztató típusú, a magyar történelemből jól ismert (s korábban vázlatosan bemutatott) magatartásformákat. De mint ahogy a nyugatosodás korábban sem esett egybe *automatikusan* a politikai közösség kiépülésével (sőt, általában nem is reflektált az utóbbi problémára), 1990 után is előjött ez a történeti örökség.

Ha valaki elolvassa az 1867. évi kiegyezéssel szemben álló politikai irodalom fő érveit, sejtethi, mire gondolok. Ma nyilvánvalóan inkább a pozitívumok dominálnak e korszak megítélésében, ám a kortársi kritika fő iránya éppen az volt, hogy ez az államjogi aktus nem biztosította az egységes (és morális alapokon is nyugvó) politikai közösség megszerveződésének feltételeit. Vagy olvassuk el a két világháború közötti korszak nagyjai közül a közgazdász-történész Balla Antal tudományos értekezéseit, melyekben a dualizmus és annak hagyományai kapcsán egy teljesen atomizált magyar társadalomról ír, amelynek tagjai között – Balla szavaival – „semminemű kompakt egység nincs”. Nem lehet, hogy nem pusztán a nyugatosodási szándékok és magatartásformák szervesültek a sajátos magyar intézményi gyakorlatban, de a közösségihiány is? Nem lehet, hogy ez is egy olyan hagyomány, amely rendkívül erőteljesen formálja a politikai közéletet, túlmenően a rendszerváltást követő évek sajátos konfliktusain is? Nem lehet, hogy itt egy olyan „történelmi hiányról” van szó, amely Magyarországot megkülönbözteti az utolérni kívánt, mintaként szolgáló nyugati liberális demokráciáktól?

A „mintaországokban” ugyanis a politikai közösség (és az ennek alapjául szolgáló civil társadalom) évszázadok szerves folyamataiban formálódott ki. A szervességen itt elsősorban két dolgot értek: a *nemzeti keretek* szerveségét és az *ember rendeltetéséről vallott* felfogást. Ahol nem kellett folyamatos és viharos küzdelmeket folytatni a nemzeti keretekért (mert azok a modernitással párhuzamosan jöttek létre), ott megszilárdulhattak az egyenlő emberi méltóság és szabadság liberális-demokratikus normái. Magyarországon azonban *ilyen értelemben* (ahogy ezt már Bibó István is megírta számos művében) soha nem volt szerves a fejlődés. Egységes morális elveket valló politikai közösség itt nem jött létre. S a legnagyobb probléma ebben nem is a tény felismerése, hanem a felismert helyzetre adható válaszok óhatatlanul *mesterkélt jellege*. Mert politikai közösséget nem lehet „elrendelni”. Egy párt különféle politikai akciókon, programokon keresztül növelheti szavazóbázisát, mint ahogy bizonyos lépések éppen az ellenkezőjét okozhatják. Az egységes, pártpolitikai megosztottságon felülemelkedő politikai közösség kiala-

kulása ellenben nincs közvetlen összefüggésben aktuálpolitikai akciókkal. Mégis azt látjuk, hogy a politikai elit rendre megpróbálkozik a társadalom (a nemzet, az ország, az emberek – kinek-kinek ízlése szerint) „integrálásával”. Ezekből a törekvésekből azonban – legalábbis eddig – nem következett be (mert talán nem is következhetett) átütő fordulat. Ha tetszik: a rendszerváltás ezen a területen is hasonlóképpen „járt el”, mint a korábbi rendszerváltások. Magyarországot sikerül(t) bevezetni a globálisabb új világ struktúráiba, de kevés jele van annak, hogy a politikai közösséget az *eredeti nyugati értelemben* sikerülne rekonstruálni.

Ezért volt valószínűleg kudarcra ítélve Kis János munkássága, és nagy valószínűséggel ez okozta vesztét az előző kormánykoalíciónak is, amely szintén nekiveselkedett a közösségteremtés nem kis mértékben mesterséges munkájának. A rendszerváltás tanulságai között ugyanis számon kell tartanunk a közösségépítés *határoltóságának* téziséét is. Véleményem szerint kevés az esély arra, hogy az *egész társadalmi* számára egyöntetűen képesek legyünk meghatározni a politikai közösséggé válás „programját”. Valószínűbb (s erre utalnak az elmúlt évek tapasztalatai is), hogy a magyar társadalom ebben a tekintetben is visszatér *saját történelmi trendjeihez, hagyományaihoz*. Mindez távolról sem egy archaikus-korszerűtlen politikai struktúrát és viselkedést jelent, sokkal inkább annak belátását, hogy a magyar politika sem légyeres térben formálódik, hogy egyáltalán: vannak hagyományaink.

Ez a mostani vita számomra elsősorban ezekről a lényegében teljesen feldolgozatlan, feltáratlan hagyományokról szól. A hagyományaink „legitimitásáról” szóló minimálkonszenzusnak minden mást meg kellene előznie. Narratívánk tehát csak hagyományelvű lehet. Ha a rendszerváltást a hagyományok világától elszakítva próbáljuk mérlegre tenni, soha nem értjük meg a lényegét, és soha nem tudjuk megkötni előremutató konszenzusainkat.

NYUGAT-EURÓPA MINT KONSTRUKCIÓ

Elitrecepciók a késő Kádár-korszakban

Az elmúlt szűk tíz évben a magyar tudományos értelmiség egy része politikai pártokhoz csatlakozott vagy komoly közéleti, közvélemény-befolyásoló súlyra tett szert. Nyugat-Európa ennek az értelmiségnek talán a legfontosabb orientációs pontja lett. A kutatások igen sokat tettek azért, hogy a jelenlegi Nyugat-recepció összetevőit bemutassák (Simon, 1997; Csepeli-Závecz, 1997; Csizmadia, 1998a), ám annál szerényebb a tudásunk a *rendszerváltást megelőző* évtized elitcsoportjainak Nyugat-Európa-képéről. Márpedig az előzmények ismerete nélkül nagy valószínűséggel érthetetlenek a következmények is. Ha nem tudjuk, mit gondoltak Nyugat-Európáról a '80-as évek tudományos közszereplői, nem értjük meg az azóta bekövetkező változásokat sem.

Mindebből kiindulva az alábbi dolgozatban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a későbbiekben bemutatott egyes tudományos elitcsoportok (és reprezentatív orgánusok) *hogyan konstruálták meg* Nyugat-Európa képét a magyar közgondolkodás számára. Először indokolni igyekszem a témaválasztást, majd bemutatom az elemzés elméleti keretét szolgáló *diszkurzív* nézőpontot. A harmadik részben különítem el az egyes elitcsoportokat és jellemzem az általuk percepiált Nyugat-képet. Végül karakterizálni próbálom az általam „diszkurzív diktatúrának” nevezett államszocialista formációt.

A témaválasztás, a metodológia és a Nyugat-paradigma

Az, hogy egy dolgozat Nyugat-Európával foglalkozik, nem szorul különösebb indoklásra. Az azonban, hogy egy elemzésben a Kádár-rendszer Nyugat-képét vizsgáljuk, már némi magyarázatot igényel.¹

Az uralkodó értelmezési megközelítés ugyanis a Kádár-rendszert *szovjet típusú társadalomnak* (Kis-Bence, 1983) vagy keleties vonásokkal bíró *államszocialista diktatúrának* (Bozóki, 1995) tekinti. Az elemzők általában elismerik ugyan, hogy a rendszernek tekintettel kellett lennie Nyugat-Európára mint a szocialista országok számára viszonyítási pontként szolgáló régióra, de nem tudják szabatosan meghatározni Nyugat-Európa tudományos recep-

ciójának strukturális összetevőit. Nyugat-Európa és Kelet-Közép-Európa (közte Magyarország) kapcsolatrendszerének vizsgálata így gyakran kimerül abban, hogy Magyarország *mintakövető* ország volt; vagy abban, hogy Magyarországnak gazdasági értelemben kezdettől szüksége volt a nyugat-európai mintákra. (Böröcz, 1993)

A Nyugat-paradigma, illetve a mintakövetés tézise mint domináns megközelítés nem az utóbbi évtizedek terméke. Závodszy Géza igen gondolatgazdag könyvéből pontosan rekonstruálhatjuk a magyar felvilágosodás és a reformkor Nyugat-paradigmájának szinte minden apró vonását.² Lényegében a *mintaadás-mintavétel* dimenziójában tárgyalja a témát Szűcs Jenő leendő esszéje is, amikor a nyugati *modell* nem teljes körű és időben túlságosan gyors, tagolatlan adaptációjából eredezteti a magyar fejlődés történelmi hiányosságait és egyoldalúságait. (Szűcs, 1983)

A fenti megközelítések besorolhatók az ún. *pozitív mintaátvétel* kategóriájába. Závodszy, Szűcs és mások egyértelműen úgy fogalmazznak, hogy az általuk vizsgált korok magyar elitjei *helyesen* cselekedtek, amikor mércéül a nyugati normát állították.

A magyar történeti gondolkodásnak azonban van egy erőteljes *negatív* mintakövetéses ága is. Ifj. Leopold Lajos például a *Színlelt kapitalizmus* című munkájában hosszas passzusokban foglalkozik a mintaátvétel formális vagy egyenesen káros eredményeivel. (Ifj. Leopold, 1917) De Szekfű Gyula *Három nemzedéke* is a nyugati minta egyoldalú átvétele és *túlzásba vitele* fölött kesereg. (Szekfű, 1934)

Miközben azonban alapvetően eltérő módon foglalnak állást a „pozitivisták” és a „negativisták”, helyzetértékelésük mégis alkalmatlan arra, hogy tudományos következtetéseket vonjunk le belőlük. Mindkét álláspont osztozik ugyanis abban az előfeltevésben, hogy *létezik* egy kompakt nyugati minta, és az *átvétel* aktusa voltaképpen nem jelent mást, mint a készen rendelkezésre álló modell felhasználását, avagy elutasítását. Azaz voltaképpen e vélekedések csak egy *felsőzíni politikai* sikot értenek, amikor megpróbálják *leírni*: mikor, miért és hogyan vette vagy nem vette át a magyar értelmiség a nyugati mintákat. Számukra nem az a centrális kérdés tehát, hogy mikor, miért és hogyan *konstruálódik* meg a Nyugat-Európa-kép, hanem az, hogy miként *nyugatosodik* az elit.

A két folyamat azonban alapvetően különbözik egymástól. A *nyugatosodás* mindenkor politikai folyamatának föltárása kétségkívül élvezetesen bemutatható *mintaátvételi* aktusok láncolataként. A Nyugat-kép *konstruálása* viszont nem pusztán átvétel, hanem sokkal inkább az egész értelmiségi elit strukturális helyzetének módosulását is jelenti.

A pozitív és a negatív mintakövetés elméletei – olvasatomban – nem adnak választ egy további lényeges kérdésre sem. Nevezetesen arra, hogy *kik* a befogadók, a mintakövetők. Egyetlen, nagy konglomerátumról van szó, vagy a

halmazon belül vannak differenciák? A nyugatosodás e koncepciók szerint általában „a” magyar értelmiséget, „a” haladó erőket, „az” újra fogékonyakat stb. ragadja magával. De hogy „ezek” az erők hogyan *teremtik* meg az általános normakövetésből a *maguk* egymástól is különböző Nyugat-recepcióját, az homályban marad.

Márpedig az igazi alapkérdés témánk szempontjából éppen ez. Vagyis az, hogy *különböző csoportok különböző* Nyugat-képeket konstruálnak, s miközben ezt a munkát végzik, módosítják saját politikai rendszerbeli, valamint egymáshoz viszonyított pozíciójukat is. A probléma tehát azért méltó a figyelmünkre, mert a Nyugat-fogalom értelmezése során az egyes tudományos elitcsoportok *újrafogalmaznak* magának a rendszernek a kereteit és értékeit.

A témaválasztástól és annak kibontásától tehát azt remélhetjük, hogy a pozitív és a negatív Nyugat-kép mellett sikerül egy harmadik megközelítést találnunk, mégpedig olyat, ami döntően a cselekvők, a befogadók diskurzusán keresztül próbálja megvilágítani a probléma lényegét. A következőkben ezt a diszkurzív analitikus keretet mutatom be.³

A diszkurzív nézőpont lényege

Dolgozatomban szakítani kívánok azzal a megközelítéssel, amely az autoriter diktatúrák *egyoldalú*, felülről lefelé irányuló kommunikációját föltételezi. Az államszocializmus utolsó éveiben megjelent írások, reformtervek közös (szerintem hibás) föltevése volt, hogy az *autoriter* diktatúra bár kifinomultabb, mint a *totális* diktatúra, mégsem tesz lehetővé semmilyen *tényleges* autonómiát. (Bihari, 1987; Lengyel et al., 1987) Bár ezt a nézőpontot a korabeli szociológia számos ponton (például az állampolgári életvezetés autonómiája oldaláról) cáfolta (Szalai Júlia, 1990), a legelfogadottabb megközelítés mégiscsak a hatalom mindenhatóságáról és az egyéni-társadalmi iniciatívák korlátozottságáról szól.

Véleményem szerint a diszkurzív nézőpontnak mint analitikus keretnek a felvétele nem azért szükséges, mert egy külső prekonceptiót akarunk rákényszeríteni a valóságra, hanem azért, mert a valóság magában foglalta a diskurzusok átfogó rendszerét. A kérdés persze az, hogy tekinthetjük-e diszkurzusnak azt, ami zajlott, avagy – mint ahogy fentebb utaltam rá – inkább a hatalom által irányított és manipulált kommunikációról volt szó.

Ahhoz, hogy kérdésünkre válaszolni tudjunk, szükségünk van a diskurzus fogalmának értelmezésére. A továbbiakban diskurzus alatt *olyan formális és informális beszéd folyamatot* értünk, amely *hatalmi jóváhagyással, de a benne résztvevők viszonylagos szuverenitásának kifejezésével* zajlott. A hatalom ezt a

beszéd-folyamatot nem kívánta megakasztani, sőt ösztönözte a továbbépülését. Bár olykor nagyon rigid módon *jelölte ki* a diskurzus határait (Szabó Márton, 1996; Magee, 1986), ez a határkijelölés nem fenyegette a vitában résztvevők státusát. Mégpedig azért nem, mert vizsgált időszakunkban – tehát a '80-as években – az egyes tudományos és közéleti elitcsoportok elegendő tematika-konstruálási kapacitással rendelkeztek. Időszakunkat az különbözteti meg a korábbiaktól, hogy míg a '70-es évek végéig a közéleti vitatémák kizárólagos megfogalmazója a pártvezetés, addig az évtized végétől megindul a diskurzusok pluralizálódása, azaz megszűnik a pártvezetés monopóliuma, és már nem csupán a formális diskurzusokban zajlik a közbeszéd tematizálása.

A diszkurzív nézőpont éppen azért jogosult, mert a valóságban *informális vitafolyamat*⁴ zajlik, és ennek a vitának nem pusztán az *általános* tartalma, ideológiai üzenete tárható föl, de jól karakterizálhatóak a diskurzusban részt vevő *speciális* értelmiségi táborok is. Továbbá azért is hasznosítható a diszkurzív szemlélet, mert a Nyugat-Európáról való értelmiségi képalkotás távolról sem az *általában vett* mintakövetés kérdését vetette föl, hanem azt a nagyon *konkrét* kérdést is, hogy az *egyes tudományterületeknek* milyen a specifikus Nyugat-recepciója. Még pontosabban arról van szó, hogy miközben *rivális* Nyugat-képek konstruálódtak meg, *együttal* egymástól is eltérő politika-felfogások jegecesedtek ki. A későbbiekben röviden bemutatandó tudományos-közéleti tematikák tartalomelemzése kapcsán arra a következtetésre juthatunk, hogy a Nyugat-kép megkonstruálása mintegy *előfeltétele* is lett az egyes értelmiségi csoportok és diszciplínák politikai önmeghatározásának.

Azzal a közkeletű állásponttal szemben, miszerint Magyarország a szocializmus periódusában is rászorult a Nyugatra (ami persze igaz), azt kell mondanunk, hogy a Nyugat-recepció igazán elemzésre méltó tartalma a *politikai felfogások pluralizálódása*, sőt magának a politikának a rehabilitálódása. (Kis, 1987; Mouffe, 1994) Ez azt jelenti, hogy a tudományos elit – miközben megkonstruálta a maga Nyugat-képeit – a politikáról vallott alapértékeit formulázta meg. Ezt azért szükséges kiemelni, mert a folyamatot *el kell határolnunk* a szocializmus addigi periódusára jellemző dezideologizálástól, illetve az ideológia új funkciójának keresésétől. (Bayer, 1987) A Nyugat-recepció azért vállhatott diszkurzív, mert kilépett mind a dezideologizáló, mind az ideológiai reneszánszra épülő paradigmából, és szorosan összefonódott a *politikai elvek* rehabilitációjával. Az egyes elitcsoportok diskurzusai-ban a Nyugat-kép kiformálása és a politikáról való új gondolkodás egyenrangú feladatot jelentett.

A folyamatnak tehát a diszkurzivitás, nem pedig az egyoldalú irányítottság a lényege. A vitafelek tisztában voltak a rendszer alapvető tabutémáival, pontosan tudták, melyek azok a kérdések, amelyeket *még burkoltan* sem lehet megfogalmazni, de a vitafolyamat ettől még nem halt el, sőt, a diskurzus létét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egyes kijelentések, meg-

fogalmazások viszonylag rövid idő alatt válhattak magánvéleményből a közéleti térré, a közéleti vitákat konstruáló véleményné.⁵

De mi volt a formális és informális elemeket egyaránt tartalmazó beszéd-folyam igazi funkciója?

Mindenekelőtt az, hogy a Nyugatról való gondolkodást *csoportszintre* bontsa le. Ha pusztán a *politikai vezetés* gondolkodott volna arról, mi a Nyugat, és a magyar pártnak és kormánynak hogyan kell viszonyulnia hozzá, akkor valóban *önkéntes* alapon lett volna *kijelölve* az aktuális Nyugat-kép. Csakhogy a '80-as években a hivatalos politika Nyugat-képe *csak egy volt* a rivális Nyugat-interpretációk közül. S nem azért van ez így, mert a magyar vezetés ne szeretete volna, hogy értelmezése az egyetlen értelmezés legyen. Bár a magyar társadalomnak valóban nem volt szerkezete (Gombár, 1984), de a tudományos, illetve a politikai elveket éppen rehabilitálni készülő elit-csoportoknak annál inkább volt. Még pontosabban: mivel *társadalmi beágyazottsági alapon* (Angelusz-Tardos, 1995) 1956 után csak az MSZP szerveződhetett, minden más elitcsoportosulás csak *nem beágyazottsági* alapon jöhetett létre. A rendszerváltás környékén a politológiai irodalom egy része lebegőnek (Bihari, 1992) vagy a társadalmi tagoltságot nem leképezőnek nevezte a kialakuló pártrendszert (Fricz, 1996a), s bár olvashatunk olyan munkát is, amely a pártok társadalmi beágyazottságát próbálja bizonyítani (Körösenyi, 1996b), mégis azt kell mondanunk, hogy sem a lebegő pártrendszer, sem a pártok beágyazottsága kategóriájával nem érthetünk maradéktalanul egyet. A '80-as években a tagolódás a szakmai elitek szintjén jön létre, amelyet érdemes minden minősítés nélkül komolyan vennünk. Ha ugyanis ez a tagolódás nem következik be, nincs az a diskurzus sem, amely mértékadóan meghatározta a '80-as évek uralkodó témáját.

Invenciózus könyvében a Becskeházi-Kuczi szerzőpáros (1992) azt a tézist fogalmazta meg, hogy a '70-es évektől a közbeszéd a *szociológia* nyelvén zajlott Magyarországon. Nézetüket úgy módosítanám, hogy a '80-as években nem annyira a *műfajon*, mint inkább a *tematikán* volt a hangsúly, sőt éppen az tűnik föl, hogy a szociológia mellett megjelentek egyéb területek (közgazdaságtan, jog, külgazdaságtan, politikai filozófia, külpolitika stb.), és ezek valamennyien a maguk *öntörvényű* értelmezési készletüket tették hozzá a vitához.

Ahhoz a vitához, amelyet ez idáig nem határoztunk meg pontosabban. Ezt ezután sem teszem, ugyanis elemzésem módszertani értelemben vett legnehezebben megoldható problémájáról van szó. Mert, ha el is ismerjük, hogy folyamatos diskurzus zajlik, nem mondhatjuk azt, hogy ez nyilvános *vita* is. Amikor a szereplők Nyugat-értelmezéseket kreálnak, csak elvont értelemben vitatkoznak, valójában önmagukat azonosítják. A „normális” értelemben vett vitához világos vitatkozó felek és álláspontok kellenek, s itt ezek nem állnak rendelkezésre.

Nem olyan diskurzussal álltunk szemben, amelyben minden fél pontosan tudta, hogy mi a feladata. A diskurzus inkább arról szólt, hogy hogyan ösztönzik egymást a felek szakmai álláspontjuk pontosítására. Hogyan jön létre a külgazdaság-tudomány, a külpolitika, a politikai filozófia vagy a közpolitika Nyugat-felfogása. Ezen diszciplínák egyikének sem lett volna esélye arra, hogy kidolgozza a maga elgondolásait, ha *nincs diskurzhelyzet*. S nem jött volna létre diskurzhelyzet, ha a fentebb említett társadalmi tagoltság-hiányt nem enyhíti az *elitcsoportok* tagozódása.

A Kádár-rendszerben voltaképpen csak reprodukálódott az a történelmi-strukturális örökség, hogy a társadalom *latens* autonómiája nem párosult szerkezeti tagolódással, s ezt a hiányt a szakmai és a politikai szerveződések autonómiája próbálta enyhíteni. A diskurzus azért az elitek között (s nem az elit és a társadalom között, mint ahogy azt sokan idealizálva elképzelik) jött létre, mert a szocializmus kezdeti szakaszától nem volt a reformnak *társadalmi* tartaléka. A rendszer vezető pártja mélyen beágyazódott a társadalomba, ellenben azok a csoportok, amelyek menet közben kívántak változtatni a rendszeren, nem voltak mélyen beágyazódva. A rendszer szempontjából kezdetben közömbös elitek diskurzusa valójában arról szólt, hogy mi mindent tudnak *mozgósítani* saját fontosságuk megerősítésére.

De most már lássuk ezeket az elitcsoportokat a maguk valóságában.

A rivális elitek Nyugat-képe a '80-as években

Kezdjük azzal, hogy az elitek kutatása az egyik legerőteljesebben reprezentált témája az elmúlt évek-évtizedek szociológiájának. Gondoljunk Szelényi Iván és Konrád György (1993), Szelényi és társai (1996), Szelényi (1990), Hankiss Elemér (1989), Gázsó (1993), Szalai Erzsébet (1994 és é. n.), Bozóki (1995), újabban pedig Husz Dóra (1997) munkáira. A rendkívül gazdag nemzetközi irodalomból pedig megemlíthetjük Gouldner (1979), Staniskis (1992), Rootes-Davis (szerk.) (1992) kötetét, Zygmunt Bauman (1987) munkáit.

Ami a magyar eliteket illeti, Szalai Erzsébet három nagy csoportjukat különbözteti meg: a politikai vezetést, a technokráciát és a vállalati menedzsereket; valamint negyedikként külön elemzi a különféle informális befolyással rendelkező csoportokat. (Szalai, 1994:61–114) Husz Dóra játékelméleti dolgozatában – feldolgozván a rendelkezésre álló elitelméleteket – elit-cirkulációs és elit-reprodukciós elméletekről beszél. (Husz, 1997:75–79) Az elitekkel foglalkozó szerzők azonban viszonylag csekély figyelmet fordítanak az egyes elitcsoportok szerveződése szempontjából meghatározó *Nyugat-tematikára*. Az én állításom azonban éppen az, hogy a hatalom szerkezetének átalakulása, a diktatúra diszkurzívává válása nagy részben annak volt köszön-

hető, hogy az egyes tudományos-közéleti csoportok nem pusztán a létező hatalomhoz viszonyítva határozták meg pozícióikat, hanem a nyugat-európai demokráciák értékei felől is újradefiniálták önmagukat. Az „újradefiniálás” kifejezéssel arra utalok, hogy a Kádár-rendszerben a '80-as években *nem új* elitek jelentek meg a színen, bár kis mértékben erről is szó van.⁶ A dominánsabb forma azonban az, hogy régi csoportok telítődnek fel új nemzedékekkel, vagy régi garnitúrák régi elveket cserélnek újakra. Ami az egymástól olyannyira elütő karakterű és hatalmi helyzetű csoportokat összekapcsolja, az az ön-újradefiniálás szándéka. A '70-es évek végétől az alábbiakban elemzett csoportok egyike sem maradt meg „régi állapotában”.

1. A *politikai vezető garnitúra*. A hivatalos politikai vezetés? Nyugat-képének két sajátosságát említhetjük meg. A rendelkezésre álló dokumentumokból kitűnik, hogy a vezetés „kirakati” Nyugat-képe lényegét tekintve állandó maradt a '80-as évek folyamán. Az idevágó párthatározatok és politikusi megnyilatkozások „az imperializmus aknamunkájáról”, „Európa békéjének veszélyeztetéséről” stb. beszéltek.⁸ A második megjegyzés viszont az, hogy a „kirakati” mellett volt egy *félhivatalos* Nyugat-értelmezés is. Ennek elemei szintén föllehetők a párthatározatokban, de főként a párthoz közel álló elméleti folyóiratban, a *Társadalmi Szemlében*, de akár a *Pártéletben* is. Nincs itt terem arra, hogy ezt részletesen is kifejtsem, mindenesetre az átvizsgált évfolyamok alapján bizonyíthatónak látszik az a tétel, hogy a néhai MSZMP maga is foglalkozott – saját magával szemben is – egy, a korábbinál használatosabb Nyugat-kép megkonstruálásával.

2. A *külpolitikai elit Nyugat-definiálása*. Külpolitikai eliten ebben az írásban azt a kört értem, amely a '70-es évek első felétől kezdődően elméleti alapon és komparatív jelleggel folytatott kutatásokat, és elemzéseket közölt Nyugat-Európával kapcsolatban. Ennek a külügyi szakértőkből, volt diplomatakból, elemzőkből álló körnek volt reprezentatív folyóirata a *Külpolitika*, illetve elméleti háttérintézete a Külügyi Intézet. A folyóiratban már a '70-es évek közepétől megjelent egy, minden más tudományos elitcsoporttól megkülönböztethető *kül- és biztonságpolitikai* alapokon álló Nyugat-Európa-recepció. Ennek a recepciónak továbbra is az maradt a fundamentuma, hogy Magyarország a Varsói Szerződés és a KGST tagja, de volt benne két figyelemre méltó új elem. Az egyik az, hogy a *Külpolitika* cikkei más folyóiratokhoz képest lényegesen *differenciáltabb* Nyugat-képet közvetítettek. Míg az általános közbeszédben (vagy más folyóiratokban) a Nyugat lényegében nem valamilyen konkrét országot, hanem *egy régió legjobb tulajdonságainak* összességét jelentette, addig a *Külpolitikában* rendszeresen cikkeket közöltek az egyes nyugati országokról és főként azok strukturális-alkalmazkodási problémáiról.⁹

A másik lényeges momentum, hogy – szemben mondjuk a *Társadalmi Szemlével* vagy más orgánumokkal – a *Külpolitika* igen erőteljesen foglalkozott az *Európai Gazdasági Közösség* (az Európai Unió elődje) problémáival. Nem pusztán azt tekintette feladatának, hogy Európát különálló országok halmazaként mutassa be, hanem azt is, hogy jelezze a nyugati régió *egységsülési* törekvéseit, és felhívja a magyar vezetés figyelmét: ilyen aspektusból is (ne csak ideologikus alapon) foglalkozzon a nyugati-keleti együttműködés kérdésével.

3. A *közgazdasági elit Nyugat-képe*. Közgazdasági eliten a továbbiakban azt a gazdasági-pénzügyi szakértői kört értem, amely a '80-as évek legelejétől átformálta a hazai közgazdasági gondolkodást. Hozzá kell ugyanakkor tennünk, hogy a közgazdász-társadalom az '50-es évektől kezdődően igen erős érdekérvényesítő képességekkel rendelkezett. A '70-es évektől a közgazdasági elithez tartozó egy némely közgazdász kezdte megkérdőjelezni „a két világ gazdasági rendszer” addig megkérdőjelezhetetlennek tekintett dogmáját. A *Közgazdasági Szemle* és a *Külgazdaság*, mint a reform-közgazdaságtan két meghatározó folyóirata, igen erőteljesen azon az állásponton volt, hogy tudomásul kell venni: a szocialista országok a '70-es évek második felétől egyre kevésbé tudják tartani a lépést a kapitalista országokkal. Ezekben a közgazdasági szakfolyóiratokban fogalmazódtak meg a legfontosabb bel- és külgazdasági reformtervek, például a *nyitott gazdaságból* származó előnyök koncepciója. A két folyóiratban lezajló gyakori vitákból jól nyomon követhető, hogy két markáns nézet hadakozott egymással. A közgazdászok egyik (nagyobbik) része a *nyitott gazdaság fenntartása*, illetve az abból származó előnyök mind teljesebb kihasználása, míg a másik (kisebbik) része a *zárt* társadalom és gazdaság megerősítése mellett érvelt.¹⁰

A közgazdaságtudomány területén bekövetkező komoly paradigma-váltás összefüggött azzal, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján egy, a korábbiól merőben eltérő műveltségű, orientációjú és frazeológiájú fiatalabb közgazdász-nemzedék áramlott be a közgazdasági közéletbe és az intézményekbe.¹¹ Ez egy csapásra előtérbe állította a nyugatos nyelvezetet, a korábbi kategóriák gyors leértékelődését. Más kérdés, hogy ezt az új gondolkodásmódot a közgazdász-elit még sokáig (1987–1988-ig) nem tudta elfogadtatni a politikai vezetéssel.

4. Az *elleneltek Nyugat-képe*. Magyarországon két markáns ellenelitről beszélhetünk a '80-as években. Az egyik a demokratikus ellenzék nevű laza mozgalom (Csizmadia, 1995a), a másik a népi írók köre. Mind a két csoport a '80-as évek elején fogalmazza meg először komolyabb formában politikai identitását. Ugyanakkor csak az ellenzék szamizdat-kiadványaiban olvashattunk politikai programokat. A politikai programokban sokáig keveset olvashattunk Nyugat-Európáról. Ennek oka az ellenzék ambivalens viszonya a nyu-

gati demokráciákhoz. Ez az ambivalens viszony összefügg az ellenzék (részben) újbóloldali (kapitalizmus-kritikai) fogantatásával, valamint – ebből fakadóan – a nyugati, demokratikus intézmények (parlament, pártok) működésének gyenge ismeretével. A '70-es években Kelet-Közép-Európa ellenzéki mozgalmait – Václav Havel kifejezésével – poszt-demokratikus (de persze nem totalitárius) állásponton álltak. Elvetették mind a nyugati, mind a kelet-közép-európai status quót. Alternatívájuk a civil társadalom, a párhuzamos állam volt. (Staniskis, 1992; Ost, 1990) De – mint erre Tamás Gáspár Miklós rámutatott – a civil társadalom nem a *klasszikus*, nyugat-európai értelemben volt eszmény, hanem a civil *kurázsit*, a hatalommal szembeni bátorságot felmutató magatartása volt példaértékű. (Tamás Gáspár Miklós, 1993) Tamás Gáspár Miklós ugyan túlságosan azonosítja az ellenzék egyik megközelítési módját az egész ellenzékkel (lásd még Körösi, 1996c), de tény, hogy a civil társadalom rekonstruálásának utópiája mintegy a nyugati intézményes politika *ellenszereként* jelent meg. A *Beszélő* című folyóirat csak a '80-as évek közepétől vált egyértelműen a nyugati demokrácia nyílt pártolójává, párhuzamosan a már jelzett folyamattal, az ellenzék vezető képviselői által elindított politikai-elvi alapvetéssel. Az ellenzék Nyugat-Európában élő kritikusa meg is rótta a magyar ellenzéket azért, amiért nem eléggé egyértelműen kötődik a nyugati demokratikus értékekhez és intézményekhez. (Faragó, 1986)

Míg a demokratikus ellenzék esetében viszonylag könnyű a Nyugatra vonatkozó nézetek változásainak rekonstruálása, addig sokkal nehezebb a dolgunk a *népiekkel*. A népiek ugyanis *nem fogalmaztak meg* politikai programot. Az 1987-es Lakiteleki nyilatkozat is inkább *erkölcsi*, semmint politikai program. Talán annyit állapíthatunk meg, hogy nézeteikben mindig tiltakoztak a nyugati minták szolgai átvétele ellen. (Bíró, 1989)

A fentebb röviden jellemzett Nyugat-recepciók időben változó jellegűek és egyre inkább intézményes kötődésűek voltak. A *politikai vezetés* Nyugat-képe a '60-as évektől kezdődően alapvetően megváltozott. Míg 1968 előtt Nyugat-Európa mint *történelmileg szükségszerűen felszámolódó* ellenfél, ideológiailag és perspektivikusan bukásra ítélt régió aposztrofálódott, addig a '70-es évektől (különösen annak végétől) Nyugat-Európa ideológiai elutasítását fölvaltotta a *használatos nyugati fejlődéselmék* beépítésének igénye. Mint majd erre még visszatérek: ideológiailag, de mindenekelőtt *retorikailag* konstruálták újra Nyugat-Európa képét.

Ezt a folyamatot *intézményesen* is megalapozták. A '70-es évektől megerősödött a politikai vezetéssel (a pártot és a kormányt) segítő *tanácsadó* intézmények hálózata. Az, hogy Magyarországon az uralkodó rend egyre jobban támaszkodott a tudományok és a tudományos közösségek produktumaira (ami nem azt jelenti, hogy azt is tette, amit tanácsoltak neki), össze-

függött a nemzetközi politikai és gazdasági élet váltoásaival, nevezetesen azzal, hogy Nyugat-Európa fejlettebb országaiban is átalakult a tanácsadók és a megrendelők viszonya. Egyre fontosabbá vált, hogy a nyugati pártoknak és kormányoknak *saját háttérintézményei* legyenek. (Stone, 1991, 1996; Gaffney, 1991) Magyarországon a nemzetközi trendeknek megfelelően értékelődött fel például a Világgazdasági Kutató Intézet vagy a Külügyi Intézet. Mindkettőnek az volt a feladata, hogy *naprakész ismeretanyagot közvetítsen* a politikai vezetés számára. A *jóléti kapitalizmus* végén Nyugaton és Kelet-Közép-Európában egyaránt szükség volt „kívülről” is megerősíteni a hatalmat. A nyugati országokban ez azt jelentette, hogy a pragmatikus-ideológia-mentes jóléti periódus végén a jóléti állam lebontása egy neokonzervatív *ideológiai* offenzíva keretében történt. Magyarországon mintha ellenkező lett volna a tendencia: itt az ideologikusnak vélt államszocializmus intézményrendszerét kellett lecserélni és fölváltani a pragmatikus „külső” tanácsadók hálózatával. (Quigley, 1996)

A '70-es években jelent meg Nyugat-Európában a politikai agytrösztök második hulláma. (Csizmadia, 1998b:9–10) Ezek az agytrösztök – szemben a korábbi évtizedekkel – már direkter próbálták hatni a politikai döntéshozatalra. Magyarországon a *külpolitikai elit* a Külügyi Intézetet és folyóiratát, a *Külpolitikát* ilyesféle hatalombefolyásoló agytrösztként igyekezett alkalmazni. A *Külpolitikában* megjelent cikkek tematikai és tartalmi elemzése, valamint a magyar párt és a kormány lépéseinek összehasonlítása egyértelműen bizonyítja, hogy e kör számos kezdeményezése beépült a hivatalos politikába.

Hasonló a helyzet a *közgazdász-elit* törekvéseivel is. A számos intézményes centrum közül a Gazdaságkutató Intézetet, a Kopint-Datorgot és a Pénzügykutató Intézetet emelném ki. Mindhárom ellátott agytröszt funkciókat is. A Kopint-Datorgon belül például 1973-tól kezdődően – kis példányszámban – nemzetközi folyamatokról szóló elemzések, prognózisok jelentek meg, amelyek a gazdaságpolitikai vezetés számára sem voltak ismeretlenek.¹²

A *demokratikus ellenzék* is létrehozta a maga mikrointézményeit (karitatív szervezeteket, jogvédő szolgálatokat, baráti társaságokat stb.), amelyek a civil társadalom mozgalmi szerveződését, jogtudatának növekedését serkentették. Ezeknek a szerveződéseknek mindenekelőtt abban volt szerepük, hogy rehabilitálták az ellenzékét mint informális csoportot.

Természetesen külön lehetne szólni a tudományos értelmiség egyéb szegmenseiről, történészekről, szociológusokról, politológusokról, művészettudósokról stb., valamint olyan fontos intézetekről, mint a Szociológiai, a Társadalomtudományi vagy a Történettudományi Intézet. Ezen csoportok és intézetek szintén részt vettek a Nyugat-kép *kollektív* újrakonstruálásában, ha nem is olyan látványos módon, mint a fent említettek. Nekik is megvolt a

maguk szerepe abban, hogy a '80-as évek második felére a nyugatosodás reális politikai-gazdasági-társadalmi alternatívává vált.

Ami az intézményesedés mellett a folyamat *tartalmi* kérdéseit illeti, külön kell szólnom a *különléle* Nyugat-értelmezések háttéréről.

A kutató számára nyilvánvaló, hogy a fent bemutatott politikai és tudományos elit *nem egyformán* ítélte meg Nyugat-Európa jövőbeli perspektíváit, és főként nem a magyar elit számára adódó tanulságokat. A '80-as évek diskurzusainak elemzése meggyőző arról, hogy ennek a diskurzusnak *egyszerre* volt komoly haszna és egyben tartós konfliktuspotenciálja a magyar értelmiség számára.

A *haszon* egyértelműen a Nyugathoz való új viszony elvi végiggondolásához köthető. Az, hogy a '80-as években megjelent a politika és a gazdaságpolitika új, elvi alapokon történő megközelítése, kifejezett hozadékkal járt az egyes elitök önszerveződésére és identitásának megerősödésére.¹³

Másrészt viszont a későbbi *konfliktusok* genezise is a '80-as évek identifikációs folyamataihoz köthető. Ezek a konfliktusok sokáig azért nem váltak nyilvánvalóvá, mert az egyes elitcsoportok a *hatalommal szemben* egységes egészként definiálták önmagukat. A '80-as évek diskurzuselvű szerveződésének azonban csak egyik (bár politikailag kétségtelenül fontosabb) aspektusa a hatalomellenes ellenzéki blokk megszerveződése. A *másik* (tudományosan relevánsabb) vetület viszont a *policy-* és a *politics-*központú retorikai konstrukciók kezdődő konfliktusa. (Ágh, 1994, 1995; Smith, 1991) E konfliktust röviden úgy jellemezhetjük, hogy a politikai és a gazdasági teendők, a Nyugat-recepció elvi végiggondolása *nem egyforma* következtetésekre juttatta az egyes elitcsoportokat. Voltak, amelyek inkább szakmai-professzionális alapú, a részpolitikák felé nyitottabb indíttatásúak voltak (ezt nevezem ebben az írásban *policy-központú megközelítésnek*), és voltak csoportok, amelyek inkább az általában vett politikai elvek szintjén értelmezték Nyugat-Európa mintáinak adaptációját (ez a *politics* síkja). A szakpolitikák és az általános politika rejtett konfliktusa csak napjainkban mutatkozik meg igazán, amikor már régen túl vagyunk az államszocialista diktatúrán és a régi hatalom népfrontos összefogáson alapuló felszámolásán.¹⁴

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az egyes tudományos elitök Nyugat-képe egy általános diskurzusfolyamat részeként alakult ki. Ebben a diskurzusban a politikai hatalom (bár élt a határkijelölés privilégiumával) nem akadályozta meg a szuverén Nyugat-képek kiforrását. Az viszont kétségtelen, hogy a diskurzusfolyamat *rejtett dimenzióban* maradt, és csak utólag, analitikus eszközökkel rekonstruálható.

A továbbiakban ezért arra teszek kísérletet, hogy az eddigiekre támaszkodva körvonalazzam az általam *diskurzív diktatúrának* nevezett formáció mibenlétét.

A Nyugat-konstruálás és a diszkurzív diktatúra

A diszkurzív diktatúra kategóriájának bevezetése lehetővé teszi számunkra, hogy az eddigieknél pontosabban értelmezhessük a *rendszerelváltás* folyamatát. A rendszerelváltásról kialakított eddigi elméletek a rendszerelváltást az *autoriter diktatúra lebontásaként* határozták meg. Ebben az írásban amellett érvelek, hogy az autoriter diktatúra és a rendszerelváltás közé beékelődik egy önálló szakasz, amelyet diszkurzív diktatúraként határozhatunk meg.

Induljunk ki abból, hogy Kelet-Közép-Európában a totális diktatúrák bevezetése (az '50-es években) a *szojvet* minta és a *bolsevik* ideológia kizárólagosságára épült. Az eredeti modell azonban viszonylag hamar (Magyarországon már 1956 novembere után) módosult; a totális diktatúra poszttotalitáriussá (Václav Havel), majd a '60-as évek végétől autoriterré vált. (Körösenyi, 1988) Az autoriter diktatúra – témánk szempontjából – a *szojvet* minta fenntartásának, ám *minőségi továbbfejlesztésének*, illetve a nyugati modell *részleges elfogadásának* kettősségére épült. Az autoriter államszocializmus fénykorában (a '70-es években) a kommunizmus megvalósítása még általánosan elfogadott cél, ám már legalább ilyen fontos a rendszer pénzügyi menedzselése is, amely csak nyugati hitelekkel történhet meg. (Földes, 1995) A Nyugat tehát ebben a periódusban kettős megítélés alatt áll: *ideológiailag* opponált, *pénzügyileg* elfogadott. Sőt, pénzügyileg a '80-as évek elejétől az *egyetlen* rendszerstabilizáló alternatíva.

Az autoriter diktatúra átalakítása ezért a politikai vezetés által is támogatott folyamat. Amennyiben a hatalmon lévő elit „egyszempontú” Nyugatképpel rendelkezett volna, az autoriter rendszer a továbbiakban is fennmaradhatott volna. Csakhogy a hatalmi eliteken belül egyre inkább visszaszorult az ideológiai, és előtérbe került a pragmatikus-komparatív Nyugat-recepció. Míg a kommunizmus magyarországi bevezetéséhez *nem kellett* diszkurzust folytatni a kapitalizmus *elvetésének* szükségességéről, addig az autoriter államszocializmus *leépítése* diszkurzusok láncolatán keresztül történt.

Még akkor is így van ez, ha mindennek látszólag ellentmond a hatalom egységes fölépítése és az elitek szervezetlensége. Először is az autoriter rendszer sem csupán *egyetlen* hatalmi elitet ismer. Ennek a típusnak a *hatalom latens váltógazdálkodása* adja az alapját, s az egyes rivális hatalmi csoportok között meghatározható társadalmi rétegek is jelen vannak. Az egyes informális társadalmi csoportok befolyása igazából akkor növekszik meg, amikor a hatalmon *belüli* megújulás forrásai kimerülnek, amikor az egyes hatalmi csoportokon belüli erőátrendszereződéssel már nem lehet megoldani a rendszer teljesítőképességének fokozását. Más szavakkal: a *diszkurzív* átalakulás akkor következik be, amikor a rendszer még *stabil* ugyan, de *legitimációja* egyre kétségesebb.

Felfogásom ebben a vonatkozásban közel áll Szabó Miklóshoz, aki a Kádár-rendszert *konzolidált*, ám *nem legitimált* rendszernek tekinti. Szerinte a legitimáció nem pusztán elfogadottságot, hanem tiszteletreméltóságot is jelent; s ha az emberek el is fogadták a Kádár-rendszert, tiszteletüket nem ruházták át rá. Szabó érvelése szerint a konzolidált állapot addig tarthatott, amíg a rendszer a javakat és szolgáltatásokat folyamatosan növelni volt képes, ellenben azonnal válságba jutott, amikor erre képtelenné vált. (Szabó Miklós, 1989)

E logikát úgy vihetjük tovább, hogy a '70-es évek végétől a rendszer kezdetéhez viszonyuló ideológiai kérdések a *konzolidáltság*hoz, a pragmatikus-nyugatosodó érvelések a *legitimátlanság* szférájához kötődnek. Ha a rendszer konzolidált és minden szempontból kielégítően legitim lett volna, nem merült volna föl a Nyugatról szóló diszkurzusok előtérbe kerülése.

A „Nyugat mint modell” gondolatkör ugyanis a '80-as évek elejétől már többet jelentett taktikai visszavonulásnál. A Nyugatról *azért* kellett megindítani a diszkurzust, mert megkérdőjeleződtek a konzolidáció „működtetésével” kapcsolatos korábbi elvek és diszkurzusok. Mindenekelőtt az, hogy a hatalom *ön maga* jogosult kijelölni a Nyugat státusát. Az „új szakaszban” éppen az egymással is rivalizáló hatalmi csoportok joga kérdőjeleződött meg a Nyugat-kép kizárólagos formálására. A '80-as évek elejétől megváltoztak a Nyugatról való gondolkodás standardjai. Nyugat-Európa fogalma, gazdasági, politikai és társadalmi modellje *diszkurzív értelmezési térbe* került, amelyre már nem voltak érvényesek a pártállami elit előírásai, annál inkább a fentebb bemutatott egyes tudományos elitek *önálló* értelmezési törekvései.

A minden politikai rendszer számára szükséges minimális konszenzus előállítása konstruálási feladattá vált. A konszenzust azonban soha nem pusztán a hatalmi elitek állítják elő. (Herman–Chomsky, 1988) Magyarországon a '80-as évek elejéig a hatalmi elit fogalmazta meg az ún. *szocialista közmegegyezés* keretfeltételeit. Az autoriter diktatúra akkor adta át a helyét a diszkurzív formának, amikor a konszenzus konstruálása a szocializmusról átkerült a kapitalizmusra, továbbá amikor kiderült: a folyamatban fontos szerepet kapnak a hatalmon *kívüli* elitcsoportok is.¹⁵

A rendszerelváltást megelőző évtized tehát értelmezésemben nem csupán a szocializmus pozícióinak megerősítésére tett hatalmi kísérletekről szól, hanem mindenekelőtt a Nyugat diszkurzív *újradefiníálásáról*. Ennek az újra-definiálási folyamatnak fontos szereplői a *földalatti* csoportok éppen úgy, mint a „*földfeletti*ek”. E csoportok Nyugat-recepciója eltért egymástól, de az bizonyos, hogy az egyes csoportok – jórészt egymástól is függetlenül – hasonló célokért: a modern nyugati gondolkodás vívmányainak átültetéséért dolgoztak.

Választ kell azonban adni a talán leginkább fölmerülő ellenvetésre. Hogyan állíthatjuk, hogy ez a formáció diszkurzív, amikor voltaképpen a poli-

tikai közéletben *nem zajlanak* érdemi diskurzusok, és különösen nem léteznek a hatalom és a „földalatti” csoportok között?

A diszkurzivitás nem föltétlenül intézményesített szerveződési elvet jelent. Azaz elképzelhető, hogy miközben *formális* közegekben nem zajlik diskurzus, *informálisan* a párbeszéd mégis intenzív. A '80-as években éppen ez volt a helyzet. A fentebb említett orgánumokban zajló latens viták diszkurzív térben zajlottak, már csak azért is, mert a diskurzus résztvevői olyan szereplőknek *tekintették* magukat, mint akik a rendszer alapkérdéséhez szólnak hozzá. S ami nagyon lényeges: nem pusztán ahhoz, hogy mi legyen a régi rendszerrel, hanem ahhoz is, hogy hogyan teremtsék meg az új.

Természetesen hiba lenne a nyugatosodás fokát a többpártrendszer bevezetésével mérni. Tudjuk, hogy a többpártrendszer *követelménye* először 1988-ban volt olvasható ellenzéki programokban, tehát a diszkurzív periódus végén, az átmenet kapujában. Ám ahhoz, hogy megfogalmazódhasson, szükség volt egy évtizednyi diskurzusra, a nyugati gondolkodási normák „eredeti fölhalmozására”.

Némileg módosítani szeretném tehát Szabó Márton (1996) számomra is rokonszenves diszkurzivitás-elméletét, mégpedig két ponton. Az egyik az, hogy elemzését ő *csak demokratikus* körülmények között tartja relevánsnak. Dolgozatomban végig amellett érveltem, hogy a diszkurzivitás jelen van diktatórikus körülmények között is, sőt: a diszkusszió az autoriter fokozat leépítésének és az átmenethez szükséges feltételek megteremtésének közbülső láncszeme.

Másrészt némileg módosítanám Szabó *ellenség-tematizációját* is. Szerinte ugyanis a demokratikus diskurzusokban a résztvevők folyamatosan négy szerepet – barát, ellenfél, idegen, ellenség – konstruálnak meg. Az *ellenség* lényegében az egyetlen szereplő, amelyik kívül esik az elfogadható határon. A Kádár-rendszerre vonatkoztatva: a néhai pártvezetés élt az ellenség definiálásának eszközével, de határkijelölési törekvései *sikertelenek* maradtak. Az ellenségnek kikiáltott csoport (a demokratikus ellenzék) ugyanis a diszkurzív periódus egyik meghatározó tényezőjévé, széles körben elismert *tekintéllyé* vált. (Belohradsky, 1990) Ha pedig egy csoport meghatározott autoritással rendelkezik, tartósan nem sorolható az ellenség táborába.

A diszkurzív periódusban éppen az a lényeg, hogy megszűnik a pártvezetés ellenség-stigmatizációs monopóliuma, illetve a különféle elitcsoportok maguk is formálni kezdik a diszkurzív diktatúra új szabályrendszerét. Szerepük tehát jóval több, és minőségileg más lesz, mint az autoriter diktatúrákra jellemző „passzív önszerveződés” vagy társadalmi iniciatívák politikamentes fölmutatása. A '80-as évek folyóirat-diskurzusai egyértelműen arról árulkodnak, hogy a magyar értelmiség tisztában volt a szovjet birodalom teljesítőképességének határaival; tudta, hogy Nyugat-Európa szerepe növekedni fog Kelet-Közép-Európában; s tudta azt is, hogy az államszocializmus

esetleges bukása nem pusztán a nyugati kapitalizmus adott formájának adaptációját hozza, de az *európai integráció* új formáit is. Ugyanakkor nem mondhatjuk azt, hogy az átalakulás *időpontját* bárki is ismerte volna. Óvatosan mégis megkockáztatnám azt a hipotézist, hogy az 1992-re eltervezett nyugat-európai integrációs szerződés (Maastricht) amolyan *szimbolikus dátumként* lebegett a magyar tudományos értelmiség szeme előtt. A diszkurzív periódus legnagyobb hozadéka, hogy a szereplők kiformalhatták Nyugat-képüket, és fölkészülhettek az ideológiáinál sokkal nagyobb kihívásra: az Európai Unióra.

Következtetések

A fenti dolgozatban föllállított analitikus keretben kísérletet tettem a diszkurzív diktatúra karakterjegyeinek bemutatására. Összefüggést találtam a rendszer diszkurzivitása és Nyugat-Európa differenciált-tagolt recepciója között. A különféle tudományos és közéleti elitcsoportok szellemi produktumainak tartalomelemzése arról győz meg bennünket, hogy a '80-as évek Magyarországon a szellemi elitek a korábbiaknál feltételezettnél nagyobb autonómiával rendelkeztek a közbeszéd tematizálásában, illetve egy új Nyugat-kép megkonstruálásában.

Elemzésünk szerint vizsgált korszakunknak nem az az alapkérdése, hogy – hasonlóan a reformkorhoz vagy más fölzárkózási periódusokhoz – adaptálódni kell Nyugat-Európához, hanem az, hogy a modellkövetés legalább három szinten, speciális eszközökkel zajlik. Először is beszélhetünk az egyes elitek *szellemi* újraorientálódásáról. Másodszor szó van *intézményes-szervezeti* mintakövetésről. Végül pedig magáról a *diskurzus folyamatáról* beszélhetünk. Nem elegendő tehát „általában” beszélni az értelmiség Nyugat-recepciójáról. Ennél sokkal lényegesebb – és tudományosan relevánsabb – annak feltárása, hogy a Nyugat-fogalom megkonstruálásában hogyan vesznek részt a különféle elitcsoportok. Elemzésünk nyomán arra a belátásra juthatunk, hogy a '80-as évek magyar politikai közéletében az elitek gazdag szellemi, intézményi és diszkurzív kapacitást halmoztak föl ahhoz, hogy sikeres riválisai lehessenek az uralkodó politikai rendnek. A „diszkurzív diktatúra” ugyanakkor egy határt nem lépett át: a viták nem nyilvánosak, hanem rejtettek, informálisak voltak. A '80-as évek diktatúrájának ez a belső ellentmondása (az informális csoportok emancipálódása és a nyilvános viták korlátai) magyarázó elvet nyújtanak a rendszerváltás természetére, logikájára. Az átmenet előtti évek rejtett és kihordatlan vitái közül jó néhány tevődött át a kompetitív pártverseny egészen másfajta viszonyai közé.

Jegyzetek

- 1 A magyar értelmiség különböző csoportjainak Nyugat-értelmezéséről lásd Csizmadia, 2001a.
- 2 Závodszy Géza (1997) könyve – ismereteim szerint – az első, amely korabeli sajtó- és folyóiratcikkek, valamint röplapok, programok és egyéb dokumentumok alapján tekintti át a témát. A feldolgozásból kitűnik, hogy a reformkori magyar értelmiség bizonyos értelemben idealizálta az angolszász mintát.
- 3 A tanulmányban alapvetően a hazai palettán megjelenő reprezentatív folyóiratok cikkeinek, vitáinak elemzésére támaszkodom. Az elemzésbe azok a cikkek és viták kerültek be, amelyek Nyugat-Európával foglalkoztak. Egyaránt figyelembe vettem azokat az írásokat, amelyek Nyugat-Európával általában, az egyes nyugati országokkal, illetve a nyugati integrációval foglalkoztak. A cikkeket itt természetesen nincs módomban részletesen bemutatni, legfeljebb néhány rövid következtetés levonására nyílik lehetőség.
- 4 Informális vitának azt a folyamatot nevezem, amikor a vita nem a legszélesebb nyilvánosság előtt, hanem rejtőzködő szereplőkkel zajlik. Ezek a viták jelentős szerepet töltek be a Kádár-rendszerben. Mondhatjuk úgy is, hogy különféle hálózatok vitakoztak egymással. A politikai vezetést is leírhatjuk hálózati kapcsolatok rendszereként. (Lásd Willerton, 1987; Csanádi, 1995; Czako-Sik, 1996.) Az informális jelleg abból is következik, hogy a hálózatok nem nyilvános szerveződések elvek alapján működnek.
- 5 Például megemlíthetjük 1956 mártírjainak erkölcsi, majd politikai rehabilitációját, amelyek kérdése – ismereteim szerint – 1983-ban fogalmazódott meg először a *Beszélő* című szamizdat-folyóiratban. 1985–1986-tól a témával már a nyilvánosságban is lehet foglalkozni. Ugyancsak említhetők a gazdasági-társadalmi reform kérdései, amelyek 1980 körül még inkább csak az ellenzék irataiban jelennek meg, majd 1985–1986-ban már szinte valamennyi orgánumban. De említhetjük azokat a „magánvéleményeket” is, amelyek a ’70-es években fogalmazódtak meg a „két világrendszer”-szemlélet revíziójáról. A ’80-as évek közepére ezek is a közbeszéd részeivé váltak.
- 6 A két új csoport a későbbi Fidesz-generáció, amely a ’80-as évek elején még mint „szakkollégiumi nemzedék” ismert, a másik a fiatal közgazdászok köre. Az új generációk megjelenésének nagyon komoly szerepe volt a ’80-as évek második felétől.
- 7 Az MSZMP belső struktúrája, tagoltsága, működése az igen jól megkutatott, dokumentált témák közé tartozik. Lásd Nyíró (szerk.) (1989), Schöpflin-Tökés-Völgyes (1988), Szakadát (1992), Csanádi (1995) stb. munkáit.
- 8 Az MSZMP álláspontjára vonatkozóan felhasználtam *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatait és dokumentumait* című, háromkötetes gyűjteményt (Kossuth Kiadó, 1983; 1988; Interart Stúdió, 1994), valamint a KB Külügyi, Tömegkommunikációs, Gazdasági és más osztályainak jelentéseit és határozatait. Ugyancsak támaszkodtam *A magyar demokratikus ellenzék* című munkám (1995) dokumentumkötetére, amelyben az MSZMP-nek az ellenzékre vonatkozó határozatait, jelentéseit gyűjtöttem össze.
- 9 A *Külpolitika* című folyóirat kiemelt feladata volt annak bemutatása, hogyan alkalmazkodnak a ’70-es évek elejétől előálló új gazdasági világhelyzethez a fejlett és a kevésbé fejlett nyugat-európai országok. A folyóirat hasábjain gyakran olvashattunk elemzéseket Svédországról, Dániáról, Hollandiáról, az NSZK-ról, Nagy-Britanniáról stb. A folyóirat távol tartotta magát Nyugat-Európa idealizálásától, az egyedi példák bemutatását tekintette meghatározónak.
- 10 A *Külgazdaságban* az 1981/1. számtól zajlott igen fontos vita a magyar gazdaság nyitottságáról vagy zárttságáról. A *Külgazdasági Szemlében* 1984-ben folyt szintén fontos vita. Mind-

két folyóiratban rengeteg latens vita zajlott, amikor bizonyos cikkek szerzői – megnevezés nélkül – vezető gazdaságpolitikusokkal és politikusokkal szálltak vitába.

- 11 Az „ifjútöröknek” nevezett közgazdász-nemzedékre gondolok. A háttérintézetek közül megemlítem a Kopint-Datort, a Közgazdasági Intézetet vagy a Pénzügykutatót. Történetéről lásd Csizmadia, 1995a. Monográfia.
- 12 A Kopint-Datort munkatársai készítették azt az „állami szamizdatot”, amely kb. 150 példányban – mint az MTA Közgazdasági Információs Csoport terméke – került az illetékesek elé. Az elemzések 1973 és 1979 között készültek, és céljuk kifejezetten az volt, hogy bemutassák a nyugat-európai országok és a világgazdaság helyzetét.
- 13 A folyamat fontos hozadéka, hogy a ’80-as évek végére körvonalazódtak az alapvető politikai elvek és értékrendszerek. 1987–1988-ra valamennyi elitcsoport képes volt világosan meghatározni a hagyományokhoz, a szocializmushoz, a Nyugathoz és más elitcsoportokhoz való viszonyát. Gondoljunk a *Fordulat és reformra* (közgazdászok), a *nyilvánosság reformjára* (újságírók, kommunikációs szakemberek), a *Társadalmi Szerződésre* (demokratikus ellenzék), a *Lakitelki nyilatkozatra* (népiek). Lásd ehhez Csizmadia, 1995a, Monográfia.
- 14 A politika fogalmának, funkciójának különböző értelmezése a későbbi SZDSZ–Fidesz-konfliktus egyik fontos tárgyi alapja. Az SZDSZ inkább a bölcséleti alapú liberalizmus koncepcióját képviseli, míg a Fidesz közelebb áll a policy-szemléletű politika-felfogáshoz.
- 15 A hatalmon kívüli elitcsoportok előtérbe kerülésének kettős oka a hatalom belső váltógazdálkodásának megszűnése, illetve az informális külső csoportok témakonstruálási kapacitásának magas foka. A diszkurzív diktatúrában az egyes csoportok értékmérője nem számárányuk, hanem képességük a közéleti diskurzusok formálására. Az uralkodó rend azért is volt kénytelen „föladni a rendszert”, mert elveszítette konstruálási monopóliumát.

**IDEOLÓGIÁK, ESZMÉK,
PÁRTOK A '90-ES ÉVEKBEN**

IDEOLÓGIÁK, ESZMÉK ÉS A POLITIKA NYELVE

Bevezetés

A kelet-közép-európai rendszerváltások pártpolitikai és intézményi leírása meglehetősen kiterjedt. (Kitschelt, 1992; Linz–Stephan–Gunther, 1995; Ágh, 1991; Offe, 1994; Greven, 1995; Bihari, 1993) Hasonlóképpen számos, az átmenet politikumát leíró tanulmány és monográfia jelent meg a magyarországi viszonyokról. (Bihari Mihály, 1992a,b; Fricz, 1996a, 1996c)¹ Mindezek alapján talán nem túlzás annak a véleménynek a megfogalmazása, hogy az átmenetek kutatásának vannak kitüntetett és kevésbé preferált szegmentumai. Az előbbi kategóriába tartozik a pártok megszerveződésének, a pártok belső szervezeti-működési rendjének, a pártok egymáshoz való viszonyának, illetve a különféle jogállami instanciák demokratikus rendbe való beilleszkedésének vizsgálata, összefoglalóan tehát: az *intézményi aspektus*, vagy másképpen az interakcionális-tranzakcionális dimenzió. A nem vagy kevésbé preferált kutatási témák között szerepelnek – összefoglaló kifejezéssel – az olyan kevésbé kvantifikálható témák, mint például a politikai nyelv. (Szabó Márton, 1993) Tudjuk, persze, hogy a politikai küzdelmek mindig nyelvi-szimbolikus síkon is zajlanak, de ennek a dimenziónak a megragadása jóval bonyolultabb, mint a korábban említetté, ráadásul az itt szerzett tudás nem is biztos, hogy könnyen konvertálható.

Az alábbi írásban amellet szeretnék érvelni, hogy a politikai nyelvek vizsgálata értékes ismeretekkel gazdagíthatja a politikáról, pártokról és pártpolitikusokról (egyáltalán a politikai elitről) alkotott képünket. Ez a megállapítás tulajdonképpen az írás kiinduló – és igazolandó – hipotézise is: a politikai nyelvnek kitüntetett szerepe van nem pusztán az egyes beszédmódok, beszédstílusok elkülönülésében, hanem a tágabban értelmezett politikai tagoltság kialakulásában is. A politikai nyelv mindig differenciált, és nem pusztán az egyes pártok különböző nyelvhasználatának értelmében. A politikában használt nyelvnek – mint később igyekszem majd kifejteni – létezik egy *ideologikus* és egy *eszmeközvetítő* dimenziója; a kettőt nem célszerű összekeverni. A szakirodalom általában nem tesz különbséget ideológia és eszme között, a két fogalmat szinonimaként kezeli. Ezt a megközelítést ez a dolgozat nem követi. A későbbiekben az olvasó világosan érzékelni fogja,

milyen értelemben, mire vonatkoztatva használom a két kategóriát. Látni fogjuk, hogy a pártok a közvélemény befolyásolását, meggyőzését stb. korántsem az evidensnek tűnő pártideológiák, hanem mindenekelőtt az ideológiák zártságához, „pártszerűségéhez” képest rugalmasabb, ha tetszik, emészthetőbb eszmék segítségével teszik. Ha ezt a különbségtételt szem előtt tartjuk, időtállóbb következtetéseket tudunk levonni nemcsak a nyelvhasználat struktúráját, de a pártok funkcióját illetően is.

Mielőtt azonban ezt a munkát megpróbálnám elvégezni, szükséges fölteni azokat a *történeti* kondíciókat, amelyek a demokratikus átmenet nyelvi karakterisztikuma szempontjából meghatározóaknak tekinthetők. A dolgozat első nagyobb blokkjában a nyelvi örökség(ek)et vizsgálom, illetve azt, hogy ezeknek az örökségeknek a reaktiválódása mennyiben mutatható ki a magyar rendszerváltás folyamatában.

A második részben tárgyalom a dolgozat szempontjából legfontosabb kulc kategóriák (nyelv, ideológia, eszme stb.) teoretikus és módszertani kérdéseit, illetve ekkor adom meg a vizsgálódás további kereteit és pilléreit. A harmadik nagyobb egységben a reprezentatív beszédmódok tartalmi elemeinek számbavételéről lesz szó. Itt kísérem meg, hogy bemutassam a politikai folyamat egészének alakulása szempontjából különösen fontos *nyelvi reflexivitást*, amellel érvelve, hogy az „intézményeken kívüli” politika érthetetlen és értelmezhetetlen a kimondott és a rejtett beszédeknek eme egymásra folyamatosan reflektáló struktúrájának vizsgálata nélkül.

A politikai nyelvi tradíció elemei

Az első vizsgálati probléma mindjárt az, hogy *vannak-e* politikai *nyelvi tradíciói* a rendszerváltásnak, s ha vannak, milyenek. A válaszhoz nem elegendő, ha a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakot, a Kádár-rendszert nézzük, szükséges még korábbra visszanyúlnunk.

Kiindulópontként megállapíthatjuk, hogy a magyarországi történeti fejlődésben hagyományosan elkülöníthető irányzatok állnak szemben egymással. Az 1867 utáni fejlődésben világosan kimutatható az a tendencia, hogy különböző ideológiai alapokon álló pártok népesítik be a politikai teret, de mindmáig ennek a folyamatnak valójában csak az ideológikus aspektusára koncentrálnunk. Ha egyelőre el is fogadjuk (a második részben ezt már kritikussá tesszük), hogy az ideológia a politikai élet egyik meghatározó tagoltságképző tényezője, azt már most vita tárgyává kell tennünk, hogy erre képes-e önmagában. Átolvasva az 1867 és 1945 között működő pártok programjait, dokumentumait (Mérei, 1971; Gergely–Glatz–Pölöskei, 1991), arra a következtetésre jutunk, hogy az identitás biztosítása, az egyes

pártok „választhatóságának” megteremtődésében döntőek a nyelvi elemek. Az ideológiával szemben ugyanis a *nyelvi* üzeneteknek megvannak a sajátosságok, „mindenkihez szóló” összefüggései. A pártprogramok szóhasználata, a szavak rendje, csoportosítása, egyáltalán a szavak *megválogatása* jelzésértékű, és voltaképpen csak ezen a nyelvi térreumon képzelhető el állampolgári kapcsolódás a pártokhoz.

A modern politika nem pusztán ideológiákra és irányzatokra (a legdurvább megközelítésben: konzervativizmus, liberalizmus, szocializmus) különül el, illetve az ideológiai elkülönülés mindig csak a felszín. Az ideológiák az elit és a pártokhoz közel álló állampolgári népesség integrálását hivatottak előmozdítani, de arra nem képesek, hogy ezen a népességen *túlnyúljanak* és integrálják a mindennapi társadalmat is. Ilyesfajta integráció megteremtésére – ha egyáltalán lehetséges – csak a meghatározott *nyelvhasználati móddal* történő *közvetítés* képes. Szükség van tehát az ideológia és a nyelv valamiféle *minimális koherenciájára*. Állításom az, hogy a modern politika kettős természetű. Egyfelől – az intézmények szintjén, például a választójog korlátozásával, a demokratikus intézmények professzionalizálásával stb. – korlátozza a társadalmat (mintegy „nép-teleníti” a politikát), másfelől azonban a „nép” politikai részvételét, jelenlétét a nyelvi-eszmei dimenzióban, a nyelvi üzenetek rejtett és kevésbé rejtett rendszerén keresztül mégiscsak biztosítja. Ideológikus szinten az egyén és csoport „elidegenedik” a politikától, a nyelvi dimenzióban azonban „visszatál” ahhoz, illetve megkonstruálja a maga releváns politikaképét. E kettős mozgás párhuzamossága – nézetem szerint – az elmúlt másfélszáz év egyik figyelemre méltó sajátossága. De vajon ezek a tényezők mennyiben jelentenek nyelvi örökséget? Pusztán *ennyi* a demokratikus körülmények között továbbvihető nyelvi hagyaték? A nyelvi tradíció természetesen nem merül ki a fent leírtakban. Azt kell bemutatnunk, vajon ezek az általános előzmények *hogyan hozták létre* az elkülönülő politikai táborokat.

Ha helyes az a főntebb említett kiindulópont, hogy a politikai pártok *többféle* integrációs tevékenységet igyekeznek elvégezni (más-más módon hatva különböző állampolgári csoportokra), akkor ebből a tételből nem kevesebb következik, mint az ideológia és a nyelv *szétválaszthatatlanságának* törvénye. A szétválás legfőbb taktikai, de soha nem lehet végleges, lévén a pártoknak mindig szükségük van arra a *nagyobb* népességre, amely nem ideológikus szinten kötődik az adott párthoz. A pártverseny nem mellőzhető oldala, hogy vajon melyik az a párt, amely ebben a – nevezzük így – nyelvi szférában sikeresebb, függetlenül ideológikus teljesítőképességétől.

Ha így nézzük az előzményeket, megállapíthatjuk, hogy a konzervatív, a liberális és a szocialista pártok hatóképessége – különböző időkben – *hasonló* okokra vezethető vissza. A múlt század második felében, illetve e század elején *liberális* politikai kurzus volt Magyarországon. A két háború között

konzervatív, a negyvenes évek végétől *szocialista*. A közös elem az volt ezekben a rendszerekben, hogy önmagukat nem pusztán (vagy nem elsősorban) ideologikusan kívánták legitimálni, hanem *nyelvileg is*. A nyelviség – mint láttuk – talán az egyetlen lehetséges eszköze a szélesebb értelemben vett társadalom elfogadói magatartásának megteremtésére. Ha egy párt önmagát pusztán ideológiája által kívánja elfogadtatni, eleve lemond arról, hogy a sokadalom elfogadja. A sokadalom passzív elfogadására, a *lázasmentesség* biztos tudatára minden rendszernek szüksége van. (Arendt, 1991) Ehhez pedig az kell, hogy az ideológiai elit „önkorlátozza” magát, specifikus ideológiai céljain túl fontosabb célokat is tekintetbe vegyen. Legfőképpen a mindennapi társadalom sajátos, antiideologikus igényeit.

Mindezek alapján óvatosan közelítenék a magyar társadalom különböző e századi *rendszerváltásaihoz* kapcsolódó közismert tételhez. Mert bár lehet, hogy ezek ideologikusan valóban rendszerváltások voltak, de vajon azok voltak-e, ha a rendszerváltást nem pusztán ideológiai változásnak és a nyomában új intézményes rend létrejöttének tekintjük? Nem inkább arról van szó, hogy a rendszerváltó irányzatok képében egyben a *legkevesebb* ideologikus erők kerültek uralomra, azok, amelyek a legkevesebb veszteséggel voltak képesek biztosítani a mindennapi társadalom *rendszerhiúságát*, „anti-ideologikus” *folytonosságát*? Ennek a folytonosság-biztosításnak az eszköze pedig a *nyelv* lett, amely persze a korábbiaktól eltérő tartalommal, de világosan egy nagyobb népességhez szólt. Úgy is mondhatnánk: a liberális ideológiának a konzervatív nyelv, a konzervatív ideológiának a szocialista nyelv, majd ez utóbbinak a demokratikus nyelv lett a riválisa és fölváltója, amellet persze, hogy az egyes eszmerendszereknek önmagukon belül is volt egy ideológiai és egy nyelvi dimenziója. Amit hangsúlyozni szeretnék, az a *kontinuitás*, annak a folytonossága, hogy a politikai programoknak hagyományosan van egy rejtett, de kiolvasható, a társadalmat orientáló üzenete is. Hogy ez mennyire így van, arra talán a Kádár-rendszer jelenti a legekleltánabb példát.

A Kádár-rendszert számos módon írták már le. (Kis-Bence, 1983; Gyurgyák, 1994) A két végletes álláspont szerint a rendszer *ideokratikus*, illetve *dezideologizált* volt. Magam inkább az utóbbi megközelítéshez állok közelebb, a lényeg azonban az, hogy a rendszerben a politika (vagy ami politika címén zajlott) világosan kettévált egy formális és egy *informális* síkra. Az MSZMP különböző pártmanifesztumainak volt egy kimondott ideológiai üzenete (a szocializmus teljes fölépítésétől a kapitalizmus elfogadásáig terjedve az időbeli skálán), de volt egy *ki nem mondott*, leginkább talán a nyelv által dekodolható üzenete is. A rendszer működőképessége, stabilitása szempontjából alapvető volt, hogy e két szint ne váljon el élesen egymástól. A rendszer addig volt stabil, amíg az ideológiai üzenetek *nem estek távol* a nyelvileg fölfogható, társadalmilag kódolható üzenetektől. Amint azonban az ideológiának nem

maradt társadalomintegratív funkciója, illetve amikor a társadalom *más politikai elitben* vélte fölfedezni saját nyelvhasználatának kifejeződését, a rendszer tehetetlenné vált – miként más ideologikus alapokon szerveződő elődei is. Nyelvileg képtelen volt az integrálásra, s ez pontosan elég volt ahhoz, hogy látszat-legitimitását is elveszítse.

Ugyanakkor több örökség rakódott egymásra. A rendszerváltásnak az volt – témánk szempontjából – a specifikuma, hogy nem pusztán a Kádár-rendszer örökségéből kellett kinőnie, hanem a *folytonosságok rendszer feletti láncolatából*, abból tehát, hogy mindegyik rendszer egy kicsit a megtagadott korábbi rendszer is volt.

A nyelv(ek), illetve az eszmék szerepe akkor kezdett fölértékelődni, amikor megszűnőben volt az ideológia és a nyelv közötti *minimálkoherencia*. A rendszerváltást követően azért alakultak ki heves nyelvi küzdelmek, mert valamennyi újonnan létrejövő politikai csoportosulás szerette volna a nyelvi terek legalább viszonylagos újrendezését. Ezért leginkább arra az örökségre támaszkodott, amelyet fentebb a politika *kettős természeteként* írtam le. A pártok egyfelől hazai és nemzetközi tapasztalatokra alapozva *pártprogramokat* készítettek (amelyeknek kódrendszere döntően ideologikus volt); másfelől létrehoztak egy *nyelvi-eszmei* szférát is, ahol megkísérelték a mindennapi társadalom valamilyen fokú integrálását is. A nagy eszmeáramlatok tehát már a kezdeteknél sem csupán ideológiát, hanem nyelvi-eszmei identitásteremtést is jelentettek.

Mindezzel nem azt állítom, hogy a rendszerváltás előtti politikai nyelvben világosan elkülöníthetőek lettek volna a különböző eszmeirányzatok. A konzervativizmusnak, liberalizmusnak és szocializmusnak természetesen nem volt ilyen specifikus karaktere. A rendszerváltás tehát ilyesfajta differenciált nyelvi örökségre nem támaszkodhatott. A Kádár-rendszer évtizedeiben ezek az eszmeáramlatok nem folytathattak a pártpolitikában is testet öltő versenyt. Ugyanakkor mégis létezett nyelvi hagyaték a fentebb már leírt értelemben. A rendszerváltás pártjai egyrészt újraformálták, rehabilitálták az ideológiai szférát, másrészt tényleges üzeneteiket mégsem ezen, hanem az eszmei-nyelvi szférán keresztül igyekeztek eljuttatni a társadalomhoz.

Ideológiák, eszmék és a nyelv megváltozása

A rendszerváltás nyelvi aspektusait néhány szerző igen kritikusan vizsgálja. A kritikai vélemények egyik középponti eleme, hogy egyfelől olyan *nyelvpolitikai* küzdelmek zajlanak, amelyek a nyelvnek teljesen új szerepet adnak, másrészt a nyelvhasználatban, a nyelvpolitikai küzdelmek irányítá-

sában domináns és alárendelt csoportok alakulnak ki, sajátos egyenlőtlenségeket teremtve ezzel a demokratikus keretek működtetésében. (Pokol, 1994)

Azt mondtam korábban, hogy a politikai nyelv mindig ideologikus és integratív funkciókat implikál. Rendszerváltások küszöbén, az ideológia kiürülésével, illetve a rejtett mindennapi üzenetek elsorvadásával verseny indul meg a *domináns nyelvi pozíciók* megszerzéséért. Magyarországon is lezajlott ez a folyamat. De az új nyelv nem pusztán azért vált szükségessé, mert a régi többé már nem funkcionált, hanem azért is, mert az új nyelv potenciális hordozói önmagukhoz képest is *megújulási kényszerben* voltak. A Kádár-rendszer régi nyelvezeti infrastruktúrájának ugyanis részben járulékaik voltak az egyébfajta nyelvi irányzatok (ellenzék, reformközgazdászok, '56-osok, népiek stb.) is. A puhuló diktatúra nyelvhasználati összefolyamatából ezek persze részben már kifelé mutattak, de ekkor még nem teremtődött meg a demokrácia sokszínű nyelvi kultúrája. Amit ezek az alternatív irányzatok korábban képviseltek, az inkább a másfajta *magatartásban*, nem pedig a másfajta *köznyelvviségben* testesült meg. A demokratikus ellenzéknek például saját múltjához képest is részben új nyelvet kellett kialakítania a rendszerváltás közeledtével. (Elég, ha az 1987-es *Társadalmi Szerződést* összehasonlítjuk akár az 1988-as Szabad Kezdeményezések Hálózata programnyilatkozatával.)

A kiválasztó az új nyelv kialakulása szempontjából a *pártosodás* lehetővé válása volt. A többpártrendszer Magyarországon lehetőséget adott arra, hogy az egyes irányzatok ne pusztán az értelmiség kritikai nyelvén (lásd ehhez Gouldner, 1979),² hanem más módokon is megnyilvánuljanak.

A szakirodalom jelentékeny része a pártosodást ideológiai aspektusokon keresztül írja le.³ Úgy tűnik, az ideológiai tényezők vizsgálatától a kutatók túl sokat várnak, szerintem alaptalanul. A továbbiakban éppen amellett szeretnék érvelni, hogy a pártprogramokban megtestesülő pártideológiák nyelvi struktúrájának mégoly beható elemzése sem ad választ bizonyos alapkérdésekre, például arra, hogy *hol húzódnak egyes nyelvi irányzatok határai, s voltaképpen kik között folyik a vita*. A vita ügyében csak jelezném, hogy két markáns álláspont létezik. Az egyik szerint a rendszerváltás ismét előtérbe állította az ún. *népi-urbánus* vitát.⁴ A másik szerint inkább konzervatív-liberális dichotómiáról beszélhetünk. Ez utóbbi esetének tekinthető a bal-jobb szembenállás tézise. (Körösenyi, 1993)⁵ Akármelyik megközelítést is nézzük, feltűnő azok dichotomikus jellege. Állításom – amelyet rögvess bizonyítani is szeretnék – az, hogy ebben a keretben a rendszerváltás politikai nyelve csak részben, *legfeljebb a pártok szintjén* írható le. Márpedig minket a politikai folyamat egésze érdekel, ami óhatatlanul túlmutat a pártok szféráján. Abból célszerű tehát kiindulnunk, ahogy a pártok egyszerre gyártanak *programokat-ideológiákat és eszméket*, de ezeknek eltérő a funkciójuk. Az ideológiák – minden látszat ellenére – *versenymérséklők*; a pártok, illetve a politikai elit versenye a politikai *eszmék* közvetítésével zajlik.⁶

Mielőtt azonban részletesebben is kifejténém az ideológiák és az eszmék közötti kölcsönhatásokat, előbb magukról az ideológiákról és az ideológiák közvetítette nyelvről kell szót ejtenem.

A politológiai szakirodalomban élesen ellentétes álláspontok élnek az ideológiák politikai rendszeren belüli helyét, szerepét illetően. Időről-időre visszatér az *ideológiák végének* hiposztázálásáról, az ideológiák konvergálásáról és föлдoldásáról szóló teória. (Bell, 1967) Ezek a vélekedések általában nagy világpolitikai trendekhez, átrendeződésekhez kapcsolódnak. Ilyen átrendeződés kezdődött a hatvanas években, amikor Daniel Bellnél a teória először fölbukkant, de ilyesfajta kiindulópontból táplálkozik a posztmaterialis értékrend és kor eljövételét hirdető gondolat is a hetvenes években. (Crook-Pakulski-Waters, 1992) Vannak szerzők, akik *ciklikusságot* látnak a „dezideologizáló paradigma” eljövételében, így abban is, hogy manapság sokan foglalnak állást a bal-jobb skála (és a mögötte lévő ideológiai spektrum) érvényessége ellen.⁷

A magam részéről úgy látom, a kérdés ezen a szinten – ti. hogy van-e szerepük az ideológiáknak vagy sem – eldönthetetlen. Illetve nagyon is eldönthető, ha az ideológiák *érvényességi körét és határait* képesek vagyunk világosan megragadni. A rendszerváltás természetesen ideológiai aktus is: az ideológiák a pártosodás attribútumai. Ideológiák nélkül a pártok nem válhatnának pártokká, legfeljebb laza értelmiségi csoportosulások lennének. Az ideológiáknak azonban meghatározott érvényességi körük van, és azon túl nem merészkednek.

Ilyen határpontnak tekinthetők a pártprogramok. Ezekben a programokban testesül meg a pártok önmagukról, az ország és a világ különböző problémáiról alkotott képe. A határoeltság egyfelől *tematika*: a pártprogramok hagyományosan bizonyos témákat ölelnek föl, míg másokat más fórumokra utalnak át. A tematikai határoeltság viszont azzal jár, hogy kialakulhat egy *nyilvánosságbeli* határoeltság is; azok a társadalmi körök, amelyek a tematikai kínálatot nem tartják kielégítőnek, másfajta forrásokból kénytelenek kialakítani a maguk pártidentitását vagy -rokonszenvét. Az ideológiákat tehát úgy határozhatjuk meg, mint a pártok hivatalos, rendszerbe foglalt és a nyilvánosság meghatározott szeletei számára előállított (és folyamatosan karbantartott) gondolatainak együttesét. Az ideológiák funkciója továbbá a pártverseny mérséklése, mederben tartása.

Ha elfogadható a fenti érvelés, akkor ebből logikusan következik ez az utóbbi megállapítás. Hiszen ha az ideológiák meghatározott (mondhatni minden érintett fél által elfogadott) funkciókat töltenek be, akkor a feltételezettnél kevésbé különböznek egymástól, illetve a közöttük lévő különbségeket alig lehet megkülönböztetni. Hiába mondjuk, hogy az egyik programot egy konzervatív, a másikat egy liberális, a harmadikat pedig egy szocialista párt készítette, nem ez a különbség válik döntővé, hanem az,

hogy a tematikai határoltság, párosulva a nyilvánosságbeli határoltsággal, a választópolgári sokadalom számára nem mutatja meg kellő élességgel az egyes pártok arculatát. Az ideologikus programok – természetük sajátosságai miatt – csak viszonylag szűk választói-állampolgári kör számára orientálók, szélesebb köröknek *máshonnan* kell meríteniük információikat.

Mindezekből kiindulva érdemes megpróbálkoznunk az ideológiák és az eszmék közötti különbségtétellel. Az eszmék nincsenek az ideológiákhoz hasonlóan rendszerbe foglalva, szélesebb népszerűséget képesek befolyásolni, és nyelvileg szabadabbak, kötetlenebbek az ideológiáknál. Míg az ideológiák terminológiája viszonylag zárt, monoton és „objektív”, addig az eszmék nyitottabbak, élvezhetőbbek, és lehetőséget adnak a szubjektív átélésre, azonosulásra. Ezáltal az eszmék segítségével létrejön a demokratikus politika *informális versenypályája*. (Csizmadia, 1994)

Informalitásról *először* is annyiban beszélhetünk, hogy ezt a szférát nem hatják át a pártprogramokra vonatkozó kötöttségek és szabályok. *Másodszor*: ellentétben az ideológiákkal, amelyeket karbantartanak ugyan, egy program-módosítás hosszas előkészítés, párttestületek tucatjainak jóváhagyása esetén történhet csak, az eszmék *folyamatos beszédfolyamban* alakulnak, s érvényességük *pillanatnyi*. De egyben ez adja erejüket is. Az eszmék – éppen mert e beszédfolyam részei, sőt formálói – voltaképpen *beszédhelyzetre utalnak*, ha ilyen helyzet nincs, nem is léteznek. Éppen ezért, *harmadszor*, a pártok kifejezetten ösztönzik ennek az informális szférának a betöltését: részint azzal, hogy profi *eszmetermelőket* foglalkoztatnak, részint azzal, hogy állandó reflektálásaikkal nem hagyják kihunyni az eszmei diskurzus beszédfolyamát. A szándék persze nem öncélú: az eszmék – mint láttuk – a pártok tematikai és nyilvánosságbeli határoltságát hivatottak enyhíteni. Míg az ideológiák leszűkítik az állampolgár – legalább virtuális – részvételi lehetőségét a politikai összefolyamatban, az eszmék célja elsődlegesen az, hogy szubjektíve átélhetővé tegyék az ideológiák-programok által kifejtett „objektivitást”, „szükségyszerűséget”. Felfogásom e vonatkozásban közel áll azokéhoz, akik például a *politika metaforikusságát* vizsgálják, de különbözik is tőlük, mert a politikát nem csupán egy (metaforikus vagy más) dimenzióban próbálja leírni.⁸ Az ideológiák és az eszmék megkülönböztetése talán lehetőséget ad arra, hogy erről a többdimenziósságról megtudjunk valamit, és azt a valamit érvényesen le is írjuk.

Természetesen lehet azon vitatkozni, hogy mely leírás az autentikusabb. Mindenesetre a magam elképzeléséhez egy további – nevezzük így: *antropológiai* – érvet rendelnék. Erre az évrre azért van szükségünk, mert főttebb azt az állítást tettem, hogy a pártok *tudatosan* határolják el egymástól az ideológiai és az eszmei szférát, tudván azt, hogy meddig terjed a pártprogramok érvényessége, és hol kezdődik az eszmék „felségterülete”. De ha egy politikai szervezetről *mint szervezetről* – mondhatni teoretikus – tudatosságot feltételezünk, akkor igazolnunk kell ennek a kiindulópontnak az

feltételezünk, akkor igazolnunk kell ennek a kiindulópontnak az alapjait. Azaz magyarázatot kell találnunk arra a kérdésre, hogy vajon miért „éri meg” a pártoknak a kettős természetű politika „működtetése”.

Az említett politikai-antropológiai érv az, hogy a pártok a rendszerváltás során az egyénnel, az állampolgárral szintén mint *kettős természetű lénnel* állnak szemben. Egyfelől az újonnan létrejövő reprezentatív *intézmények* működtetése szempontjából abszolúte nincs szükségük rá (ennek a logikának a kifejeződése a civil társadalom rendszerváltás előtti jelentékeny szerepének visszaszorulása), másfelől viszont a demokratikus átmenet részévé igyekeznek tenni őket. Ahhoz, hogy ez utóbbi megvalósulhasson, nem elég a demokrácia eszmenyítése, pozitív összehasonlítása a diktatúrával. Ahhoz, hogy az állampolgár mint egyén a demokrácia részesének tekintesse magát, szükség van arra, hogy a politikai elit, az eszmék segítségével *szubjektívizálja* és össznépi dialógus tárgyává tegye a *politikát*. Természetesen nem arról van szó, hogy ebbe a dialógusba bárki, bármikor, mindenfajta előfeltétel híján kívülről bekapcsolódhat, de arról igen, hogy a bekapcsolódás legalábbis *nincsen tiltva*. Míg az ideológiai szférába csak a „felkenteknek”, a „szakértőknek” van módjuk belépni, addig az eszmék mentén a *laikusok* is potenciális esélyt kapnak arra, hogy legalább követhessék a történeteket, s mindazokról saját véleményét alakíthassanak ki. Ez a vélekedés persze nem elsősorban a demokrácia intézményes rendjéről, hanem személyi garnitúrájáról szól majd, de a pártoknak nagy szükségük van arra, hogy a társadalom megszemélyesítse a politikát, és ezáltal ne „idegenedjék el” tőlük teljesen.

Az eszmei szféra „tudatos” működtetése mögött tehát az az antropológiai belátás áll, hogy a társadalom hierarchizált, és a választók jelentős népessége a politikát csak metaforikusan, szubjektív átéltségben képes értelmezni. Ugyanakkor e belátásból nem következik a társadalom e jelentős részének „lenézése”. Az első részben említett modern magyar fejlődés, illetve a mai példák is azt mutatják, hogy az ideológiai rendszerváltásokat azért tudta elfogadni-átvészelní a mindenkori társadalom, mert az ideológiát azon nyomban, ahogy uralomra került egy elit, háttérbe szorította, és a nyelven, az eszméken keresztül próbált eljutni a társadalom jelentékeny részéhez.

A társadalom tagjai persze ezáltal nem válnak a politika tényleges alakítóivá; a politika a felszínen továbbra is a különféle *elitek* interakciójaként jelenik meg, miként azt az elitdemokrácia teoretikusai megfogalmazták. (Belohradsky, 1994) Ugyanakkor erről a követelményről nincs is szó; a politikának kell éreznie, hogy valamilyen módon kapcsolódni tud a társadalomhoz, nem pedig fordítva. Azaz megeshet, hogy miközben a pártok és a politikai elit működteti az eszmei szférát, a társadalom ezt is kevésbé érzékeli. Ha ez így is lenne, a pártok számára akkor is az lenne a döntő kérdés,

hogy *vannak* eszmék, amelyekkel a társadalmat *célozzák meg*. Az ideológiák – mint mondtam – már arra sem alkalmasak, hogy a szélesebb közvélemény ezek mentén egyáltalán képes legyen az egyes pártok mondanivalója közötti *különbségtételre*.

A konzervativizmus, a liberalizmus és a szocializmus egyszerre jelent tehát ideológiát és eszmeiséget. Az *ideológiai* konzervativizmus, liberalizmus és szocializmus között lévő különbségeket az állampolgárok egy szűkebb köre képes érzékelni, de a társadalom politikailag kevésbé iskolázott része nem. Ez utóbbi népesség *rá van utalva* a konzervatív, liberális, szocialista és más *eszmékre*. A pártok ezen eszméken keresztül végzik el arculatuk tényleges bemutatását, identitásuk meghatározását, illetve szövetségeseikhez és riválisaikhoz való viszonyuk kialakítását.

A rendszerváltás során megteremtődő új politikai nyelv ezért elsősorban az eszmék területén mutatkozik meg. Az ideológiák nyelvét inkább a monolitizmus, a rögzítettség, a változásképtelenség és a nyelvi tradíciókhoz való ragaszkodás jellemzi, ezzel szemben az eszméket a legváltozatosabb formákban lehet kifejezni. A továbbiakban azt fogom megvizsgálni, hogy miként szerveződött-szerveződik meg az egyes irányzatok eszméinek nyelvi háttérzúgá, azaz miként formálódik, pluralizálódik az eszmékben a politika nyelve.

Irányzatok és nyelvek elkülönülése

A szemünk előtt lejátszódó folyamat azért is drámai, mert a korábbi korszakban a nyelvnek volt egy *interpolitikai* funkciója. A nyelv azért sem tudott korábban tagolódni (amellett, hogy nem létezhetek különféle politikai irányzatok), mert erős társadalmi aspirációk tapadtak a közös nyelv, valamiféle közbeszéd igényéhez. (Becskeházi–Kuczi, 1992) Hogy ez a tradíció mennyire erős, azt az is mutatja, hogy a mai politikának is vannak olyan (igaz, marginális) szereplői, akik valamilyen *egységes nyelv* megteremtését tekintik a társadalmi reorganizáció kiindulópontjának.⁹ Ezzel szemben azonban azt kell mondanunk, hogy a demokratikus politikában nagyon ritkán tapasztalni egységes nyelvhasználatot. Előfordulhat persze, de ritkán. Az általános jellemző inkább az, hogy az eszmék különböző nyelvi megformáltságot kapnak. Az eszméket már eleve *különböző szándék* hozza létre, éppen azért, mert az ideológiák ezt a különbséget nem közvetítik megfelelő határozottsággal. Azt hiszem, ennek ismételt igazolásától ezúttal eltekinthetünk. Csak utalnék a korábban mondottakra: a pártverseny kiélezése, az eszmék mérséklése az ideológiák segítségével történik, még akkor is, ha a szereplők

ezzel nincsenek is mindig tisztában (bár fentebb amellett érveltem, hogy szándékuk tudatos).

A továbblépéshez arra van szükségünk, hogy megvizsgáljuk, milyen előzményekre, előfeltételekre támaszkodik a verseny *kiélezésének* szándéka, illetve melyek azok az egyes elitcsoportok szempontjából meghatározó kondíciók, amelyek eszmék termelésére sarkallják őket.

Az *első* ilyen determináns a pártosodás normatív követelményei és a tényleges feltételek inkongruenciája. Ezen azt kell értenünk, hogy „normál” esetben (bejáratott demokráciákban) a pártoknak nincs szükségük eszmék és ideológiák elkülönítésére, azok jórészt egybeesnek. A magyarországi rendszerváltás jellemzője azonban a normatív követelményektől való eltérés: itt olyan elit hozta létre a pártokat, amelynek korábban nem (vagy alig) voltak politikai, s még kevésbé szervezeti tapasztalatai. A pártokba beáramló elit java része kulturális-humán elit volt, erős intézmény- és szervezetellenes tradíciókkal. Ennek van egy súlyos következménye, mégpedig az, hogy a pártokba áramló elit csak kényszeredetten törődik bele abba, hogy feladata pusztán program- és ideológiagyártás, azaz valamifajta professzionalizálódás, és szubjektíve kényszerűt érez, hogy túllépjen az ideológiákon. Az inkongruencia abban áll, hogy az előzetesen elsajátított magatartási készlet nem egy *versenyminimalizáló* pártszisztéma működtetéséhez szabott, hanem az *ellentétek* kiélezéséhez.

Ehhez kapcsolódik egy *második* összetevő: az értelmiségi elit előéletében viszonylag halvány szerepet játszottak az *eszméi ellentétek*. Tekintve, hogy a korábbi párt- és államhatalom meghaladása afféle minimális közös cél volt, kevés hajlam mutatkozott az esetleges eszméi különbségek kiélezésére. Ebből viszont az következik, hogy az eszmék fölvállalásának és ütköztetésének feladata az új rendszerre hárult. Ma már valamennyi erő fontosnak tekinti, hogy a többitől különböző identitásra tegyen szert, nem kis részben azért, mert *önkritikusan* viszonyul saját korábbi önmagához, amikor inkább erőltette a közös *cselekvést*.

Végül a *harmadik* fontos tényező az, hogy a Kádár-rendszerben lezajlott *előirányzatossodás* rendkívül határolt volt *szervezeti* és különösképpen *eszméi* értelemben. Nem jöttek létre az egyes alternatív elitök fontos legális intézményei, ezáltal e minőségükben szervezeti identitásuk sem teremthetett meg, illetve határolt maradt. Másfelől különösen feltűnő hiátusok mutatkoztak az eszmék pluralizmusát és történelmi dimenziókat illetően. Az eszméknek nem *jöhetett létre* történelmi folytonosságuk (azaz nem találhatták meg gyökereiket), illetve azok az irányzatok tudtak csak releváns eszméket produkálni, amelyek pusztán *jelenbeli* összefüggésrendszerben is képesek voltak megfogalmazni őket. Ilyen aspektusban a liberalizmus (demokratikus ellenzék) és a szocializmus (reformkommunisták, reformszocialisták, reformközgazdászok) előnyösebb helyzetben volt, mint például a gyökereit

történelmi dimenziókhoz kötő konzervativizmus. A konzervativizmus eszmei regenerációja ezért a rendszerváltás utánra tolódott, és egyik fő tápanyagát szolgáltatja a mai eszmei-nyelvi küzdelmeknek.

A fentiekből láthatjuk tehát, hogy a korábbi részekben vázolt *rendszer-szintű* feltételeken túl, legalább olyan mértékben a *szubjektív* feltételek is hozzájárulnak ahhoz, hogy az ideológiák versenymérséklő és az eszmék versenyélező terepük létrejöhessen. A „késleltetett eszmei fejlődésből” adódik a demokratikus átmenet első ciklusának dinamikája. A pártok ugyanis valamennyien szembetalálkoznak azzal a követelménnyel, hogy eszmeileg is igazolják létezésüket. Ennek az igazolási periódusnak két, jól elkülöníthető szakasza van. Az első periódusban a pártok viszonyítási pontja még az előző, a Kádár-rendszer. Ekkor kerül sor azoknak az elképzeléseknek a kialakítására, amelyekkel a pártok meg kívánják haladni a régit, illetve azt valami mással kívánják fölcserélni. A második szakaszban viszont már módosul a pártidentitás, lényegévé, meghatározó elemévé az *önmagához való viszonyítás* válik. Ilyen értelemben a versenynek is két szakasza volt és van: az elsőben a régi rendszertől való elhatárolódás, míg a másodikban a saját arculat (másokhoz viszonyított) meghatározása a tét.

Ez az eszmetermelési-eszmekeresési folyamat – megítélésem szerint – a külső elemzők által elhanyagolt, illetve sok esetben félreértett. A félreértés abból adódhat, hogy az elemzők saját politikai és világnézeti preferenciáik szempontjából közelítenek a történetekhez, nem pedig az eszmék *öntörvényisége*, logikája alapján. Ha röviden és leegyszerűsítve kívánnánk fogalmazni, azt mondhatnánk: abban elvileg mindenki egyetért, hogy *többfajta* eszme és világnézet jelenléte szükséges, ám meglehetősen kevesen ismerik el a különféle eszmék egyenrangúságát, szuverenitását és hasznosságát.¹⁰ E mögött az elutasítás mögött az elitek (és az eszmék) hierarchizálásának, hasznosság szerinti megkülönböztetésének képzete áll, az tehát, hogy vannak hasznos, hasznosabb, kevésbé hasznos, illetve egyenesen káros eszmék és ezen eszméket reprezentáló elitek. Ilyesfajta előfeltevéssel azonban az eszmék képződésének és elkülönítésének folyamata nem érthető meg.

Nincsenek eredendően jó és eredendően rossz eszmék, illetve, ha ez ügyben dönteni akarunk, vállalnunk kell, hogy politikai preferenciáink alapján ítélkezzünk. Erre persze azt az ellenvetést lehet tenni, hogy az ítélkezés alapja elsődlegesen a politikai tapasztalat, amely azonban legfeljebb megerősíti ilyen vagy olyan preferenciáinkat. A tapasztalat azonban könnyen lehet csalóka és végtelenül szubjektív. Abból, amit látunk, nem csak *egyfajta* tapasztalat következhet. Tapasztalatainkkal többnyire előzetes vélekedéseinket igyekszünk igazolni, de ezek a tapasztalatok semmiképpen nem alkalmasak arra, hogy például az eszmék létrejöttének és fejlődésének „nem hierarchikus” útját megrajzoljuk általuk.

Ahhoz, hogy az eszmék különbözőségének (s általuk a politikai verseny dinamikáját leginkább biztosító folyamatnak) a természetéről releváns ismeretünk legyen, el kell fogadnunk, hogy az eszmék bizonyos embercsoportok *autentikus önkifejezésének* eszközei. Ezek a csoportok nem azért fordulnak az eszmékhez, mert örömeiket lelik letűnt korok eszmevilágának felidézésében (mint ahogyan azt a konzervatívok esetében emlegetni szokás), hanem azért, mert a mások által fölkinált eszmék *nem elégítik ki* őket. Az eszmekeresést, eszmetermelést tehát megelőzi egy *másokra való reflektálás*. Az önkifejezésre törekvő csoportok, még azt megelőzően, hogy ez az önkifejezés *dominánsan* politikai színezetű lenne, hogy a másik csoport eszméinek formába öntése, kodifikálása megtörténne, egymással (formálisan vagy informálisan) kapcsolatba kerülnek, érzékelik egymás törekvéseit. Ennek a reflektív viszonynak a dimenzióiról nagyon keveset tudunk. Nem tudjuk, hogy például egy bizonyos csoport liberális *karakterjegyei* miként járulnak hozzá, mondjuk, a konzervatív *identitáskereséshez*, és fordítva. Nem tudjuk, hogy a csoportta szerveződés *önmagában* hogyan hívja életre a rivális szerveződési elveket s szándékokat, és pontosan mi adja a folyamat dinamikáját. Az azonban valószínűsíthető, hogy a *kifejtett* eszmék már a folyamat *végpontján* állnak, s a kifejtett eszmék közötti reflexivitás elvei eltérőek a még torzóban lévőkéitől.

A továbbiakban – éppen az imént kifejtettekből kiindulva – csak a *kifejtett-kifejtett* eszmékről lesz szó, illetve arról a *nyelvről*, amelyen kifejtik őket. Az elemzés végén – megelőlegezve a későbbieket – arra a belátásra fogok jutni, hogy a különböző eszmék mögött különböző nyelvek állnak, s a kezdődő demokráciák dinamikájának hátterében nem kis részben az egyes nyelvhasználati módok egyenrangúságát illető politikai intolerancia áll. Viszonylag könnyű elismerni ugyanis a politikai-intézményes pluralizmust; ennek méltánylása önmagában is a nyelvhasználat kérdése. A demokratikus átmenet egy szempontból bizonyosan létrehoz valamiféle *nyelvi konszenzust*: az intézményesség elismerésének nyelvezetét. Az intézményeket, a törvényeket, a jogállamot elvileg *mindenki* szereti, mert nem tartalmaznak elválasztó szubjektivitást, mert „objektívek”, mintegy a demokrácia eszményiségének rekvizitumai. Az intézmények szeretetének van egy (némiképp a Kádár-rendszerhez hasonló) *köznyelve*, s aki ezen a nyelvhasználaton kívülre helyezi magát, az politikai szalonképességét is kockára teszi.

Ez a fajta nyelvi konszenzus azonban nem terjed túl az intézményesség szféráján, mondhatni *ideologikus* színezetű. Annak kereténél szolgál, hogy a demokráciáról való diskurzus kijelölt határok között folyjék, az alapértékek veszélyeztetése nélkül. Az eltérések ebben a diskurzusban nem számottevőek és főként nem dinamizálóak. A vita az eszmék szintjén zajlik. Az eszmék kifejtése hozza létre a különböző nyelveket és az ezeket kölcsönösen övező intoleranciát.

De mi az intolerancia *forrása*? Egyáltalán: *Van-e* ilyen forrás? Úgy látom, az intolerancia – bár szubjektív indulatokra is épül – nem pusztán a rivalizáló felek tudatos elhatározásából táplálkozik. Van ennél egy fontosabb körülmény. Nevezetesen az, hogy ha intézményi-ideologikus szinten sikerült nyelvi-gondolkodásbeli konszenzust teremteni, *miért ne sikerülne* eszmei szinten is. Vajon miért ne sikerülne eszmei toleranciát – *eszmei egyöntetűséget* – teremteni?

A tévedések elkerülése végett, ez olyan előfeltevés, amely nincs instrumentálva. Nincs olyan mérvadó politikus vagy a tágabb politikai elithez tartozó értelmiségi, aki az eszmék egyenrangúsága ellen érvelne. Ám arról nagyon is szó van, hogy sokan vélik úgy: az intézményes demokrácia ideologikus forgatókönyvéhez csak *meghatározott* eszmei háterszág illik, azaz az eszmék területén mutatkozó túlkínálat magának a demokráciának a kiépülését akadályozza. Az eszméket illető nyelvi intolerancia egyik fontos forrása tehát az átmenet ideológiai és eszmei aspektusának *analógiás* megítélése. Ennek tipikus megnyilvánulása, amikor az eszmei önidentitás megteremtésén fáradozó csoportok saját eszmeiségük *abszolút* voltát hangsúlyozzák, míg riválisaik eszméit *relativizálni* igyekeznek. A szándék azért téveszt célt, mert a fenti analógián alapszik, és tökéletesen független az eszmék igazságtartalmától. Egy eszme – még ha annak tűnik is – soha nem lehet *abszolút* igaz, mert – mint utaltam rá – mindig egy csoport identitásteremtésének eszköze. Előfordulhat persze, hogy az eszme a csoportnál szélesebb körökre is hatást gyakorol, de a nagyobb tömeghatás önmagában semmit nem mond az eszme igazságtartalmáról. Az eszme igazságtartalmának, abszolút jellegének túlhangsúlyozása azért problematikus, mert „elfelejtkezik” arról, hogy az intézményi demokrácia kiépülésének, illetve az eszmei irányzatoknak mások a kritériumai, sőt, éppen ellentétesek. Azaz lehetséges, hogy a demokráciát „objektíve” csak *egyféleképpen* lehet meghonosítani, de ebből nem következik, hogy az eszméknek is egy irányba kellene mutatniuk.

A fentiek alapján rámutathatunk egy figyelemre méltó paradoxonra. Arra tudniillik, hogy – mint korábban igyekeztem jellemezni – a pártok tudatosan használják az eszméket, sőt, a politikai versenyt döntően ezen a terepen igyekeznek megvívni, ugyanakkor relativizálni is próbálják vetélytársaik kompetenciáját. Létrehoznak tehát egy versenyszférát, amelynek játékszabályait illetően azonban kétségeik vannak, mégpedig azért, mert a versenyszféra logikája eltérő a versenymérséklő ideologikus szférától. Az eszmék termelésében és versenyeztetésében a tudatosság elvitathatatlan, de az is, hogy az egyes eszmék között *hierarchia* állíttassék. E hierarchiában vannak jó, korszerű és ásatag, anakronisztikus eszmék, itt vannak modernizációs és premodern, nyugati és harmadikutas, westernizációs és easternizációs eszmék. Ha jobban megnézzük, az egyes eszmei irányzatok kölcsönös *stigmatizálása* a verseny egyik legállandóbb, legmegfoghatóbb eleme. Ez azonban

fölveti azt a problémát, hogy a felek az *eszmei* szférában egyáltalán *elfogadják-e egymástól*, hogy azonos rendszer részei. Nagyon sok érv szól amellett (az utolsó részben ezekről is szó lesz), hogy miközben az ideologikus-programatikus szférában létezik egy nagyjából hasonló rendszerkonformitás, az eszmei szinten ez relativizálódik, s voltaképpen *különböző rendszerképek*, rendszerfelfogások versenye zajlik. Az ideologikus szférában nem történik más, mint a divergáló rendszerképek valamifajta konvergálása, mederben tartása.

A konzervatív és a liberális eszme és nyelv

A dolgozat eddigi logikájából következik, hogy a befejező részben nem a lehetséges nyelvi apparátusok teljes palettájáról, hanem csupán azok közül kettőről: a *konzervatív* és a *liberális* eszmerendszerről és nyelvről lesz szó. Fő érvem, amiért e kettő bemutatására szorítkozom, rendkívül praktikus: úgy találom, hogy az eszmei szférában e két irányzat mutatja a legmarkánsabb jellegzetességeket és eltéréseket, illetve versenysajátosságokat. A többi irányzat (szocialista, keresztény, jobboldali-radikális, szélsőbaloldal stb.), ha rendelkeznek is egynémely tulajdonságokkal, azzal a komplexitással semmiképpen nem, mint ez a kettő.

Ennek a komplexitásnak rendkívül fontos attribútuma, hogy ez a két eszmekör tudja a leginkább elvégezni az ideológiák eszmévé, illetve az eszmék nyelvekké való transzformálását. A többinél ez a bonyolult folyamat leegyszerűsödik; esetleg valamelyik láncszem ki is marad. Előfordulhat, hogy egyes esetekben az ideológiák és az eszmék egybeesnek, illetve a versenyminimalizálás és a versenyélezés logikája nem különül el kellőképpen egymástól. A konzervatív és a liberális eszme esetében az jelenti a specifikumot, hogy az elkülönülés *egzakt*; a nyelviség az eszmeiség (nem pedig az ideológiák) kifejezési formája. Azért érdemes tehát vizsgálatunkra a konzervatív és a liberális eszme, mert a többinél *precízebb, cizelláltabb és bonyolultabb a kidolgozottsága*. Természetesen kettejük között is vannak – nem is elhanyagolható – kidolgozottságbeli különbségek, részint a kidolgozottság foka, minősége szerint, részint – hogy úgy mondjam – a *receptió* szintjén.

Ami a kidolgozottságbeli eltéréseket illeti, érdemes néhány szót szólni a két eszme önértelmezéséről és politikai-társadalmi funkciójáról. A liberalizmus mint eszme alapvetően *haladásközpontú*, fő ellenfele a mindenkori ancien regime, illetve a megváltoztatandónak vélt gyakorlat.¹⁰ A változtatási lépéseket a liberalizmus az egyéni iniciatívák mind dominánsabb érvényesítése révén képzei el, azaz meglehetősen kidolgozott filozófiai érvrendszert rendel a politikai lépésekhez. Ilyen kidolgozottságot a konzervativizmus nem tud felmutatni, mégpedig elsősorban azért nem, mert másként képzei el

saját eszméinek funkcióját. A konzervatívok is haladni akarnak, de másként, mint a liberálisok. A fő ellentét közöttük nem a haladás versus maradás dimenziójában van, hanem a *haladás fogalmának értelmezésében*, azaz az alapvető filozófiai értékek és választások síkján. Ez az alapellentét egészen röviden úgy fogalmazható meg, hogy diszkrepancia van a liberálisok *konstruált* és a konzervatívok természetes *fejlődésre épülő* valóságfölfogása között.

Nyilvánvaló, hogy egy akaratilag befolyásolni kívánt valóság precízebb kidolgozottabb elméleti háttérrel igényel, mint egy olyan valóságmodell, amely többé-kevésbé független az emberi akarattól és cselekvéstől. A konzervatívok eszméi már csak azért is fejletlenebbek a liberálisokénál, mert eszméiket nem akarják cselekvéseik *szükségyszerű* kiindulópontjává avatni. Cselekedni persze ők is akarnak, de kerülni igyekeznek azt a látszatot, hogy cselekvésük egy már előre lefektetett katekizmus szellemében történik. Ezért – mondhatjuk: tudatosan – kevesebb gondot fordítanak eszméik precíz kidolgozására, illetve az önmagukkal folytatott szakadatlan polémiaira.

A konstrukciós eszmék (mint amilyen a liberalizmus) erőssége viszont éppen az állandó vitapozíció fölvételében és fenntartásában rejlik. Mondhatni: a liberális eszme nem is létezik egyszeri megkonstruálásában, azt újra és újra meg kell konstruálni, akár a saját világnézeti irányzatban belüli vita folyamatosságán keresztül is. Ezt a vitafolyamatot a konzervatívok rendszert nem értik, mert úgy képzelik, hogy a liberalizmusnak létezik egy valamiféle *kanonizált* változata. Pedig ilyen valójában nincs; létezik viszont egy *állandó* vitahelyzet, amely kifelé a liberális eszmekörhöz tartozók általános szerveztségének képzetét és mítoszát mutatja.

A konzervatívok nem állnak ilyen vitahelyzetben egymással, mégpedig azért nem, mert a természetes fejlődés említett közös kiindulópontja nem teszi lehetővé, hogy az alaptételtől (vagy lényeges állításokról) beható eszmecsere folyék. Az eszme kidolgozottságában akkor történhetne változás, ha a konzervatívok – hasonlóan a liberálisokhoz – eszméiket *vitaszituációba* helyeznék, amire kevés az esély, mert hiszen a konzervativizmus egyértelműen *antikonstrukciós* irányzat, márpedig az eszmei koherencia minimális előfeltétele valamiféle konstruálási alapattitűd elfogadása.

Különbség van a két eszme között a befogadás lehetőségei szempontjából is. Az úgynevezett liberális közvélemény természetesen nem a liberalizmus *természeti-jogi-bölcseleti* konstrukcióját fogadja be és el, azaz nem az eszme filozófiai erudíciót igénylő lényegét, hanem a haladásnak a regresszióval szembeállított vízióját. Ami az eszmeteremtők szintjén még elfogadott (hogy tudniillik a törésvonal nem a haladás igénye és elvetése között húzódik), a *követők* szintjén már relativizálódik. A politikai közéletben nincs mód cizellált megközelítésre, viszont egy eszmerendszer megkonstruálása azt is lehetővé teszi, hogy az adott eszmére fogékony közvélemény könnyebben befogadja azt.

A konzervativizmussal más a helyzet. Ha ugyanis a konzervativizmus nem megkonstruált rendszer (és nem az), akkor rendkívül nehéz a „lebonatása” is. Ha a konzervativizmus nem hisz vagy legalábbis szkeptikus az emberi cselekvés által vezérelt haladásban, akkor követője nem is válik fogékonyra az *átalakító aktivitásra*. Természetesen ettől függetlenül a konzervatívoknak is megvan a maguk identitása, de (talán nem véletlenül) ez az identitás nem cselekvés-, hanem *érzelem*-, illetve *értékközpontú*. A konzervatívok – szemben a liberalitásokkal – ragaszkodni kívánnak bizonyos bölcseleti alapelvekhez, mintegy az alapértékek történelmi állandóságát kívánják fölmutatni. Ez az alapállásuk azonban nem valamiféle ab ovo anakronisztikus világlátás következménye, hanem egy *szuverén világlátásé*, amely a vitánál fontosabbnak tekintti az érzelmi identitást bizonyosan lehetővé tevő értékállandóságot.

Az eszmék befogadásának folyamata többféle módon közelíthető meg. Beszélhetünk arról, hogy az állampolgárok, illetve a választók mely pártokat és miért tartják rokonszenvesebbnek más pártoknál. A választói magatartások vizsgálata ugyan alapot ad bizonyos következtetések levonására, de az eszmék *receptiójának* folyamatáról kevésbé tájékoztat. Az igazán érdekes kérdés annak megválaszolása lenne, hogy az emberek miért vonzódnak jobban az *aktivitást, átalakítást* involváló eszmékhez, amikor a *politikától állandóságot*, stabilitást, a fönnálló viszonyok változatlanul hagyását várják. Nem a politikának az első részben vázolt *kettős természetéről* van itt is szó? Mindenesetre ennek a kérdésnek a megválaszolásába itt nem mennék bele, csupán jelezni kívántam, hogy a liberalizmus és a konzervativizmus kidolgozottsági és befogadási szempontból különböző potenciállal rendelkezik: míg az emberek szeretik az *aktivitáteszméket* (leegyszerűsítve a liberalizmust), addig a politikát *stabilitásközpontúnak* tekintik. (Azon érdemes elgondolkozni, hogy ennek a stabilitásközpontúságnak hol vannak a határai, illetve hogy a különböző irányzatok hogyan képviselnek egyszer stabilitásértékeket, máskor azok ellenkezőjét.)

A fent elmondottakat továbbgondolhatjuk a nyelvi megformáltságra vonatkoztatva is. Sokak szerint a politikai közvélemény hajlamos uralkodó nyelvi paradigma elfogadására. Azt már kevesebben vizsgálják, hogyan tehet szert bármilyen nyelviség uralkodó közéleti szerepre. Pedig ez a fajta vizsgálat rendkívül érdekes lenne. Az alaposabb vizsgálatok elmaradásával ugyanis az a képzet támadhat, mintha az uralkodó nyelvi paradigma (például az úgynevezett médianyelv is) konstruált lenne. Ez azonban hibás föltételezés. Mégpedig azért, mert azt sugallja, hogy a liberalizmus eredeteinél meglévő eszme- és valóságkonstruálási törekvés *átvitelhető* a nyelvi élet síkjára is, illetve hogy ezt a műveletet hasonló logikával *végzik*, mint ahogyan ezt a liberális alapértékek esetében láttuk.

Ahhoz, hogy ezt a föltételezést cáfolni tudjuk, szükségünk van arra, hogy egy pillanatra visszatérjünk az *Irányzatok és nyelvek elkülönítése* című rész

elején mondottakhoz: nevezetesen a nyelv közéleti – ha tetszik, közpolitikai – funkciójához. Nagyjából azonos nyelvi sémákkal dolgozó *közbeszédre* ugyanis mindig szükség van. A Kádár-rendszerben is volt ilyen közbeszéd, csak annak nem volt direkt pártpolitikai konnotációja. De nyugodtan kimondhatjuk: minden kornak van egy uralkodó nyelvi sémarendszere, akár szeretjük azt, akár távol áll az ízlésünktől. Vitássá tenni ennek létjogosultságát annyit jelent, hogy megkérdőjelezzük azoknak a szerepét, alkalmasságát erre a feladatra, akiket az uralkodó nyelvi paradigma letéteményeseinek vélünk.

Azon természetesen lehet vitatkozni, hogy kik és miért szabják meg a közélet nyelvi karakterét. Ám azzal tisztában kell lennünk, hogy egy országnak – sok más mellett – „*nyelvi háztartása*” is van. Ezt a nyelvi háztartást sok tényező formálja, többek között az adott ország kulturális, szellemi és történelmi tradíciói, mindenkori lehetőségei (meddig lehet elmenni a jelenségek leírásában, az okok kimondásában) és nem utolsósorban a különféle politikai vagy prepolitikai csoportok pozíciói. Ezek közül nem ragadható ki egyik vagy másik mint a változtatás egy eleme. Nem kívánhatjuk a nyelvi paradigma megváltoztatását *mesterségesen*, mondhatni belátási alapon, amikor az említett (és persze más) tényezők együttese *természetes módon* nem kíván megváltozni. Ha tehát azt kifogásoljuk, hogy a közélet nyelve miért „oly egyoldalúan liberális”, akkor tisztában kell lenni azzal, hogy a kérdésfeltevés maga is *konstruált*, mert természetes módon létrejött viszonyokat akar mesterségesen megváltoztatni, s ezáltal újfajta közbeszédet létrehozni.

Az ilyen – főként konzervatív oldalról – mutatózó törekvések láthatólag a hagyományos konzervativizmusból hiányzó vonások megrajzolását szorgalmazzák. Versenyre akarnak kelni a liberális eszmékkel és képviselőikkel, megtanulva a liberálisoktól a rendszerszerűbb-kifejtettebb gondolkodást, illetve a cselekvésközpontú aktivitást. Nem számolnak azonban azzal, hogy a modern politikában (mint arra már utaltam) a társadalmi közösséget alkotó egyének elvárásai roppant bonyolultak. Hiszen egyfelől az emberek jelentős része valóban fogékony a haladásnak valamiféle szép utópiájára, ugyanakkor az állandóságot, a változatlanságot is szeretik. A probléma itt az, hogy ilyen körülmények között (amikor gyakorlatilag az emberek jelentékeny része hosszú idő alatt erre a kettősségre szocializálódott), nemigen van mód a kialakult viszonyok, állampolgári mentalitások rövid időhatáron belül történő megváltoztatására.

Ezzel persze nem azt állítom, hogy eszmei-nyelvi dimenzióban ez a tény bármiféle belenyugváshoz vezethetne. Éppen ellenkezőleg: a verseny ebben a szférában állandó, sőt, nem ritkák az olyanfajta igénybejelentések is, miszerint a politika egészének kell *új nyelvi kifejezési formát adni*. Ez a küzdelem éppen azért olyan heves, mert itt nem pusztán a politikai elit, illetve a szélesebb értelemben vett politikai holdudvarok mobilizálásáról van szó (mint az ideológiák esetében), hanem a tágabban vett *depolitizált* társadalom

„megszólításáról” is. De azért is heves ez a küzdelem, mert a felek közül az egyik mindig vitatja a fennálló helyzetet, illetve a másik vélt vagy valóságos domináns eszmei-nyelvi pozícióját. Míg az egyik fél tudása, szakértelme (vagy akár a választói akarat) alapján *jogosnak* tekinti saját pozícióját, a másik ezt (másfajta tudás-, szakértelem- és egyéb kritériumok alapján) szakadatlanul megkérdőjelezi.

Erre a folyamatra bőven hozhatnánk példákat a legkülönbözőbb sajtótermékekből és a nyilvánosság különböző fórumairól. Ezek részletezése azonban szétfeszítené a dolgozat kereteit. Csupán arra szorítkozom tehát, hogy konstataim: a nyelvi dimenzióban folytatott állandó küzdelem voltaképpen a demokratikus berendezkedés egyik legfontosabb sajátossága; az egyes csoportok által birtokolt nyelv (és az azon keresztül megnyilvánuló befolyás) egyben az adott csoport politikai-társadalmi lehetőségeinek határait is kijelöli. Az a csoport, amelyiknek nyelvi befolyásoló potenciálja kisebb (illetve kisebbnek vélt) a másikénál, hevesen munkálkodik ennek megváltoztatásán, mert tisztában van azzal, hogy a politikai érvényesülésnek a domináns nyelvi pozíció megszerzése az egyik legfontosabb (ha nem a legfontosabb) előfeltétele.

Mindezek alapján (visszatérve a bevezetőben jelzett kérdéshez) óvatosan kísérletet tehetünk annak a véleménynek a megfogalmazására, hogy a kétségkívül létező politikai tagoltságot meghatározó módon determinálják az eszmei (a politikai nyelvben és beszédben kifejeződő) tényezők. Nem arról van szó, hogy az eszmei-nyelvi tagolódás alapjaiban másfajta törésvonalakat mutatna, mint a manapság legelterjedtebbnek tekinthető törésvonal-elméletek. Mint láttuk, a dolgozat amellett érvelt, hogy a liberális-konzervatív törésvonal a *legmarkánsabb*. További egybeesés azonban nincs a fentebb kifejtettek és a közkezen forgó interpretációkban, hiszen a dolgozat alapállítása az volt, hogy az *ideológia* szférájában nem mutatható ki markáns tagoltság a politikai szereplők között, lévén az ideologikus mezőben a verseny mérséklése, mederben tartása, mondhatnánk úgy is, az egész politikai rendszer működésének biztosítása és megújítása zajlik. Anélkül, hogy a pártok ideologikus szinten ennek a feladatnak megfelelően, a párt- és a politikai rendszer nem tudna funkcionálni.

Az ideológiákon túl viszont a pártok *eszmeit* is termelnek, és nyelvi küzdelmet vívnak. Bármiféle tagoltságot csak az ezen dimenzióban zajló folyamatok ismertében rajzolhatunk föl. E dolgozat egy olyan tipológia föllállítását szorgalmazza, amely mindkét momentumot figyelembe veszi, de dominánsabbnak az utóbbit tekinti.

Jegyzetek

- 1 Említhetjük még Ágh Attila, Bozók András, Enyedi Zsolt, Gazsó Ferenc, G. Márkus György, Kéri László, Körösi András, Schlett István, Simon János, Stumpf István, Tóka Gábor munkáit.
- 2 A kritikai beszéd kultúrájának fogalmát ismereteim szerint Gouldner használta először.
- 3 Olyannyira, hogy a szerzők jelentős részénél nem is igen jelenik meg az ideológián túli, azon kívüli tényezők vizsgálata. Ebbe a hibába gyakran beleesnek a Magyarországról író nyugati elemzők is. Ennek egy tipikus példája: Evans-Whitefield, 1995.
- 4 Népiek és urbánusok – egy mítosz vége? *Századvég*, 1990/2. (Tematikus szám)
- 5 Körösi András vitaindítója nyomán 1993–1994-ben diskurzus zajlott a *Politikatudományi Szemle*-ben. Egy másik vita pedig a *Liget* című folyóirat 1994. évi számaiban folyt.
- 6 E megfogalmazásból látszik, amire a bevezetőben utaltam: az ideológia és az eszme nem szinonim fogalmak. A versenykielelés és a versenymérséklés mechanizmusát korábban bővebben kifejtettem. (Csizmadia, 1994) Ez a megközelítés alapvetően eltér a megszokott ideológia-felfogástól. (Lásd például McLellan, 1995; Nisbet, 1996.)
- 7 Körösi András bal–jobb–vitacikkében ír erről (1993), valamint igen érdekes összefüggéseket fogalmaz meg válaszcikkében Szokolczai Árpád (1994).
- 8 Az itt kifejtettek az ellenfél- és ellenségtematizáció egy lehetséges értelmezését jelentik. Felfogásom némiképp eltér Szabó Márton (1994) írásának gondolatmenetétől, de dolgozata termékenyítően hatott rám.
- 9 Csurka István például egyenesen új nyelv megteremtését tartja szükségesnek, nyilvánvalóan utalva arra: a most használatos „liberális” köznyelv számára elfogadhatatlan. (Lásd például Csurka, 1993; a Csurka-jelenség legátfogóbb vizsgálatát lásd Kiss Balázs, 1994.)
- 10 Magyarországon az elmúlt években kiterjedt viták zajlottak például arról, hogy szükség van-e, s ha igen, miért, több elitre. (A témához lásd Lengyel, 1996)
- 11 A liberalizmus bőséges irodalmának felsorolására nem vállalkozom, csak jelzem, hogy a régiek közül főként Benjamin Constant, Alexis de Tocqueville, Lord Acton, az újabbak közül John Rawls és Ronald Dworkin, Kenneth K. Hoover, Andrew Vincent és John Gray munkáira gondolok.

PÁRTOK ÉS ESZMÉK A RENDSZERVÁLTÓ MAGYARORSZÁGON

A pártpolitika filozófiai megalapozása Magyarországon

A politika iránt érdeklődő közönségnek meglehetősen kialakult képe van a pártokról. Az elmúlt években több megközelítési séma alakult ki róluk, amelyek nagyjából a nyugati politikatudományi sémák adaptálásából épülnek. Az egyik ilyen megközelítés, hogy vannak *ideologikus* és *pragmatikus* pártok. Egy másik metszetben valamennyi párt ideológiai alapon áll, s az ideológiai skála a konzervatív pártoktól a szociáldemokrata pártokig terjed. Létezik (sőt újra nagyon virulens) az ún. *bal–jobb* skála is, amely arról szól, hogy az állampolgárok hogyan helyezik el a pártokat (és önmagukat) a baloldaliság–jobboldaliság fogalmak mentén.

És sorolhatnánk még tovább a pártokról szóló markáns megközelítéseket. Ezek a sémák számos tekintetben orientálóak, de hiányérzetet is hagynak bennünk. Orientálóak, mert egyértelműen rávilágítanak a hagyományos ideológiák létjogosultságára, illetve a pártok erős ideologikus pozíciójára; de hiányérzetet is keltenek, mert mintha elhomályosítanák azt a lényeges körülményt, hogy a pártok nem pusztán egy létező *ideológiai* tradícióba helyezkednek bele, de egy *politikai filozófiai* hagyományba is. A kettő korántsem azonosítható, de bármennyire is nehéz felszínre hozni az utóbbi tradíció elemeit, a feladat korántsem hiábavaló.

Ezért aztán ebben a dolgozatban megpróbálom kihámozni ezt a rejtett tradíciót, igyekszem bemutatni a releváns magyar pártok politikai stratégiájának, programalkotásának eszmei-értékbeli elemeit, illetve azok változásait. Fölmerülhet persze a kérdés: Minderre mi szükség van? Elvégre a politika terepe a *nyilvánosság*. Egy „rejtett” értékszféra feltárásával és bemutatásával mi lehet a célunk? Nos, úgy gondolom, hogy a politika és a pártverseny nem pusztán csak a könnyen és empirikusan megtapasztalható nyilvánosságban zajlik. Pontosabban a nyilvánosságban élénk társuló politikai érdekeknek, stratégiáknak, programoknak van egy előzetes *megalapozása*. A pártok folyamatosan végzik az értékalapozást (olykor értékmódosítást), s ami a nyilvánosság előtt megjelenik, az korántsem a véletlen műve, még kevésbé a pragmatikus cselekvés világa.

Először igyekszem meghatározni a politikai *eszmék* státusát, illetve bemutatni különbözőségüket a politikai *ideológiáktól*. Utána a magyar pártok eszméivel, politikai filozófiái identitásával, illetve azok változásával foglalkozom. Végül az egész elemzést megpróbálom tágabb keretbe helyezni, és arra a kérdésre keresek választ, hogy milyen okai vannak a politikai eszmék növekvő szerepének, és vajon elkerülhető-e a nagyon is erős eszmék közötti összeütközés. Mindezt ma különösen aktuális megvizsgálni, különösen azért, mert az új kormány vezető emberei az *árkok betemetéséről* beszélnek, amit felfoghatunk az eszmei megalapozású küzdelmek lecsillapítására tett erőfeszítésként is.

A politikai eszmék státusa

A politikai eszmék – bármennyire is meglepőnek tűnik – privilegizált szerepet játszanak a politikában. A legnehezebben az eszmék változnak, talán azért, mert a politikai eszme „konzervatív” képződmény, mondhatni: a hagyomány része vagy a hagyomány maga. Amikor egy pártot alapítanak, az első teendőik egyike, hogy eszmeileg identifikálják, behelyezzék egy évszázados tradícióba. A párt eszmei megalapozása persze módosulhat, de hosszú távon eszmei önazonosság nélkül nem lehet létezni. Privilegizált szerepe ebből az állandó igényből adódik: a hagyomány „karbantartásából”. Ha egy párt csak verbálisan helyezkedik bele a hagyományba (pl. úgy, hogy kopogó közhelyeket mond pártjának múltjáról, de nem végzi el a tradíció folyamatos karbantartását), fontos intellektuális-érzelmi erőforrásról mond le. Volt ilyen párt a magyar parlamentben (a Független Kisgazdapárt), és 2002-ben el is vérzett a választásokon.

A közbeszédben, de olykor a tudományos diskurzusban is, egymás szinonimáiként használják az *eszme* és az *ideológia* kifejezéseket. Ez azonban tévedés. Az eszme ugyanis politikai filozófiai tradíció és nagyon sok antropológiai tartalma van (lényege túlmutat a pártpolitikán), míg az ideológia nem kötődik a politikai filozófiához, tartalma pedig erősen stratégiai és pártpolitika-függő. Természetesen létezik *ideológiai* tradíció is, de nem lehetséges pusztán ideológiával megalapozni egy párt értékrendjét. Az ideológia tájékoztat egy párt cselekvési szándékairól, a tervezett lépések irányáról, megmondja, hogy milyen az adott párt viszonya szövetségeseihez és ellenfeleihez, de nem keres választ *végso* kérdésekre, például – hogy csak a politikai filozófia alapkategóriájára utaljak – az *igazságra*. Az ideológiák – bármennyire is feszesnek látszanak – *konszenzusképesek*, az eszmék ellenben (erős igazság-fixáltságuk miatt) kevésbé hajlanak a konszenzusra.

Ha mindezt szem elől tévesztjük, ha nem vesszük figyelembe, hogy a politika *egyszerre* tartalmazza az igazság érvényesítésének és bizonyos fokú relativizálásának motívumát, akkor talán épp a lényegét nem értjük meg. A lényeg ugyanis abban van, hogy a (párt)politikát – minden látszattal ellentétben – ma is meg kell alapozni eszmeileg-filozófiailag, ami szűkíti az ideológiai flexibilitást.

A „meg kell alapozni” kitétel persze kellőképpen homályos, ezért magyarázatra szorul. A politikát éppen azért „kell” megalapozni ma is, mert maga a politika mint mesterség ma sem szűkíthető le pusztán valamiféle technokratikus tevékenységre. Ha a sokak számára ideálisnak tekintett helyzetben szakértők uralnák a politikát, előbb-utóbb fölmerülne az igény, hogy a szakértők miként alapozzák meg cselekvéseiket. A pragmatizmus vagy a *policy-típusú* szakpolitikai megalapozás tartósan nem elegendő, mert egy nagyon lényeges mozzanatot homályban hagy. Nevezetesen azt, hogy a politika nem résztvékenység (márpedig a szakértő résztvékenység tudója), hanem az *egész* politikai közösség kontextusában van csak értelme. Az egész politikai közösség persze nem *homogén* politikai közösség, hanem nagyon is plurális szerkezetű, s pontosan azért „kell” eszmeileg megalapozni a politikát, mert például azt az alapkérdést, hogy milyennek képzeljük el a politikai közösséget, a pártverseny közvetlen szolgálatába állított ideológiák nem végezhetik el. Azt a kérdést, hogy *egységes*, avagy *plurális* legyen-e a politikai közösség; értéksemleges avagy értékcentrikus legyen-e a közösség összefogásának műveletét végző állam, csak politikai filozófiailag lehet egyáltalán föltenni, majd megválaszolni.

A pártoknak célszerű tehát világos eszmei-filozófiai alapozással rendelkezniük, hogy világos és követhető ideológiájuk legyen. De természetesen ez a legkritikább esetben van így. Ha a pártoknak világos (és persze rokonszenves) eszméik lennének, amelyeket ugyancsak világos és a mindennapi ember számára is átélhető ideológiák hordoznának, az emberek nem fordulnának el tőlük a világon szinte mindenütt. Márpedig a probléma éppen az, hogy elfordulnak, ami – témánk összefüggésében – két további lényeges kérdést vet fel.

Az egyik még mindig a politika eszmei-filozófiai megalapozása. Ha igaz a fenti tétel, miszerint minden valamirevaló politikát meg *kell* alapozni, ebből – a választók, az állampolgárok szempontjából – kognitív nehézségek származnak. Hiszen a megalapozás művelete, vagy ha tetszik: a hagyomány karbantartása nem kis intellektuális erőfeszítést kíván. Ki gondolhatná, hogy a politikai közösség megteremtésének különféle teóriái könnyen fogyaszthatók az állampolgár számára? Ellenkezőleg: a politika filozófiai megalapozásával a politika kijelöli a *beavatottság* határait, s más szakmákhoz (például az orvosi szakma) hasonlóan az állampolgárokat a *korlátoltan beavatottak* táborába sorolja, azaz voltaképpen el is távolítja. A párteszme „ma-

gasröptőségével” szemben az ideológiák hivatottak kifejezni a konkrétságot és a gyakorlatorientáltságot. Az ideológiák ráadásul – mint láttuk – tartalmazták a konszenzus elemeit is, s az állampolgárok általában fogékonyak a megegyezései politikára.

A másik probléma az, hogy nem feltétlenül ugyanazok az uralkodó eszmék és az ideológiák megfogalmazói, s ez a körülmény is nehezítheti az állampolgárok tájékozódását. A pártok eszméinek megalapozását sokszor olyan személyek, csoportok végzik, akiket, és amelyeket a politikai közvélemény nem vagy alig ismer. Az eszmealkotók ritkán állnak a nyilvánosság elé; a közvélemény legfeljebb az ideológusokat ismeri. Ez a „szervezet-szociológiai” munkamegosztás is hozzájárul ahhoz, hogy az állampolgárok nehezen tájékozódjanak a pártok világában, és sokszor a tájékozódás-képtelenség okán fordulnak el tőlük.

Hiszen egy párt valójában bonyolult és sokszor áttekinthetetlen organizmus a külső szemlélő számára. Az egyén, az állampolgár érthető okokból nem tesz komolyabb erőfeszítéseket, hogy feltérképezze ezt a kívülről nézve valóban eléggé összetett világot. Holott a pártok számára rendkívül fontos, hogy legyenek eszmealkotók, akik képesek a pártot behelyezni egy hagyományba, illetve egy politikai filozófiai nézőpontba. A magyar rendszerváltás utáni tizenkét év tapasztalata azt mondatja velünk: a politikai filozófiák versenye egyre kiterjedtebbé és szofisztikáltabbá vált, érdemes tehát a figyelmünkre.

A pártok eszmei arculatának változásai az elmúlt tizenkét évben

Az elmúlt években – nyilvánvalóan eötvösi ihletettséggel – sok írás született a rendszerváltás körüli időszak eszméiről. (Fehér–Heller, 1994; Kovács, 2000; Miklósi, 2000)

Az én megközelítem eltér ezektől. Az eszmék szerepét és jelentőségét a pártok szempontjából tartom vizsgálatra méltónak, s nem hiszem, hogy az elmúlt évtizedben a politikai filozófiai megközelítések terebélyesedése (ha tetszik: a *végző* kérdések) a pártverseny alakulásától függetlenül érthető lenne. Azt hiszem, akkor járunk el helyesen, ha megpróbáljuk feltárni, hogyan próbálták a releváns magyar pártok eszmei kérdésekben állást foglalni, azaz: hogyan alapozták meg ideológiáikat.

Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, három területen kell kutakodnunk olyan témákban, amelyek az elmúlt évtized eszmei vitáinak centrumában állottak. Az első a demokrácia értelmezése, illetve tematizálása. A második a politikai közösség ügye. A harmadik a politika fogalmáról zajló vita.

Mielőtt ezekről esne szó, szükséges megemlíteni, hogy a politikai filozófiai megalapozás fölerősödése nem választható el a pártelitik szándékaitól. Az 1980-as évek második felében meghonosodott egy közelítésmód, amely receptet adott a rendszerváltásra. Ezt a közelítésmódot – Bibó István nyomán – *határoltforradalom*-elméletnek nevezhetnénk és a korszak ellenzéki elitje elevenítette fel. Az átmenet releváns elítjei között 1989–1990-ben népszerű volt Bibó politikai filozófiája. A magyar rendszerváltás egyáltalán nem pusztán pragmatikus vagy érdekevezérelte lépések láncolata volt, hanem meglehetősen telített volt értékelemekkel. Ha a rendszerváltásnak volt valamiféle forgatókönyve, és az békés volt, akkor azért lehetett az, mert a '80-as évtizedben megszülető ellenzéki csoportoknak számárányuknál jóval szélesebb körben ható eszméik voltak, illetve az ilyen eszmék megalapozását lényegesnek tekintették.

De a '90-es évek megértése szempontjából ez csak az egyik fontos örökség. A „határolt forradalom” '80-as években kiforráló politikaelmélete az egyetlen mérvadó értelmezése volt a rendszerváltásnak. A másik lényeges elem, amit meg kell említenem, hogy a '80-as évek egy sajátos formációt, az ún. *diszkurzív diktatúrát* intézményesített (Csizmadia, 2001a), azaz egy olyan politikai berendezkedést, amely a releváns elitek eszmei vitáit mindennapos tapasztalattá tette. A pártok későbbi magatartáskészletének nem kis része ezekben az időkben formálódott ki.

És akkor most lássuk az első fundamentális eszmei területet, a demokrácia fogalmának értelmezését és annak időbeli változásait.

A demokrácia politikai filozófiája

A demokrácia megteremtésének témája az 1980-as évek második felétől alapvető helyet kapott először az értelmiségi elitek, majd a pártok programjaiban. 1989–1990-ben úgy tűnt, hogy a rendszerváltó pártok demokrácia-felfogása egybeesik vagy nagyon közel áll egymáshoz. 2002-ben mintha visszamenőleg is érvényesek lennének a jelenlegi éles különbségek.

Ha az újkori demokrácia első szakaszát nézzük, azt mondhatjuk, hogy a demokráciafogalom jelentése többé-kevésbé konszenzusszerűen elfogadott volt. Ennek oka egyrészt az, hogy a demokráciát a diktatúrával szemben kellett létrehozni, ezért – érthető okokból – a diszkontinuitásra helyeződött a hangsúly. A másik ok, ami miatt egyetértés volt a demokrácia fogalmának értelmezésében az az, hogy a '80-as évek releváns elítjei kerültek domináns helyzetbe, hiszen az általuk létrehozott két párt, az MDF és az SZDSZ alkotta az első demokratikus parlament két meghatározó erejét. E két új párt elitje a demokráciát elsősorban *intézményes rendként*, demokratikus intézményekkel körülbástyázott jogállamként határozta meg.

Mások is felhívták már rá a figyelmet, hogy a rendszerváltó elitek kevésbé ismerték a nyugat-európai példákat és tapasztalatokat, ezért igazából egy idealizált nyugat-képpel rendelkeztek. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az elitek a maguk módján *mindent* tudtak a nyugat-európai folyamatokról, amit a '80-as évek Magyarországon egyáltalán tudni lehetett. Ez a tudás került át azután a megalakuló pártok programjába. És ez a tudás mindig összekötötte a rendszerváltó eliteket, amíg nem érkezett meg az első – máig tartó – kihívás a Fidesz irányából. A Fidesz vezetői ugyanis – körülbelül 1996-tól kezdődően – a demokráciának egy *másfajta* eszmei megalapozását adták, mint amelyet 1988 és 1996 között az MDF, az SZDSZ, majd – a '90-es évek elejétől – az MSZP „eszmealkotói”. Míg a rendszerváltás utáni első években a demokrácia azonosult a *jogállammal*, a Fidesz másfajta politikai filozófiával kísérletezett.

Ennek lényege az, hogy a demokrácia kiépítése nem fejeződik be a jogállam és a piacgazdaság intézményes kereteinek megteremtésével. Orbán Viktor 1998 őszén (egyik első miniszterelnöki nagyinterjújában az *Európai Útban*) azt fejtette, hogy a demokrácia fogalmába még az *elitcsere* és a *nemzetfogalom rehabilitálása* is beletartozik. A demokrácia felfogásának e „maximalista” szemlélete számos tényezővel függ össze.

Először is azzal, hogy a Fidesz nem kívánta a továbbiakban fenntartani a '80-as évek eszmei-politikai filozófiai örökségét, a határolt forradalom gondolatát. Érdekes észrevennünk, hogy szignifikáns összefüggés van a Fidesz 1996 óta tartó jobboldali pólusképzése és új demokrácia-interpretációja között. Nagyon lényeges, hogy a Fidesz a liberális térfélről nem pusztán a konzervatív pólusra helyezte át magát, hanem az új jobboldalra – mármint a fogalom '70-es évekbeli brit modellje értelmében. Az új (vagy radikális) jobboldal Margaret Thatcher Konzervatív Pártjában a régi jobboldal (az állampárti, paternalista torzyság) reformálási kísérlete, ez pedig korántsem hagyományos konzervatív irányvétel. „A radikális jobboldal ugyan a konzervatív mozgalom része – írja James Midgley –, de nem a fennálló rend védelme jellemzi, hanem az, hogy megkérdőjelezi a háború utáni korszak centralista közmegegyezési politikájának intézményesülését.” (Midgley, 1991:206)

A lényeg tehát az, hogy Magyarországon nem egy *tradicionális*, hanem egy *radikális* jobboldal kezdett kiforrni 1994 után, amely politikai eszméit az angol példából merítette, s ezt „alkalmazta” Magyarországra: az előző évtizedekben egy nemkívánatos konszenzus jött létre. Bibó István „határolt forradalom” rendszerváltó stratégiája e felfogásban a régi – és átmentett – elitek centrista konszenzusának ideológiája, amelyet meg kell haladni.

A demokrácia „maximalista” felfogásának második eleme, hogy a „határolt forradalmat” a '80-as évek elitjei dolgozták ki, s ehhez a szellemi örökséghez a Fidesznek nincs köze. A baloldali ideológussá (át)minősített Bibó helyett a magyar új jobboldal eszmei-politikai filozófiai értelemben már inkább

– hasonlóan az angol példához – jelentős konzervatív gondolkodók nézeteit kezdte megismerni és propagálni. Ekkor jelenik meg a magyar jobboldali közbeszédben Edmund Burke vagy például az ismert konzervatív gondolkodó, Russel Kirk neve. „Kirk jelentős teljesítménye az volt, hogy felelevenítette Burke koncepcióját, amely szerint a társadalmi rend azonos identitású emberek által vallott kulturális meggyőződések organikus egysége.” (Uo.: 221)

Ahogy a másik két oldalon (az MSZP és az SZDSZ esetében) a demokráciáról való gondolkodásnak komoly eszmei segítői voltak, úgy a Fidesz oldalán is létre kellett hozni egy alapvető konzervatív politikai filozófiát. De ez a konzervatív politikai filozófia konfliktusba került a *mérsékelt* konzervatív hagyományokkal is, nem pusztán a liberális demokrácia-felfogással.

S nem amiatt, mert az új jobboldali, a Fidesz által importált demokrácia-értelmezés antidemokratikus lenne, hanem azért, mert a '90-es évek közepétől az új jobboldal *antiliberális* demokrácia-felfogásával szemben a *liberális* demokrácia politikai filozófiája áll. Amíg ugyanis szerzte Európában nem alapozták meg az új jobboldal politikaelméletét, az ellenfelek (főként a liberálisok) sem kényszerültek rá, hogy újragondolják a *jóléti konszenzus* évtizedes integrációs elveit.

Az új jobboldal a '70-es évek végétől döntően annak pragmatizmusa, elvtelensége miatt támadta a „jóléti konszenzus” politikáját, és vele szemben fogalmazta meg az eszmék rehabilitációjának szükségességét. Az „eszmei neokonzervativizmusra”, a politikai filozófiai offenzívára pedig a másik oldalon is megszületett a válasz: a liberális demokrácia.

A *liberális* demokrácia teóriája a '80-as évtized neokonzervatív hegemoniájára adott feleletet. Magyarországon persze ilyen hegemonia nem volt; sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy a Fidesz elméletalkotóinak törekvései azonnali megteremtették az új liberalizmus politikaelméletét és politikai filozófiáját. A '90-es évek végére azt látjuk, hogy a viták azért olyan hevesek a táborok között, mert a liberális és a konzervatív eszmék egyaránt hatalmas és színvonalas hagyományokhoz kapcsolódnak, és ezek a hagyományok nagy heveséssel hatolnak be a pártversenybe is. De – s ezt majd a politikáról szóló alfejezetben fejtem ki – egészen más következményekkel jár a *konzervatív*, illetve a *liberális* eszmei tradíció hasznosítása a politikában. A konfliktusok hevesége nem kis mértékben abból a körülményből adódik, hogy az elmúlt tizenkét évben előbbre került a politikai ideológia és program eszmei megalapozása, azaz voltaképpen az igazságkritérium erőteljesen belekerült a mindennapi politikai diskurzusokba.

Egy másik vetülete a pártok közötti eszmei alapozású vitáknak a politikai közösség mibenlétének, egységének, avagy pluralitásának kérdése. A választóvonal a '90-es években még nem is ott volt, hogy lehetséges-e egységes politikai közösség, mert hiszen valamennyi releváns fél fontosnak tartotta (volna) ezt az egységet. Ellenben nagyon lényeges probléma volt, hogy *milyen módon* érhető el ez az egység.

Ralf Dahrendorf helyesen mutat rá, mennyire fontosak az új demokráciákban az *alapító mítoszok*. Az intézmények megteremtése nyilvánvalóan nem volt elégséges, és a rendszerváltást követően sem sikerült bepótolni az alapító mítoszokat. S talán éppen a „mítosztalan” rendszerváltás szülte meg az igényt, hogy a pártok filozófiailag is végiggondolják a magyar politikai közösség létrehozásának kérdését.

Ebben a vonatkozásban persze nem a rendszerváltás az egyetlen értelmesen kijelölhető kezdőpont. A magyar lakosságot sújtó *atomizáltságról* Hankiss Elemér épp úgy beszélt az 1980-as, mint Balla Antal az 1920-as években. Utóbbi szerző híres könyvében (*A liberalizmus történelme*) egyenesen úgy fogalmaz, hogy a magyar társadalomban semmiféle kompakt egység nincs, inkább emberek atomizált halmazáról beszélhetünk. Az „atomizáltság-szindróma” leküzdésének receptjeként szokott szóba jönni a lokális közösségek erősítése vagy akár a nagy nemzeti keret „tartalommal” való feltöltése.

De nyilvánvaló, hogy egészen mást jelent, ha az atomizáltságot, a „negatív individualizációt” (Hankiss) a konzervatív, és mást, ha a liberális politikai filozófia segítségével akarjuk csökkenteni. Az új jobboldal nem véletlenül hangsúlyozza mostanában a *közös lelki élmények* fontosságát. A Testnevelési Egyetemen, a Kossuth téren vagy a Várban sok jobboldali szerint végérvényesen összenőtt, ami összetartozik: a lelki élmény a jobboldalissággal. A jobboldaliak azért tekintik vízválasztónak ezeket az eseményeket, mert, bár elveszítették a választásokat, mostanra vélik úgy, hogy *felnövekedtek*, merik vállalni konzervativizmusuk minden összetevőjét. 1990 és 1998 között a hazai jobboldal nem csupán széttagolt és intellektuálisan alulteljesítő volt, de ezen túl: nem állt benne a konzervatív tradícióban. A Fidesz határozottan megszüntette a jobboldal szétaprózottságát, s úgy haladt előre a konzervatív politikában, hogy vállalta a tradíció legkényesebb, legkevésbé rokonszenves vonásait is.

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a politikai közösség egységes felfogásának a ciklus végére éppen a konzervativizmus „eredeti felhalmozása” szabott határt. Az új jobboldali pólusképzés, az organikus jobboldal létrehozásának filozófiai eszméje éppen a *közjó* fogalmának értelmezése előtt zárja be a kaput. Hogyan is tűzhetné ki célul a társadalmi atomizáltság leküzdését az a párt, amelynek a „konzervatív reneszánsz” jegyében nincs

mondanivalója a *nem konzervatív* Magyarországnak? A Fidesz környezetében ezt a problémát – azt hiszem – eddig nem gondolták végig.

De az is elképzelhető, hogy a hazai jobboldal ma már nem az egységes, hanem a *pilléresedő* közösség – Nyugaton ismert – teóriáját vallja magáénak. E szerint valamennyi releváns politikai tábor társadalmi pillérekre épül rá és a saját pillér mind teljesebb kiépítése és képviselése a feladata. Sokak szerint ez a fajta – Hollandiában, Belgiumban, Luxemburgban ismert – modell már ezekben az országokban is meghaladott. Magyarországon azonban mintha távolodóban lennének az egységes politikai közösség megteremtésének lehetőségétől, és a Fidesz-korszakban mintha közeledtünk volna a pillérdemokráciához.

A most megalakuló új kormány pártjai ez ügyben némileg eltérnek egymástól. Abban megegyeznek, hogy a Fidesz vezette kormány által ásott árok betemetését üdvösnek és halaszthatatlannak tartják, de ezen túl nem látni pontosan, milyen elgondolásaik vannak.

Az MSZP politikai filozófiájáról kevés ismeretünk van. Az MSZP még mindig *érdekpárt*, *szövevénypárt*, amely nem igazán tudja lehorgonyozni magát szociáldemokrata eszmei hagyományok mellé. Igazából a nyugati modellek azt mutatják (Blair, Schröder), hogy a sikeres szociáldemokrata alternatíva alapja az értékkoalíció, azaz mind a liberális, mind pedig a konzervatív tradíció kreatív felhasználása.

Az SZDSZ-nek ellenben nagyon is van mondanivalója a politikai közösségről, bizonyítván, hogy a liberálisokra aggatott címke, miszerint csak az egyén érdekli őket, túlhaladott, nem felel meg a valóságnak. Roland Dworkin és nyomában Kis János számos alkalommal kifejtette, mit ért a politikai közösség *morális* egységén. Az elmúlt években az SZDSZ-en belül többször felbukkantak a nyugat-európai komunitárius gondolkodók (Walzer, Charles Taylor, MacIntyre, Sandel) nézetei. Napjainkra a „közösségelvű SZDSZ” mintha teljesen eltűnt volna, nyilván azért is, mert az elmúlt évben mindent alárendeltek a Fidesz vezette kormány legyőzésének.

Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a politikai közösségről való gondolkodásból nem számúzhatók az *érzelmi* motívumok. Nyilvánvaló, hogy a Fidesz sikeres mozgósításának hátterében nem csupán Orbán Viktor személyes karizmája áll, hanem a konzervatív politikai filozófia *érzelemtelítettsége*. Burke óta vallják a konzervatívok, hogy az *előítélet* megelőzi az eszt, s éppen előítéleteink védenek meg a ráció nevében elkövetett történelmi kalandoktól.

Magyarországon is megjelent már az egyoldalú politikai ész két kritikái alapmunkája. (Hayek, 1992; Oakeshott, 2001) Mindezek ellenére a liberális politikai filozófia újabb kísérletei sem hajlanak a liberális közösségelmélet érzelmi alapjainak kidolgozására, illetve mítosszá gyúrására. Teljesen egyetértek Dessewffy Tiborral, amikor ezt írja: „Kissé meglepődve konstatáltam az utóbbi időben, hogy az érzelmi politizálás a magyar értelmiség egy része

számára is valamiféle szitokszó. Ez igen komoly tévedés: nemcsak a valóság – és benne a politika – percepciók folyamatainak félreértéséből, hanem az ember, ha szabad ezt mondanom, nembeli lényegének semmibevételéből fakad.” (Dessewffy, 2002) Hadd tegyem hozzá: ezt erősítik a legújabb kutatások is. (Lásd például Kinder, 1998)

Nagyjából azt a helyzetet konstatálhatjuk tehát, hogy – félvén az érzelmi politizálástól – a bal- és a liberális oldal egyre kevésbé próbálkozik egy politikai filozófiai közösségelmélettel, miközben a jobboldal magának próbálja kisajátítani – igaz csak a saját, nem pedig az egész – politikai közösség képviselőjének ügyét. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy ezen a területen is gyökeresen eltérő eszmék állnak szemben egymással, s ezekből csakis gyökeresen különböző politikai ideológiák következhetnek.

Az eltérő politikafelfogás eszmei háttere

A politika fogalmának megragadása látszólag roppant könnyű, valójában az egyik legnehezebb feladat. A magyar nyelv nincs túlságosan a segítségünkre, hiszen a politikai élet különböző dimenzióira, a politika leírására egyaránt a politika szót használja. Az angol nyelv nyomán (politics, polity, policy) a hazai tudományos és politikai diskurzusokban is egyre inkább behatol a politikafogalom differenciált megközelítése, de – érzésem szerint – még messze nem tartunk ott, hogy ennek következményeit – különösen a pártok vonatkozásában – számba vettük volna. A pártokról szóló elemzésekben evidenciának számít, hogy a politikának van egy standard, konszenzusos felfogása, amit egyaránt osztanak a pártok, legfeljebb fokozati, stílusbeli különbségek vannak közöttük.

Ennek a standard felfogásnak talán az a kitétel felelne meg a legjobban, hogy valamennyi releváns parlamenti párt politikája *demokratikus* politika. Ami azonban rendkívül szegényes kijelentés; ráadásul láttuk korábban, hogy ma már nem is annyira a demokrácia, mint inkább a *liberális* demokrácia kérdései vannak napirenden. Ilyen vonatkozásban pedig szó sincs egységes politika-felfogásról, a pártoknak nem mindegyike fogadja el a liberális politika követelményeit.

Mindezek alapján akkor járunk el helyesen, ha megpróbáljuk rekonstruálni a politika fogalmáról, természetéről vallott s az egyes pártok működésében, stratégiájában megjelenő filozófiai alapokat.

Ha a politika fogalmának egy és oszthatatlan tartalma lenne, egészen bizonyos, hogy a pártviták intenzitása is csökkenne. A politika azonban még az angol nyelvben használatos hármas fogalomnál (politics, polity, policy) is sokrétűbb. Valamennyi pártpolitikai szereplő arra törekszik, hogy a saját politikaértelmezését tegye etalonná, és opponálja az ellenfél értelmezését.

Elegendő lesz arra az egyetlen (ám rendkívül megvilágító erejű) példára utalnom, hogy *kik formálják a politikát, kiknek a kezében van a hatalom*.

Ez a politika természetéről folytatott ősrégi vita egyik alapkérdése, melyre gyökeresen eltérő válaszokat adnak a liberálisok és a konzervatívok. A liberálisok gyakrabban kapcsolják össze az értelmiség politikai felelősségét a tényleges politikai döntéshozattal, mint a konzervatívok. A liberális tradíció része, hogy az értelmiséginek állampolgári jogon folyamatosan állást kell foglalnia a köz ügyeiben. A konzervatívok vitatják ezt a megközelítést, és a politikát nem annyira az értelmiség, mint inkább a *politikuskok* működési terepének tekintik.

Ha alaposabban megnézzük, a vita a döntéshozatali kompetencia kérdésköréhez vezet el. A liberálisok félnek attól, ha a konzervatívok dominálnak, elvesz a politika intellektuális magalapozása; a konzervatívok pedig attól tartanak, ha a liberális értelmiség túlzottan nagy befolyást szerez a politika formálásában, akkor csökken a politika szakszerűsége.

Magyarországon az elmúlt tizenkét évben ez a vita számos fórumon felbukkant. A legnagyobb tudományos alaposággal Körösi András dolgozta fel a baloldal és a liberális értelmiség politikafelfogásának kulcskategóriáját, többek között annak vélt hatalom- és politika-ellenességét, a civil társadalom megkülönböztetett kultuszát. (Körösi, 1996c) Körösi írása ugyan alapvető, mégis azt kell mondanom: nem magyarázza meg az általa bírált politikakép belső összetevőit. Az általa kritizált politika-felfogást voltaképp inadekvátnak nevezi, mégpedig abból az axiómából kiindulva, hogy a politika egyre inkább professzionalizálódik és periferizálja a diffúz vagy hagyományos értelmiségiakat. Ezáltal pedig a politika belátható időn belül *szakmává* válik, elveszíti laikus jellegét.

Ez az álláspont azért hibás, mert nem számol a politika többretegű természetével. Ezen rétegek között csak az egyik a *párt- vagy kormánypolitika* szintje, egy másik szint a *közélet* dimenziója. Előállhat az a helyzet, hogy egy párt (és kormány) igen kompetens a politikai döntéshozatalban, röviden szólva: *jól kormányoz*, mégsem mondhatja, hogy a zsebében a győzelem, hiszen egyáltalán nem biztos, hogy a közélet síkján is az ő akarata érvényesül.

Hogy ezt a problémát mennyire érzékelték az elmúlt négy év kormánya, azt a politikafogalom sajátos értelmezése mutatja.

A Fidesz-kormányzat a politika fogalmát és a politikai szféra uralását ki akarta vonni a hagyományos értelmiség kezéből. A már említett felfogás értelmében (hogy ti. a bal- és liberális oldalnak nagy a közvélemény-befolyásoló szerepe), kísérletet tett arra, hogy a „centralista konszenzust” ebben a mezőben is dekonstruálja. Ha az előző évtizedekben, majd pedig 1994 és 1998 között az elítelt túldominálták a politikát, akkor most a folyamatot meg kell fordítani: *társadalmasítani* kell. A politika a társadalomé, nem pedig az eliteké – vallja 1996-os kiáltványa (*A polgári Magyarorszáért*) óta a Fidesz, és valóban:

politika-felfogásának lényege, hogy az MSZP és az SZDSZ *állami alkuvá* tette a politikát, és kivonta annak társadalmi alapjait.

Újra kell alapozni a politikáról vallott gondolkodást, s ennek első összetevője, hogy a politika társadalmi (nem pedig értelmiségi) tevékenység. Azáltal, hogy a társadalom válik fő címzetté, az értelmiség örökölt és összefonódó hálózatait kell megtörni, mégpedig azért, mert ezek a hálózatok *nem demokratikus* értékelve mentén jöttek létre valamikor. A Fidesz politika-felfogásának gyökere, hogy a terepen nem rivális politika-felfogások állnak szemben egymással, hiszen az egyik oldal szerveződési elvei antidemokratikusak. Az „értékelvű állam” voltaképpen nem is a semleges állam, hanem az „antidemokratikus szerveződési elv” opponálója. Ezt a két antidemokratikus elvet akarta megtörni a Fidesz-kormány a *demokratikus patronázssal*, illetve a kormányzati politika professzionalizálásával. A politikáról vallott felfogás azonban szembetalálkozott a rivális felfogással, s ez az elmúlt négy évben súlyos konfliktusokat okozott.

Az ellenfél vélt közvélemény-formáló privilégiumával szemben a Fidesz a *közbeszéd újratematizálását* állította. Ez a kezdettől alkalmazott (és sokáig sikeres) technika arra a belátásra alapozódott, hogy a kormányzás önmagában kevés; ha a Fidesz nem is tudja elérni, hogy a média az ő dicséretétől legyen hangos, azt viszont el kell érnie, hogy az ő *témaina*ról beszéljenek. Nagy adag tanulóképesség is volt ebben: a brit példa is arról szólt a hetvenes-nyolcvanas években, hogy a jobboldalnak a baloldal nagyon erős közéleti pozíciói mellett volt lehetősége kormányozni. A közéleti *agenda* meghatározásával a Fidesz a politikai kompetenciát ki akarta vonni a közvélemény-formáló (ellenzéki) értelmiségiek kezéből, s ezáltal a politikát *kormányzati* kompetenciában tartani.

Az erősen eszmei-elvi alapon álló koncepciót az MSZP és az SZDSZ köréből nagyon gyakran érték heves bírálatok. Leginkább talán azért, mert a Fidesz politika-felfogásában nem vált egyértelművé a másik oldal politikai egyenrangúsága. Értelmes vitát ugyanis csak egyenrangú felek folytathatnak egymással; a Fidesz ellenben egy olyan politika-értelmezést adott, amelyben az ellenfelek nem pusztán antidemokratikusak, de egy régi korszak relikviái is, akikkel szemben a Fidesz vezette kormány az egyetlen garanciája a jövőnek.

Kulcsmomentuma ennek a politikaképnek a *jövő* fogalma is. Nem véletlen, hogy a „jövő elkezdődött” szlogen lett a választási kampány mottója, hiszen a *jelent* még részben a múltból itt maradt erők uralják. A jövő ellenben az első olyan dimenzió, amelyben a Fidesz hívei vannak többségben.

Akárhogyan is, de a Fidesz politika-felfogása erősen mozgósította a választók nem kis részének érzelmeit. Az MSZP végül nem azért alakíthatott kormányt, mert *racionális* programja meggyőzőbb volt az emberek számára, mint a Fidesz *érzelmi* politizálása, hanem azért, mert az MSZP szavazói éppen úgy, ahogyan a Fideszéi, érzelmi-indulati alapon szavaztak.

Az eszmei konfliktusok előtérbe kerülésének mélyrétegei

Áttekintettük a hazai pártok közötti eszmei-filozófiai különbségek három területét: a demokrácia fogalmáról, a politikai közösségről és magáról a politika lényegéről vallott álláspontokat. A továbbiakban igyekszem megmagyarázni, miért kerültek az eszmei kérdések ilyen módon előtérbe, és hogyan hatnak a pártokra, illetve a pártrendszer egészére.

Induljunk ki talán abból, hogy két tényező egymással összefüggő, egymást erősítő hatásával magyarázzuk a politikai eszmék növekvő súlyát és az erős eszmei politizálásból fakadó konfliktusokat. Az első tényezőt nevezzük „új világrend faktornak”, a másodikat „régí világrend faktornak”.

Az új világrendből adódó eszmei kihívások

Már a '90-es évek elejétől viták és értelmezések tárgya a bipoláris világrend összeomlásával előálló új helyzet. Az elmúlt bő egy évtizedben körvonalazódó új világrend azonban magával hozta a jövő elbizonytalanodását is. Szabályos *bizonytalanság-irodalom* bontakozott ki (Marris, 1996), amely totálisan ellentétes a közismert, a történelem végéről szóló Fukuyama-tétellel. Hozzátehetjük persze, hogy Fukuyama szerint a nagy alternatívák közötti harcok mentén zajló történelemnek van vége a *liberális demokráciák* győzelmével. A vetélytárs nélkül maradt demokrácia – mondja a szerző – valójában történelem utáni képződmény. Huntington civilizáció-könyve (Huntington, 1998) inkább a bizonytalanság teoretikusait, semmint Fukuyamát erősíti. Huntington országok, földrészek és kultúrák viszonylatában vetette fel az elkerülhetetlen összeütközés veszélyét, és valóban: a világ számos pontján rég látott, neves konfliktusok, sőt háborúk dúlnak. Az antiterrorista harc – azt gondolom – messze nem ad magyarázatot a történetekre, s legfőképp nem nyugtat meg bennünket az okok beható ismeretében.

Az eszmei tényezők növekvő politikai szerepe kétségbevonhatatlan a pártpolitikában is, méghozzá alapvetően ugyanabból az okból, amiért a szakmai irodalomban is. 1989–1990-ben nem csupán a szovjet birodalom esett szét végérvényesen, de egy egész *bipoláris infrastruktúra* is, amelynek eminens része volt az egyes országok pártrendszere. Láttuk korábban, hogy konzervatív szemmel az 1945 utáni időszak a centralista konszenzus ideje. A pártpolitikában ez viszonylag hosszú, tartós ciklusokat jelentett. Nyugat-Európában három-négy-öt ciklust megérvő kormányok sem voltak ritkák, stabil „establishment”-ellenzékekkel és fokozatosan teret veszítő radikális-szélsőséges pártokkal. Az egyre magasabb szinten szétosztható jóléti javak stabilizálták a pártrendszert, amelyen az első repedések a hetvenes években, az

olajválság éveiben mutatkoztak. A dán szélsőjobb ekkor tett szert nagyobb befolyásra, miközben Le Pen is ekkor bontogatta szárnyait. De ez a status quo alapjait egyáltalán nem érintette.

Az 1945–1990 közötti nyugat-európai pártok nagy része számos alkalmazkodási folyamaton ment keresztül, de többségükben relativizálták *eszméi* alapjaikat, sőt az ideológiáktól is eltávolodtak. Ami nekünk újdonság (hogyan ti. a politika perszonalifikálódik), az Nyugaton a hetvenes évektől megszokott: egy-egy pártot egy karizmatikus vezető fejez ki. Gondoljunk Helmut Schmidtre, Helmut Kohlra, Gonzálezre, François Mitterrand-ra vagy Margaret Thatcherre.

Az említett alkalmazkodási folyamatok elsősorban mint egy *nemzetállam* szervezeteit érték a pártokat. Bár a globalizáció, a nemzetállami szuverenitás csönkulása nem a '90-es évek terméke (sokkal inkább egy hosszabb trend eredménye), mégis tény: a '90-es években a pártoknak egészen másképp kell alkalmazkodniuk, mint korábban. Ahogyan korábban nagyon is lehetett egy pártidentitás alapja – mondjuk – a kommunista- vagy szovjetellenesség, ma az ilyesfajta identitás túlhaladott. Ahogyan 1990 előtt a fennálló status quo nem követelte meg, hogy a pártok (akár a végső kérdésekig is elmenően) tisztázzák identitásukat, úgy ma rengeteg – az elmúlt évtizedben felvetődő – kérdés feltétele és megoldása áll a pártok, illetve a pártok eszméit karbantartó értelmiségiek előtt.

A világrend kereteinek folyamatos változása mindenekelőtt az establishment-pártokról alkotott hagyományos fogalmainkat teszi próbára. Establishment-pártoknak 1990 előtt a kormányzásban egymást váltó, mérsékelt balközép és jobbközép pártokat nevezzük, míg a radikális bal- és jobboldali pártok az anti-establishment pártok családjába tartoznak, amelyeket a mérsékelt pártok mindvégig távol tartottak a kormányzástól.

1990 után változott a helyzet; az elmúlt években felpuhultak a mérsékeltség, a szalonképesség kritériumai. Olaszországban, Portugáliában vagy legutóbb Hollandiában olyan pártok kerültek hatalomra, amelyek a pártpolitika radikális-mozgalmi válfaját képviselik. S még valamit: újfajta identitáskeresést, amely hasonlatos kissé ahhoz, amit Huntington a civilizációk vonatkozásában mond.

A globalizálódó világrend Európában és Magyarországon is valamiféle eszmei-filozófiai újjászületést eredményez. Ennek az eszmei revitalizációnak kiváltója lehet a pragmatikus-menedzselő politika jelentése is – elsősorban a közpolitika (public policy) dimenziójában. Néhány oldallal korábban láttuk, hogy a politika nem egydimenziós tevékenység. Az EU-hoz való csatlakozás például mindenekelőtt policy jellegű feladatok sokaságát rója az érintettek. A legtöbb már csatlakozott (és erre készülő) országban jelen van az *önkéntes szuverenitáskorlátozás* doktrínája, amely elsősorban a volt állampártok utódpartjait jellemzi. Ezt nagyon sokan elvfelelőként értelme-

zik, és ezzel a stratégiával a nemzetállam rehabilitációját állítják szembe. A szokásos ideológiai klisé szerint a globalizáció–nacionalizmus ellentétpárjáról van szó. Szerintem ez leegyszerűsítés. A szuverenitáskorlátozás tana – mondhatni – a nyolcvanas évek terméke; a nemzetállam ellenben a kilencvenes évek új jobboldalé. Az előbbi inkább pragmatikus-policy típusú, az utóbbi eszmei megközelítés.

Ezt fontos hangsúlyozni, mert a dolgozat legelején is említett *bal–jobb* megközelítésnek egy szervi hibájára világít rá. Arra, hogy a bal–jobb skála alkalmazói szerint a baloldal és a jobboldal *azonos* politikai valóságra reagál, csak az ideológiai válaszok mások. Játsszunk el a gondolattal, hogy ez nincs így, sőt úgy van, hogy a baloldal egy *policy-típusú*, a jobboldal pedig *eszmei típusú* kihívásra reagál.

Ezt azért is említem, mert a globalizáció kapcsán nem pusztán a régi nacionalizmus elevenedik újjá, ámbár ez is lehetséges. De a lényeg mégis az, hogy a nemzeti szuverenitás korlátozására tett – általában baloldali – ajánlatok hogyan hatnak a nemzeti mivoltukra mindig is büszke jobboldaliakra.

Az eszmei típusú válaszkísérletek magát a pártrendszer is átrajzolják. Egyrészt ha túl sok eszme kavarg a „rendszerben”, előbb–utóbb egyetlen párt sem függetlenítheti magát ezektől, reagálni kell rájuk. Másrészt az eszméket megfogalva, korábban szélsőségesként marginalizált pártok juthatnak hatalomra.

Bár korábban azt mondtam, hogy a párteszmei-filozófiák kognitíve nehezen befogadhatóak, és kijelölik a politika határait, hozzá kell tennem: a filozófiai mélységet a *popularizált* (személyiség közvetítette) eszme hivatott pótolni. A Fidesz azért tudott néhány év alatt kicsiből nagy párttá válni, mert korábban kifejtett, alaposan kimunkált demokrácia- és politikafelfogását Orbán Viktoron keresztül – képes volt *közérthetően* megszólaltatni.

Az átmeneti korszakoknak persze éppen az a lényegük, hogy a stabil, megállapodott fogalmak és kategóriák elveszítik közös orientáló jellegüket, és felbomlik az a közös nyelv, amelyet egy közös kultúra hordozott. Václav Belohradsky, cseh filozófus különbséget tesz *sokfajú* társadalom (amelyben a kultúra közös) és *sokkultúrájú* társadalom között, amilyen a mostani korszak. A globális világrend a maga átmeneti és elbizonytalanító struktúráival széttöri a korábban szocializált, *viszonylag* közös kultúrát, és helyébe a közös elemeket nélkülöző sokkultúráságot állítja.

A globalizációnak talán az a hatása a legkevésbé elemzett, hogy a pártok (s jelesül a magyar pártok) hogyan válnak, válhatnak e sokkultúráság intézményes közegeivé. A nemzetközi irodalom használja a miliőpárt, a táborpárt vagy – mint korábban említettem – a pillérpárt kifejezést is. Megérne egy misét, hogy a jelenlegi magyar parlamenti pártok egymástól mennyiben eltérő kulturális identitással rendelkeznek.

Valószínűleg a kulturális különbségeknek a programbeli, ideológiai és szakmai különbségeknél nagyobb hatásuk van a kiélezett közéleti konfliktusokra.

A régi világrend felelevenedéséből fakadó konfliktusok

Az eszmék és filozófiák szerepnövekedése nem pusztán az új globalizációs kihívásokból adódik. E mellett beszélnünk kell egy másik „mélyrétegről”, a múlt feltámadásáról is. Itt azonban máris distinkciót kell tennem. Hogyan is támad fel a múlt, amikor épp az imént mondtam, hogy a közelmúlt kulturális sokfajúsága átment sokkultúrájúságba? Mi, hogyan és miért támad fel?

A leggyakrabban hallott válasz, hogy a magyar jobboldal akar visszatérni évtizedekkel korábbi politizálási formákhoz, stílushoz és szimbólumokhoz. Ez a megközelítés nem szerencsés. Nézetem szerint nem csupán a jobboldalon mutatkozik „igény” a múlthoz való visszatérésre, hanem a baloldalon és a liberálisok táborában is. Szilágyi Ákos pár éve azt írta: népi és urbánus, két jóbarát, szükségük van egymásra, mint egy falat kenyérre, nem a népi irányzat a kelet-európai, hanem népiek és urbánusok együtt. (Szilágyi, 1990) Igaza van. Hiszen itt egy viszonyrendszerrel, együttműködési gyakorlatról, reakciómódokról van szó. Az egyik – önmagában – nem tudja feltámasztani a múltat, erre csak együttesen, az egymással való folyamatos vitában képesek.

A magyar pártok eszmei identitása azért oly erős, mert történelmi folyamatokat továbbvivői. Az 1956 után berendezkedő Kádár-rendszer néhány évtizedre felfüggesztette a magyar történelem pártosodási és eszmealkotási folyamatát, és talán kevesen gondolták 1990-ben, hogy bő egy évtizeddel később a kialakuló pártrendszer az 1945 előtti politikai eszmék számos vonását viszi magával. Az eszmei viták azért olyan hevesek, mert *valamennyi* releváns szereplőnek van mit zászlajára írni.

A Fidesz ebből az eszmei tradícióból a *szabadelvű konzervatívizmust*, mindenekelőtt Tisza István és Bethlen István örökségét vallja magáénak. Emellett azonban két másik szempont is érdemes felfigyelnünk. Az egyik: a dualizmus ellentmondásos öröksége. A Kádár-rendszerben a korszak csak tudományos viták tárgya, ma pártpolitikai küzdelmek hivatkozási pontja. Az ezredfordulóra kiderült, hogy azok a nagy magyar törvények, amelyekről sokáig csak *egyféleképpen* gondolkodhattunk, mára „elbizonytalanodtak”. Mint például az 1895-ös *egyházpolitikai törvények*. Értelmezésük korántsem evidens ma már.

A másik szempont, ami az eszmei küzdelem kiújulásának tápot ad, hogy a bal- és a jobboldal intézményes társadalmi struktúrája szinte teljesen átvészelte az idők változását. Ezt valamennyire kifejezi az a körülmény, hogy

1990 és 2002 között a választásokon a voksok pártok közötti megoszlása két háború közötti trendeket mutat. A budai elitkerületek ma is a néhai keresztény nemzeti középosztály életvilágát hirdetik, mint ahogy Angyalföldön a két háború között is szociáldemokrata fellegvár volt, és a liberálisoknak is megvoltak (s nagyjából ma is ugyanott vannak) a frekvenciált közlegeik.

Az MSZP nyilvánvalóan a *szociáldemokrata* tradícióra támaszkodik, amelybe a harcok *eszmék* épp úgy beletartoznak, mint a nagy konfrontációk a két háború közötti „örök” jobboldali kormánypártokkal. Ez a hagyomány nagyon elevenen él 1990 után és különösen akkor jön elő, ha az MSZP ellenzéki pozícióban van.

Az SZDSZ pártpolitikai értelemben talán a Vázsonyi-féle Nemzeti Demokrata Párthoz köthető, de identitását elsősorban jeles történelmi személyiségekhez köti. Bibó Istvánról beszéltem, amikor a demokratikus ellenzék-ről volt szó. Hozzáteszem még a *polgári radikalizmust* és Jászi Oszkárt. Ha jól megfigyeljük a mai politikát, a törésvonalak nagyon hasonló frontok között húzódnak, mint a két világháború között. Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy a *pártpolitikai* tradíciókhoz kötődő eszmék és magatartásmódok jóval virulensebbek, mint azt vártuk volna. Ezeket a múltban gyökerező ellentéteket nemhogy elmosta volna az idő, de a rendszerváltás egyenesen felerősítette őket.

Vegyünk csak néhány példát. Beszéltem már *politikuskok és értelmiségiek* konfliktusos viszonyáról napjainkban. Ez bizony vaskos történelmi örökség! A harmincas években éppúgy, mint ma, a közvélemény-formáló értelmiség szociológiailag nem esett egybe a kormányon lévőekkel, s az akkori kormányról is úgy érezték, hatalmuk korlátozott. A '30-as évek végén a magyar jobboldal éppen úgy *mozgalmat* alapított, mint amilyenre ma a Fidesz készül. S az akkori ellenzék (szociáldemokraták, liberálisok, legitimisták, mérsékelt konzervatívok) éppúgy meghatározták a sajtó lényeges orgánumait, mint ahogyan erre ma is vannak példák.

A Fidesz egészen egyszerűen – ismétli a történelmet. *Eszméket* akar szembeállítani *parciális* politizálással, ahogyan a '70-es évek fiatal nemzedéke is gondolta. Akkor a trianoni Magyarország fiatal nemzedéke gondolta, hogy „kormányváltásnál többre, rendszerváltásnál kevesebb” van szükség; 1996-tól kezdődően a Fidesz hirdette meg, hogy az 1983–1990-es rendszerváltás még nem fejeződött be.

Az eszmei hevület tehát – ahogyan a múltban is – a *feladat* nagyságától nyeri el értelmét. A feladat pedig egyáltalán nem szokványos: évszázados, negatívnak vélt tendenciákat kell korrigálni. A magyar pártok parlamenti küzdelme azért nem követi a szokásos nyugati sémát, mert nálunk a magyar történelem is megelevenedik, annak minden apokaliptikusságával együtt. A feladat – bármily furcsa – nem csupán az EU-csatlakozás és minden, ami ezzel jár, hanem a történelem „rehabilitása” is. Ezért is kell eszmeileg meg-

alapozni a pártok mondanivalóját, s ezért lesz nehéz rövid távon lecsillapítani az egymásnak feszülő indulatokat.

A magyar társadalom lényegében csak most szembesül azzal, hogy a rendszerváltó pártok más és más történelmi élményanyagokra, identitásra épülnek, és hogy ezeket a különbségeket van, amelyik párt kifejezetten élezni akarja. Az elmúlt tizenkét év semmilyen mintát nem mutat arra, hogy az eszmék intenzív versenyét (is) folytató pártok konfliktusait hogyan és kinek lehet lecsillapítani. Most csak azt látjuk, hogy *gyökeresen eltérő* politikai filozófiák állnak egymással szemben. Nem tudjuk, összeütközéseiknek hol a határa.

Befejezés

Ebben a dolgozatban szerettem volna megmutatni, hogy a politika mit sem veszített elvi-politikai filozófiai megalapozásából. Igyekeztem bebizonyítani, hogy az eszméket mindig *tudatos* cselekvéssel, valamilyen meghatározott szándékkal viszik a politikába és a diskurzusba.

A '80-as évek második felében a demokratikus ellenzék a „határolt forradalom” bibói eszméjét aktualizálta és kínálta fel a közvélemény számára. Az eszme hatékonyságát a rendszerváltás sikere igazolta vissza; Magyarországon nem történt forradalom, nem dördültek el fegyverek, az átmenet békés jellegű volt. Az ország tetemes része megtanulta a változtatás és folytonosság *együtt* maximáját.

Az ország másik felének – ez mára kiderült – nem volt identitásadó eszme Bibó István elmélete. Ők a folytonosságot minden ízében elvetik, a diszkontinuitásra teszik a hangsúlyt. Nem fogadják el a '80-as évek végén megteremtett diskurzusformát, nem tudnak és akarnak beilleszkedni a régi elitek közé.

Eszméik generációsak, társadalmiak és antipolitikaiak. Ahogy fentebb kifejtettem: ugyanolyan tudatosak, mint korábban az ellenzék. Eszméikkel szeretnék más irányba fordítani az ország szekerét.

A pártok valójában rá vannak utalva a – főként – popularizált eszmékre, hiszen segítségükkel bővíthetőnek tűnik a politika támogatói köre, a választók tábor. A 2002-es választásokon a választói részvétel nem érte volna el a 70 százalékot, ha a kampányban nem végig eszmékről, elkülönülésről, identitásról esett volna szó. Túl is vagyunk a történelmen és nyakig benne is vagyunk, ez az igazság.

A PÁRTOK ALKALMAZKODÓKÉPESSÉGE ÉS A PÁRTVERSENYSZERENY DINAMIKÁJA

Nemzetközi és hazai példák

Bevezetés

A pártokról szinte mindent elmondott már a politikatudomány, néha mégis az az érzésünk, hogy nagyon keveset tudunk róluk. A 20. században született nagy pártelméletek és -klasszifikációk (Almond, 1956; Sartori, 1966, 1976; Kirchheimer, 1966; Lipset-Rokkan, 1967; Katz-Mair, 1995, 2001) általában *nagy, évtizedes* trendeket vizsgálnak, s bár elementáris hatást gyakoroltak és gyakorolnak a pártok politikatudományi elemzésére, nem mindenben elégítik ki igényünket a *rövidebb* trendek pontosabb leírására. Természetesen megszámlálhatatlan monográfia és tanulmány szól a pártok rövidebb időszakokat átívelő változásairól is, mégsem mondhatjuk, hogy valójában értjük, mi, miért történik a pártok világában.

Magyarország esetében mindez különösképpen igaz. Az 1990–2001-es időszakban a magyar politikatudósok is számos alkalommal kísérletet tettek a pártverseny és a pártrendszer kialakulásának, működésének és változásának bemutatására. Meghonosodtak és standardizálódtak a nemzetközi politikatudomány kategóriái, úgymint törésvonalak, bal-jobb tengely, tömegpárt, gyűjtőpárt, kartellpárt, a pártrendszer koncentrációja és így tovább. Az öröndetes tendenciák mellett is fel kell azonban figyelni arra, hogy viszonylag kevés szó esik a magyar pártosodás egy fontos aspektusáról: a pártok *alkalmazkodóképességéről*, az alkalmazkodás merőben eltérő mintáiról és ennek a pártverseny dinamikájára gyakorolt hatásáról.

Ebben a tanulmányban arra törekszem, hogy a magyar pártokat adaptivitásuk foka, minősége felől közelítsem meg. Azt a hipotézist szeretném megfogalmazni, hogy a pártok soha nem egyformán *reagálnak* az őket folyamatosan érő környezeti kihívásokra (amelyek érkehetnek a társadalom, de pártriválisai felől is); és soha nem egyformán igyekeznek *formálni* a pártverseny jellegét és feltételeit. Azt szeretném bizonyítani, hogy az alkalmaz-

kodás egyszerre jelenti az „objektív” körülményekhez való igazodást és a „szubjektív” szándékok (pártcélok) mind teljesebb érvényesítését. Ha ez utóbbiról elfeledkeznénk, nem értenénk meg például, hogy a magyar pártrendszer hogyan juthatott el 2002-re a kvázi kétpártrendszerhez, miközben 1990-ben, az induláskor, *sokpárti* struktúra jött létre. Nyilvánvaló, hogy az aktorok *tudatos, vállalt* szándékai, nem pusztán csak az objektív körülmények és kényszerek tették ezt lehetővé. (Tóth, 2001)

Azért is kísérletezünk egy „szelektív alkalmazkodáselmélet” alapjainak lerakásával, mert látunk három veszélyt a magyar pártosodási folyamat eddigi leírásaiban. Az első az, hogy a pártkutatók egy része erőteljesen aktuálpolitikai megfontolások hatása alatt áll, és a pártpolitikai változásokat politikai szimpátiák alapján ítéli meg. Természetesen nem gondolom, hogy a politikatudós függetlenítheti magát az ítéletalkotás követelményétől, azt azonban igen, hogy a pártverseny sok felszínes magyarázata származott az elemzési szempontok és elméleti keretek tisztázatlanságából.

A második – az iméntiből következő – veszély a pártok fejlődésének lineáris bemutatása. Holott a politikatudomány éppen azzal tehetné a legtöbbet, ha nyilvánvalóvá tenné: az egyes pártoknak saját, külön történetük van, s csak a pártrendszer némileg elvont fogalma olvasztja össze őket egy lineáris kontinuumra. A veszély forrása itt az, ha elfeledkezünk az adaptivitási kapacitás és hatékonyság eredendő különbségeiről, és mindenáron egyforma alkalmazkodást várunk el a pártoktól. Látni fogjuk, hogy a nyugat-európai példákban sincs ez így. Az egész Fidesz-jelenség értelmezhetetlenné válik (hogy a magyar közönség számára az egyik legnagyobb pártpolitikai kihívást említsem), ha a Fidesz problematikáját egy szűk lineáris gondolkodási logikában akarjuk megmagyarázni.

Végül a harmadik veszélyforrást abban látom, hogy az elmúlt tízegynéhány év folyamatainak elemzésében talán leguralkodóbbnak tekintett *bal-jobb megközelítés* szintén inkább egy hagyományos értelmezési keretet, mondhatni: lineárisat ad, és ugyancsak kevésbé érzékelteti a dinamikát. Nem vitatom, hogy a bal-jobb tengelynek igenis van relevanciája, mint ahogy a magyar politikatudósok jelentős része is elismeri ezt a különböző szakmai vitákban. Azt gondolom azonban, hogy a bal-jobb séma – miközben helyesen állapítja meg, hogy az állampolgárok jelentős része ma is el tudja helyezni magát az ideológiai skála valamely pontján – érzéketlen abban a vonatkozásban, hogy bemutatná nekünk: a bal- vagy jobboldalon álló pártok közül éppen melyik hogyan alkalmazkodik a külső kihívásokhoz, hogyan módosítja adaptációs arzenálját, azaz kimutatható-e közöttük valamilyen – nem elsősorban ideológiai, hanem alkalmazkodási-hatékonyságbeli – különbség.

Ezen veszélyeket – nézeteim szerint – úgy kerülhetjük el, ha a pártokat folyamatosan a környezetükkel és vetélytársaikkal való interakcióban fogjuk fel, azaz: figyelmünket egyrészt az alkalmazkodást kiváltó társadalmi

gazdasági és kulturális tényezőkre, másrészt magára az alkalmazkodás folyamatára fordítjuk. Csak ebben az esetben nyílik mód annak az egyébként egyszerű (bár sokak számára komoly fejtörést okozó) kérdésnek a megválaszolására, hogy – például – Magyarországon a Fidesz miért „adta fel” liberális elveit, és „állt át” a konzervatív oldalra. Látjuk majd, hogy a pártok a külföldi példákban is *sokféleképpen* reagálnak a kihívásokra, ennyiben Magyarország esete nem számít kivételnek.

A dolgozatban először az alkalmazkodóképesség fogalmi kereteivel foglalkozom, majd számos nyugat-európai ország pártjainak példáit sorakoztatom fel. A tanulmány második nagyobb részében a magyar pártosodást és a pártok változási dinamikáját vizsgálom és vetem össze az első részben bemutatott nyugat-európai példákkal. Végül kitérek a magyar pártok „sötét lovára”, a Fideszre, amelynek alaposabb elemzése mindmáig várat magára. Végül a pártfejlődés és a demokratikus rend összefüggéseiről ejtek szót.

A pártverseny aszimmetrikus trendjei Nyugat-Európában

A pártversenyben kulcstényezőnek tartjuk a pártok alkalmazkodóképességét, azt a kapacitást, amellyel reagálni képesek a környezeti kihívásokra, és tudatos cselekvésekkel formálni tudják a verseny menetét. Mielőtt az alkalmazkodóképességgel kapcsolatos teoretikus kérdésekre térnék, egy távolról vett analógiával hadd világítsam meg, hogyan gondolom a pártok dinamikus változásának kérdését.

Normál- és forradalmi állapot, alkalmazkodóképesség

Thomas Kuhn ma már klasszikus könyvében (Kuhn, 1983) a tudományos forradalmak természetével foglalkozik, és különbséget tesz a tudomány úgynevezett normál és forradalmi állapota között. A *normál* állapotban a tudományos közösség tagjai között többé-kevésbé konszenzus uralkodik a tekintetben, hogy *mit* tekintenek tudománynak, melyek a releváns tudományos teljesítmények és kategóriák, és melyek nem minősíthetők annak. A tudománytörténet azonban – mondja Kuhn – bőséges példákkal szolgál arra, hogy a normálállapotot egy idő után feszegetni kezdik, fellazulnak, módosulnak az addig sérthetetlennek vélt tudományos értékelési normák. Beáll a tudomány forradalmi állapota, amelyet aztán – hosszas harcok után – ismét valamiféle új normálállapot követ.

Természetesen nem kívánom itt hosszasan elemezni Kuhn tételét. Az analógia valóban távolinak tűnik, de meggyőződésem szerint tökéletesen alkalmazható a pártok vizsgálatában. Az elemzők a pártokat általában úgy tekintik, mint amelyek *lényegüket* illetően csak ideológiai profiljukban kü-

lőnböznek egymástól. A pártverseny „normálállapota” azt jelenti, hogy a fejlődésüknek többé-kevésbé azonos fokán álló pártok ideológiailag eltérő válaszokat adnak a felmerülő problémákra. Valamiféle radikális („forradalmi”) változás csak nagy kataklizmák esetén (például háború, polgárháború, rendszerváltás) következik be.

Ez a megközelítés szerintem hibás. Sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy a pártok versenyében átmetszik egymást a „normál” és a „forradalmi” állapotok, azaz a pártok alkalmazkodóképessége folyamatos igénybejelentés is a rendelkezésükre álló „normálkeretek” átalakítására.

Ellentétben a tudománnyal, ahol nem ritka, hogy a létező tudományértékelési konszenzus hosszú időtávra áll fenn, a pártpolitikában egyáltalán nem ritka, hogy egymással rivalizáló értékelési, szerveződési elvek állnak egymással szemben, relativvá téve a pártok közötti konszenzust. Természetesen ez nem jelenti minden konszenzus kiiktatódását, a demokratikus rend éppenséggel feltételezi, hogy a rivális pártok számos alapvető kérdésben (például a törvényes választási eredmények elfogadásában) egyetértsenek. De abban, hogy milyen a helyes, a jó pártszerveződési mód és pártstratégia, abban már az ún. normálállapotban sincs egyetértés. Messze nincs arról szó, hogy a 20. századi pártfejlődésben egy egységnyi időszak azonos pártszerveződési módokat, alkalmazkodási stratégiákat produkálna. Az a politológiai közhely, miszerint az elmúlt másfél évszázad négy nagy pártszervezeti formát termelt ki (elitpárt, tömegpárt, gyűjtőpárt, kartellpárt), önmagában végtelen leegyszerűsítések táptalaja. Hiszen e megközelítésből úgy tűnhet, mintha egy-egy párttípus és a hozzá tartozó pártalkalmazkodási stratégia az egyetlen lenne a maga korában. Katz és Mair (1995) alapvető tanulmányukban éppen azt mutatták ki, hogy valamennyi pártszerveződési módnak vannak a maga korában riválisai. Teljes joggal vitatkoznak azzal a szemlélettel, hogy a pártfejlődésnek – bármelyik párttípussal – *végpontja* lenne. „A nyugati demokráciákban – írják – a pártfejlődés dialektikus folyamatot tükröz, amelyben minden új párttípus további fejlődést ösztönző reakciót vált ki, ami azután elvezet egy újabb párttípushoz, a reagálások másik csoportjához és így tovább.” (Katz–Mair, 2001:132)

A Katz–Mair-féle elképzelés lényegét – módszertani értelemben is – elfogadom. Hiszen a fenti idézet (és az egész tanulmány is) arról szól, hogy a pártosodási folyamatot és a pártversenyt nem interpretálhatjuk egy olyan lineáris szemlélet jegyében, amely szerint a pártok „normálállapotban” szervezeti-stratégiai értelemben egyformák, riválisaiktól csak értékrendi különbségek választják el őket. Ellenkezőleg: a dominánsnak tűnő pártmintha megteremti a vele szemben álló mintát, amely persze nem szükségképpen olyan hatékony, mint az előbbi, de létezik, hat, és ugyanúgy terjeszkedni kíván. Vissza fogunk térni rá – mert alapkérdés –, hogy Magyarországon az 1990 utáni időszakban az alkalmazkodási kihívás és kényszer csak átme-

neti időre teremtetett hasonló szerveződésű pártokat, az 1990-es évek közepe óta meg bomlott a rendszerváltás körüli „normálállapot”, amikor is az újonnan alakuló pártok nagyjából azonos szervezeti kereteket és mobilizációs stratégiát tudtak produkálni.

Az az elméleti megközelítés tehát, amelyhez a magam elképzeléseit kötöm, természetes reakciónak tekinti, hogy például az elitpárt mellett létrejönnek a tömegpárt, a tömegpárt mellett a gyűjtőpárt, a gyűjtőpárt mellett pedig a kartellpárt új szerveződési formái. (Katz–Mair, 2001:139) Sőt a sokat vitatott kartellpárt sem a történelem végpontja: „A kartellpárt a demokrácia meghatározott felfogását tételezi, mi több ugyancsak a korábbi párttípusokhoz hasonlóan további reakciókat vált ki, és elveti a további fejlődés magját.” (Katz–Mair, 2001:132) Richard S. Katz pedig egy újabb írásában már a kartellpártokra való természetes reakcióként mutatja be az ún. antipártokat, azokat a pártokat, amelyek nem részesülnek a kartell biztosította előnyökből. (Katz, 2001:282) Hasonlóképpen más szerzőknél is megjelentek a kartellpártok utáni korszakról szóló prezentációk, bizonyítván, hogy a politikatudomány számára is milyen lényeges az az innováció, amelyet a kartell-tézis instrumentalizálása jelentett. (Yishai, 2001)

Ez a típusú megközelítés azért jelent kiindulópontot számunkra a magyar folyamatok értelmezéséhez is, mert a pártoknak egy merőben új osztályozását adja. Ahhoz, hogy ennek az osztályozásnak az igazi jelentőségét érzékeljük, szükség van az elmélet másik alapvető elemének bekapcsolására. Eddig ugyanis csak arról beszélünk, hogy a pártok alkalmazkodóképessége, illetve ezen alkalmazkodási formák különbségei determinálják a pártversenyt. Katz és Mair, illetve Katz azonban nemcsak azt állítja, hogy egy adott periódusban különféle alkalmazkodási stratégiájú pártok néznek farkasszemet egymással, hanem azt is – mint idéztem –, hogy az egyes párttípusok megjelenése a demokrácia meghatározott felfogásához kötődik. Eszerint a tömegpártok megjelenése (az általánossá tett választójog révén) egészen más demokráciafelfogást jelent, mint az elitpártok demokráciaképe, és így mehetünk tovább a gyűjtőpártokon át a kartellpártokig. De az új demokráciafelfogás egy csapásra nem teszi idejétmülttá, kiiktathatóvá a régit sem; ezért a pártszerveződési formák versenye demokráciafelfogások versenyét is jelenti. Ebben a versenyben a rivális felek a lehető legszélesebb spektrumon igyekeznek bebizonyítani, hogy az ő alkalmazkodási potenciáljuk jobb, hatékonyabb, mint ellenfeleiké.

Ez az elemzés egy nagyon fontos implikációt nyújt számunkra, ami már a pártrendszer összefüggésében érdekes. Köztudott, hogy a pártrendszerek leírására rendkívül sok munka született (Sartori, 1966, 1976; Enyedi–Körösenyi, 2001), de talán arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy még azokban az országokban is, ahol formálisan nem kétpártrendszer van, a verseny elég egyértelműen két blokk közötti versenyre egyszerűsödik, azaz a hagyományos

sokpártrendszer szerepe átértékelődik. (Pasquino, 1994) Ez a változás pedig nagymértékben összefügg azzal, hogy igazából a két szembenálló blokk egymástól eltérő demokráciakoncepciót képvisel. Kelet-Közép-Európa vonatkozásában ezt a problémát nemrégiben kitűnően elemezte a Merkel-Croissant szerzőpáros. (Merkel-Croissant, 2000)

A nyugati pártok két alkalmazkodási hulláma

Katz és Mair alapvető tanulmánya és néhány más – a pártok változásait elemző – tanulmány ellenére is azt mondhatjuk: keveset tudunk arról a folyamatról, ahogyan a pártok eljutnak a változtatási kényszer felismerésétől az alkalmazkodás konkrét módjainak kialakításához. Sokkal alaposabb képpünk van egy már *kialakult*, konszolidált pártformációról és a vele szemben ugyancsak megszilárdult rivális párt(ok) struktúrájáról. Szerencsére az utóbbi években egyre szaporodik azoknak az elemzéseknek a száma, amelyek megpróbálják enyhíteni ezt a hiányt. (Lawson [szerk.] 1994; Wilson, 1994; Berman, 1997; Kitschelt, 1994; Markovits-Gorski, 1999; Grabow, 2001; Luther-Deschouwer, 1999; Seisselberg, 1996)

E munkák nívója, hogy az alkalmazkodási folyamatot nagy társadalmi és kulturális trendekkel összefüggésben tárgyalják. Ennek a „változásirodalomnak” két nagy hulláma van. A pártváltozás-elemzők az egyik nagy hullámot a hetvenes, a másikat a kilencvenes évekre datálják.

A hetvenes évek posztmateriális kihívása

Az első hullámban, a hetvenes és a nyolcvanas években az adaptációs kihívást mindenekelőtt az új világrend, a globalizációs tematika jelentette. Katz és Mair erre az időszakra teszi a kartellpártok megjelenését, illetve a hagyományos tömeg-, sőt a gyűjtőpártok válságát is. Más szerzők azt mondják, hogy ekkor merült ki az 1945-től tartó ún. „jóléti konszenzus”, illetve ekkor kerültek adaptációs kihívás elé a jóléti konszenzust menedzselő pártok. (Stone, 1991; Smith, 1991)

A jóléti konszenzus kimerülése Nyugat-Európában szinte mindenütt fölvetette a szociáldemokrata pártok válságát. (Duncan, 1985; Paterson-Thomas, 1986) Ezek a pártok a század első felében váltak establishment-pártokká, amikor a munkásosztályt kellett beemelni a parlamentáris politikába. Az osztályszavazatra alapozott pártpolitika azonban már 1945 után, a társadalom szociológiai karakterének átalakulásával lényegében érvényét veszítette. A szociáldemokrata pártoknak nyitniuk kellett más – nem osztályszinten hozzájuk kötődő – társadalmi rétegek felé. Erre a lépésre azonban korántsem mind-egyik nyugat-európai szociáldemokrata párt volt képes. A nyugatnémet SPD például hiába adta fel a marxizmus ideológiáját bad-godesbergi (1959) prog-

ramjában, a hetvenes évek második feléig elég erőteljesen foglya maradt a hagyományos, osztályszempontú politizálásnak. A párt *múltja* határt szabott az alkalmazkodóképeségnek: a Német Szociáldemokrata Pártnak nem voltak tapasztalatai például a középosztállyal való kapcsolatfelvételen. Az adaptáció azoknak a pártoknak sikerült jobban (például a svéd szociáldemokrata párt), amelyek úttörőként már a negyvenes-ötvenes években tapasztalatokat szereztek a középosztály mobilizálásában. (Berman, 1997:113)

De volt két további korlátja a német SPD (és még számos párt) hatékony alkalmazkodásának. Az egyik a globális gazdasági, társadalmi és kulturális kihívás nyomában megjelenő posztmateriális értékrend és a hagyományos baloldali értékrend konfliktusa, a másik a párt túlságosan erős szervezeti beágyazottsága.

Ami a posztmateriális értékrendet illeti (Inglehart, 1977, 1981, 1990), megállapíthatjuk: a szociáldemokrata pártok számára ekkor még túlságosan nagy és megválaszolhatatlan kihívás volt. A szociáldemokrata pártok szavazói köre a hagyományos – materiális – törésvonalakon fixálódott és kevésbé vált mozgathatóvá a posztmateriális törésvonalon. Az a fajta pragmatikusabb irányvonal, amely a kilencvenes évek első felétől jellemzi a német szociáldemokráciát, másfél évtizeddel korábban nem volt jellemző; 1982-ig a szociáldemokraták kormányzati pozícióban voltak, de kormányzati periódusuk végén nem tudták lebonyolítani a neokonzervatív hullám szárnyán felnövekedő újkonzervatív pártokra jellemző – s a posztmateriális értékek kihívásához történő – adaptálódást. A sikeres alkalmazkodásnak tehát korlátja volt az ideológiai rugalmatlanság. (Berman, 1997:109)

A hatékony alkalmazkodásban a szociáldemokráciát az a körülmény is gátolta, amelyet általában *előnynek* szokás nevezni: erős társadalmi beágyazottsága (bonyolult kapcsolatok a társadalmi szervezetekkel és a szakszervezetekkel). A mély szervezeti beágyazottság – ami komoly ütőkártya volt évtizedekkel korábban az elitpártokkal szemben – ebben a helyzetben deficitnek bizonyult, nem tett lehetővé rugalmas szervezeti alkalmazkodást. (Kitschelt, 1994:4) Az erős szervezeti hierarchia, az egymással is rivalizáló belső frakciók, platformok és személyek megakadályozták, hogy a külső strukturális kihívásokra gyors, hatékony válaszok szülessenek. Nem véletlen, hogy a német és az angol szociáldemokráciában nem mutatkozott olyan politikai személyiség, aki le tudta volna gyűrni a túlságosan erős hagyományos vertikális struktúrából fakadó tehetőségeket. (Huneus, 1996:433)

Azt is látni kell, hogy – mint Frank L. Wilson rámutat alapvető tanulmányában – az angol és a német szociáldemokrata pártok gyenge hatásfokú alkalmazkodóképesége mellett ismerünk sikeres szociáldemokrata válaszokat is a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától. A francia és a spanyol példákra gondolunk. Mindkét példa azért érdekes számunkra, mert a baloldali pártok

sikeres adaptációja szorosan összefügg azzal, ami a neokonzervatív pártok tartós sikerét eredményezte: a *személyiség* szerepével.

François Mitterrand 1972-ben került a Francia Szocialista Párt élére. Pártelnöksége korai szakaszában inkább balra vitte a pártot, és sokáig elutasította az európai szociáldemokrata pártok osztálykompromisszumokra építő politikáját. (Wilson, 1994:276) Csak akkor történt változás a párt politikájában, amikor a kommunista baloldal pozíciói már nem jelentettek fenyegetést a kapitalista rend fenntartása szempontjából, azaz amikor a Francia Kommunista Párt feladta rendszerellenzéki alapállását. A Mitterrand-féle szocialista párt akkor adta fel korábbi ideológiai identitását, amikor egyértelműen a baloldal monopolizálójává vált. (Wilson, 1994:276)

Hasonlóan lényeges szerepet játszott Felipe González Spanyolországban. González 1974-ben lett a Szocialista Párt elnöke, és több mint fél évtized után – a kis balpártokkal való integrálódás után – sikerült konszolidálnia a pártot. A hetvenes évek végére a párt feladta ideologikus irányultságát és – hasonlóan a francia szocialistákhoz – pragmatikussá vált (Wilson, 1994:278)

Fölmerül a kérdés, lehet-e általánosítható tanulságokat levonni a fenti példákból, amelyekben két párt (a német és az angol) nem, ellenben két párt (a francia és a spanyol) *sikeresen* tudott alkalmazkodni. Valóban a szociáldemokrata pártszerveződési metódus került válságba; vagy helyesebb azt mondanunk, hogy valamennyi párt krízist élt át, amely elhasználódott a kormányzásban, illetve amely túlságosan is programfüggő volt, és nem vette időben észre, hogy a pártverseny szempontjából a programoknál lényegesen nagyobb szavazóbázist szólíthatnak meg a karizmatikus vezető személyiségek által közvetített, kétségkívül leegyszerűsítettebb üzenetek.

Az általánosítható tanulság az, hogy már ebben a periódusban is szignifikáns összefüggés van egy párt sikeres, hatékony szereplése és az olyan vezető kiválasztódása között, aki a párt alkalmazkodását, belső reformját sokszor a párttagság vagy bizonyos belső csoportok ellenében valósítja meg. Angliában és Németországban egy konzervatív, illetve egy kereszténydemokrata politikus (Margaret Thatcher, illetve Helmut Kohl) testesítette ezt meg, Franciaországban és Spanyolországban azonban a nyolcvanas években nem voltak ilyen politikusok a jobboldalon. Közismert, hogy mind a két országban erősek voltak a jobboldali tradíciók (Franciaországban de Gaulle), illetve Spanyolországban egyenesen a félfasiszta hagyományok (Francorendszer).

A hetvenes-nyolcvanas években ezen országok tapasztalatai igazolják azt a tézisünket, hogy a politikai verseny formálásában *eltérő* karakterű pártok vesznek részt. A legfontosabb tapasztalat azonban az, hogy a változó külső körülményekhez való sikeres alkalmazkodás egyben a demokratikus rendszer *stabilizálódását* is jelentette. (Wilson, 1994:280) Az említett négy országban egy-egy jelentőssé növekedő pártvezető vezetésével történt meg a demok-

rácia új kihívásaihoz való adaptáció. Ez sokszor a pártdemokrácia sérelmével járt. De a pártvezetőknek nem kisebb feladattal kellett megbirkózniuk, mint hogy *modern* pártokat hoznak létre. A tömegpárti korszakból megőrzött több százézes, sőt milliós párttagság és a különféle párttestületek komoly döntési jogosítványai kerültek szembe a szavazatmaximalizálás – sokszor a párttagság akarataival szemben álló – követelményével. Az újonnan előlépő pártvezetők egyszemélyben szimbolizálták a régi típusú pártszerveződési mód válságát és az igényt a domináns versenypozíció megszerzésére.

A kilencvenes évek és a mediatizált politika kihívása

A kilencvenes évek újdonsága a korábbiakhoz képest, hogy megszűnt a bipoláris világrend, a pártok fejlődése már közvetetten sem kötődik az egymással alapvető ideológiai ellentétben álló nagyhatalmi tömbök realitáshoz. A hetvenes-nyolcvanas években Nyugat-Európában számos párt *azért* nem kerülhetett kormányra, mert az általuk képviselt alternatíva nem illeszkedett a demokráciák ideológiai céljaihoz. Nem véletlen például, hogy az angol Labour Party csak a bipoláris világrend bukása *után* találta meg a baloldal versenyképességét újra biztosító vezetőjét, míg a korábbi évtizedekben a politikai agendát a toryk politikai elképzelései formálták. Ugyanakkor tény, hogy a Labour a „nehéz években” (Margaret Thatcher kormányai) alapozta meg a túlélés és a későbbi kibontakozás feltételeit. A hagyományos osztálybázis, bár jelentősen csökkent, de kitartott, sőt, ehhez a bázishoz sikerült új és fiatalabb szavazókat is szerezni. A '90-es években a Tory Párt tagjainak kevesebb, mint 5 százaléka 35 év alatti. (Garnett–Gilmour, 1998:128)

Ahogy a hetvenes évek végén a toryk alkalmazkodtak jobban a kihívásokhoz, a kilencvenes évek közepére a Labour alkalmazkodóképességben felülmúlta a konzervatívokat. Látnunk kell azonban azt is, hogy a *több* cikluson átívelő kormányzás (ami persze minden párt fontos célja) komoly hátrányt is jelent, hiszen kormányzati pozícióból nagyon nehéz az alkalmazkodás hatékony stratégiáit megtalálni. Margaret Thatcher és szellemi környezete hosszú évekkel a kormányra kerülés *előtt* alapozta meg az új típusú pártszervezetet, szorította vissza a „régivágású” konzervatívokat, vette körül magát hatékonyságnövelő szakértőkkel, illetve dolgozta ki az 1975-től uralomra jutó politikai agendát. (Csizmadia, 1998b) Ez a körülmény pedig ráirányítja figyelmünket arra a Wilson által is hangoztatott összefüggésre, hogy a pártok adaptációja soha nem passzív, követő, hanem mindig vannak szubjektív, sőt manipulatív aspektusai is. (Wilson, 1994:281) Nem hagyhatjuk tehát figyelmen kívül, hogy a pártoknak nem elegendő felismerni, hogy változniuk kell, nem kevés tudatossággal, személyi-tudatos erőforrással és manipulációs technikák tárházával kell rendelkezniük, hogy a felismerést végre is tudják hajtani. Tony Blairnek és Silvio Berlusconi-nak sikerült ezt a legpregnansabban végrehajtani a kilencvenes években.

A blairizmus sokszorosan bemutatott jelenség, s ez felment a részletesebb tárgyalás alól. (Hennessy, 1998; Foley, 1993; Körösi, 2001; Szigetvári, 2001; Birkás, 2001; Mándi, 2000) Az a fajta alkalmazkodás, amit a blairizmus jelent, természetesen sokféleképp értelmezhető. Mándi Tibor például (Mándi, 2000:66) úgy látja, hogy „a harmadik út [...] lényegét az angolszász baloldali pártok centrista újjászülésében ragadhatjuk meg, ami egyúttal az elmúlt évtizedek konzervatív (új baloldali) fordulatának *konzolidációját* is jelenti”. Ez a vélekedés nem áll messze Katz azon álláspontjától, hogy például egy kartellpárt a gyűjtőpárt „beteljesedése” is (Katz, 2001:287), és általában egy új párttípus mindig beteljesíti az előző korszakra jellemző párttípust. De egyben reakciót is vált ki. A Mándi-féle interpretációban ez az utóbbi belátás hiányzik. Mint ahogy ez a megfontolás hiányzik Körösi elemzéséből is (Körösi, 2001), aki a kormányzásra is kiterjeszti a *prezidencializálódás* kategóriáját, és egyáltalában nem foglalkozik azzal, hogy egy prezidenciai típusú párt (illetve az abból kinövő kormánymodell) milyen reakciókat vált ki a politikai ellenfelekből.

Míg Angliában egy hosszú ideig ellenzékbe kényszerült pártot kellett alkalmassá tenni a kormányzásra (miközben a pártrendszer jellege változatlan maradt), Olaszországban az egész hagyományos pártrendszer összeomlott, a régi pártok egy része megszűnt vagy alapvetően átalakult. A Berlusconi-jelenség nem lenne értelmezhető, ha az 1945 utáni olasz politikai rendszer 1990 utáni szétesésétől elválasztva elemeznénk. Másrészt még két körülményre kell utalnunk. Ahogyan a hetvenes-nyolcvanas években is alapvető volt a külső társadalmi-gazdasági kihívás, úgy a kilencvenes években is az. Berlusconi Forza Italiája a kilencvenes évek közepén „egy kísérlet a teljes körű strukturális-szervezeti adaptációra, amelyet a gazdasági, társadalmi és kulturális modernizáció vált ki”. (Seisselberg, 1996:722) Ennek a folyamatnak a lényege, hogy erodálódnak a hagyományos szubkultúrák, tért vesztenek a régi nagy társadalmi csoportok, azaz megváltoznak a társadalom integrálásának feltételei.

A másik körülmény pedig a *mediatizáció*. Olaszország Európa egyik legmediatizáltabb társadalmát, az emberek – más országokkal összevetve – itt töltik el a legtöbb időt a képernyő előtt. A Berlusconi-párt erre a specifikus olasz helyzetre (is) támaszkodva jöhetett létre és koncentráta erőforrásait jelentős részét a pártvezér médiaimázsának megteremtésére. Természetesen a jelenség mélyén ennél is többről van szó. Ellentétben a hetvenes évekkel (amikor a pártoknak még nem egy mediatizált korban kellett tanúbizonyságot tenniük alkalmazkodóképességükről), a kilencvenes években a pártok a médián keresztül léteznek igazán: „Az elektronikus média helyettesíti a tradicionális nagy társadalmi csoportokat, mint a társadalom közvetítő hatalmait.” (Seisselberg, 1996:720; lásd még Fricz, 2001a:22) Ez a megközelítés új fényben világítja meg a híres Katz–Mair-tézist a kartellpártok *államba* való

beékelődéséről. Katz és Mair ugyanis azt állították, hogy a kartellpárt elveszíti kapcsolatát a civil társadalommal, de egyben meg is teremti a maga kihívóit az antipártok (mozgalmak), illetve a radikális pártok személyében. Ha azonban valóban arról van szó, hogy a társadalom nem tűnt el a politikából, hanem a média helyettesíti, akkor felvetődik, hogy egy ilyen kihívás milyen alkalmazkodási és manipulációs technikára ösztönzi a pártokat. Hiszen egészen másfajta alkalmazkodóképességet követel, ha egy párt a médiában – egy vagy néhány eladható vezérégyéniséggel – próbálja „előállítani” és befolyásolni a társadalmat, mint ha egy párt hagyományosan nagy témákra, programokra koncentrál, és másodlagosnak tekinti a politika mediatizált, szimbolikus világát. Kay Lawson *policy-centrikus*, illetve *hatalomkereső* pártok szembenállását jelzi (Lawson, 1994:287), és valóban: a magyar helyzetet vizsgálva is hasonló a benyomásunk.

A fentiekből – a magyar pártok változási dinamikáját bemutató elemzés előtt – egyetlen következtetést szeretnénk levonni. Ez pedig az, hogy a külső kihívásra a pártok aktív válaszokat igyekeznek adni, ami nem jelenti azt, hogy valamennyi párt egyformán sikeresen is teljesíti ezt a feladatot. Az alkalmazkodási folyamat egyik lényeges fokmérőjévé válik a *többségbe* kerülés igénye, tehát a par excellence hatalmi szempont. A média azért értékelődik fel, mert létező és elérhető társadalmi csoportok híján lehetőséget teremt egy *virtuális* társadalmi kapocs létrehozására. E virtuális társadalmi kapcsolatot pedig az államosodott pártoknak is elő kell állítaniuk valahogyan. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk: a váltógazdaság jelenlegi trendjei és a mediatizált kor követelményeihez való alkalmazkodás között szoros összefüggés van. De a magyar példa segítségével nem csupán erre kívánunk rámutatni.

Alkalmazkodóképesség és pártverseny Magyarországon

A pártverseny úgynevezett „normál” és úgynevezett „forradalmi” állapotai – mint láttuk – Nyugat-Európában sokszor egymásba folynak, de ennek megvan az az előnye, hogy a felek megtanulják a folyamatos mintaadás, mintakövetés váltakozó szerepeit. Az alkalmazkodóképesség voltaképp annak felismerése, hogy nincsenek *végleges*, kibérelt szerepek; aki egyszer „elhúz” a többiekől, mert gyorsabban és komplexebben adaptálódott a környezet és az ellenfelek támasztotta kihívásokhoz, nem lehet biztos abban, hogy ellenfelei nem lesznek maguk is tanulóképesek – és megfordul a trend.

A magyar pártok alkalmazkodási folyamatainak vizsgálatakor természetesen el kell tekintenünk az ilyen típusú történelmi és szocializációs tapasztalatok bemutatásától. Kiindulópontként le kell szögeznünk, hogy Magyar-

országon és Kelet-Közép-Európa többi országában a pártok az egypárti diktatúrákból nőttek ki, ami persze korántsem újszerű megállapítás, de mégis rendkívül komoly jelentősége van. Magyarországon legalábbis három periódusban formálódott ki az az adaptációs kapacitás, amely a jelenlegi pártverseny mintáit is formálja. Az elsőt késő Kádár-kori elitadaptációnak, a másodikat a pártosodás „normálállapotának”, a harmadikat az alkalmazkodás „forradalmi” periódusának fogom nevezni.

Az elitek alkalmazkodóképessége a késő Kádár-rendszerben

Először is válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy miért keverjük bele az elemzésbe a pártosodás *előtti* korszakot, illetve az eliteket. Hiszen ha szigorú terminológiai és módszertani követelményeket alkalmazunk, az összehasonlítás valóban nehezen végezhető el az elitcsoportok laza mozgalmi szerveződése és a pártok között. Az összevetésnek azonban nem az adja az alapját, hogy összekevernénk ezt a két fenomént, hanem az, hogy az elitcsoportok olyan alkalmazkodási stratégiákat formáltak ki a nyolcvanas évek második felében, amelyek alapvető hatással voltak a pártosodás „normálállamataira”, sőt, amelyek a pártosodás mindmáig tartó „forradalmi” periódusát is értelmezhetővé teszik.

Még egy szempontból lehetne kifogást emelni az alkalmazkodási folyamatok diktatúra- és demokráciabeli összehasonlítása ellen. Nevezetesen azért, mert az egyik diktatúra, a másik demokrácia. A diktatúra kategóriájával azonban vigyáznunk kell, mert a hozzá tapadó fogalmak (paternalista, puha, engedékeny stb.) nem magyarázzák meg ennek a hatalomgyakorlási típusnak és kormányzati rendszernek az *adaptív készségét*. Márpedig én azt állítom, és ezt másutt bővebben kifejtettem (Csizmadia, 2001a), hogy a késő Kádár-korszak már egy *diszkurzív* diktatúra volt, elitcsoportok formális és informális vitaanyagában és a döntéshozatalra való növekvő befolyásában nyerte el értelmét. Ellentétben az első részben bemutatott nyugati példákkal, amelyekben pártok igyekeztek mind teljesebben adaptálódni a korai globalizáció és a neokonzervatív ideológia kihívásaihoz, Magyarországon – más csoportok nem lévén – az uralkodó párt és a közbeszéd befolyásolására képes elitek alkalmazkodtak.

Említett könyvemben ezt az alkalmazkodási folyamatot mind *ideologikus* (a Nyugat-percepció dinamikus változása), mind *intézményes* (új, nyugatos orientációjú elemző intézetek stb.) sikon demonstráltam. Ez az alkalmazkodási folyamat, amely Nyugat-Európa pártjainál szelektív stratégiákat eredményezett, Magyarországon viszonylagos *egyöntetűséget* produkált. Míg a nyugati példák *különböző* párttípusok megjelenését, a pártvezetők szerepének növekedését, a pártok és a társadalom kapcsolatának felbomlását mutatják,

addig Magyarországon egy alkalmazkodási „bumm” volt; valamennyi releváns elit nyugatosodott, de mivel pártkeretek nem álltak a rendelkezésre, egy frontvonal jött létre: a *nyugatos* elit és a *konzervatív* pártvezetés között. Ezt az örökséget vitte tovább az elit akkor, amikor a nemzetközi feltételek, illetve a hazai társadalmi politikai és jogi változások lehetővé tették pártok alapítását.

A korai pártosodás mint „normálállapot”

A többpártrendszer kialakulásának kezdettől megvolt az a tehertétele, hogy a pártok egyenesen az értelmiségi elitstratégiák *meghosszabbításaként* jöttek létre, illetve – ebből is következően – nem a nyugat-európai klasszikus törésvonalakra épültek, azaz a pártosodást nem a szociális és gazdasági érdekek motiválták elsősorban. G. Márkus György (G. Márkus, 1997:111) úgy látja, hogy ezek a törésvonalak *léteztek* ugyan, de a kulturális-értelmiségi megosztottságok maguk alá gyűrték a szociális-gazdasági törésvonalat, és a magyar pártrendszer már 1990-ben „befagyott”. Hasonlóképpen foglal állást Fricz Tamás is (Fricz, 2000b:64), aki szerint a Lipset-Rokkan-tézis nem alkalmazható a magyar pártosodás értelmezésében, hiszen nem társadalmi eredetű törésvonalak formálták a párttagoltságot. Ezek a vélemények azonban nem vesznek tudomást arról, hogy a rendszerváltás idejének pártosodása egy korábban felhalmozott elitstratégiát szentesített: a nyugatos gondolkodást. A pártosodás sikertelen lett volna, ha az elitek a pártosodást *megelőzően* nem jutnak legalább minimálkonszenzusra egymással az új, demokratikus rendszer alapértékeit és intézményeit illetően. A társadalmi törésvonalakra való „ráépítkezés” elutasítása tehát annak a konszenzuális stratégiának az eredménye, amelynek révén az elitek egyrészt elvégezhették saját ideológiai-gondolkodási reformjukat, másrészt képesekké váltak erodálni a monolitikus hatalmat.

Különbséget kell tennünk tehát két megközelítés között. Az egyik szerint voltak társadalmi törésvonalak, de az elit meggátolta ezek kifejlődését, és ezáltal kulturális dimenzióba zárta a pártpolitikát. A másik megközelítés szerint – s ezt vallom magam – léteztek ilyen törésvonalak, és az elitek nem azért nem építettek rájuk, mert kulturális dimenzióba (népi–urbánus ellentét) akarták kényszeríteni a pártpolitikát, hanem azért, mert az elitek által létrehozott pártok 1989–1990-ben egy alkalmazkodóképességükről tanúszkodó konszenzust intézményesítettek: Magyarországnak nyugati országgá kell válnia. Nem a már korán felbukkanó népi–urbánus ellentét akadályozta meg a társadalmi törésvonalak kihordását, hanem az elitcsoportokból kifejlődő pártok által képviselt konszenzuális magatartás.

Ennek a konszenzuális magatartásnak éppen az volt a lényege, hogy a mély társadalmi és strukturális ellentéteket nem kell túlpolitizálni. Két okból is ez volt a korai pártok szemlélete. Az egyik ok szociológiai. A nyolcvanas évek magyar szociológiája számos tekintetben hasonló következtetésre jutott, mint a nyugati. Nyugat-Európában – mint láttuk – a pártok alkalmazkodási hullámaiban bőven szerepet játszott a társadalom átalakulása: a hagyományos osztályszerkezet felbomlása, a szolgáltató szektor szerepnövekedése, a kollektív mobilizáció helyett az individuális életstratégiák kialakulása, a posztmaterális gondolkodásmód, majd – a kilencvenes években – a hatalmas léptékű mediatisáció. A magyar szociológusok is jelezték, hogy a hazai társadalomszerkezetben is változások állottak be: megszűntek a hagyományos osztályok és rétegek. Gombár Csaba egyenesen úgy fogalmazott: nem is biztos, hogy a magyar társadalomnak van szerkezete. (Gombár, 1984) Nem véletlenül alakult többnyire *gyűjtőpártok* 1989–1990-ben: egyetlen párt sem akarta vállalni azt a kockázatot, hogy egy létezőnek vélt hagyományos társadalomszerkezet törésvonalaira építkezik.

Másfelől a magyar pártosodásnak megvolt a konszenzuális *politikai* tartalma is. A nyolcvanas évek elitcsoportjainak nyugatos alkalmazkodását a Bibó István-féle határoltforradalom-elmélet tette lehetővé. (Bibó, 1986) A határolt forradalom elsősorban nem társadalmi, hanem politikai-hatalmi cselekvési iniciativa abból a megfontolásból kiindulva, hogy csak egy minden releváns politikai riválist (így a régi hatalmi pártot is) magában foglaló mérsékelt átmenet hozhat kibontakozást. Ez a program ugyancsak nem tette lehetővé, hogy a kialakuló pártok mély társadalmi kapcsolatokat és identitást keressenek maguknak.

Mindezzel csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy az alkalmazkodóképesség kialakult-örökölt mintái és technikai egészen egyszerűen korlátokat is állítottak a pártok elé. A pártosodás „normálállapota” a hatalomváltás konszenzuális természetéről szólt, illetve arról, hogy a pártok megegyeznek a demokrácia induló feltételeiben és viselkedési formáiban.

Természetesen nem azt állítom, hogy a létrejövő pártok egyszerűek lettek volna szervezeti, ideológiai vagy egyéb értelemben. Elemzők már korán észrevették ezeket – a keletkezés időpontja által meghatározott – különbségeket, de úgy látták az 1990-es választások megszüntetik a keletkezés körülményeiből fakadó különbségeket, és homogenizálják majd a pártokat. (Ágh, 1990:14) Nagyon érdekes, hogy vannak szerzők, akik a kelet-közép-európai országok korai pártjait leírhatónak tartják a Lipset-Rokkan által felállított törésvonalak mentén. Hirata Takesi ilyen, iparosodás előtti törésvonalakra építő pártoknak tekinti az etnikai, a paraszt- és a felekezeti pártokat. (Takesi, 2000:76) Takesi elemzései nyomán az is világossá válik, hogy ezek a pártok azért tartozhattak bele a pártosodás folyamatába, mert – a mi fogalmunkkal – ők is a korábbi rendszer mérsékelt megváltoztatására szövetkezett

erők közé tartoztak. A legtöbb kelet-európai országban nem az volt a lényeg, hogy ezek a pártok felekezeti vagy nevükben hordozzák a „paraszttság” szót, hanem az, hogy részesei voltak az elitből kinövő pártoknak, szereplői a régi hatalom mérsékelt átadását intézményesítő kerekasztal-tárgyalásoknak.

A pártosodás „forradalmi” hulláma

Míg a korai pártosodás lényegében a késő Kádár-kori elitek szemléletét, értékrendjét és alkalmazkodási stratégiáit intézményesítette, a későbbi fejlemények már nem (vagy csak részlegesen) magyarázhatók meg a korai konszenzuális magatartásból. A dolgozat további menetében elemzem majd azokat az okokat, amelyek miatt megbomlott a korai „egység” és a konszenzuális magatartásformákat a disszenzus magatartásformája váltotta fel. Most előljáróban arra utalnék csak, hogy a hazai politikatudományon belül érdekes vita bontakozott ki a kilencvenes évek közepén a pártok társadalmi beágyazottságáról. Ez a vita a körül a kérdés körül forgott, hogy a fentebb említett törésvonalak mennyire osztják meg a pártokon kívül a szavazópolgárokat. A témában a legmarkánsabb véleményt Körösi András (Körösi, 1996a:81) képviselte, aki szerint: „A vallásosság, a kommunista rendszerbe való integráltság és a falu-város tagoltság nemcsak a politikai elitet, hanem szélesebb, objektív szociokulturális jellegzetességekkel bíró társadalmi csoportokat is elválaszt egymástól.” Körösi persze ezzel nem valamiféle determinisztikus kapcsolatot tételez fel politikai és társadalmi törésvonalak között, hiszen „a pártrendszer kialakulása összefügg a társadalom makroszociológiai-szociokulturális tagolódásával, de még inkább azzal, hogy ebből a *politikai mobilizáció* során a politikai aktorok melyeket mélyítik politikai törésvonalakká”. (Uo.: 84)

Ez a megközelítés merőben új szempontokat vet fel. Először is az aktorok *szubjektív* szándékait illetően. Láttuk a nyugat-európai pártok esetében is a szubjektív tényezők szerepét. Nyilvánvaló: a magyar rendszerváltás korai pártosodásában az elitből rekrutálódott pártok szubjektív szándéka az volt, hogy a társadalmi törésvonalakat ne politizálják túl. Okként említhetjük meg, hogy a politikai mobilizáció technikai és stratégiai nagyon korai szakaszban tartottak, azaz lényegében egybeestek a pártok szubjektív érdekeivel. Hatékony politikai mobilizációra csak akkor nyílik mód, ha a párt professzionalizálódik, vezető kiválasztási folyamatában a primeren politikai elvek érvényesülnek, és persze, ha az adott párt mögött mobilizálható társadalmi csoportok állnak. A szubjektív szándék semmit sem ér, ha a pártnak nincsenek társadalmi tartalékai.

A Körösi-tételben rejlik számunkra legfontosabb felvetés, hogy három fogalom (alkalmazkodás–mobilizáció–társadalmi törésvonal) kontextust te-

remt. Ezzel maximálisan egyetértek. Ellentétben ugyanis azzal a korábban idézett nézetekkel, mely szerint a magyar pártok működését kezdettől rossz irányba viszik, megterhelik a kulturális-mentális konfliktusok, úgy gondolom, itt egyértelműen a pártversenyből, annak logikájából, nem pedig diffúz értelmiségi magatartásokból következő ellentételekről van szó. Azt is mondhatjuk, hogy a pártverseny megváltozott jellegéhez a pártok úgy alkalmazkodnak, hogy a *létező* társadalmi törésvonalakból szelektíve válogatnak, ha tetszik: manipulálják azokat.

De mindezt hogyan hozhatjuk össze azzal a fenti állítással, amely arról szólt, hogy a magyar társadalom hagyományos struktúrája, szerkezete alig megragadható? Ha nem világos a szerkezet, hogyan tudnánk erre építeni a pártok? Először is látnunk kell, hogy mást jelent, ha egy társadalomnak a politikától függetlenül alakult át a hagyományos szerkezete, és mást az, ha a politikai mobilizáció felől nézzük. Másodszor szólnunk kell a magyar társadalom *latens pilléresedéséről*, aminek gondolatát Enyedi Zsolt vetette fel. Enyedi a pilléresedés kategóriáját az *egyoldalú modernizációs elméletek* kritikájaként interpretálta, amikor azt állította, hogy a modernizáció nem csupán a társadalmi alrendszernek elkülönülése és differenciálódása, hanem a különböző társadalmi szférák összekapcsolódása. „A pilarizáció folyamatának ismerete és számításba vétele azzal kecsegtet, hogy jobban megértjük az egész modernizációs várakozásokat keresztbe metsző magyarországi jelenségeket.” (Enyedi, 1993:45) Ez az állítás önmagában is „forradalmi”, hát még, ha hozzátesszük azt a másikat, hogy „a szubkulturális, világnézetiileg kötött intézmények létrehozását célzó sporadikus kísérleteket együtt tudjuk kezelni, hogyha egy, a szegmentált társadalmak kialakulása felé vezető hipotetikus út elejére helyezzük”. (Uo.: 41) Enyedi gondolatmenetét a 20. századi magyar történelemnek arra az előzményére alapozza, hogy az agráriusok, a katolikusok, a liberálisok, a szocialisták, sőt a szélsőjobb is külön, fejlett intézményrendszerrel rendelkezett. Lehetséges – véli 1993-ban –, hogy a rendszerváltás utáni Magyarországon is megelevenedik ez a régi intézményrendszer, és a hozzá kapcsolódó mobilizációs technikák gazdagon burjánzanak.

A felvetést azért is kellene nagyon komolyan vennünk (habár Enyedi, tudomásom szerint, némileg eltávolodott ettől a gondolatától), mert segítségével valóban értelmezni tudjuk a pártosodás – általunk „forradalminak” nevezett – második szakaszát. Ebben a második szakban ugyanis lényegesen közvetlenebb módszerekkel történik a mobilizáció, mint az elsőben, s ebből adódik a színre lépő szereplőknek a rendszerváltás időszakainál jóval szélesebb köre. A nyolcvanas évek végén mobilizációról professzionális értelemben nem beszélhetünk. Mobilizálni csak nyilvános politikai térben lehet, a késő Kádár-kor diskurzusai ellenben jórészt *informális* közegekben zajlottak. Inkább informális gondolati mobilizációról beszélhetünk, a szellem, a gondolkodás felszabadításáról, nem pedig *konkrét* társadalmi csoportok

mozgósításáról. Ilyen konkrét társadalmi csoportok persze ma sem nagyon vannak; a már említett Takesi igen érdekes megfigyelést tesz, amikor azt mondja: „A közös társadalmi vonásokkal és értékekkel rendelkező csoportok nem kötődnek szervezetiesen a pártokhoz.” (Takesi, 2000:82) Ezzel szemben „inkább az informális közösségek kötik hozzá a társadalmi törésvonalakat a pártokhoz”. (Uo.: 83)

Míg a rendszerváltás előtt az informális viták (és kapcsolatfelvételek) biztosították az elitek alkalmazkodásának leghatékonyabb formáit, addig a pártfejlődés jelenlegi szakaszában formális és informális *pillérek*, közösségek elevenülnek meg, válnak mobilizációs stratégiák célpontjává. Vége szakadt az ún. normálállapotnak, amely a konszenzusra, a mérsékelt átmenet végrehajtására épült. Ebben a szakaszban a pártoknak a szavazatmaximalizálásra kell törekedniük. A rendszerváltás gyűjtőpárti modellje ma már nem eléggé plauzibilis, illetve ki kell egészíteni újabb komponensekkel, az ön-reprezentáció, a mozgósítás új stratégiáival.

Sok elemző véli úgy, hogy ebben – a nagyjából 1998-tól kezdődő – újabb pártfejlődési szakaszban nemcsak a konszenzuális értelmiségi magatartás technikái erodálódtak, de maga a demokratikus rendszer stabilitása is veszélybe került. Az értékelők a Fidesz által alkalmazott eljárásokat, intézkedéseket hozzák fel példaként. Az elemzőknek – akik gyakran a publicisztika műfajában marasztalják el a Fideszt – annyiban igazuk van, hogy a Fidesz, illetve a politikuskarnitúra, amely benne szerephez jut, az alkalmazkodóképességnek egy, a liberális és a szocialista oldaltól merőben eltérő mintázatát alkalmazza. Ezt a „másságot” aforisztikusan szimbolizálta a Fidesz 1998-as választási jelszava: „Kormányváltásnál több, rendszerváltásnál kevesebb.”

Az alkalmazkodóképesség ugyanakkor kétoldalú dolog. Egyfelől a sikeres alkalmazkodás segítheti a pártot céljai és szándékai hatékonyabb képviselésében; másfelől akadályozhatja, nehezítheti ellenfelei alkalmazkodását. Törvényszerű, hogy – mint a nyugati példákban láttuk – egy-egy pártvezető vezetésével, hosszabb távon sikeres lehet egy párt, ha az a pártvezető kellően elfogadott, hiteles, van bátorsága a belső reformokhoz és a külső körülmények is kedveznek neki.

A pártfejlődés „forradalmi” periódusaiban, amikor egy (vagy több) párt hirtelen új karakterrel, szervezeti és személyi kombinációkkal próbálkozik, felmerülhet a lehetősége annak, hogy a pártfejlődés „normál korszakában” kialakult konszolidáció sérül. Erre azért kell felhívni a figyelmet, mert a pártok (sok más tevékenységük mellett) gondoskodnak a politikai rendszer konszolidálásáról. Konszolidáltak az a politikai rendszer nevezhető, amelyben kikristályosodtak a politikai viszonyok és konfliktusmegoldó folyamatok mintái. „Egy politikai rendszer akkor tekinthető konszolidáltnak, amikor a politikai harcoknak behatárolható a kimenetele, amikor a főbb szereplők védettek a kapcsolataik egyensúlyát veszélyeztető törekvésekkel szemben,

amikor a társadalmi konfliktusokat stabil intézmények csatornázzák.” (Enyedi, 1998:6) A továbbiakban igyekszem kimutatni, hogy miközben Magyarországon a pártrendszer koncentrációja zajlik (Tóth, 2001), a pártok egy részének adaptációs hulláma erőteljesen korrigálja a politikai rendszer konszolidációjára vonatkozó eddigi pártviszonyokat.

Az alkalmazkodás alternatív mintája: a Fidesz a magyar pártrendszerben

A fenti elemzésből következik, hogy a magyar pártrendszer alapjainak lerakásában azoknak a pártoknak jutott a legnagyobb rész, amelyeknek tagjai valamilyen formában részesei voltak a késő Kádár-korszak diszkurzív diktatúrájának, s akik szellemi síkon a leginkább inspirálták a radikális, ám keretek között tartott rendszerváltást. Nem véletlen, hogy a rendszerváltás az MDF és SZDSZ elitjét értékelte fel, a rendszerváltó országnak mind a két póluson olyan erőkre volt szüksége, amelyekről a társadalomnak volt ismerete. E két párt elődmozgalmi alkalmazkodtak a legadekvátábban a nyolcvanas évek utolsó feléhez, ezen mozgalmak tagjai hozták létre azt a magatartáskészletet és politikai stílust, amely az átmenet irányadó normájává vált. Fentebb már kifejtettem, hogy hibásnak tartom azt az interpretációt, amely szerint a kulturális megosztottság volt a rendszerváltás lényege. Érvényesebb az a magyarázat, hogy tulajdonképpen a konszenzuális elitmagatartásra támaszkodó új pártok teremtették meg a politikai rendszer konszolidált működésének feltételeit.

A magyar pártosodás azonban nem lezárult, hanem lényegében újraindult a rendszerváltás után. E tekintetben kulcsszereplőnek kell tekintenünk a Fideszt. A Fidesszel kapcsolatban három megjegyzést kell előrebocsátanunk. Az első: a Fidesz generációs pártként, a késő kádári elitek által „működtetett” diszkurzív diktatúrából kimaradva jelent meg a pártpolitikai arénában. Képviselői nem estek át azokon a szocializációs folyamatokon, mint az egyes késő kádári elitscsoportok képviselői, így az ő számukra az első alkalmazkodási kihívást az általuk „burkolt nagykoalíciónak” vélt MDF–SZDSZ-együttműködés jelentette. A második: a Fidesz kezdettől fogva sajátos liberalizmus-felfogással rendelkezett, amely jelentős pontokon eltért a másik liberális párt liberalizmusképétől. (Csizmadia, 1999d) Végül a harmadik: nem ritka nemzetközi viszonylatban sem, hogy vannak *bal-* és vannak *jobboldali* liberális pártok. Ez utóbbiak „saját pártrendszerük legjobboldalibb pártjai, még a konzervatív, illetve kereszténydemokrata pártok is *balra* helyezkednek el tőlük”. (Tóth, 2001:131) Ez utóbbit azért is kell hangsúlyoznunk, mert sokak számára meglepőnek tűnik az a váltás, amelyre a Fidesz vállalkozott, hogy

ti. – 1993 végétől – a baloldaltól átment a jobboldalra. Tóth Csaba remek dolgozata alapján azonban egyértelmű, hogy a Fidesz a jobboldali liberális minősítést érdemelte volna kezdettől fogva, ami potenciálisan magában hordozta a későbbi fejleményeket, már ti. azt, hogy – a nemzetközi trendeket követve – a Fidesz a *legjobboldalibb* párttá válik Magyarországon.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy miért nem vált valódi jobboldali párttá a Kereszténydemokrata Néppárt, a Magyar Demokrata Fórum és a Független Kisgazdapárt (az első koalíció tagjai). Megítélésem szerint gyenge alkalmazkodóképességük miatt. A három kormánypárt közül ugyanis kétőnek a tevékenysége kimerült saját történelmi jellegének és érdemeinek kiemelésében, az MDF-et pedig felemésztette a kormányzás. Egyik kormánypártnak sem volt ideje, hogy *felkészüljön* a kormánypárttá válással járó kihívásokra. A nyugati példák java része azt mutatja, hogy a sikeres alkalmazkodás előiskolája az ellenzéki periódus kihasználása (Margaret Thatcher), a nagypolitikai lépések előzetes tartományi szintű kipróbálása (Helmut Kohl) vagy – már kormányon – a nagyon erős személyes elszántság a belső reformok végrehajtására (Mitterrand, González). Az MDF politikai elitjét volt mozgalmárok, értelmiségiek alkották, akik talán nem is adaptálódhattak volna a kormányzás által támasztott komplex kihíváshoz. Hatványozottabban igaz ez a másik két koalíciós partnerre, amelyek elviekben nagy történelmi pártok örökösei voltak, a valóságban azonban alig találtak utat a mögöttük álló szavazórétegekkel való kapcsolatok tartóssá tételéhez. Nem véletlen, hogy a három pártból kettő (FKGP, KDNP) később marginalizálódott, az MDF pedig mind a mai napig önálló politikai létezéséért küzd.

A Fidesz – mindazonon túl, amit már elmondtunk – azért érthette el későbbi sikereit, mert a rendszerváltó pártok közül egyedülálló alkalmazkodási *igénnyel* rendelkezett. Ez még természetesen nem stratégia. Az igény abból a felismerésből fakadt, hogy a Fidesz nem *társadalmilag beágyazódott* párt (mint az MSZP), ezért neki nem lehetséges stratégia a törzsszavazók automatikus mobilizációja. Ugyanakkor a Fidesz számára éppen az 1994–1998 között kormányon lévő MSZP szerveződési módja és szavazatszerző képessége jelentette a kihívást. 1990 és 1998 között az MSZP – egyszer ellenzéki, egyszer kormányon – képes volt arra, hogy mozgósítsa a néhai MSZMP szavazóinak jelentős részét. (Angelusz–Tardos, 1995) Ilyen biztos szavazókörre a Fidesz nem számíthatott. 1994-ben a párt rendkívül gyenge választási eredményt produkált, és csekély létszámú frakcióval került a parlamentbe. Az alkalmazkodási folyamat azonban már az ellenzéki lét első napjaitól megindult. Ennek stációit, illetve dimenzióit már korábban bemutattam (Csizmadia, 1998b:15–21), most csak annyit tennék hozzá, hogy a Fidesz alkalmazkodási stratégiája *három* fő elemből áll. Az első: az MSZP beágyazott párt, komoly társadalmi és gazdasági hálózati tőkével és mobilizálható kapcsolatrendszerekkel. Ezzel a pártszerveződési mintával szemben nem le-

het sikeres egy gyenge beágyazottságú párt. A második: meg kell teremteni azokat az intézményi-mozgalmi bázisokat, amelyeknek feladata a Fidesz pozíciójavításának megtervezése, illetve a potenciális szövetségesek felé való közvetítés. Végül: meg kell teremteni a pártvezető személyiségét, akire rábízható a párt, és aki sikerrel pályázhat a leendő miniszterelnöki szerepre.

Az egész új adaptációs stratégia alapeleme a hatalomorientáltság volt. (Vö.: Peele, 1998) A hatalomellenesség, a hatalommal szembeállított és preferált civil társadalom gondolata a nyolcvanas évek öröksége volt, de a kilencvenes éveket is jellemezte. (Körösényi, 1996b) A Fidesz egy olyan politikai közegben kezdett el a hatalom megragadásának kérdésével foglalkozni, amelyben erős volt a hatalom minimalizálásának, humanizálásának „bibóista” programja. Egy ilyen közegben a Fidesz politikusai 1994 és 1998 között a pártot alkalmazkodásra képes szervezetté tették. Ez azt jelenti, hogy laza ifjúsági csoportosulásból fegyelmezett, a központi akaratot végrehajtani képes szervezetrendszerre formálták. A dolgozat szempontjából mellékes kérdés, hogy ez a fegyelem jó célokat szolgál vagy sem. Csupán rögzíteni kívánjuk azt a körülményt, hogy a Fidesz vált az első magyar párttá, amely látványosan feladta a pártfejlődés „normálállapotára” jellemző konszenzuális magatartásformát, és egy teljesen új működési módot vezetett be. E működési mód lényege a pártvezető, Orbán Viktor személyi befolyásának növekedése, illetve a párttagság döntési kompetenciájának relativizálása. A nemzetközi példák azonban arra figyelmeztetnek, hogy a már-már mitikus hatalommal rendelkező egyszemélyi vezető kiválasztódása *strukturális*, nem pedig *személyes* okokkal függ össze. Szóltunk már róla, hogy a belső pártdemokrácia korlátozása nem ismeretlen a nyugat-európai pártok életében sem. Margaret Thatchernek egy paternalista hajlamú, előregező tory pártból kellett modern, neokonzervatív értékekre fogékony pártot csinálnia; Gonzáleznek szintén vissza kellett szorítania pártja belső ellenzékét. Amikor egy pártvezető – úgymond – túlhatalomra tesz szert, mindig vizsgálunk kell a párt belső konstellációját, az egyes erőcsoportok befolyását, illetve a párt előtt álló kihívásokat. Orbán Viktor (aki persze a nyolcvanas évek vége óta számított a Fidesz első emberének) azért választódott ki a vezetői szerepre, mert személyében is alkalmazkodóképesség volt, képesnek látszott megtestesíteni egy fegyelmezett, egy irányba tartó pártot. Azaz: kifejezte a párt perszonalizálhatóságát és a verseny hatékonysága szempontjából fontos egységét.

A Fidesz-féle adaptáció lényege ugyanis kettős. Észrevenni, hogy a politika már nem pusztán programverseny és – választói szemszögből – raciónalis választás, hanem mediatizált megnyilvánulás. A mediatizált politika követelményeinek tökéletesen megfelelni látszott Orbán Viktor. Seisselberg mondja a Berlusconi-ről szóló írásában, hogy „a perszonalizáció a politikai modellnek a médiakor igényeinek megfelelő szignifikáns redukciója”. (Seis-

selberg, 1996:721) De a perszonalizáció nem csak a média világában lényeges: a pártvezetőnek pártja fölött is teljes stratégiai autonómiája van (Uo.: 728)

Az adaptáció másik oldala a pártverseny jellegének tudatos *formálása*. Az alkalmazkodásképtelen pártok kudarcának legfőbb oka, hogy nincsen olyan *szuverénjük*, akiknek elegendő autoritása lenne a pártot alkalmassá tenni a belső reformra vagy egy új pártimázs felépítésére. Az alkalmazkodás a kontinuitás és a diszkontinuitás egységére épül, de a sikeres alkalmazkodás *tudatosságot és aktivitást* igényel. A Fidesz 1996-tól kezdődően azért válhatott „húzópárttá”, mert befolyást szerzett a politikai agenda formálásában. Erre pedig csak azok a pártok képesek, amelyek nemcsak passzívan alkalmazkodnak a környezet kihívásaihoz, de maguk is formálni kívánják azt.

Fricz Tamás úgy látja – helyesen –, hogy a két fő pólusrendszer a Fidesz tudatos szándékából következik, és e szándék mögött a pártrendszer *stabilizálásának* igénye húzódik meg. Hiszen az utódpartokkal szemben a jobboldalon is megjelenik egy választások nyeresére képes politikai ellensúly. (Fricz, 2000a:75) Tóth Csaba szintén valami hasonlóról beszél, amikor azt mondja: „A magyar pártrendszer változásának egyértelműen meghatározható iránya van, a magyar pártrendszer változása az elmúlt tíz évben *folyamatjellegű* volt.” (Tóth, 2001:82) Ha ugyanis iránya van valaminek, azt nem a véletlen okozza, hanem a politikusok, a pártok. A politikusoknak az a szándéka, hogy leegyszerűsítsék a rendszerváltás korának *sokpártrendszerét*. Tóth ugyanakkor nem jut el odáig, hogy a magyar kartellpárt megjelenését vélje felfedezni abban a szándékban, hogy a versenyképes pártok hovatovább intézményesen kizárják maguk közül a versenyképteleneket. Talán azért sem kockáztatja meg a kartellpárt azonosítását – ellentétben Körösényivel – (Körösényi, 2001:31), mert a fogalom bevezetői (Katz és Mair) hangsúlyozzák: a kartell olyan országokban fejlődik leginkább, ahol magas fokú a pártok közötti együttműködés. (Katz–Mair, 2001:145)

Ilyen értelemben talán nem célszerű kartellpárti fejlődésről beszélni. Beszélhetünk viszont arról, hogy a Fidesz adaptációs stratégiája és a rivális alkalmazkodási manőverei azonos irányba mutatnak: *kinek a vezetésével és milyen időtávra stabilizálódik* a pártverseny és konszolidálódik a politikai rendszer.

A magyar politikai élet felfokozott konfliktusai ebből az aspektusból értelmezhetők meg igazán. A pártoknak a gyakori (négyévenkénti) kormányváltások miatt nem volt eddig idejük a hosszú távú alkalmazkodásra. Márpedig Nyugat-Európa országaiban gyakran van úgy, hogy egy kormány három-négy ciklust visz végig. Magyarországon a gyakori váltások jelzik: egyik oldalnak sem sikerült még olyan meggyőző teljesítményt mutatnia, amellyel akár több ciklusra is bizalmat kapna a választóktól.

A pártfejlődés e mai „forradalmi” periódusában a Fidesz látszik annak a pártnak, amely pártszervezeti, hatékonysági szempontokból versenyelőnyben van. A versenyelőny-tézis természetesen empirikusan csak a választá-

sok megnyerésével igazolódhat vagy cáfolódhat. De a versenyelőny mércéje nem pusztán a választási siker, hanem a hosszú távon életképes szervezeti keret, politikai irány és pártvezető. Ilyen szempontból lehet, hogy egy esetleges MSZP választási győzelem késlelteti az MSZP (Labourhoz, a Francia vagy a Spanyol Szocialista Párthoz hasonló) reformját.

Demokráciafelfogás – pillér- vagy liberális demokrácia

Fentebb hangsúlyoztuk, hogy Katz és Mair a pártszervezetek történelmi változását a demokrácia változásával hozza összefüggésbe.

Merkel és Croissant (Merkel–Croissant, 2000), O'Donnell (O'Donnell, 1996) és mások jelzik, hogy manapság nem a demokrácia *léte*, hanem *milyensége* a kérdés. Zhakaria az antiliberális demokráciák fenyegetéséről beszél. (Zhakaria, 1998) A magam részéről úgy látom: a rendszerváltás domináns pártjainak (MDF, SZDSZ) alkalmazkodási mintája a *liberális* demokrácia volt, s ha voltak is viták az akkori pártok között, a liberális jogállamiság általánosan elfogadott norma volt.

A Fideszt olyan *pillérpártnak* tekintem, amely reaktiválja a magyar történelemből ismert intézményi hálózatokat, és ezáltal láthatóan a demokráciához való új alkalmazkodási formát próbál kialakítani. A társadalom pilléreken keresztüli politikai mozgósítása egyfelől – mint láttuk – válasz a beágyazódás hiányára, másfelől azonban elvi állásfoglalás is. A liberális demokrácia koncepciója az individuumok szabad világát tételezi kiindulópontnak, amelyben a pártok a racionális önérték alapján voksoló választókkal találkoznak. Abban a koncepcióban, amelyet – hipotetikusán – pillérdemokráciának nevezhetünk, a pártok (legalábbis a Fidesz) társadalmi pilléreket szólnak meg, őket próbálják életre kelteni.

Valami ilyen sajátosságos kelet-közép-európai variánsról beszél O'Donnell is, amikor megemlíti, hogy a kilencvenes évek átmenetei után *delegáló*, nem pedig *képviselési* demokráciák jöttek létre, amelyek nem ellentétesek a demokratikus hagyományokkal, csak éppen a képviselési elvről van sajátos felfogásuk. (O'Donnell, 1996:11)

Ha arra kérdezzük rá, hogy mi van a Fidesz-jelenség mélyén, akkor azt mondhatjuk, hogy a pilléresedő társadalomnak egy olyan gazdag hagyománya, amely maga is modernizációs természetű, de amelyet az elmúlt évtizedek modernizációs felfogása és demobilizációs politikai technikája tagadott. A Fidesz „rátalált” erre a hagyományra, és – ennyiben valóban hasonlatos a két háború közötti periódushoz – integrálni akarja ezt politikai mozgósítási arzenáljába. Ezáltal azonban a Fidesz túl is lép a mediatisztált politika viszonylagos nivellált megszólalási formáján.

Nem tartom tehát eléggé megalapozottnak azt a vélekedést, hogy a Fidesz pusztán a médiakor követelményeihez alkalmazkodna. Ennél mélyebb magyarázat, hogy míg a rendszerváltás kori elitek a Nyugathoz, addig a mai Fidesz a magyar tradícióhoz adaptálódik. Ez utóbbit – amelyet azonban nem lenne szerencsés pusztán anakronizmusnak tekinteni – nevezhetjük a pártfejlődés „forradalmi” periódusának Magyarországon.

Befejezés

Ebben a dolgozatban a pártok működését egyetlen dimenzióban, az alkalmazkodóképesség szempontjából vizsgáltam. Megállapítottam, hogy soha nem áll elő az a tiszta helyzet, amit egyébként látni szeretnénk, hogy ti. fejlődésüknek, alkalmazkodóképességüknek azonos fokon álló pártok viaskodnának egymással. Thomas Kuhntól kölcsönvett metaforával megkülönböztettem a pártfejlődés *normálállapotát* (amikor látszólag vagy valóságosan megvan a pártok közötti egyetértés) a *forradalmi* periódustól, amikor egyik-másik párt megtöri a rendet, újfajta szerveződési formákkal, témákkal és személyi kombinációkkal próbálkozik, ezáltal azonban máris megteremti a „viszontválasz” lehetőségét. „Forradalmi” állapotban felbolydul a párt-méhek, nagyon gyorsan követhetik egymást az események, de ezeknek megvan a maguk logikája. A pártok ugyanis öncélúan ritkán bolygatják meg a konszenzust. Ehhez valami súlyos dolog kell, például nagy gazdasági válságok, értékrendbeli változások és így tovább. Ha igaz is a tétel, hogy a pártok és a társadalom közötti kötelékek mára meglazultak és a pártok az *állam* részeivé váltak, továbbra is éberrel figyelnek a társadalomban történetekre. Valamennyi nagy pártszervezeti és integrációs változáshoz (az elitpárttól a kartelligig) az kellett, hogy a pártok és vezetőik belássák: a régi módon (pl. direkt érdekképviseléssel) nem hatékonyak, szavazatszerző potenciáljuk csökken. A tanulmány első részében nemzetközi példákon illusztráltam a pártok alkalmazkodóképességét és az ebből adódó tapasztalatokat.

Magyarország esetében az 1990 előtti évtizedekben nem volt mód pártok működésére, ezáltal a pártosodás folyamata, ami Nyugat-Európában több évtized alatt zajlott le, nálunk nagyon koncentráltan, az elmúlt 12 év alatt került sor. Nagyon sok oka van annak, hogy a pártok egymáshoz való viszonya konfliktusosabb lett, mint a nyugati modellben. Néhányat megpróbáltam felvázolni ezek közül. A legfontosabbnak azt érzem, hogy – a Nyugathoz hasonlóan – a pártok adaptációja nagy társadalmi változásokra való reagálás, de azok tudatos befolyásolása is. A politikatudománynak talán az eddiginél erőteljesebben kellene figyelnie arra, hogy *milyenek* az aktorok szándékai, motivációi. A Fidesz esetében a pártverseny újrastrukturálására

irányuló szándékot abban a körülményben ismertük fel, hogy ez a párt, illetve elitje nem volt részese a késő Kádár-kori elitkonszenzusnak. Politikai érvényesülése felé ezen elitkonszenzus dekompenzálásán keresztül vezetett az út – legalábbis a párt ideológusai szerint.

Végző soron azonban a Fidesz alkalmazkodása logikusan vezetett el a pillérhagyományok felvállalásáig. Hogy ebből a felfogásból egy *szegmentált* vagy egy *pluralista* demokrácia gyakorlata bontakozik ki, az a jövő zenéje.

FARKASSZEMEK

A baloldal, a jobboldal és a közép

Az elmúlt tíz évben jó párszor nekifeszültünk a baloldal, a jobboldal és a közép fogalmainak. Szegény „közép” persze mindig kilóg egy kissé a sorból, mondhatni: a maradékelv alapján szólunk csak róla; ami nem préselhető be a „bal” vagy a „jobb” kategóriájába, az lesz a „közép”, a legtöbb esetben mindenfajta valódi, specifikus tartalom nélkül. Ez sem kis probléma, mert hiszen – látjuk, tudjuk – a közép (ha csak a párpolitikára gondolunk) nagyon sokan aspirálnak, s nyilván csalódottak lesznek, ha egyszer megtudják, hogy a közép valójában a bal és a jobb között elterülő semleges zóna. Az kerül oda, aki nem fogadja el sem a bal-, sem a jobboldaliságot.

Már e rövid bekezdésből is érezhető, hogy forró terepen mozgunk. Akkor járunk el helyesen, ha – mint afféle érdeklődő terepszemlés – megpróbálunk magáról a bal–jobb–közép fogalmakkal körülhatárolható *vidék* állapotáról mind pontosabb képet adni. Ez a vidék ugyanis – azonban, hogy némileg tudományosabbak legyünk, nevezzük rendszernek – átalakulóban van. Remélem, írásom végére kiderül majd, hogy mi ezeknek a változásoknak a lényege, mely pontokon a legérdekesebbek az átalakulások, s milyen megfontolásokból mondhatjuk, hogy a bal–jobb–(közép)–szemléletnek igenis *van* légiteljesítettsége. Mielőtt azonban ide eljutunk, először is foglalkoznunk kell az elmúlt évtized bal–jobb terepszemléinek legfőbb vonásaival. Nem tagadhatjuk ugyanis, hogy a témában lefolytatott számos vita *négy* igen komolyan vehető következtetést hozott.

Bal–jobb; fekete-fehér; igen-nem

A baloldaltól és a jobboldaltól folytatott vita (Magyarországon két nagyobb folyóirat-disputa zajlott, az egyik a *Politikatudományi Szemlé*ben, a másik a *Liget*ben) első tanulsága, hogy a fogalom párnak (minden híreszteléssel elmenthetően) van relevanciája. A legfőbb, s igen meggyőzőnek tűnő érv szerint az emberek nagy része ma is el tudja magát helyezni egy képzeletbeli bal–jobb skálán. Csak néhány elemre utalva: a vallásos, a szerves fejlődést, a történelmi szemléletet, a hierarchiát előnyben részesítő, a család és a kis-

közösség fontosságát értékelő emberek általában jobboldaliként identifikálják önmagukat. Míg az inkább világias gondolkodású, kevésbé történelemcentrikus felfogású, modernizációpárti, a kisközösség szerepével szemben inkább az államot favorizáló egyének *baloldaliként* definiálják önmagukat. Nem foglalkozom most azzal, hogy mi van az előbbi vagy az utóbbi kategóriába nem illő emberekkel: vajon helyes-e, hogy ők *azért* kerülnek középre (nevezük őket az egyszerűség kedvéért liberálisoknak), mert se nem bal-, se nem jobboldaliak. Valami igen érdekes jelenségről van itt szó (a későbbiekben még bőven lesz alkalmam beszélni róla), ti. ha az egyes oldalak ideológiai tömböket fejeznek ki (azaz a bal a szocializmust és a szociáldemokráciát, a jobb a konzervativizmust), akkor kérdés, hogy a liberalizmus ideológiai tömbjének van-e *oldalszerű* politikai megnyilvánulása, avagy „jobb híján” kerül középre. Akármilyen eredményre is jutunk: a liberalizmus mindenképpen kárvallottja a folyamatnak. Ha a liberalizmus *középre* kerül, nem határoztuk meg pontos, a többi szereplőtől független pozícióját. Ha ellenben azt mondjuk, a közép kategóriája pontatlan (mert hiszen a „maradékely” alapján áll), akkor a liberalizmust vagy a bal- vagy a jobboldalon kell elhelyeznünk, azt állítva ezzel, hogy a liberalizmus nem önálló pólus, csak al-esete valamelyik (a magyarázatok többsége szerint a bal-) oldalnak.

Akárhogyan is van: a bal-jobb megközelítés életképességét valló magyarázatok főként *empirikus* tapasztalatokon nyugszanak, méghozzá olyanokon, amikor embereknek meghatározott, felkínált értékek választásával kell önmagukat elhelyezniük egy képzeletbeli skálán. Természetes, hogy az emberek nagy része képes rangsorolni egy számára felkínált értékegyüttest. Még abban sem kételkedhetünk, hogy ezek az emberi értékválasztások *közel* vannak a *politikai-pártpolitikai* értékekhez, azaz a bal-jobb tengelyű pártpolitikai megoszlás *visszaigazolódik* az állampolgárok szintjén. De azért kétségeink is támadhatnak. Például az, hogy vajon a bal-jobb (közép) dimenzió nem egy *korábbi* társadalmi-politikai szituáció (hogy ez a „korábbi” mit jelent, nem is igazán deríthető ki pontosan) terméke-e? De nem lehet, hogy míg ez a dichotómia – mondjuk a tömegpártok korában – kifejezte egy *ideológiai* kérdések mentén szerveződő politikai közélet releváns ellentéteit, addig napjainkban – amikor a szakirodalom kartell-pártokról, állami pártokról beszél – kisebb a magyarázó ereje?

Mindenesetre az utóbbi években többen jutottak erre a következtetésre, mondván: a bal-jobb szembeállításoknak nincs sok értelme. A balal-jobb szemben ágálók fő érve, hogy az emberek ma már nem tudják *oldalak* mentén elhelyezni magukat, s pontosan azért nem, mert ezek a kategóriák a hagyományos értelemben érvényüket veszítették. Ugyanakkor a bal-jobb-kritikusok táborából érkező megoldási javaslatok szintén nem aggálytalanok. Ők ugyanis előszeretettel beszélnek konzervatív-liberális tengelyről, amivel kapcsolatban két lényegi ellenvetés tehető. Az egyik: a konzervatív-liberális

tengely bevezetése nem küszöböli ki az *ideologikus* megközelítést. Sőt, éppen-séggel még pontosabban nevezi meg az ideologikus pozíciókat. Fölmerül azonban a kérdés, hogy ezáltal nem csöbörből vödörbe esünk-e, azaz kiiktatjuk-e azt a hibát, amelyet a bal-jobb-szemléletben megtalálni véltünk. A másik pedig az: a konzervatív-liberális dichotómia appercipálása voltaképpen csak egy hipotetikus kísérlet a bal-jobb skála gyenge pontja, a közép újrateoretizálására. Azzal azonban, hogy a liberalizmust „tesszük” a konzervativizmus fő ellenfelévé, nem oldjuk meg a problémát, mert „eltüntettük” ugyan a szocializmust, de éppen arról nem mondtunk semmit, hogy akkor mi lesz vele, milyen formában hat tovább. Mint a fő ellentétrendszer (konzervativizmus-liberalizmus) alesete? De hogyan? Korántsem elég tehát azt mondani, hogy találtunk egy, a bal-jobb megközelítésnél magyarázóbb, eligazítóbb ellentétet. Nem tűnik bizonyítottnak, hogy szignifikánsan más önelhelyezést, önidentitást produkál a bal-jobb, mint a liberális-konzervatív skála. A probléma továbbra is ugyanaz marad, mint az előzőben: van egy kreált kétpólusú skálánk, amelyben harmadik vagy további szereplőknek „saját jogon” nincs helyük, s ezáltal nem is tudjuk megmagyarázni helyzetüket, szerepüket.

Összetettebb közelítésmódra van tehát szükségünk. A nemzetközi politikatudomány régóta él már ennek különféle válfajaival, nálunk – érthető módon – csak az elmúlt évtizedekben bukkantak fel a bal-jobbról szóló – nevezzük így – *vegyes* elméletek. Ezek a teóriák (helyesen) abból indulnak ki, hogy a tömegpártok korának elmúltával a politikai versenyben egyre több az *ideológiailag inkoherens* elem. Mivel a társadalom szociológiai szövete átalakult, megszűntek a kompakt, egységes nagy társadalmi osztályok és csoportok, a pártok már nem érdekkifejezői és ideológiai szószólói ezen egységes társadalmi tömböknek. Mivel maga a társadalom is széttöredezett, bonyolult alcsoportokra hasadt, ezért ezek megközelítése csak *inkoherens* ideológiával és programokkal lehetséges. Fontos hangsúlyozni, hogy e nézet vallói alapján a bal-jobb-szemlélet revizionistái. Nem azt mondják, vessük el a bal-jobb dichotómiát, inkább azt, hogy vegyük észre: sem a baloldali, sem a jobboldali ideológia nem hordoz ma már koherens tartalmat. Ebből fakad, hogy nem feltétlenül kongruens (egymáshoz illő) egy párt *politikai* és *gazdasági* programja, azaz egy párt *politikailag* hirdethet baloldali célokat, miközben *gazdasági* elgondolásai jobboldaliak, és fordítva: a jobboldali politikához társulhat baloldali gazdaságpolitika. Anélkül, hogy az írás ezen pontján aktuálpolitikai elemzésbe bocsátkoznék, jelzem: a Fidesz 1994-et követő felemelkedése nem értelmezhető e nélkül a szempont nélkül. A magyar politikában 1994 óta a Fidesz az első párt, amelynek markánsan különböző a *politikai* és a *gazdasági* önidentitása. További elemzéseknek kell majd tisztázniuk, hogy az identitásnak ez a „széthasadása” mennyiben függ össze a pártverseny új követelményeivel, azzal, hogy a pártoknak támogatóikat

már egy meglehetősen differenciált, korántsem egységes társadalmi háttérrel kell megközelíteniük.

Ez a harmadik nézőpont sem győz meg azonban teljes egészében. Kétségtelen ugyan, hogy revizionizmusával a bal-jobb megközelítés alaphibáit feszegeti, sőt a liberális-konzervatív nézőpontnak is fricskát mutat, mégsem tudja feltárni az egyes irányzatok *hatóképességét*, illetve bemutatni az egyes irányzatok egymásra hatásának bonyolult rendszerét.

Talán ebből a megfontolásból kiindulva született végül az a megközelítés, miszerint különbséget kell tennünk a baloldaliság-jobboldaliság *általános-emberi* és *pártpolitikai* dimenziói között. Azaz nem lehet automatikus egybeesést felfedezni bal és jobb, liberalizmus és konzervativizmus általános eszméi és politikai tartalmai között. Ebben a megfontolásban ismét csak sok igazság van. Hiszen nyilvánvalóan mást jelent, ha X átlagos választó vallja magát szocialistának, mint ha egy szocialista párt. Megint más Z politikai filozófus liberalizmusa, mint egy liberális párté. És nem biztos, hogy amikor B kisgazdának vallja magát, az megegyezik egy konzervatív párt alapértékeivel. Ezeket persze valamilyen szinten közös nevezőre lehet hozni, de mégsem teljesen.

Hadd mondjak egy példát. Magyarországon az egyes napilapokat divatos *párthovatartozás* szerint besorolni, holott célszerűbb lenne *eszméi-értékbeli* hovatartozásáról beszélni. Számomra világos, hogy például a *Magyar Hírlap* liberalizmusából nem vezethető le automatikusan a lap – sokak által bizonyítottan vélt – SZDSZ-es jellege. Ezt a gondolat kísérletet elvégezhetjük a *Népszabadságra* vagy a *Magyar Nemzetre* is: a konzervatív vagy a szocialista értékrend iránti elkötelezettség nem jelent eredendő pártosságot. Ha ezt a különbséget nem vesszük észre, nem látjuk meg a baloldal-jobboldal-közép versenyének egyik fontos terrénumát: nevezetesen a *pártpolitikán kívüli* világot. Ez a megközelítés kecsketet tehát leginkább azzal, hogy bekapcsolja az elemzésbe a jobb- és baloldal „járulékos” elemeit – sajtót, médiát, gazdaságot, civil társadalmat, a mindennapi élet síkját –, ám mégsem jut el addig, hogy mélyreható következtetéseket vonjon le arra nézve, hogy a különböző oldalakról zajló vitában igazából mi is manapság a tét. Ezért aztán továbbra is vajmi keveset tudunk arról, hogy a *nem* pártpolitikai logikájú bal- vagy jobboldaliság (netán közép) vagy a nem pártpolitikai liberalizmus, konzervativizmus és szocializmus mit is jelent valójában.

Röviden áttekintettünk négy, a bal-jobb viták elmúlt tízéves történetéhez kapcsolódó álláspontot. Az első a *bal-jobb skála létjogosultságát* hangsúlyozta, a második helyesebbnek tekinti a *konzervatív-liberális* dimenzió alkalmazását, a harmadik fölhívja a figyelmet a bal és a jobb fogalmainak eltérő gazdasági és politikai tartalmaira, a negyedik pedig leegyszerűsítésnek véli, ha azonosítjuk bal és jobb általános emberi és pártpolitikai vetületeit. Valamennyivel az a bajom, hogy kissé statikusak, ráadásul kevéssé alkalmaz-

kodnak a kilencvenes évek második felében zajló mozgásokhoz. Pedig minden teóriának az a próbaköve, hogy képes-e föltárni az „oldalak” közötti mozgásokat és kölcsönhatásokat. Az írás utolsó részében ezért kísérletet teszek arra, hogy a magyarországi bal-jobb-közép jelenségkomplexum egy lehetséges magyarázatát adjam. Előtte azonban egy történeti fejtegetés engedjessék meg e kategóriák hazai interpretációjáról.

Baloldaliság és jobboldaliság: diszkvalifikáló történeti verseny

A bal-jobb fogalmai – megítélésem szerint – egy indulási *kettősséggel* terheltek. Indulási kettősség alatt a felvilágosodás és a francia forradalom eszmeköréből kinövő két fogalom értelmezési tartományainak két különböző dimenzióját értem. Az első dimenzió a modern szellemi-ideológiai irányzatok egyenrangúságára épülő *pártpolitikai* verseny. A második: a bal „jobbá”, a jobb „rosszabbá” válását reprezentáló *szellemi-közéleti* sík. Normál esetben persze e két síknak nem kell szükségképp szembekerülnie egymással. Azon szerencsés országokban, amelyek (mint ahogy például Anglia esetében Almond és Verba kimutatta a híres *The Civil Culture*-ben) nagymértékben támaszkodhattak a felhalmozott *premodern-predemokratikus* hagyományokra; a bal- és a jobboldal mind pártpolitikai, mind közéleti-szellemi tekintetben egyenrangúvá válhatott. Ahol ellenben a forradalmi átmenet nemigen tudott építeni ilyesfajta integrálható előzményekre, továbbá – mint ahogyan Bibó István ezt számos munkájában kifejti – a nemzeti érdekek megteremtése lehetetlen vagy késleltetett volt, nos ez utóbbi országokban a baloldal és a jobboldal fogalmai kezdetől (mondjuk a reformkortól) *rendszeralternatívái*, nem pedig *kormányalternatívái* voltak egymásnak. A baloldaliság fogalmához (az idegen hatalommal szembeni fellépés miatt is) a *progresszió*, a haladás, a korszerűség, a jobboldaléhoz (legjobb esetben) a fontolva haladás, de inkább a *reakció* fogalma tapadt.

Hogy csak egy kevéssé ismert példára utaljak. Mindannyian ismerjük Deák Ferenc híres *Ellenzéki nyilatkozatát* 1847-ből, de – gondolom – alig tud valaki Szécsen Antal egy évvel korábbi *Konzervatív Kiáltványáról*. Mondhatjuk persze, hogy a történelmi emlékezetből kihullik, ami „kihullásra érdemes”, de itt nem egy gyenge szerző gyenge művét érte utol megérdemelt sorsa. Itt a korszak jobboldalának egyik alapszövegéről van szó, amelyet – s nyilván azért ítéltetett feledésre – nem volt nehéz *reakciónak* bélyegezni, s ezáltal diszkvalifikálni. Hiszen az 1840-es évek magyar jobboldala – miközben szeretett volna hasonlatossá válni az angol konzervatívokhoz – elég erősen kötődött az osztrák birodalomhoz, s ezáltal nem volt nehéz (a nemzeti érdekek

védelmek okán is) idegen érdekek helyi kiszolgálóinak minősíteni. Hiába írta Szécsen, hogy a magyar konzervatívok ideálja az *angol mintájú váltógazdálkodás* egy kormányképes liberális és egy ugyancsak kormányképes konzervatív párttal. Már a kiindulópontban (hogy ti. miképpen határozható meg a nemzeti érdek a kormányképesség szempontjából) sem tudott megegyezni egymással a két oldal. A nyugatias politikaelméleti konstrukció Magyarországra egyszerűen alkalmazhatatlan volt.

A példával azt szeretném megvilágítani, hogy a reformkor Magyarországon nem jöhetett létre két, egymással kompetitív viszonyban lévő, egyaránt tiszteleltre és kölcsönös elismerésre méltó pólus. Ahhoz, hogy ilyen pólusok teremthetők legyenek, mindenekelőtt nem lehetnek tisztázatlan rendszerkérdések. A legfőbb ilyen kérdések egyike a nemzeti önállóság foka és mértéke. A nyugat-európai modern nemzetállamokban ezt a kérdést megoldották. A politikai és ideológiai pólusok a nemzetállamon belüli alternatívaként jelentek meg. Magyarországon azonban korántsem volt mindegy, hogy konzervatív vagy liberális kormány van-e hatalmon. Más és más rendszermodellt képviselt ugyanis az egyik, mint a másik. S mivel ezzel tisztában volt a Magyarország fölött főhatalmat gyakorló Habsburg-dinasztia, nem volt lehetőség a Nyugat-Európában honos parlamenti váltógazdálkodás üzemszerű működtetésére.

Ebből témánk szempontjából súlyos következtetések adódnak. Például az, hogy baloldalnak és jobboldalnak, liberálisoknak és konzervatívoknak nem úgy alakulnak ki a póluskeretei, hogy e keretek egyaránt magukban foglalják a kormányzati és az ellenzéki tapasztalatokat. 1867 és 1818 között – kis megszakításokkal és némi reparációval – a *liberálisok* kormányoznak, miközben konzervatívok, nemzetiek, függetlenségek, keresztények ellenzékben vannak. (Nem is beszélve a parlamenten kívüli szociáldemokráciáról, polgári radikalizmusról.) Ekkor alakul ki a Gerő András által „elsöprő kisebbségnek” nevezett jelenségkomplexum: a mindenkor *kormányok* „elsöprő többséggel” liberálisok, miközben a velük szembenálló ütőképes pólus nem a pártpolitikában, hanem a társadalomban jön létre. Ezt az elsöprő kisebbséget egyáltalán nem fejezi ki az ellenzéki pártok mandátumaránya; elsöprővé attól válik, hogy a széles körökben jelentkező társadalmi elégedetlenség (a dualizmus megoldatlan problémáival kapcsolatban) egyszerre figyelmeztet a *kormány* alternatívátlanására és a *rendszer* alternatívájára. Az egymást követő liberális kormányok tökéletesen eltorlaszolják az utat más színezetű kormányok elől, ezáltal nyugatias bal–jobb verseny nem jöhet létre. Ugyanakkor az egypólusú vagy (Giovanni Sartori kifejezésével) *domináns* pártrendszer (sok parlamenti párttal, mindig azonos pártkormányval) a rendszer zökkenőmentes birodalmi beilleszkedését és a nyugat-európai folyamatokhoz való adaptálódását is elvégzi.

1919 után *keresztény nemzeti* kurzus következik, amelyben csak a jobboldal jut kormányzati pozícióhoz. Tekintsünk most el attól az egyébként lényeges körülménytől, hogy a jobb- és a baloldal ekkor már nem írható le a konzervatív és a liberális fogalmak szinonimájaként. A két háború között gyenge konzervatív és liberális pártok működnek, ellenben megnövekszik a keresztény pártok, a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt szerepe. A lényeg azonban nem is ezen van, hanem azon, hogy mivel a baloldal e periódusban nincs kormányzati pólusképző szerepben, a bal–jobb tengely ismét csak nem jelenti *egyenrangú* pólusok *egyenrangú* versenyét. Hozzátehetünk ehhez egy talán nem mellékes *külpolitikai* összefüggést. Magyarországot ebben a periódusban kezdik illetni a „kis ország” megjelöléssel. Számos hazai külpolitikai szakértő értekezik a húszas-harmintas években a nagy- és közép-hatalmak, valamint a kis országok egymás közötti viszonyáról. A bal- és a jobboldal egyenrangú versenyét alapvetően hátráltatja, hogy a „kis” Magyarország számára a külpolitikai orientálódás lényegében fixált. Trianon revíziója Magyarországot német érdekkörbe vonja, ezáltal a belpolitikai versenyben visszaszorulnak azok a pártok és eszmék, amelyek másfajta külpolitikai orientációt (például franciát vagy angolt) tartanának kívánatosnak. Ma, amikor csak egyetlen versenyképes külső erőközpont (az Európai Unió) létezik, a baloldal és a jobboldal versenyét egyáltalán nem (vagy csak kismértékben) motiválja a *külső* feltételekhez való viszony. A két háború közötti Európának azonban nem volt Európai Uniója, sőt a korszak a 19. századból tovább élő *nemzetállamok* kora. Azért sem kerülhet hatalomra a baloldal, mert hiszen egészen más külpolitikai orientációt és belpolitikai rendszeralternatívát jelentene, mint a jobboldalé. Az üzemszerű, rutinizált kormányváltás pedig kizárt: azt fenntartják a mindenkor *kormányok* belső ügyének. Kádár is megirigyelhetné a „mi vagyunk önmagunk ellenzéke is” szlogent, ami abszolúte jellemző volt erre a korszakra.

Kormányzati ciklusok olyan láncolataival van tehát dolgunk, amelyekben a kormányváltozások az adott ideológiai irányzatokon *belüli* (jelen esetben a keresztény nemzeti) személyi és politikai átrendeződésekből következnek. A baloldali ideológiának pedig két esélye van: az *örökös* ellenzékiesség (a parlamenten belül), illetve bizonyos *közéleti pozíciók stabil birtoklása*, a *közéleti gondolkodásmód befolyásolása* (a parlamenten kívül).

Mindezek megállapításával egy – későbbi elemzésünk szempontjából – kulcsfontosságú felismeréshez jutottunk. Mégpedig ahhoz, hogy Magyarországon a baloldal és a jobboldal versenye *két síkon* zajlott egyszerre: egy parlamenti kormányzati és egy közéleti-szellemi síkon. E két dimenzióban a rivalizáló felek nem egyforma erőforrásokkal rendelkeztek. Ha egy futó összehasonlítást teszünk Angliával vagy Franciaországgal, világossá válik, mire gondolok. Angliának a húszas-harmintas években volt munkáspárti, tory, sőt – a ’30-as évek elejére – koalíciós kormánya is. Franciaországban

konzervatív, polgári radikális és szocialista-népfrontos kormányok váltogaták egymást. De így volt ez már a korábbi évtizedekben is, amikor Magyarországon a liberális eszme és pártpolitika hegemoniája zajlott. A folyamat tanulsága azonban nem csupán az, amit Bibó István oly szemléletesen vont meg, amikor két természetlen emberfajtaról: a hamis realistáról és a túlfeszített lényeglátóról beszélt. A váltógazdálkodás hiányának nemcsak a *maga-tartásformákra*, hanem a *politikai verseny jellegére* is döntő hatása van. Ha valamennyi releváns oldalon van kormányzati tapasztalata (mint Angliában és Franciaországban) oldódik a bal és a jobb fogalmainak eredendő egyoldalúsága. Ha a jobboldal leváltható, de bármikor (üzemszerű választások útján) kormányra is kerülhet, ez önmagában újraértelmezésre kényszeríti a *progresszió* vagy a *reakció* fogalmát. Ha ellenben a baloldalon – mint Magyarországon a két háború között – nincs reménye kipróbálnia magát, ott a progresszió fogalma kisajátítódik az (örök) ellenzéknek, a reakció fogalma pedig az (örök) kormánypárthoz kötődik.

Ugyanakkor a váltógazdálkodás nélküli állapotot mégsem célszerű csökkent, politikailag teljesen deformált struktúrának minősíteni, hiszen igazán végiggondolt, kiegyensúlyozott struktúrák csak a legfejlettebb nyugati országokban jöttek létre. A többi (gondoljunk csak Spanyolországra, Törökországra vagy Görögországra) ezekhez képest óhatatlanul deformált. Az igazán érdekes kérdés azonban az, hogy – miközben szem előtt tartjuk a különbségeket – mégis megragadjuk a bal-jobb verseny *hazai variánsának* lényegét. Nem sokat mondunk ugyanis az olyan kategóriákkal, mint amilyen például ifjú Leopold Lajos szóeleménye: színlelt kapitalizmus, azaz semmi nem olyan, mint Nyugaton. Azzal sem megyünk sokra, ha dörögdelmesen elítéljük a váltógazdálkodás hiányát és a látszatparlamentarizmust. Elemzéseinkben ezen a szinten túl kell jutnunk. Kétségtelen, hogy noha Magyarországon valóban nem alakulnak ki a bal-jobb verseny nyugatias rekvizitumai a parlamenti politikában, mégis kidolgozódik egy kompenzációs technika a parlamenti-kormányzati egyoldalúságok kiegyenlítésére. Nevezzük ezt a technikát a kormánypolitikából tartósan kiszoruló táborok közvéleménybeli dominanciára való törekvésének.

A sajátos magyar történelmi fejlődéssel függ össze, hogy – mivel a kormányzásbeli kompetencia nem bizonyítható minden oldalon – egy korántsem Erdei Ferenc-i értelemben vett *kettős struktúra* jön létre, amelynek lényege a másik térszerkezetben működő vetélytárs diszkvalifikálási szándéka. A *kormányzati* térszerkezetben működök minden energiájukkal igyekeznek bizonyítani a kormányzásra való egyedüli alkalmasságukat, miközben nem is ez jelenti számukra a legnagyobb kihívást, hanem a *társadalmi* térszerkezet velük egyáltalán nem szimpatizáló részének átalakítása. A két háború közötti keresztény nemzeti kormányzatok „totalizálni” kívánják a jobboldali pólust, s mintegy „föl akarják zárkóztatni” és jobboldalivá tenni

az egész társadalmi palettát is. Nem számolnak viszont azzal a társadalmi struktúrából fakadó körülménnyel, hogy a társadalom egy ilyen váltógazdálkodás nélküli szisztémában csak a társadalmi pozíciók elszánt védelmével őrizheti meg a kormány szinten nem érvényesíthető eszmei-ideológiai irányzatokat, mindenekelőtt a liberalizmust és a szociáldemokráciát.

A korszak máig ható öröksége a két szféra „létharca” egymással szemben. Míg a Horthy-korszak hivatalos jobboldalisága lényegében abszorbeálta a nem hivatalos baloldaliságot, a következő periódusban – a Rákosi-, majd a Kádár-rendszerben – a történelmi inga kilengéseként – a jobboldaliságot detronizálták.

Ilyen előzményeket követően nem csoda, ha a rendszerváltás utáni korszakra maradt, hogy megjelje a fogalmak valódi értelmét, és a magyar politikai elitet elfogadják: jobb- és baloldal *egyaránt* részei a demokratikus rendszernek és a pártpolitikának. Ehhez képest több mint tíz évvel a rendszerváltás után sem lehetünk biztosak abban, hogy amikor valaki ma *jobboldalit* mond, nem reakciós horthystára gondol; amikor pedig másvalaki *baloldali-król* beszél, nem kommunista-bolsevista forradalmárt képzel a kifejezések mögé. Eljutottunk tehát oda, hogy kifejtjük korábban jelzett hipotézisünket a baloldaliság és a jobboldaliság fogalmainak mai használhatóságáról.

A liberalizmus, a konzervativizmus és a szociáldemokrácia pozíciói ma

Induljunk ki abból az első részben jelzett téziséből, hogy mind a baloldal-jobboldal-közép; mind pedig a liberalizmus-konzervativizmus-szocializmus fogalmi alkalmazhatóak a jelenlegi politikai jelenségek leírására. Nem mind egy azonban, *hogyan* próbáljuk definiálni őket, és *főként meddig* terjesztjük ki a magyarázat érvényességét. Az első részben bemutatott *négy* elgondolás egyike sem próbál számot vetni azzal, hogy a három fogalommal határolt eszmekörnek esetleg nem három azonos közéleti pozíció felel meg. Holott csak úgy van értelme a fogalmak használatának, ha képesek vagyunk megtalálni az egyes eszmekörök (és „oldalak”) eltérő közéleti-politikai hasznosulásának ismérveit. A következő kérdéseket kell feltennünk, áttéve elemzésünket a kimondottan aktuálpolitikai (de a 2002. évi választási eredményeket ezúttal nem érintő) elemzés síkjára. Vajon a „baloldal-jobboldal-közép” azonos dolgokat fedő különböző fogalmak? Törvényszerű-e, hogy Magyarországon egy viszonylag széles alapokon álló baloldallal szemben egy szélesedő bázisú jobboldal áll, miközben egyre vékonyodik a „közép”, s hovatovább a pólusok száma kettőre csökken? Lehet az iménti fogalmakat eszmerendszerekhez társítani, és azt mondani, hogy a jobboldaliság elsősorban a Fideszben,

a baloldaliság az MSZP-ben, a közép az SZDSZ-ben inkarnálódik? Egyenlő súlyú pólusok-e ezek, vagy van valami törvényszerűség abban, hogy a baloldal és a jobboldal mellett a közép lassan minimálisra zsugorodik?

Nem könnyű ezekre a kérdésekre válaszolni. A 20. század végén, a 21. század elején ugyanis az ideológiai pólusok közötti verseny már nem csupán bizonyos értékek mentén zajlik, mint ahogyan az első részben már utaltam rá. Persze sok érintett számára egyszerűnek tűnik minden. Egy baloldali – gondolom – ma is magáénak vallja, amit (csak úgy taláломra választom) Ignótus Pál írt 1937-ben: „Baloldalinak nevezünk minden olyan törekvést, amely az élet lehetőségeinek minél több ember számára való minél szélesebb körű kiterjesztésére irányul; jobboldalinak nevezünk minden olyan erőt, mely e törekvéseket lassítani vagy feltartóztatni, illetve addigi eredményeiket részben, vagy egészben megsemmisíteni igyekszik.”

De egy jobboldalinak is vannak „örökérvényű” gondolatai. Például arról, hogy az egyenlősítésre irányuló túlzó törekvés éppenséggel ellentétes a szabadság alapértékével, és diktatúrához vezet. Nem véletlen, hogy a jobboldali, konzervatív ember ezen a ponton kerül leginkább szembe a liberálisal, mert hiszen azt feltételezi róla, hogy „minőség nélküli” szabadságesszméjével (amit a konzervatív szabadosságnak vél), fogyasztási nivellálásával egy uniformizált társadalmat készít elő.

Meglehet, ezek az álláspontok élesen rávilágítanak a bal és a jobb egyenlő eredendő különbségére, de alig mondanak valamit a baloldali, jobboldali és középben álló pártok által működtetett egész politikai térszerkezetről. A kérdés ugyanis már régen nem (csak) az, hogy melyek a ma is létező, ilyen-olyan eszmei alapértékek, hanem az, hogy a jelenlegi politikai viszonyok között *egyformán* hasznosulnak-e. Feltételezésem az, hogy *nem*. Míg azt látjuk, hogy a *baloldaliság* (szocializmus) és a *jobboldaliság* (konzervativizmus) értékei igen erőteljesen érvényesülnek, és az egész politikai és pártstruktúrát két fő pólus köré rendezik, addig a közép (liberalizmus) egyre kisebb párt-politikai befolyást mutat, és a liberalizmus hazai pártpolitikai képviselője permanens válsággal küzd.

E felületes megállapításból sokan, sokféle következtetést vonnak le. Az első: a Fidesz *erőszakos* módon, kormányzati eszközöket is komolyan latba vetve avatkozott be a politikai folyamatokba, fölbontva ezzel a sokpárti szerkezet fenntartására irányuló korábbi konszenzust. A másik: az MSZP-nek valójában – ha bírálja is a Fideszt – kedvez ez az elképzelés, mert a Fidesz baloldali váltópártja lehet. A harmadik: az SZDSZ permanens válsága abból ered, hogy ez a párt *nem kívánja alkalmazni* a Fidesz által meghonosított erőszakos módszereket, s bár a legkomolyabb programmal rendelkezik (lásd a *Korszakváltás programját*), inkább vállalja a népszerűségvesztést, minthogy a Fidesz-féle „üres és tartalmatlan” politikához hasonló politikát folytasson maga is.

A fenti megközelítések megint csak részgazságokat tartalmaznak. Általuk nem magyarázható meg az elmúlt évek versenye nyomán kialakuló jelenlegi helyzet. A politikai erőszak tézise azért használhatatlan, mert nem vesz tudomást egy másik politikai-politológiai közhelyről, nevezetesen arról, hogy a pártok *hatalomorientáltak*. Ezt most fordítsuk le úgy, hogy a hatalomorientáltságnak két fázisa van: a hatalom *megszerzésére* és *megtartására* való törekvés. A hatalom megszerzésére való törekvés mindenekelőtt *szavazatmaximalizálást*, a megtartására irányuló törekvés *befolyás- és pozíciómaximalizálást* jelent. Az a párt, amelyik mindezekről lemond vagy hozzájuk fűződő viszonya ambivalens, nehezen értelmezhető valódi, *kormányzásorientált* (és versenyképes) szervezetenként.

Ebből a megfontolásból, úgy tetszik, Magyarországon jelen pillanatban csak a bal- és a jobboldal minősíthető kormányzásorientáltnak. Az SZDSZ fokozatos térszerzése nem abból adódik, hogy a Fidesz „erőszakosan leépítette a demokratikus intézményeket”, s ebben a folyamatban az SZDSZ nem kívánt részt venni, hanem abból, hogy a liberális közép nem eléggé kormányzásközpontú. Ez persze nem sajátosan magyar jelenség. Ahogyan mindannyian jól tudjuk, a liberális pártok Európa fejlettebb régióiban sem *nagy* pártok. Szerepük általában két irányban elismert: egyrészt a liberális érték-minimum elterjesztésében segédkeznek (mint például a második világháború utáni európai kereszténydemokrata pártok példáján láthatjuk), másrészt a *közvélemény* számára kínálnak föl lényeges vitatémákat (gondoljunk csak az emberi jogok, a kisebbségi jogok, a romakérdés stb. tematizációjára). Nem mondhadjuk ugyanakkor azt, hogy például az angol Liberális Demokrata Párt vagy a német Szabad Demokrata Párt mint párt versenyképes nagypárti mondanivalóval rendelkezne. Az előbbi egy '70-es évekbeli rövid intermezzót leszámítva ellenzékben politizál; az utóbbi általában kormányon van ugyan (most éppen nincs), de a nagy Kereszténydemokrata Unió kis koalíciós partnereként.

Ezzel szemben a bal- és a jobboldalon viszonylag egyértelmű a helyzet: a nagy európai „ugrásokat” (lásd a világháború utáni Németországot vagy Angliát) a kereszténydemokrácia, a konzervativizmus vagy a szociáldemokrácia nevében föllépő pártok menedzselték. Ezen pártok vállalták azt, hogy megtanulják a professzionális (kormányzáscentrikus, kormányzásra törő) politizálást, annak minden negatív vonásával, például a politika óhatatlan popularizálásával együtt. Ugyancsak ezek a pártok voltak azok, amelyeknek soraiban felnövekedett egy új, *policy-szemléletű* és -tudású politikai nemzedék, amely érti és értéknek tekinti a közpolitikát, és nem becsüli le a szakpolitikai jártasságot.

Úgy látom, a '90-es évek második felének Magyarországon azért sincs *hárompólusú* politikai szerkezet, mert a Fidesz vezette jobboldal által felkínált, meghonosítani kívánt kormányzáscentrikus pártmodell elsősorban az

MSZP számára jelent kihívást, az SZDSZ számára nem. A mögöttünk álló választások erre ékes bizonyítékkal szolgáltak, hiszen az MSZP 1991 nyarán még a választások megnyerésére alkalmatlan pártnak látszott, és innen fordított bő háromnegyed év alatt. Mégpedig döntően azért, mert minden alárendelt a kormányra kerülés szempontjának, átvette, megtanulta és alkalmazta a Fidesz kemény, kiélezett, de nagyon tudatos politizálásának elemeit, de legalább ennyire azok ellenszerét is. A 2002. évi kampány *modell* is volt: az MSZP tökéletesen felkészült ellenfeléből, és még túl is szárnyalta őt. A jobboldal modellt jelentett, mégpedig azért, mert 1994 és 1998 között a Fidesz a parlamenti pártok közül „előreszaladt”. S korántsem azt akarom ezzel mondani, hogy ez a modell helyes vagy üdvöztető. De a politika elemzői tudják, hogy valaha, a *tömegpártok* korában, a szocialista baloldali pártok szerveződési módja jelentette a modellt, például a keresztény vagy a konzervatív pártok számára is. Olvassuk csak el Prohászka püspök 1918-as *Kultúra és terrorját*; annak egyik fejezetében (Lelki kultúra és tömegmozgalom) összeszorított foggal, de azt mondja, követnünk kell a baloldali mintát, szervezettséget, ha hatékonyak akarunk lenni. S itt – hangsúlyozom – a legkevésbé sem a szociáldemokrata értékekkel való azonosulásról, hanem a versenyben maradásról van szó. A keresztény-jobboldali gondolat csak úgy maradhatott partiban, ha tanul ellenfelétől, és tömegszerveződésre képes pártstruktúrát hoz létre. Az úgy mindmáig tanulságos: soha nincs olyan helyzet, hogy a három nagy értékrendszer pártpolitikai képviselője azonos szinten állna. Hol az egyik, hol a másik szakad el a többitől.

Az 1990-es rendszerváltás sem egyforma helyzetben találta az egyes eszmerendszereket, oldalakat és pártokat. A jobboldalnak például az 1994-es vereség kellett ahhoz, hogy – a rendszerváltás ösztönös gyűjtőpárti nekilendülése után – a hatékonyságot állítsa működésének középpontjába. A Fidesz pártfordulatát csak felerészben értik azok, akik *ideológiai* váltásként (a liberalizmustól való eltávolodásként) kommentálják. A dolgok másik fele a hatalomcentrikusság „eredeti felhalmozása” a jobboldalon. S mint minden esetben, amikor új pártmodell jelenik meg a színen, szelektálódik a mezőny. A már említett tömegpárti periódusban, a század első felében, befellegzett a klubszerűen, tagság, helyi szervezetek nélkül működő pártoknak. Ma alighanem nehéz helyzetbe kerülnek azok a pártok, amelyek negligálják a kormányzáscentrikus hatékonyságot (illetve az ezt megalapozó személyiségcentrikuságot). Bizonyos értelemben hátrányba kerülhetnek a program- vagy szűrkeállománypártok is. Ezeknek ugyanis az válhat hátrányává, ami egyébként előnyük: túlságosan okos emberek gyülekezőhelyei.

De ezzel távolról sem temetni kívánom ezeket a pártokat. Beszéltem már a két háború közötti korszakról, amikor egy kettős struktúra fejlődött ki, egy a kormány és a parlament körül, egy pedig – ettől lényegében elkülönülve – a társadalomban. Amikor a bal és a jobb mai viszonyáról beszélünk, nem hagy-

hatjuk figyelmen kívül ezt a létező tradíciót: ha a jobboldal van uralmon (társadalomtörténeti és kulturális reflexekből is), a baloldal elsősorban *társadalmi* befolyásának maximalizálására törekszik. Persze nem csupán tradíciók újraélesztéséről van szó. Mondhatjuk azt is, hogy *primeren posztmodern* jelenségről: a politika formálása egyre erősebben *formális* és *informális* tényezők bonyolult egymásra hatásának eredménye. Manuel Castells *hálózati* társadalomról beszél, mások azt hangsúlyozzák, hogy a formális szervek (kormányok, parlament) szuverenitása csökken, és új, alig feltérképezhető szereplők jelennek meg a politikai arénában. Ez bizony már a globalizálódó világrend következménye: a kormánysszerveknek egyrészt nemzetek *fölötti*, másrészt a formális struktúrák *alatti* szervezetekkel kell egyezkednie. S itt korántsem (külpolitikailag) a második világháború utáni világ megszokott szereplőiről beszélünk, az ENSZ-ről vagy a Biztonsági Tanácsról, a WHO-ról és így tovább, hanem új globális közösségekről, diaszpórákról, multinacionális befektetők-ről. És (belpolitikailag) nem csupán a hagyományos nyomáscsoportokról (például szakszervezetek), hanem a civil társadalom új formációiról, például a pártok mögötti informális pénzügyi, kulturális, mediális vagy policy-hálózatokról, meg újfajta lobbycsoportokról.

Ha ebbe az összefüggésrendszerbe helyezzük a bal-jobb problematikáját, akkor azt mondhatjuk: a liberális közép szerepe *nem feltétlenül ugyanaz*, mint a konzervatív jobboldalé vagy a szocialista baloldalé. Egyértelmű ugyanis, hogy miközben a liberális SZDSZ igen szerény mértékben van jelen a *párt-politikai* dimenzióban, a *közügyi befolyásolásában* igen jelentősek a tartalékai. Ebből a felismerésből persze két irányban lehet elindulni: egy valóban kormányzásorientált hatékonyság-maximalizálás és egy „lelkiismereti” szerep irányában. Az előbbire most, kormányra kerülve lehetőséget kapott a párt, azaz a mostani ciklusban nem okos emberek gyülekezeteként, hanem stratégiaalkotásra képes professzionális politikusok pártjaként kellene újra-definiálni magát. Kérdés, hogy a kormányalakítás és az új miniszterelnök beiktatása, illetve múltja körüli viharok hogyan hatnak majd erre a szükséges professzionalizálódásra, s nem tolják-e el a pártot az utóbbi szcenárió, a liberális gondolat normatív képviselője felé. Ez az utóbbi szerep sem védhetetlen, és nem jelent leértékelődést, éppen azért, mert a politikában együttesen van jelen két követelmény: a *demokratikus* politika professzionális menedzselése és a *liberális* demokrácia értéképítő szerepének univerzális normája. Amíg ideológiai rendszerek állottak szemben egymással, a demokrácia értékei egynek és oszthatatlannak látszottak, egyaránt jellemezték úgy a bal-, mind a jobboldalt, átitatva mindkettőt a liberális alapértékekkel. Napjaink új kihívása azonban mint jócskán több mint a demokrácia alapértékeinek megteremtése és elfogadtatása. Ez az új kihívás a demokrácia és a liberalizmus értékkonfliktusa, amely nem egyforma helyzetben találja a bal- és jobboldalt, hogy a középéről ne is beszéljünk.

Nagyon úgy tűnik, a kihívás másképpen érinti az egyes oldalak képviselőit. A bal- és a jobboldal Magyarországon elég határozott lépéseket tesz, hogy megfeleljen egy professzionális demokratikus kormányzás követelményeinek. Kevésbé érzékenyek a liberális értékek integrálására, ám annál jobban törődnek – mint már utaltam rá – választási és kampánygépezetük átfogó kiépítésével. Céljuk kormányra kerülni, s ennek rendelik alá valamennyi politikai lépésüket (persze e két oldal sem azonos cipőben jár, a jobboldal ez ügyben előbbre tart, mint a bal). A liberális közép (SZDSZ) ellenben vajmi kevésbé kormányzásorientált, szerepét inkább a liberális európai normák meggyökereztetésében látja. Akármennyire is törekszik az SZDSZ elitje, hogy immár sokadik elnökével tartósan a parlamenti küszöb fölé tartsa magát, mégsem túlzás annak a hipotézisnek a megfogalmazása, hogy a kísérlet strukturálisan van korlátozva. Nevezetesen azzal, hogy e párt esetében nem egy *kormányzásnak*, hanem *értékképviselésnek* elkötelezett pártról van szó, amelyik értékeket, nem pedig szavazatokat és hatalmat akar maximalizálni, azaz saját maga a legerősebb gátja saját növekedésének. Azzal együtt is meg kell mindezt fogalmaznunk, hogy az SZDSZ a 2002. évi országgyűlési választásokon nem pusztán a parlamenti küszöböt lépte át, de eléggé meghatározó kormányzati szerepbe is került, nyomban szembenézve az értékelvűség és a pragmatikus döntés konfliktusával – mindjárt kormányzati szerepe kezdetén (Medgyessy Péter múltbéli szerepével kapcsolatban). Kis Jánosnak, a párt legismertebb teoretikusának véleményével szemben (aki a moralitás oldaláról közelítette meg a kérdést) végül is a parlamenti frakció döntötte el a kérdést: az SZDSZ maradt a koalícióban. Ami azonban témánk szempontjából a lényeg: nagyon erősen megmutatkozott az SZDSZ „hagyományos” arca, ami talán a párt legerősebb rendszerváltás utáni hagyománya: a politika erkölcsi cselekvések terepe, s az SZDSZ szerepe a közvélemény erkölcsi állapotának formálása.

Mégsem azt a következtetést kell levonnunk, hogy itt valami különlegességről lenne szó. Inkább a kormányzásban körvonalazódó kétpólusúság egészül ki – az SZDSZ értékelvűségén keresztül – egy harmadik pólussal. Mindez arra figyelmezteti az elemzőt, hogy a pártversenyben számolnunk kell ezzel az új jelenséggel: lehet, hogy a mérvadó parlamenti pártok száma apadni fog, miközben a közvélemény tényleges befolyásolását nem ugyanazok az erők fogják elvégezni, mint amelyek a mandátumokat birtokolják. Könnyen elképzelhető tehát egy olyan munkamegosztás, amelyben a kormányzás a bal- és a jobboldal váltógazdálkodásán és az általuk kinevelt kormányképes politikusok versenyén alapul, miközben ezen irányzatok képviselőivel olykor szemben állva, a liberális demokrácia társadalmi, állampolgári és elvi normáit más csoportok szabják majd meg.

Lehet persze, hogy teljesen másként lesz. Mégis azt tartom valószínűnek, hogy bal és jobb örökérvényű küzdelme újabb színeket ölt majd magára akkor,

ha a felekben tudatosodik: ha a bal és a jobb fölösztja egymás között a párt-politikai arénát, a liberális középnek csak a tágan vett közélet marad, ha persze a liberálisok nem akarnak onnan is kihátrálni. Ez bizony merőben új helyzet: lecsökken a mérvadó pártpolitikai, és növekszik a mérvadó társadalmi szerveződések száma. Bal-jobb és közép konfliktusai a jövőben e két színtéren párhuzamosan jelentkeznek majd.

**KAMPÁNYLOGIKÁK,
VÁLASZTÁSOK
ÉS A DEMOKRÁCIA ÁLLAPOTA**

AZ 1998. ÉVI VÁLASZTÁSOK ÉRTELMEZÉSE

Az 1998. évi, harmadik demokratikus parlamenti választás sokak számára meglepő eredményt hozott: a Fidesz (szövetségeivel) győzött, és kormányt alakíthatott. Az eredmény különösen azok után volt meglepő, hogy az 1998 eleji közvélemény-kutatások (bár már jelezték a Fidesz népszerűségének növekedését), nem prognosztizálták a párt választási győzelmét. Talán csak márciusra és áprilisra fordult meg a trend, amikor a Századvég-Tárki-vizsgálat már fej-fej melletti versenyt valószínűsített a két párt között.¹

Ha azonban nem az 1998. januári állapotokat nézzük, azt mondhatjuk, hogy a Fidesz győzelme voltaképpen *beleilleszkedik* a magyar demokrácia elmúlt közel tízéves trendjébe. Ennek a trendnek az a lényege, hogy valamennyi eddigi választáson az addig ellenzékben lévő erők győztek, és az addig kormányzók kerültek ellenzékbe. 1990-től kezdődően Magyarországon a váltógazdálkodás *rövid ciklusai* érvényesültek, azaz egyetlen kormányzó koalíciónak sem adatott meg eddig négy évnél hosszabb kormányzati periódus. Ennek a jelenségnek a vizsgálata külön dolgozat témája lehetne, már csak azért is, mert az elmúlt évtizedek nyugat-európai fejleményei inkább a váltógazdálkodás *hosszabb ciklusait* mutatják.² A német kereszténydemokraták vagy az angol konzervatívok is négy parlamenti cikluson keresztül kormányoztak, ami egyáltalán nem számít ritkaságnak.

Ebben a tanulmányban mégsem elemezhetem a rövid váltógazdálkodási ciklusok politikai, társadalmi és strukturális okait. Sokkal inkább arra teszek kísérletet, hogy a Fidesz győzelmének lehetséges okait keressem. Az okok persze nagyon szerteágazóak, és jelen vannak közöttük – mint majd igyekszem bemutatni – az előző kormánykoalíció hibái is. Mégis úgy gondolom, hogy *öt meghatározó körülmény* leírása mentén kielégítő választ adhatunk arra a kérdésünkre: miért nyert a Fidesz vezette jobbközép tömörülés, illetve miért veszített a szocialista-liberális oldal. Az öt ok a következő: 1. a kormánypártok belső megosztottsága és kormányzati hibái; 2. a Fidesz szövetségkeresési törekvéseinek átgondoltsága és sikere; 3. a társadalom bizonyos rétegeinek kulturális identitáskeresése, illetve eme szándék „letapogatása” a Fidesz részéről; 4. a politikailag apatikus, bizonytalan társadalmi csoportok megszólítása a kampányban és a választás idején; 5. a Fidesz általánosan véve is sikeres önépítkezése, szervezeti és kommunikációs megújulása, profesz-ionális arculatformálása.

Az MSZP-SZDSZ-kormány belső megosztottságának hatása a választásokra

Bár a szocialista-liberális kormány kezdettől kényszerkoalíciónak³ volt tekinthető (Körösényi, 1995), 1996 második feléig a kormányzás azért volt viszonylag – de csak viszonylag – zökkenőmentes, mert addig az ellenzék képtelen volt arra, hogy *hatékony alternatívát* állítson a kormányzattal szemben. 1996 őszétől azonban alapvetően megváltozott a helyzet, amit több okkal magyarázhatunk.

1. Az MSZP-SZDSZ-kormány az egyik legfontosabb feladatát elvégezte. Az 1995. márciusi Bokros-csomaggal alapvetően belenyúlt a gazdaság szerkezetébe, és elvégezte a gazdaság stabilizálását. Az akkori ellenzék (közte a Fidesz) természetesen kezdettől fogva erőteljesen bírálta a csomagot, tény azonban, hogy – bár az Alkotmánybíróság több ponton alkotmányellenesnek minősítette a csomagot – nem igazán tudott profitálni belőle.

Ugyanakkor viszont a koalíciót sem erősítette meg a csomag sikere. Azt kell mondanunk, hogy a Horn-kormány legnagyobb gyengesége tükröződik e jelenségben: *sem az elmaradt, sem a meghozott döntések nem teremtettek egységet a kormányon belül.* A Bokros-csomaggal tulajdonképpen megszűnt a „kényszerkoalíció” alapja, hiszen a felek kezdettől fogva hangoztatták, hogy értékeik, elveik nagyon távol vannak egymástól, ellenben a pragmatikus cselekvés szintjén találnak egymásban közös pontokat. 1996 őszétől már a pragmatikus cselekvés szintjén sem maradtak ilyen közös pontok. Ez az az időszak, amikor az SZDSZ elkezdte fontolgatni a koalícióból való kilépést.

2. A Tocsik-botrány kirobbanása alapvetően rávilágított a közös elvek hiányára épülő kormányzás tarthatatlanságára. Hiába védekeztek ugyanis a kormánypártok az ellenzék „nemtelen” támadásaival szemben, hiába fogatosítottak bizonyos személycseréket (gondoljunk csak Suchmann Tamás menesztésére), a kormány ettől kezdődően már a nyilvánosság előtt is *belülről meghasonlott* testület képét mutatta. Az volt az új elem a korábbiakhoz képest, hogy míg 1996 ősze előtt a belső vitákat (bár nem kis erőfeszítéssel) sikerült lokalizálni, addig 1996 ősze után a koalíció belső egyet nem értése a nyilvánosság számára mindennapos tapasztalattá vált. Még ez sem lett volna baj, ha a koalíciónak lett volna stratégiája a belső ellentétek kezelésére és kommunikálására. Csakhogy a koalíciónak ilyen stratégiája nem volt. Igazából egyáltalán nem tudta megmagyarázni, hogy miért gondolnak a koalíciót alkotó pártok szinte minden kérdésben mást és mást. Márpedig a magyar választópolgárok – sok kutató leírta már – szeretik az egységes képet mutató pártokat és koalíciókat. Az MSZP-SZDSZ-koalíció nem ilyen volt.

3. Meg kell említenünk a koalíciós kormány politikájának *tartalmi* problémáit, amelyek szorosan összefüggtek a belső megosztottsággal. Egyik

nagyon lényeges vetülete volt a kormány kudarainak a korrupció és a feketegazdaság elleni küzdelem. A Központi Bünyöldözési Hivatal terve 1996 tavaszán merült fel, és azonnal késhegyre menő koalíciós vita tárgya lett. Az SZDSZ-es belügyminiszter nem vette jó néven, hogy a miniszterelnök lényegében ki akarta venni a Belügyminisztérium kezéből a legsúlyosabb korrupciós ügyek utáni nyomozást, és egy új nyomozóhatóságot kívánt létrehozni. A nyomozóhivatal létrehozását végül elejtették (a koalíció számos válságának egyikét élte át ekkor). A korrupcióellenes fellépés elmaradása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az ellenzék megerősödött, hiszen – emlékezzünk – 1998 elejétől az egyik legnagyobb támadást ezen a területen indította az ellenzék a koalíció ellen. Ma már nem tudhatjuk, mi lett volna, ha sikerül Horn Gyula terve, és feláll a Központi Bünyöldözési Hivatal. Nagy valószínűséggel kihúzta volna az ellenzéki támadások egyik méregfogát, de a koalíciós viszonyt bizonyára ez sem javította volna meg.

Ugyancsak tartalmi hibának kell tekinteni – noha ebben megvolt az egyetértés a két koalíciós párt között – a kormányzás *egyoldalúan makrogazdasági irányítást*. A koalíció ugyan végig arra hivatkozott, hogy az egyetlen lehetséges stratégiát folytatta, amikor meghozta a megszorító intézkedéseket, mégis – a makrogazdasági retorika folyamatos hangoztatásával – maga teremtette meg a lehetőséget egy másfajta (nevezzük mikrogazdasági retorika előtérbe kerülésének). (Csigó, 1997) Ez az utóbbi retorika pedig kifejezetten *társadalomvédőként* tüntette föl magát. A koalíció nem tudott mit kezdeni azzal a helyzettel, hogy a társadalom széles rétegei (gazdaság)politikáját társadalomellenesnek tekintik. Hiába próbálták a kormány képviselői amellett érvelni, hogy a Bokros-csomag révén nyílik igazán mód a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésére, a társadalom széles rétegei ezt éppen ellenkezőleg percipálták.

4. Végül pedig a koalíció hibákat követett el a közvetlen kampány időszakában. Az MSZP abból a téves helyzetértékelésből indult ki, hogy a társadalomnak *hálásnak kell lennie* az előző négy évért, a stabilizációért és a nyugati integráció felé tett lépésekért. Nem számolt azonban azzal, hogy a hála nem politikai kategória, sőt a választók a legkomolyabb makropolitikai eredmények idején is képesek büntetni, ha mikroszinten romlónak látják a helyzetüket. (Csizmadia, 1998c)

Ebből a logikából következett az MSZP egész kampánystratégiája, amelynek középpontjában a „nincs más alternatíva” szlogenje állott. Az ellenzék nagyon pontosan kihasználta a rosszul megválasztott MSZP-stratégiából származó adódó lehetőségeket, és azzal kampányolt, hogy „van más alternatíva”.

Ami az SZDSZ-t illeti, lényegében nem folytatott választási kampányt, lemondva ezzel arról a tőkérről, amellyel mindig is azonosították a pártot. Hipotézisem szerint a kampányhiány utólagos *korrekciója* volt annak a dön-

tésnek, hogy az SZDSZ nem lép ki a koalícióból. Bár a párt vezetői ezt érthető okokból nem mondták ki, az elemzőnek mégis az a benyomása, hogy az SZDSZ *nem akarta folytatni a koalíciót*.

A Fidesz szövetségkeresési stratégiája

Az MSZP és az SZDSZ hibái, illetve a kormány megosztottsága önmagában még távolról sem garantálta, hogy a koalíció megbukik és az ellenzék alakíthat kormányt. Az ehhez szükséges talán legfontosabb tényező az ellenzéki egység megteremtésének szándéka, majd valóra válása volt.

Az ellenzéki egység gondolata már az 1994-es parlamenti választások után fölmerült, nem kis részben abból fakadóan, hogy a Fidesz saját magát egyértelműen a jobbközép oldalra helyezte át. Az MDF katasztrofális visszaesésével, a KDNP és a Kiszegedapárt stagnálásával, a Fidesz joggal gondolhatta, hogy ő lehet a jobbközép pólus kovásza.

Az, hogy 1994 decemberében, az önkormányzati választások idején a Fidesz a többi ellenzéki párttal szövetségben indult, már ebből a felismerésből táplálkozott. A *polgári szövetség létrehozásának* gondolata azonban nem pusztán elvi elhatározás volt; nem is lehetett az, hiszen a Fidesz, az MDF és a KDNP az előző ciklusban még ellentétes oldalon álltak. Sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy a magyar választójogi törvény gondos tanulmányozása volt az elsősorú kiváltó ok. A Fidesz vezető politikusai azt ismerték föl, hogy amennyiben nem kívánnak közeledni az MSZP–SZDSZ-koalícióhoz (márpedig nem kívántak), akkor csak úgy van esélyük ellenük, ha *egyestítik az ellenzéki szavazatokat*. Közismert, hogy ez közös listaállítást jelent. Nagy valószínűséggel nem következett volna be az ismételt kormányváltás, ha 1998 tavaszán, majd pedig a két forduló között nem állítanak közös ellenzéki listákat, majd pedig a kiszegeda jelöltek nem lépnek vissza a Fidesz jelöltjei javára.

A Fidesz tehát azért is nyerhette meg a választásokat, mert 1994-től kezdődően számolt azzal a lehetőséggel, hogy szüksége lesz a többi ellenzéki pártra, ugyanis a körülbelül egyharmadnyi konzervatív, jobboldali liberális, kiszegeda és bizonytalan szavazót csak egy jobboldali szövetség keretében lehet egyesíteni. „Csak” a saját vezető szerepét kellett elfogadtatnia egy majdani polgári szövetségben.

Ebben a vonatkozásban a Fidesz felemás sikert ért el. A polgári szövetség ugyan nem jött létre (az ezt leginkább ellenző KDNP lényegében marginalizálódott, és ugyanerre a sorsra jutott az MDF-ből kiváló MDNP is), de saját vezető szerepét maximálisan érvényesíteni tudta. Megítélésem szerint nem azért, mert a Fidesz „ifjú törökjeiben” volt a legerősebb a hatalmi

ambíció. Hanem két másik okból. Az egyik szellemi-intellektuális. A jobbközép oldalon a Fideszen kívül nem volt más olyan erő, amely az integrálás, az ideológia- és stratégiaalkotás feladatát elvégezhette volna. Másodszor, a kihívás valójában *strukturális* volt: egy versenyképes politikai pólust kellett képezni. Erre – mint azt az előző ciklus példája mutatja – a hagyományos konzervativizmus képviselői nem voltak képesek. A Fidesz hasonló szerepet töltött be, mint a ’70-es évek angol neokonzervatívjai: új életre kellett keltenie a versenyképtelen jobbközép oldalt. (Felföldi, 1998; Csiszmadia, 1998b)

A Fidesznek egyrészt meg kellett fogalmaznia az általam *jobboldali* liberálisnak tekinthető új ideológiát; másrészt új együttműködési fórumokat kellett teremtenie. Ami az előbbi illeti, a párt megalakulásától kezdődően eltérő liberalizmus-felfogást képviselt, mint a Szabad Demokraták Szövetsége. Ugyanakkor a közvélemény gyakorlatilag a ’90-es évek első éveiben nem tett különbséget a két liberális párt között. 1994 után a Fidesz végérvényesen deklarálta ezeket a különbségeket: mindenekelőtt a nemzetre, a vallásra, az egyházra és a családra vonatkozóan. (Külön fejezetben térek ki a kormányzásra mint az új Fidesz-stratégia lényegére.) 1994–1998 között a Fidesz nagyon sokat tett a jobboldali liberális elvek és ideológia kimunkálására és közvélemény elé tárására.

Hasonlóképpen sok minden történt a szervezeti-mozgalmi integrációban. Mint ahogy az 1994-es MSZP–SZDSZ-kormányt is *megelőzte* a Demokratikus Charta (Bozóki, 1997), ugyanígy a mai, Fidesz vezette kormánykoalíciót is megelőzte különféle integratív mozgalmak és szatellit-szervezetek létrehozása. A Polgári Demokraták Társasága, a Professzorok Batthyány Köre, a Polgári Együttműködés Fórum és más hasonló szerveződések tartoznak ebbe a körbe. Valamennyinek az volt a funkciója, hogy egyfelől bizonyítsa a korábban ellentétes oldalon állók egymásra találását, másfelől jelezze a nyilvánosság felé a jobbközép oldalon gyülekező szellemi kapacitást. Ennek a tágan értelmezett integrálódási folyamatnak a választásokon lett meg az eredménye.

A kulturális identitáskeresés mint a beágyazottság pótléka

A Fidesz választási sikeréhez nagymértékben hozzájárult nagy társadalmi rétegek egzisztenciális és kulturális elbizonytalanodása, csalódottsága. Ahhoz, hogy ennek a körülménynek a jelentőségét megértsük, utalni kell arra, hogy a Fidesz *társadalmi beágyazottsága* a rendszerváltás kezdetétől csekély. Már az első parlamenti ciklusban is „antipártnak” nevezték ellenfelei, olyan pártnak, amely abból meríti népszerűségét, hogy lefölözi a pártokkal és a politikával elégedetlen választók szavazatait. Másfelől ugyan-

csak gyakran illetve olyan kritika a Fideszt, hogy szervezeti kiépítettsége is gyenge, lényegében a legkevesebb helyi szervezettel és országos infrastruktúrával rendelkezik.

A Fidesz tudatosan átgondolt stratégiájának része volt, hogy mind a két említett körülménnyel számolva határozta meg új céljait 1994-től kezdődően. Először is belátta, hogy a társadalmi beágyazottság tekintetében nem tud versenyre kelni az MSZP-vel, azaz értelmetlen kitűznie – legalábbis rövid távon – beágyazottsága alapvető növelését. Másodsor azt is felmérték, hogy hagyományos értelemben a Fidesz nem fog nagy párttá válni, azaz nem lesz ezernél is több helyi szervezete, több tízezres tagsága és szervezeti infrastruktúrája. Azaz az építkezést nem azon a szinten akarták lebonyolítani, amelyen garantálnak látszott a vereség: nem akartak mélyen beágyazódni a magyar társadalomba, és nem akartak tömegpárttá válni.

A felismerésekből az következett, hogy a Fidesznek *mindezekről függetlenül* kell vonzó és támogatható párttá válnia. Mivel pontosan fölmérték, hogy az MSZP oldaláról nem számíthatnak többszavazókra, orientációjuk a hagyományos jobboldali pártok, valamint az SZDSZ potenciális bizonytalanokdói felé fordult.

Mind a hagyományos jobboldalon, mind pedig az SZDSZ táborában találtak elbizonytalanodott és csalódott szavazókat. Olyanokat, akik nem pusztán az elmúlt ciklusban bizonytalanodtak el, hanem *elvesztették a rendszerváltás előtti kulturális identitásukat*. Ez nagyobb részt a jobboldal szavazóira volt jellemző, míg az SZDSZ-es szavazók inkább a kormányzás időszakában váltak csalódottak.

A Fidesz ebben a vonatkozásban tudta igazán kamatoztatni a korábban említett mikrogazdasági-mikrotársadalmi retorikát. A Bokros-csomagot ugyanis úgy interpretálta, mint amelyik éppen az emberek egyéni életét, ha tetszik: kulturális identitását sérti, az embereket „gazdasági cselekvőkké” alacsonyítva le ezáltal. Ezzel szemben fogalmazta meg a Fidesz a maga új, „identitásteremtő programját”. Ennek lényege az volt, hogy rehabilitálni kell a nemzet és az erkölcs államszocializmus évtizedei alatt elfeledett, viszszaeszkorított értékeit. Már 1996-tól megkezdődött annak a retorikának a kialakítása, amely úgy mutatta a Fideszt, illetve új politikáját, mint amelyik *újrafogalmazza az elfeledett polgári értékeket*. Az 1996-os vitáit, a *polgári Magyarországért* már a „polgár” szlogenben sűrítette össze mindazt, ami a jobb-közép oldalt a baloldaltól elválasztja. A polgár kifejezés és a polgári Magyarország megteremtése lett az a hívószó, amellyel integrálni kívánták a kulturálisan csalódottak és elbizonytalanodottak széles rétegeit.

Azaz a Fidesz voltaképpen előnyére fordította mindazt, ami korábban a hátránya volt. Korábban ugyanis a társadalmi beágyazottság hiánya a szavazatnövelés komoly korlátjaként aposztrofálódott. 1994 után a párt stratégiái olyan kiutat kerestek, amely maximálisan figyelembe veszi a Fidesz sajátos-

ságait, ideológiai újraorientálódását, szervezet- és tagságihiányos helyzetét. A polgári Magyarország programja tehát azért fogalmazódott meg (s azért lett a polgár kifejezés szándékoltan olyan homályos), mert a párt *egyetlen biztos társadalmi réteget sem tudhatott maga mögött*. Mivel beágyazottsági alapon nem köthetett meg szavazókat, szüksége volt olyan szavazatszerzési stratégiára, amely eséllyel kecsegtetett a választások megnyerésére.

A Fidesz-stratégia sikere ebben a vonatkozásban azon múlt, hogy sikerül-e elfogadtatnia a megcélzott legszélesebb közönséggel, miszerint a Fidesz az a párt, amely képes „a megalázottak és megszorítottak” megszólítására és képviselésére. Ahhoz, hogy a Fidesz hiteles legyen a hagyományos jobboldali, valamint a leszakadó baloldali liberális szavazók megnyerésére, szükség volt a fentebb már kifejtett mozgalmi-szervezeti integrációra a hagyományos jobboldal pártjaival. A szervezeti integrálódás mintegy *eszköze* volt a társadalom identitásválsággal küszködő részének megszólítására. A Fidesz elképzeléseinek hitelesítéséhez át kellett mennie a régi konzervatívok jóváhagyásán.

Fölmerül persze a kérdés: E folyamat során a Fidesz mennyiben adta föl korábbi liberális elveit? A hazai elemzők jelentős része ezt az ideologikus átalakulást egyértelműen a konzervativizmus felé tett lépésként és a liberalizmus földadásaként értelmezi. Ritkán fogalmazódik meg azonban az a kérdés, hogy a Fidesz „fordulata” mennyiben következik a fent említett beágyazottság hiányából. Megítélesem szerint azért nem helyes a Fidesz változásáról pusztán ideologikus dimenzióban beszélnünk, mert ezzel elfedjük azt a másik dimenziót, amit *strukturálisnak* nevezhetünk. Vagyis arról van szó, hogy a Fidesz „fordulata” a beágyazottságihiány kompenzációjának tekinthető. Még pontosabban arra való válasznak, hogy a Fidesz pártépítése *nem követi* azt a mintát, amelyet például a Magyar Szocialista Párt képvisel. Ha pedig mély társadalmi beágyazottság híján is arra törekszik, hogy kormányra kerüljön, akkor ezt az ellentmondást valahogy fel kell oldania, hacsak nem akar maga is – hasonlóan az SZDSZ-hez – *kis liberális párttá válni*.

Megvannak persze ennek a stratégiának a súlyos kockázata (a gyűjtőpártok mindig magukban foglalnak egymáshoz csak nagyon lazán kapcsolódó elemeket), de – a párt szempontjából – az előnyei is. Hiszen a Fidesz pusztán a középosztály képviselőinek szavazataival nem nyert volna. A csalódottak, identitásvesztők, a „vesztesek” szavazatai nélkül a párt nem alakíthatott volna kormányt.

A bizonytalan szavazók meghódítása

Akár mennyire is jól szerepelt a Fidesz a kulturális identitásukat elvesztő középrétegek vagy a más pártokból kiábrándultak magához kötésében már a választásokat megelőzően is, neki is szembe kellett néznie azzal a kérdéssel, hogy mit tud kezdeni a *mindenkori bizonytalanok nagy tömegével*. Közismert, hogy a bizonytalanok száma 1994 és 1998 között 30-40 százalék körül mozgott, azaz a választók igen tekintélyes rétegéről volt szó. Ez az a réteg, amelyet a megszokott jelszavakkal, programokkal egyáltalán nem lehet megközelíteni. Olyannyira így van ez, hogy a közvélemény-kutatások egyenesen úgy fogalmaztak, hogy a bizonytalanok fogják eldönteni a választások kimenetelét.⁴ Kétségtelen, hogy a Fidesz győzelmében közrejátszott, hogy ezt a réteget más pártokhoz képest nagyobb hatásokkal szólította meg.

Óvatosan megfogalmazhatjuk azt a hipotézist: a kampányban alkalmazott tematikák és retorika nem kis részben éppen a bizonytalan szavazókban rejlő tartaléknak szólt. Az, hogy az 1998-as választási kampány döntően a „van más alternatíva”, a korrupció, a bűnözés és a robbantások körül zajlott, nem kis részben azzal magyarázható, hogy mozgósítható szavazói tömeg már csak ezen a területen volt. Hiszen azok a szavazók, akik beágyazottsági, érdek- vagy értékalapon hozták meg döntésüket, a kampány időszakára lényegében már világosan elrendeződtek egyik vagy a másik párt szavazói táborában. A bizonytalan tömegek meghódításáért folyt a harc a kampányban, de lényegében már a kampányt megelőző hónapokban-hetekben is.

Ebben a vonatkozásban az MSZP azt a taktikát választotta, hogy a bizonytalan szavazókat nem akarta túlterhelni. Úgy vélte, a „kampány nélküli kampány” az elért eredményekre való hivatkozás, az „ugyanúgy, csak kicsit jobban” szlogen elegendő mozgósító erőt rejt magában a bizonytalan szavazók számára is. Ez az elgondolás nem is volt megalapozatlan. Hiszen jól tudjuk, hogy például az 1994-es választási kampányban a túl erős és agresszív antikommunista kampány bumeráangként ütött vissza az akkori kormánypártokra, mindenekelőtt az MDF-re. Az MSZP tehát – feltételezésem szerint – arra számított, hogy egy visszafogott, csöndes kampány arra ösztönzi majd az ellenzéket, hogy agresszívan, nagyotmondóan lépjen föl, és ez (abból a társadalomlélektani okból, hogy az emberek nem szeretik a durvaságokat) az ő számára lesz kedvező.

Azt állítom tehát, hogy az MSZP *önmagában* nem számított rosszul. Csak-hogy a Fidesz kampánya ezúttal egyáltalán nem követte az 1994-es mintát, hiányzott belőle az antikommunizmusnak még az írmaja is, sőt Orbán Viktor ahol csak tehette (például az emlékezetes közgazdasági egyetemi vitában) önmagát és pártját mint jó tanulót állította be, *aki és amely voltaképpen azt kívánja megvalósítani, amit az előző kormány csak eltervezett*. Azaz a Fidesz – ahe-

lyett, hogy kemény kampányt folytatott volna – visszafogottan és egy fiatalabb nemzedék önbizalmával vett részt a kampányban.

Ma már tudjuk (Kóczyán-Ószabó-Vajda, 1999), hogy ez a kampánystratégia miként formálódott ki a Fidesz agytrösztjeiben. Hatása mindenekelőtt az volt, hogy semmiféle elidegenítő hatása nem volt. Márpedig a kampány finisében ez döntő tényezőnek számított. A bizonytalan szavazók megnyerése szempontjából annak a pártnak volt nagyobb esélye, amely jobban el tudta magáról hitetni, hogy a *jövő* pártja.

De azt, hogy egy párt a jövő pártja, a választók csak akkor hiszik el, ha az adott párt tekintélyesnek, befolyásosnak mutatkozik. Az 1994 előtti Fidesz népszerűsége fénypontján sem volt tekintélyes. Népszerűsége a már említett pártellenes légkörrel függött össze. 1998 tavaszán a Fidesz tekintélyét, ha tetszik: kormányképességét az alapozta meg, hogy az általa kívánatosnak tartott témákat, napirendeket *be tudta vezetni* a közgondolkodásba. Ez a folyamat 1996 őszén, a Tocsik-ügy parlamenti kirobbantásával kezdődött, majd folytatódott a földügyről szóló népszavazással, a korrupcióval, a bűnözéssel vagy Bös-Nagymarossal. 1998 tavaszán nagy vitatémái mind kötődtek a Fideszhez. A párt a választások előtti hónapokban el tudta hitetni magáról, hogy nem csupán tehetséges és fiatal politikai elitje van, de ez az elit *verseny- és kormányképes* is.

Ennek a folyamatnak kétségkívül legjelentősebb eseménye az Orbán-Horn-vita megrendezése és nyilvános televíziós közvetítése volt. Egy tekintéllyel nem bíró párt nem tudta volna elérni, hogy a miniszterelnök *négyszemközt vitára álljon ki* ellene. Tudjuk, hogy a kampány időszakában a politikai viták az elmúlt nyolc év koreográfiája szerint zajlottak: minden párt képviselője részt vett azokon, függetlenül erőpozíciójától, befolyásától. A kampány legnagyobb, sorsdöntő fordulata az volt, amikor – némi kormányzati ellenállás után – a Fidesz elérte, hogy az Orbán-Horn-vita létrejöjjön. Ez a vita mozgósította (mégpedig többségében a Fidesz oldalán) a bizonytalan szavazók egy részét, akik a televízió által is közvetített összecsapásban szembesültek ténylegesen a két miniszterelnök-jelölt *személyiségének* különbségével és a választást befolyásoló hatásával.

Arculatformálás és szervezeti építkezés

A Fidesz választási győzelmének ötödik okaként az új, professzionális pártépítési elvek megjelenését említhetjük meg. A nemzetközi szakirodalom alapján e tekintetben külön is kiemelném az agytrösztök (think-tank szervezetek) szerepét. Nagy-Britanniában mind Margaret Thatcher 1979-es (majd azt követő), mind pedig Tony Blair 1997-es választási győzelmének egyik

meghatározó összetevője az agytröszt-szervezetek nagyfokú innovativitása, informális befolyásuk növekedése és új politikai normák megfogalmazása volt. (Stone, 1996) Az agytröszt-szervezetek Nyugat-Európában az utóbbi két évtized fontos döntéshozatali ágensei, ami nem azt jelenti, hogy átvennék a formális pártstruktúrák szerepét, de azt igen, hogy a közéleti-politikai viták és napirendek formálásában kitüntetett szerephez jutnak. Az angol példában a hetvenes évek neokonzervatív think-tank szervezetei három tekintetben is új helyzetet teremtettek: először is a toryk a segítségükkel szorították vissza a szakszervezeteket; másodszor az agytrösztök dolgozták ki számukra a monetáris alapokon nyugvó piaci kapitalizmus doktrínáját; végül harmadszor, még a toryk 1979-es kormányra kerülése előtt az agytrösztök munkája nyomán megkísérelték az addig a baloldal által artikulált közjó fogalmának újradefiniálását. (Felföldi, 1998; Csizmadia 1998b; Cockett, 1994)

Magyarországon 1994 után a Fidesz tekintette leginkább fontosnak szakértői háttérjének intézményes kiépítését. Az akkori kormánypártok szintén megkísérelték, hogy valamiféle laza tanácsadói hálózatot hozzanak létre (emlékezzünk csak Horn Gyula néhány napot megért tanácsadói testületére), de a koalíción belüli (korábban elemzett) permanens feszültségek miatt ezek a törekvések elvetéltek. A Demokratikus Charta pedig kormányzati körülmények között – érthető okokból – *folytathatatlannak* volt. Az MSZP-SZDSZ-kormány vereségét – ebből a szempontból – az is okozta, hogy míg ellenzéki körülmények között a Charta által folyamatos szellemi-intellektuális és médiatámogatással rendelkeztek, addig kormányon nem tudták megteremteni a további folyamatos *háttértámogatás infrastrukturális feltételeit*. A szocialista-liberális kormány túlságosan bízott programja és politikája helyességében, és kevés figyelmet fordított arra, hogy a *sikeres kormányzás szervezeti feltételeit* megteremtse.

A Fidesz ellenben pontosan arra vállalkozott, hogy ellenzéki periódusa alatt olyan intézményi-szervezeti háttérrel teremtsen magának, amely a kormányzás periódusára is *konvertálható*. Amíg a Demokratikus Charta mozgalmisága használhatatlan volt az 1994–1998 közötti kormány számára, úgy az 1998-ban hatalomra került Fidesz olyan szellemi háttérbázist teremtett magának, amely zökkenők nélkül átvehető volt 1998 után is.

A fent említett integratív szervezeti formákon kívül a párt saját szakértői apparátust is felépített. Ez volt az az agytröszt-hálózat, amely a korábban kifejtett ideológiai-elvi, valamint gyakorlati újraorientálódás lépéseit megtervezte. Nem utolsósorban azt mondhatjuk, hogy a Fidesz-holdudvarba tartozó háttérszervezetek dolgozták ki a jelenlegi *kormányprogramot*, amely számos elemet átvesz az MSZP által korábban megvalósított elképzelések közül. Ilyen például a *Miniszterelnöki Hivatal létrehozása*, illetve valódi stratégiai tervezőközponttá fejlesztése. Ezt az elképzelést már a Horn-kormány szakértői is szorgalmazták,⁵ de – nem kis részben az SZDSZ ellenállá-

sán – mindez meghiúsult. A jelenlegi Miniszterelnöki Hivatal (és vezetője) működése persze sok mindenért bírálható, de azt a kritikát mégsem tartom jogosultnak, hogy ami ma történik, az ne fogalmazódott volna már meg a választások előtt, illetve a kormányprogramban.⁶

Végül is a Fidesz azért is nyerhette meg a választásokat, mert ellenzéki periódusát nem csupán ideológiai értelemben használta fel a kormányra kerülés előkészítésére, hanem szervezeti értelemben is. Létrehozott egy olyan mobilizálható szakértői apparátust, amely az államigazgatási-miniszteriális munkát *karrierpályának* tekinti.

Joggal merül föl a kérdés, hogy milyen politikaszemlélet, politikafelfogás áll az agytrösztökre, szakértőkre való erőteljesebb támaszkodás háttérében. A Fidesz ebben a vonatkozásban talán elsőként ismerte fel a hazai pártok közül a *közpolitika* (public policy) fontosságát. Miközben az előző ciklus kormánypártjainak politika-felfogásában még mindig a *politics* vagy a *polity* játssza a meghatározó szerepet, a Fidesz nem pusztán a pártstruktúra háromszorosítását redukálta lényegében kettőre, de az elmúlt négy év során olyan mértékű tekintélyt halmozott föl, amelynek révén normává tette Magyarországon a policy-alapú politikaformálást. (Ágh, 1994; Smith, 1991) Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy a magyar belpolitikában jelenleg tapasztalható konfliktusok csak részben magyarázhatók *ideológiai alapon*, például a liberalizmus és a konzervativizmus ellentétében. Legalább ilyen lényeges konfliktusforrásnak tekinthető a közpolitika-centrikus politizálás középpontba állítása. Ez utóbbival kapcsolatban az ellenzék jószereivel semmilyen kritikát nem fogalmaz meg: az ellenzéki kritika iránya inkább a konzervatív társadalomkép antiliberális jellege ellen irányul. (Magyar, 1999; Zakaria, 1998)

A szervezeti újraépítésből következik a Fidesz kommunikációérzékenysége. Nyilvánvaló, hogy a párt már a választások előtt is nagy súlyt fektetett az általa képviselt új szándékok hatékony kommunikációjára, ebben is tanulván elődjétől. A Horn-kormány ugyanis – saját értékelése szerint is – nagyon gyenge teljesítményt nyújtott eredendően jó céljai lakossági elfogadtatásában. Ebben a kudarcban azonban nem pusztán az az érdekes, hogy a Horn-kormány *rosszul* kommunikálta a jó célokat. Hanem az, hogy az előző kormány voltaképpen nem ismerte föl a kommunikáció stratégiai szerepét, azt gondolta, hogy a kormányzás és a politika kimerül a programok megvalósításában. A Fidesz ezt a vélekedést kezdettől opponálta, amikor a kommunikatív állam szlogenjét a programmegvalósítással egyenrangú célnak tekintette. (Csizmadia, 1998d; Lacroix-Tremblay, 1997)

Építkezésével a Fidesz elérte azt, amit mai kritikusai a szemére vetnek: *összehangoltan* képes kormányozni. Megítélem szerint az 1998-as választásoknak az a tanulsága, hogy a többi magyar parlamenti pártnak is célszerű lesz a jövőben nagyobb gondot fordítani a kormányképesség feltételeinek *előzetes* fölhalmozására, a rögtönzések minimalizálására.

Következtetések

Ebben a dolgozatban megkíséreltem számba venni az 1998-as választások sokak számára váratlan kimenetelének okait. Az elemzésben arra a következtetésre jutottam, hogy a Fidesz választási győzelmét egyaránt megalapozták az MSZP–SZDSZ-kormány hibái és belső torzskodása, és a Fidesz szövetségi politikája és önálló arculatépítése. Mindezek alapján azt a következtetést kívánom megfogalmazni, hogy a harmadik szabad választás *mégsem volt ugyanolyan*, mint az előző kettő. Ha érvényesült is a bevezetőben említett rövid váltógazdálkodási ciklus, mégsem ugyanolyan tartalommal, mint korábban. Az 1994–1998-as időszak ellenzéke ugyanis nem csupán a jószerecsére várt, hanem *tudatosan törekedett* arra, hogy megalapozza szerecsését. Minden lehetséges forrásból (így kormányzati elődjétől és a nemzetközi példákból is) tanult. Egyetértek azokkal az elemzőkkel, akik a magyar rendszerváltás politikusainak tanulóképességét *jónak* tartják. A Fidesz kormányra kerülése azt jelzi, hogy a tanulóképesség megtérül. Ugyanakkor a Fidesz-kormány időszakában lehetőség nyílik a jelenlegi ellenzék tanulóképességének növelésére is. Lehet, sőt bizonyos, hogy nem ugyanúgy fogják csinálni, mint ahogyan a Fidesz, de egészen biztos, hogy nem kerülhetik el ideológiájuk, szervezeti rendszerük, szellemi-intellektuális háttérük újragondolását. Talán nem túlzok, ha azt mondom: ez az egész magyar demokrácia és pártverseny hasznára válhat.

Jegyzetek

- 1 Fej fej mellett az MSZP és a Fidesz. A Századvég Politikai Elemzések Központja elemzése. *Magyar Hírlap*, 1998. április 29.
- 2 A rövid és a hosszú politikai váltógazdálkodási ciklusok értelmezéséhez – döntően német aspektusból – lásd The Kohl Chancellorship. *German Politics*, 1998. április.
- 3 A kényszerkoalíció kifejezést ismereteim szerint Bauer Tamás használta először egy interjújában.
- 4 A végeredmény a bizonytalan választókon múlik. A Századvég Politikai Elemzések Központjának elemzése. *Magyar Hírlap*, 1998. április 30.
- 5 Sárközy Tamás jogászprofesszor például részletes csomagtervet dolgozott ki az MSZP-kormány számára. Ebben szerepelt a Miniszterelnöki Hivatal megerősítésének koncepciója is. (Sárközy, 1995:281–306)
- 6 Vö.: Az ezredforduló küszöbén. A polgári jövő kormányának programja. (Tervezet) *Magyar Hírlap*, 1998. június 30.

VÁLASZTÁSOK FELÉ

(Töredék 2001-ből)

Bevezetés

2001. május 5-e, egy szép szombati nap a magyar politikai közéletben, még a szokásosnál is zajosabb és mozgalmasabb volt. A Fidesz kongresszusán Orbán Viktor miniszterelnök az ellenzéket programtalannak és jövőképnélkülinek minősítette, továbbá – érdekes szó ez a politikában, nem is tudom használta-e valaki korábban – atavisztikusnak. Az MSZP-ben hivatalossá vált a „kétminiszterelnökjelölt-rendszer”, hiszen Németh Miklós visszalépésével Kovács László és Medgyessy Péter maradt csak a ringben. Ellenben a kisgazdáknál ugyancsak ezen a napon alakult ki a „kétpártrendszer”, azaz egy torgyáni és egy Torgyán nélküli kisgazdapárt. Azt mondhatjuk, hogy – durván egy évvel a választások előtt – valóban megindult Magyarországon a választási kampány.

Ez utóbbi megállapítás persze nem valami nagy felfedezés, hiszen a politikában hovatovább nem is nagyon különíthetők el egymástól az ún. nyugalmi (kampány nélküli) és az ún. kampányoló időszakok. Meglehet, ez így van, de a közönség szereti és várja ezt az utolsó évet. Valami másnak akarja látni azt, ami talán nem is annyira más. A politikatudomány művelőinek talán már világos, hogy az utolsó egy év valójában nem választható el élesen a megelőző háromtól, de az emberek (meg persze a sajtó) valami különleges cirkusznak kívánják látni és láttatni. Olyannak, amikor mindenki megbolondul, kivetkőzik magából, és beáll cirkuszi mutatványosnak.

Hát rendben.

Legyünk mi is útitársak ebben a száguldó cirkuszban. Fogadjuk el, hogy – mondjuk – 2001. május 5-e reggelén beállott valamiféle „másállapot”, s ettől a naptól a pártok kivont szablyával sorakoztak fel a placcon. Eredjünk ennek az izgalmas évnek a nyomába, úgy, hogy valójában – elébe vágunk. Elébe, mert nem 2002 májusában kezdjük ezt a könyvet, hanem ama – talán önkényesen kiválasztott, ám mindenképpen sokatmondó – 2001. május 5-i

napon.* Ebből is következik, hogy amikor belekezdünk az elkövetkező egy év történetébe (elméletébe, lélektanába, konfliktusainak és fő tematikáinak taglalásába), halvány fogalmunk sincs róla, mi lesz egy év múlva. És az igazság az, hogy e könyv szempontjából talán az egy év végkimenetele nem is nagyon érdekes. Érdekel persze, hogy ki nyeri a választásokat és miért, ki marad ki a parlamentből és veszi csak épphogy az akadályt, meg más efféle kérdések. De a leginkább most mégis valami más érdekel. Az, hogy *hogyan lehet könyvvé sűríteni* valamit, amit politikának hívunk. Hogyan lehet történetté tenni? Hogyan lehet folyamatosan – vagy folyamatában – beszélni róla? Hogyan lehet a szereplőket azonosítani, időnként elhagyni őket, időnként visszatérni hozzájuk? Hogyan lehet önmagukban beszélni róluk – amikor töprengenek, belső dilemmáikkal küzdenek –, és hogyan, amikor egymással konfrontálódnak? És – hogy kissé posztmodernül szóljak – hogyan lehet *elmesélni a politikát*; vagy másképpen: *történeteket mesélni a politikáról*.

Természetesen ne valamiféle klubdelután- vagy piknikhangulatra készüljön az olvasó. Az „elmesélés” kifejezés nem azt takarja, hogy e könyv szerzője vaskos bennfentességeket tár az olvasó elé. Sőt, be kell vallanom, valójában elég rossz történetmesélő vagyok. A „mese” itt tulajdonképpen csak abból a szempontból értelmes kifejezés, ha arra gondolunk, hogy lát-szólag ténynek tetsző politikai történéseket hányféleképp lehet interpretálni. Hányféleképpen lehet elmondani mondjuk a Fidesz országlásának történetét, a pártok közötti igen súlyos ellentétek hátterét vagy a politika és a korrupció egyre mélyebbnek tűnő kapcsolatát – hogy csak néhány kézenfekvő témát említek. És itt távolról sem arra gondolok, hogy van egy ún. kormánypárti és egy ún. ellenzéki mese a jó Fideszről, meg a rossz Fideszről. Ez így túl szimpla és érdektelen lenne. Sokkal inkább arra, hogy a politikáról való beszédünket, de még ezt megelőzően gondolkodásunkat *nézőpontunk* határozza meg. De mindezek előtt: kérdéseink.

Nem tagadom, nekem rengeteg kérdésem van. Nagyon is tisztában vagyok vele, hogy – különösen kampányidőszakban – a nyilvánosság a politológus *válaszaira* kíváncsi. Miért lépett ki valaki valahonnan, miért lépett be valahová, miért olvadnak össze, válnak szét, mi van a MIÉP-pel, hát miféle párt ez a Fidesz, az SZDSZ megkapaszkodik-e és így tovább a végtelenségig. Tudván tudom, hogy a nyilvános szférában nem lesz időm olyan csekélységekkel bábelődni, mint kételyek és kérdések.

Írok hát egy könyvet – ahogy mondani szokták – a lelkiismeretem megnyugtására.

* A könyv végül nem készült el. Erős szándékaim ellenére sem jutottam tovább az itt publikált részeknél. A közlést leginkább az indokolja, hogy a szöveg talán tartalmaz olyan szempontokat és megközelítéseket, amelyeket csak ilyesféle szubjektív naplóformában lehetett kifejezni. A dolgozat – mint ahogy jelzem is – nem tudományos értekezés. De néha a politológus is „átmehet” magánemberbe.

Úgy tervezem, hogy nem tudományos értekezés lesz e könyv, miközben nem is szubjektív napló. De nem szisztematikus fejezetekbe rendezve beszél a közélet ilyen-olyan jelenségeiről. Nem lesz benne tudományos jegyzetapparátus és más tudományosnak tetsző ékességek. Nem lesz itt legyőzve semmiféle hétfejű szörny, és tán a megérdemelt jutalom is kicsúszik az ácsingózó kezekből.

Hősömet egyszerűen politikának fogom nevezni. Nem vagyok biztos benne, hogy pontosan ismerem őt. Halvány gőzöm nincs, hogy merre fogok tartani (ahogy a regényíróknál is szokás – a mű írás közben alakul), csak azt tudom, hogy *történetté akarom kerekíteni*, olvashatóvá, elgondolhatóvá, mesélhetővé. Ezt a kissé darabos fickót (mert hát nem lenge nőről van szó, ugye) igyekszem annyi helyzetben szemügyre venni, amennyiben csak lehetséges. Elvégre egyetlen hőssel se nagyon azonosulhat a nagyérdemű, ha létezése nem életszerű, nem emberi, ha semmi esendőség nincs benne. Persze akkor sem, ha mindig csetlik-botlik, és soha nem kőkemény profi.

Politikám szereplői pontosan ilyenek: pártok, politikusok, személyiségek. Megpróbálom hát megismerni őket olyannak, amire más formában nincs mód. Megpróbálok rájuk csodálkozni és elmesélni őket. Hol egy pártot önmagában, hol egy konfliktushelyzetet, hol egy eseményt, egy döntést vagy valami mást.

Ezért aztán a történet – bár egészzé akarom kerekíteni – mégsem lesz hagyományos értelemben kerek. Mert a hősök is sok alakban lépnek elénk: elvégre a politika nagyon is változtatja a színeit, témáit és szereplőit. Hol erről fogok beszélni, hol arról, de mindig ugyanabból a nézőpontból: hogyan gondolkodhat a politikáról valaki, aki foglalkozása szerint politológus, de – ezer ok miatt – szűknek érzi a politikáról való gondolkodás mindennapos kereteit. És hogyan gondolkodhat a politikáról valaki, aki ezúttal nem tudományosan pedáns monográfiát, hanem – hasonlóan a regényekhez – egy *folyamat* akar leírni. E folyamtnak különféle aspektusai lesznek. Az egyes fejezetekben a politika ezen különböző vetületeit fogjuk szemügyre venni; első megközelítésben, ahogyan bármelyik honfitársunk találkozhat velük, majd pedig némileg mélyebben. Ez a „mélység” számomra zavaróan hiányzik saját mindennapos munkámból, politikai elemzői és kommentátori tevékenységemből is, amelynek során természetesen jutok el a politika – mondjuk így – *elsődleges* szintjeihez, és alig a mélyrehatóbb elemzésekhez. Az olvasó majd látni fogja, hogy az egyes fejezetek mindig hasonló szerkezetre épülnek. Az első dolgozatok az adott témakör számomra érdekesnek tűnő *jelenségeiről* szólnak majd, amely jelenségek valamennyiünket foglalkoztatnak. Mindjárt az első fejezetben a pártok kerülnek előtérbe, de – s ez talán újdonság lesz majd – az elemzés nem zárul le ott, hogy rögzítem: a pártok 2001 májusában ilyenek, meg ilyenek, hanem kísérlet teszek valamiféle magyarázatot is találni arra, miért olyanok, amilyenek. S ez – remé-

nyeim szerint – így lesz a többi fejezetben is. A nehezebb ellenállás felé fogok menni, nem elégszem meg a könnyű magyarázatokkal, s pontosan azért nem, mert magam is kíváncsi vagyok, hol húzhatók meg egy *politológiai* elemzés határai, s ezek az elemzések meddig követhetők a nem professzionalista olvasó számára is. Voltaképp eljátszom a gondolattal, hogy a politológusban maradt egy csöppnyi értelmiségi, aki megkísérli összerendezni a – talán – összerendezhetetlent, aki hozzá akar szólni az egész politikai spektrum kérdéseihöz, aki nem pusztán pártokban gondolkodik.

Csak reménykedni tudok abban, hogy a politikával igencsak mostohán bábó korunkban (lásd a szokásos szlogent: „az embereknek elégük van a politikából”) az olvasók egy része éppúgy magára ismer, mint a regények lapjain.

2001. május 5-én

A pártok egy évvel a választások előtt

A demokratikus antipolitika mint a Fidesz modellje

Hogyan kezdődjek egy könyv, ha hősünk nem egy emberi lény, hanem egy elvont fogalom: maga a politika. Hogyan kezdődjek, hogy azok se tegyék le nyomban, akik nem hivatásszerűen foglalkoznak a politikával vagy annak tanulmányozásával?

A magyar miniszterelnök megkönnyíti a helyzetem, hiszen azt nyilatkozta a Fidesz szegedi kongresszusán (május 5-én), hogy amit az ő kormánya csinál vagy csinálni szeretne, az voltaképp *nem is politika*. A politika ugyanis olyasféle csodabogaraknak való, mint a pártok, meg a politikusok, és hát az emberektől mi sem áll távolabb, mint hogy csodabogarak legyenek, mert hogy az emberek egyszerűen csak emberek akarnak lenni, családokat akarnak, nyugalomban, békességben élni és – ha lehet – nem háborgatni mindenféle politikai attakkoktól.

Nó ez elég hatásos kiindulás.

Az ország miniszterelnöke azt mondja: Ne higgyetek a politikus politikusoknak! Higgyetek a nem politikus politikusoknak! Ők a ti embereitek, ők látnak a ti vesétekbe, ők ismerik a ti gondjaitokat, bajaitokat, ők gondolkodnak a ti fejetekkel, és – főként – ők érznek úgy, ahogyan ti.

Ezek látszólag önmagukban megálló mondatok, a modern korban biztosan senki nem is firtatná a különös többletjelentésüket, ám – ha még nem mondtam volna – az a politikafolyam, amelybe csak az imént léptünk be, *posztmodern* jellegű. Itt semmi sincsen csak úgy önmagában, itt mindennek különleges jelentése van, mint ahogy egy szemöldökráncolásnak is a hagyományos regényekben. Az olvasó persze ne ijedjen meg, nem fogok itt elmélkedni a posztmodernről, de azért engedtessek meg egy rövid bekezdés (gondolják kérem azt, hogy a főhősön pásztáz a képzeletbeli kamera, jön az unalmas személyleírás).

Szóval van ugyebár a politika ún. modern értelmezése. Ez nagyjából azt jelenti, hogy a politikának ismertek a főszereplői, a fő mozgatórugói, vagy másképpen: minden valamirevaló politikai szereplő *meggyőződése, hite* az, hogy amit csinál, az ízig-vérig politika. Politika a nagy társadalmi rétegek, osztályok bekapcsolása – az általános választójog révén – a társadalmi élet nagy rendszereibe; politika az, ha nagy ideológiai kérdések mentén szerveződnek meg a különféle pártok; politika az, hogy a pártok nem önmagukat, hanem a civil társadalom különböző csoportjait képviselik és így tovább. Maga a fogalom – politika – persze mást és mást jelent mondjuk a század elején, a második világháború körül vagy éppen a hetvenes években, de alapvetően mindig ugyanazt a bizakodást, optimizmust és hitet fejezi ki. Van egy eleve adott, nemzedékről nemzedékre öröklődő tevékenység – a politika, a politikusi szerep –, mely fokozatosan és folyamatosan egyre cizelláltabbá és szakszerűbbé válik, egyre inkább eltávolodik a Max Weber-féle „a politika mint hivatás” felfogástól, s közeledik a „politika mint szakma” felfogáshoz.

A modern politikus ismérve, hogy nem kérdőjeleződik meg munkájának értelme és lényege. Pontosabban: fennlen hirdeti, hogy őt semmi nem választja el a tudóstól, a tanártól, az orvostól vagy a paptól. Valamennyien öntudatos művelői szakmájuknak: a tudós nem úgy kíván elmélkedni és tudományos kutatásokat végezni, hogy közben művésznek mondaná magát (habár vannak ilyen tudósok is); az orvos nem úgy akar gyógyítani, hogy emellett azt mondaná, hogy ő bizony a gyógyítás szakmai követelményeinél fontosabbnak tekinti a jó hangulat kialakítását betegével. És a politikus sem hirdeti magáról olyan nézeteket, miszerint ő nem politikál és nem politikus, merthogy a mindennapi emberek nem szeretik a politikát és a politikusokat.

A kisember persze – gondolom – soha nem szerette a politikát, elég, ha a történeszek régi korokról szóló beszámolóit hívjuk segítségül. Ám a politikusok a legutóbbi időkig nem vetemedtek volna olyan merészségre, hogy ezt az örök kisemberi politikaundort úgy lovagolják meg, hogy egyenesen saját tevékenységüket minősítik nem politikainak.

Ehhez a posztmodern politikafelfogás is kell, vagy inkább: maga a posztmodern kor. Amelyről persze alig tudunk valamit. Sokan csacsakaságnak, bódult elmék szellemi kitalációjának tekintik. Mások azt mondják: a

posztmodern nem más, mint gondolkodásra képtelen elmék önigazolása vagy gondolkodási restségük mentegetése. Megint mások szerint a posztmodern azzal követi el a legnagyobb vétéséget, hogy megtámadja a modern kor időtálló alappilléreit azáltal, hogy relativizálja a modernitás igazságait és értékeit. Ordító badarság – mondja a posztmoderneket lefitymáló emelkedett szellem –, miszerint annyi igazság, ahány ember, ahány nézőpont. Hát hogyan őrizzük így meg a modernitás alapértékeit, és egyáltalán hogyan lehet diskurzust folytatni bármiről, ha nem vagyunk meggyőződve saját kétségbevonhatatlan igazságainkról?

A Fidesz vezető teoretikusai és ideológusai már évekkel ezelőtt is *posztmodern néppártnak* definiálták a szervezetet. Az ellenfelek jókat kacarásztak ezen (merthogy nemcsak posztmodern és néppárt volt abban a definícióban, hanem környezetvédő és liberális is, szóval tulajdonképpen minden), de 2001. májusáig talán senki nem gondolkodott el a dolog igazi, mély és valódi értelmén.

Nekem úgy tetszik, mostantól nem lehet nem elgondolkodni rajta. S nemcsak azért, mert (amit fentebb idéztem) Orbán Viktor mondta, hanem azért is, mert jelentése van annak is, hogy *miért éppen május 5-én*, a Fidesz szegedi kongresszusán mondta.

A „miért éppen most” kérdésre két válasz adható. Az egyik: ne felejtjük el (2002 tavaszán ki fog már emlékezni erre), a beszéd kevéssel a miniszterelnök amerikai útja után hangzott el. Ezen az úton a kormányfő nem csupán kitüntetést kapott egy konzervatív amerikai alapítványtól, hanem bátorítást is, hogy kidomborítsa az amerikai és a magyar társadalmi és politikai élet hasonlóságait. Orbán nagy üdölköztetést kapott ezzel, mondhatni szimbolikusat. Utoljára talán a reformkor nagy magyar utazóinak adatott meg, hogy igazi Amerika-élményük legyen, és ezt az élményt ne pusztán családtagjaik és barátaik ismerjék meg, hanem országos ügyé tegyék. Persze Amerikából nagyon sok mindent lehet kihasítani és mintaként állítani egy kicsiny és mindig is Amerika-komplexusban leledző társadalom elé. Orbán most ebből az élmény-rendetegből az *életformát* emelte ki, ami már önmagában is választás, szelektálás. Nem az intézmények, a demokratikus jogállam működését, hanem a társadalom *politikától független* pragmatikus és praktikus létezését. Ezt hozta haza csomagjában, és tette még nyilvánvalóbbá, amit már vigadóbeli beszédeiben is tetten értek ellenfelei és barátai: az általa képviselt kormányzati filozófia a politikamentesség politikája. Persze, ha van ilyen. De ha létezik a politikától távol élő, kicsiny családja, rokonsága, baráti közege, városa közepén kuksoló állampolgár, aki nem érti, de nem is akarja érteni a politikát, miért ne létezhetne olyan kormány vagy olyan politika, amely szintén nem akar túlságosan politikai kérdésekkel foglalkozni? (Már legalábbis olyanokkal, amelyeket a pallérozott elméjű értelmiség és politikai elit politikáinak gondol.)

De mindezen túlmenően – lesz még módom elmélkedni erről a kérdésről bőven – van még egy oka annak, hogy éppen május 5-én hangzott el az ominózus mondat. Ez pedig az, hogy ezen a napon zajlott Cegléden a Független Kisgazdapárt országos nagygyűlése. A politikamentes politika látszólagos paradoxona ebben a kontextusban nyeri el valódi értelmét. Vagy még tágabban: a mindenkori politikai eseményekre való reagálásban. Mit jelent éppen az újabb és fölülmulthatatlan torgyáni bohózat napján (emlékezzünk, ez az a nap, amikor Torgyán nyílt szavazással megerősítette pártelnökségét) megtenni azt a nyilatkozatot, hogy a politika valójában nem is politika? Mindenekelőtt egy *értékelési lehetőség* felkínálását a lakosságnak. A választás két politikafelfogás között történhet. Az egyiket Torgyán József és pártja testesíti meg. A miniszterelnök sugalmazott interpretációja szerint a kisgazdapárt politikafelfogása egymással hadban álló akarnokok küzdelme a zsozsóért, hatalomért, önértékért. Három fogalmat – pénz, hatalom és önérték – kínál fel ez az értelmezés, és egy másik pártot ezekkel az általában negatív érzelmeket kiváltó fogalmakkal azonosít. De még ennél is tovább megy. Mert nem pusztán *e fogalmakról* mondja ki az elmarasztaló ítéletet (miközben persze egyetlen konkrét szóval se bírálja kvázi szövetségesét), hanem *magáról az e fogalmakkal rokonított politikáról*. Nem mond semmit Torgyánról, nem mondja azt, hogy ekkora bolonddal még soha nem találkozott – ez végtelenül szimpla és a posztmodern politikafelfogás lényegével ellenkező megközelítés lenne. Inkább egy másik eseményre (a torgyáni nagygyűlésre) rászervezi a sajátját úgy, hogy *kihasználja* az időbeli egybeesésben rejlő lehetőségeket. S ha a másik helyen botrányos dolgok történtek, akkor a Fidesz rendezvényén naná, hogy a politikának egy egészen másfajta felfogásával találkozhatnak a jelenlévők és – a miniszterelnök tévés nyilatkozata által – a szélesebb tömegek is. Teljesen nyilvánvalóan elhatárolhatja magát a politika *nemkívánatos értelmezésétől és gyakorlatától*, és egyúttal – ebből kiindulva – felépíthet egy másfajta politikafelfogást, amely – mivel az állampolgárok negatív képpel rendelkeznek a politikáról – nem is akarja a politikát.

Ezzel pedig az egész kérdéskört ki lehet vonni az értelmiség és a jelentős ellenzéki vetélytársak kínálta értelmezésből. Az MSZP meg az SZDSZ a politikától való elfordulást váltig a kormányzat – és mindenekelőtt a Fidesz – tevékenységével, ahogy Magyar Bálint írta egy cikkében: a „szervezett felvilág”-gal hozta összefüggésbe. Az ellenzék szerint úgy lehetne visszanyerni az emberek megcsappant bizalmát, ha megvizsgálnák a kormány korrupciós ügyeit, vizsgálóbizottságokat hoznának létre, és elszámoltatnák azokat, akiket bűnök terhelnek. De hát az ilyesféle tevékenység – sugallja a miniszterelnök – éppúgy (még ha intellektuálisan is) politikai tevékenység, mint a Torgyán-féle populista és damagóg politika. Márpedig a politikának egyetlen fajtája sem kívánatos, mert mindkettő ellenkezik az egyetlennel, az igazival: a demokratikus antipolitikával. Nem tudom, Konrád György mit

szólna ehhez (emlékezzünk csak *Antipolitika* című könyvére), mindenesetre tény, ennél eltervezettebb, kigondoltabb kampánybeköszöntőt még nem láttott ország-világ. Mert a szegedi kongresszuson nemcsak Torgyánnak, de az egész politikai mezőnynek, sőt magának a politikának mutattak fityiszit.

Szegény hősünk aznap este fázósan húzta össze magát. Estére megjött az eső, kopogtak a háztetők. A tolongó tömegek elvonultak a sportszarnokokból. A meteorológusok szerint némi lehülésre lehet számítani, és hidegfront is közeleg. A nyakam mindkettőbe belesajdul: a hidegfrontba, meg a politikamentes politikába.

Az MSZP mint az antipolitikai kínálat ellenszere

Futball, regény, politika eléggé hasonló törvényszerűségeket követ. A futballt mindannyian ismerjük (s nem csak Orbán Viktor heves futballszenvedője miatt): mindenki annyit játszik, amennyit az ellenfél megenged. A regény? A mellékszereplők szorosan függenek a főhős akcióitól, s persze fejlődésük alá is rendelődik neki. A politikában szintén minden mindennel összefügg. Ha van egy antipolitikai kínálat, azonnal megjelenik az ellenajánlat. Jelen esetben az MSZP belső köreiben forrt ki magát ez a proponáció, mely Medgyessy Péterben inkarnálódik.

Olvasom a *Népszabadságban* a vele készített interjút, ami arról szól, hogy Orbán Viktort egy másik Orbán Viktor nem győzheti le. „Az a célom, hogy alternatívát jelenítsék meg, a jelenlegi kormányfővel szemben egy másfajta politika esélyét, más stílust és eltérő politikai személyiséget mutassak meg a választóknak.”

Heuréka!

Medgyessy azt mondja, Magyarországon is amerikai típusú választási kampány lesz 2002-ben, és ez számára afféle evidencia. Mennyire nem így volt még 1998-ban! 1998 tavaszán még pártvezetők légioi kilincseltek a televízióban, választási műsorokban stopperolták a megszólalók beszédidejét, és dőlt az intellektualitás, meg az absztrakció. Olyan volt ez, mint mikor egy nagyregényben – cselekmény híján – esszéisztikus elmélkedés, bölcselem, világmegváltás tolul elő. Az olvasók türelmetlenebbje ilyenkor kezd lapozni. Persze az elvontságokra fogékonyan, gyönyörűséggel merülnek bele a gondolatok áradásába, de valószínűleg nem azért szeretjük a *Háború és békét* vagy a *Karamazov testvéreket*, mert lenyűgöz a filozófia. Sokkalta inkább a szereplők súlyáért, a konfliktusok valóságáért, az izzó parázsért. Négy éve választási kampány címen még csak pislogott a parázs, az emberek kampány címen mindenfajta faramuci figurákat kaptak, jót, rosszat, érdektelent és sármot, és mindenekfölött ketyegő órákat. Ha valaki mérte volna: bizonyára ezen időszakokban volt a legnagyobb országos csatornaváltás.

De azért valami megindult 1998-ban. A kampány finisében valami megváltozott. Beköszöntött az amerikai stíl előszele, amikor fideszek elérték, hogy a futballcsapatnyi pártvezetők patikamérleges álvitái helyett a *nagyok* (a vezető kormány- és a vezető ellenzéki párt) első emberének vitája kerüljön képernyőre. Soha azelőtt ilyen nem volt. Ezáltal nem is lehetett *egyetlen* esemény ilyen nagy hatással a választások kimenetelére. Horn Gyula akkori miniszterelnök és Orbán Viktor mint a Fidesz miniszterelnök-jelöltje lényegében egy közvetített tévévitában döntötték el a „hogyan is szavazzatok emberek” kérdését. Hiába történt addig minden a ciklus majdnem négy évében, hiába dicsérte (az akkori koalíció) és hiába szidta (az akkori ellenzék) például a Bokros-csomagot, hiába írtak össze program-pergameneket, folytattak le parlamenti és bizottsági vitákat. Az emberek igazán pőrén e két-személyes vitában szembesültek először azzal a kihívó ténnyel, hogy a politika *megváltozott*. És még valamivel. Nem pusztán csak úgy megváltozott, szenvedő szerkezetben. Hanem valakik *akarták, hogy megváltozzék*. Sőt, ezek a valakik (történetesen a Fidesz) *el is tudták érni*, hogy megváltozzék.

Az emberek, ha nem is föltétlenül értik a pártprogramok nyelvét, azt talán értik, ha valakinek valami erős szándéka van, és azt képes megvalósítani. Megint csak gondoljunk a nagyregények hőseire. Ezek általában célokat tűznek maguk elé, s persze leküzdi az előttük tornyosuló akadályokat. Voltaképpen nem is regényi, hanem mesei motívum ez, a János vitézből már kisiskolás korunkban megismerhettük. Amit ma már mindenki evidenciaként említ – a *kétpólusú pártrendszer* –, az voltaképpen egy ősi törekvés a leggyorsabb (te meg én) rivalizálásra.

Milyen érdekes, hogy éppen ma, 2001. május 10-én (amikor a médiában azt latolgatják, most akkor a Fidesz tényleg velejéig antidemokratikus párt-e amiért néhány nappal korábban nem engedte be kongresszusára a *Magyar Hírlapot*) mondott nekem egy fiatal politológus kollégám valami nagyon érdekeset. Mégpedig azt, hogy Magyarországon alig veszi valaki észre, hogy az elmúlt több mint tíz évben a politika jellege, természete alapvetően megváltozott. Egész más kérdések állnak ma már a politika centrumában, mint akár csak öt évvel ezelőtt is. Ennek vizsgálata az igazán érdekes kérdés – tette hozzá, és – bevallom – roppant mód földerdültem, mert régen így vélelmem is. Meglehet, a Fidesz nem szerencsés módon oldotta meg ezt a kérdést, az azonban tény, hogy azon elemzők és kommentátorok se túl eredetiek, akik a Fidesz történetét pusztán csak a korrupció, meg a szobatársak optikáján keresztül ítélik meg.

Medgyessy Péter láthatóan eredeti elemző. Ezért is lesz nagy valószínűséggel az MSZP befutó miniszterelnök-jelöltje. Mitől eredeti? Legelőször is attól, hogy elismeri: 1998 óta a politika *új keretek* között zajlik. Ez bizony nagy dolog a mai magyar közéletben, amely a mindenféle összezavarodások és katyvaszolások kibogozhatatlan tenyészete. Sőt, tovább is megy ennél az

általánosságnál, és elismeri azt is: négy év óta a Fidesz az a párt, amely a politika új kereteit kialakította, ez a párt szabja meg leginkább a politika kereteit és a közélet témáit. Azaz: a Fidesz méltó, mert politikai ellenfél. Aki elvitatja azt, hogy a politika folyamatosan változik, változhat aszerint, hogy melyik erőcsoport tudja azt leginkább új pályára állítani, az elvitatja az egész változás politikai jellegét, és belecsúszik abba a hibába, hogy kizárólag morális kategóriák szerint közelít a kérdéshez. S ha így tesz, akkor természetesen csak oda lyukadhat ki, hogy amit a Fidesz csinált és csinál, az egy nagy morális csődtömeg. Medgyessy azért figyelemre méltó jelenség, mert komolyan veszi a politikát. Komolyan veszi azt, hogy 1998 óta evidensek az amerikai jellegű politikai keretek és kulisszák, és nem kidobálni akarja őket, hanem felhasználni a saját céljaira.

Annyit azért hagyjunk meg, hogy az MSZP mindezt eddig is tudta. Tudta azt, hogy a Fidesz amerikanizáló szándéka (a sokpártrendszer lefaragására) kedvező neki. Csak éppen nem tudott a párt úrrá lenni azon a kényes problémán, hogy az MSZP 1990 óta egy időzített „mini-sokpártrendszer” egymagában is. Medgyessy eredetisége akkor mutatkozhat majd meg igazán, ha el tudja érni, hogy visszaszoruljanak a párton belüli pártok, érdekkörök és egymást is kiölő erőcsoportok. Akkor lehet majd az MSZP a Fidesz igazi riválisa.

Mert ha igaz is, amit Medgyessy mond, hogy ti. Orbánt egy Orbán-szerű kihívó – nagy valószínűséggel – nem verheti meg, az már kétséges, hogy egy, a Fidesz egységességéhez képest erősen tagolt MSZP sikeres rivális lehet-e. Egy szociológus kollégám nemrégiben éppen az angol Munkáspárt felemelkedésének komponenseit mutatta be egy napilapban. Arra jutott, hogy Tony Blair személyiségének felépítésével párhuzamosan a Munkáspártot *belülről kellett alkalmassá tenni az egyszemélyi vezető feltétel nélküli támogatására*. Miért? Egyrészt azért, mert az angol konzervatívok már korábban feladták a leckét (gondoljunk Margaret Thatcherre), másrészt azért, mert a Munkáspárt a nyolcvanas éveket végig ellenzékben kuksolta végig anélkül, hogy a párt bármilyen új ötlettel is előrukkolt volna, vagy azokat megvalósította volna.

Nem nehéz észrevenni, hogy amit 1998-ban még csak egy párt csinált (hogy ti. mediatizálta és perszonalizálta a kampányt), azt 2002-ben talán már kettő, esetleg több fogja. Mi ez, ha nem a politikáról vallott felfogás változása? Mi ez, ha nem alkalmazkodóképesség? Valóban annyira korlátoztak lennének a magyar politikusok, mint azt sokan gondolják? Ugyan már! A magyar politikusok dicséretes tanulóképességről tanúbizonyságot téve lassacskán eljutnak oda, hogy kezdenek új módon gondolkodni a politikáról. Egyesek – mint már láttuk – egyenesen odáig jutnak, hogy a politika voltaképpen a „nem politika”. Mások még hisznek abban, hogy a tartalmi kérdések fontosabbak a formaiaknál. Azt mondja Medgyessy: a Fidesz piárja jobb, mint

politikájának tartalma. „Nekünk arról kell beszélünk, hogy az MSZP politikáját jobb tartalommal töltsük meg, mint a Fidesz a sajátját.” S ha megvan a tartalom, azt még köntösbe is kell öltöztetni. Sőt a tempót is diktálni kell.

Micsoda? Tempót? Álljunk csak meg!

Lássuk be, hogy már megint egy olyan elemmel találkozunk, ami nem nagyon szerepelt öt-hat évvel ezelőtt a magyar politikában. A fociban persze igen, hiszen sok Ajax, meg Bayern München meccset adtak. Ezek arra kellettek, hogy az emberek lássák: a foci olyan játék, hogy vannak diktálók és követők. Ilyen egyszerű. Aki csak követni akarja az ellenfél által diktált tempót, nagy valószínűséggel sosem érti meg a játék lényegét. Talán kihúsz egy meccset nagy zakó nélkül, de egy egész bajnokságot bajosan.

1996 óta a kereskedelmi tévécsatornák itt egy új világgal szembesítették a nagyérdeműt. Már nemcsak a foci nyugati példáit láthattuk, de politikai és akciófilmes példákat is. Mindenütt záporoztak a saját tervek, forgatókönyvek szerint működő (és persze győző) hősök, irtózatos sebességre váltott a magyar társadalom *sikerszocializációja*. Az elmúlt öt év félelmetes sebességgel értékelte fel a sikerességet, a hatékonyságot, a győzni tudás értékeit és fogalmait. És még valamit. Azokat az embereket, csoportokat, akik a siker érdekében *cselekvőképese*k, saját életmintájukat képesek kiterjeszteni más csoportok felé is.

Nekem az az érzésem, hogy Medgyessy lesz a befutó, nem kis mértékben azért, mert ezt a sikermintát most ő sugározza a leghitelesebben az MSZP-n belül. Lesz majd alkalmam még tesztelni, hogy vajon milyen lesz Medgyessy már felkent miniszterelnök-jelöltként. Most még csak azt látom, hogy erősek a várakozások irányában. Bankársága is hasznára lehet, meg nyájas természete is. Milyen érdekes, hogy megyünk a nyájasok felé! Ragadozó-természetű pártelnökök után jönnek a szelídlelkűek, a megegyezésre készek, a finomnyelvűek. Hát nem ez is azt mutatja, hogy a politika nem valami állóvíz, amelybe mindig ugyanúgy hullanak bele a kövek? Mindenestre most gyorsan befejezem, mert rövidesen Medgyessy beszél a tévében, és módfelett kíváncsi vagyok, hogy a láthatóan megindított kampány milyen új hangsúlyokkal bővül...

Igen, ő lesz a miniszterelnök-jelölt, nem kétséges. Megmondom azt is, miért gondolom így. Nem azért, mert kitalált egy új fogalmat: *jóléti rendszerváltás*. Azt mondja: egy politikait meg egy gazdaságit végigcsinált ő is, az ország is, most jöjjön a jóléti. Ingoványos terület, ámbár nem népszerűtlen, hiszen ki ne akarna „tisztességes munkáért tisztességes bért”. De mégsem ez az igazi meglepetés, hanem az *ideológiai* üzenet! A szociáldemokráciának ötvöznie kell magában a modern konzervativizmus és liberalizmus értékeit. Hát ilyet nemigen szokott mondani egyetlen MSZP-s sem. Már az állítólag visszavonult Németh Miklós is nehezményezte, hogy az MSZP túlságosan keményen támadja a Fideszt, most pedig Medgyessy is valamiféle ideológiai konvergenciáról beszél.

Szintizta blairizmus.

A hetvenes évek óta ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Nem lehet úgy nézni egyes ideológiai tömbökre, hogy azok a riválistól minden tekintetben elváltnak, sőt szembenállnak azzal. Milyen érdekes... Közben mindenki azt mondja, hogy az európai kereszténydemokrata pártok (Adenauertől Kohlig) magukba szívták a liberális értékeket, a szociáldemokrata pártoknál (nem is beszélve a liberálisokról) nem nagyon firtatjuk, hogy miként integrálják a többit. Tony Blair nem átalította bevallani, hogy nagyon sok mindent éppenséggel az ideológiai ellenféltől tanult. Azaz mondjuk csak ki bátran: ma már nem pusztán az ideológiai polarizáció a lényeg, hanem az ideológiák valamiféle integrációja is. Medgyessy ezzel egy nagyon lényeges falat kíván áttörni. A jobboldal ugyanis visszatérően azzal vádolja a balt, hogy érzéketlen a nemzeti kérdésre vagy a vallásra. Az MSZP nyitottabbá tétele a nemzeti kérdések elemzésére nem más, mint a kesztyű fölvétele *szimbolikus* síkon is, amelyben a Fidesz igen erős.

Van tehát egy tartalmi, személyes és szimbolikus síkon folytatandó versenyre készülő szocialista bankár, aki miniszterelnök-jelölt, sőt: miniszterelnök kíván lenni. A sárkányt sem lehet lekasabolni, csak ha az ember bízik benne. Medgyessy – úgy tetszik – bízik magában. Lehet, hogy az ő magabiztossága többet hoz az MSZP konyhájára, mint az elmúlt három év. Érdekes hónapok elé nézünk! Van értelme politológusnak lenni, én mondom önöknek!

Az elmúlás túlélője... a Kisgazdapárt?

Bár tudhatnánk a végét. Mi lesz egy év múlva? Vajon Torgyán József talpon lesz-e még? Néhány hónapja arról értekeztem – nem sokkal voltunk akkor túl Zámbo Jimmy halálán –, hogy Torgyán politikai elmúlása törvényszerű. Ma sem gondolom másként, ámbár Torgyán kezdi bizonyítani: van prolongált elmúlás is, vagy inkább „*elmúlástúlélés*”. Ez valami külön bejáratú találmánya e zseniálisan korlátolt pártvezérnek, ez az ő egyéni extravaganciája, remekívé, véget nem érő kúrja. Másnak nem is kell veszélyhelyzet, már kidől a sorból, beleborul a politikai kádergödörbe. Torgyán ellenben az elmúlás közvetlen közelében táncol immáron több mint tíz éve, s hiába gondoltuk úgy többször is, hogy most aztán belebukik, soha nem bicsaklott meg. Ámbár lehet, hogy a legendás nyúlpaprikás (bocsánat: pacal) lesz a végzete. De hát hol van még 2002, amire ő – ő kishitűek alacsony szemhatára – minimum tíz százalékos ígért!

Igen ám, csak hogy nem Torgyán ám a hősünk, vigyázzunk!

Torgyán képében valami mást kell itt mostan fölárunk, nevezzük ezt talán se nem *antipolitikai*, se nem *tartalmas* politikának, ha már májusi seregszemlészó folyamunkat e fogalmak bővületében vezettük be. Nekünk most nem egy személy, hanem egy, az előbbiektől elütő politika tiktát kellene megfejtőnk vagy legalább megneveznünk. Bizony, legyünk szerények,

mert megnevezni sem lesz könnyű. Torgyánnak ugyanis önálló regényfolyama van a hazai nyilvánosságban, s még azok is írják ezt a folyamatot, akik egyébként tollat soha nem ragadnának. Ám egynehány esetvonással tovább színesíteni a torgyáni portrét igencsak írástudói feladat manapság, sőt, már a rendszerváltás előestéjétől kezdve.

Miért ez a Torgyánra fixált gerjedelem?

Antall állítólag már nagyon korán megmondta: van a parlamentben egy molett úr, és hülyeségeket beszél. Ez lenne az ok? A hülyeség persze nemcsak fáj, hanem csócsálni való táplálék, de azért magyarázatnak mintha so-ványka lenne. Hát nincs Torgyánon kívül más korlátozta ennek a politikai mezőnynek? Mintha bizony lennének szép számmal, de egy se jutott olyan magas polcra, hogy pennák sercegnének bornírtágai megörökítésére. Akkor hát lehetséges, hogy az ok például abban a mérhetetlen, mondhatni istenkísértő buzgalomban van, amellyel Torgyán meg akarta alkotni önmagát mint Magyarország legtehetségesebb politikusát? Igen, kérem, ne csodálkozzunk, ilyen is van. Torgyán nem pusztán egy politikusnak készült a sok közül, de a *legformátumosabb*nak. Egy ilyen ambíció kétségkívül gerjesztő hatással mindazokra, akik úgy általában langyosra hangoltak. Torgyánt látni, és hirtelen rágerjedni – mondhatnánk, és valóban valami ilyesmiről volt, van szó kezdettől fogva. De – fájdalom – még csak nem is ez az ok, amiért engem most az ő tényleg bizarr módon kitüremkedő személyisége érdekel. Inkább azért, mert a politikának egy újabb útját, variánsát példázza.

Azt mondtam: a Fidesz amolyan *posztmodern párt-féle*, amelyik hovatovább a képünkbe vágja: éppen a politika fölszámolásán ügyködik. Az MSZP afféle *modern* párt, amelyik tartalmat akar vinni a politikába, ám már kezdi kapizsgálni, hogy a tartalom önmagában azért nem elegendő. És a kisgazdák? Mintha *predmodern* képződmény lenne, özönvíz előtti szervezettel, célokkal, intellektuális felkészültséggel. Na de ennyi elvonatkoztatás után gyorsan konkretizálom is a dolgot, mielőtt még azt mondják, hogy itten valami me-renylet készül az olvasói ébrenlét ellen.

Elismerem, Torgyán volt itt végig a hab, de főként habbá válásának okai az érdekesek. Pártja ugyanis nem volt eléggé ízletes torta, nem egy Rigó Jancsi és végképp nem krémes. Torgyán azért *lett*, mert valami nagyon érdekes ízlésvilágú cukrász sütögette ki a kisgazdapártot, és ez a párt már kezdettől olyan mértékben letűnt korokat idézett, hogy csak egy megszállott konyhaművész tudott belőle valamennyire is ehető képződményt kreálni.

A mérhetetlenül idejétmúlt kisgazdapárt teremtette meg Torgyánt, nem pedig Torgyán amazt. Ezt fontos megemlíteni. Az egyszemélyes cirkuszi mutatvány éppen a párt hiányának ellensúlyozására született, tehát csak közvetkezmény a sokat ismételtetett „egyszemélyes párt” formula. Naná, hogy egyszemélyes lett, amikor „egyszemély” nélkül életképtelen lett volna. De hát abból főztek, amijük volt.

És ez az egyszemélyes párttörténet voltaképp pontosan azért tört ketté éppen a napokban, mert a régi vágású pártoknak van egy-két vezérük, aztán kész. Az újabb pártok már nem pusztán „vezércentrikus” pártok – bár azért nem mindegy, hogy egy Orbán vagy Blair formátumú vezető áll-e az élükön. Ám ami miatt a kisgazdák igazából nem tudtak megkapaszkodni, az éppen az, hogy a vezér személyén kívül más erőforrásuk nem volt. Ahol pedig csak ez a személyes erőforrás fungál, ott könnyen rángatózik a politika a *lojalitás és a lojalitás fölmondása* között.

Ebbe a politikai regényfolyamba legszívesebben idemácsolnék egy Torgyán-írást, legalábbis egy olyat, amely az ő neve alatt jelent meg egy politikai évkönyvben. Ebben a pártvezér megindokolja miért, milyen feltételek mellett fogadták el a Fidesszel kötött koalíciót, milyen érvek alapján mentek be a kormányba 1998-ban. Kötelező olvasmánnyá tenném, az bizonyos. Nem egy „elvarázsolt lélek” megismerése okán, hanem azért, mert számot ad egy olyan pártról, amelynek szinte egyetlen erőforrása vezetője lojalitása. Ez a lojalitás – azt hiszem – Torgyán legkövetkezetesebben betartott ígérete. Még most is tartja magát ahhoz, hogy ő minimum négy évre szövetkezett a Fidesszel. Még most is, amikor lényegében már nincsen pártja, csak ő maradt meg elnöknek, vagy annak sem. Lenne ő, naná, hogyne lenne továbbra is lojális a posztmodern emblematikus figurája, Orbán iránt, de lassacskán *nem tud* az lenni. Ha jól belegondolunk, irtózatosan furcsa dologról van szó. Egy politikus gyakorolni kívánná az egyik legrokonszenvesebb politikusi erényt (be akarja tartani 1998-ban tett ígéretét, miszerint végig lojális marad a koalíció és programja iránt), de lojalitása egyszerűen *elértéktelenedik*. Nincs szükség rá. Nem Torgyánra nincs szükség, hanem a lojalításra, a fölkínálkozására, a balekségére. Merthogy balek volt ő a javából, akármennyire is profi hordószónoknak és populista népzvezérnek tetszik.

Azért nincs rá szükség, mert – ahogy mondani szokták – van másik. 1998-ban a Fidesz nem tudott volna többséget elérni, ha nincs Torgyán segítő jobbjá. Ma Torgyán jobbjának nincs politikai piaci értéke, nincs semmiféle zsarolási potenciálja. Most látni igazán, hogy az elmúlt három évben a Fidesz micsoda rohamléptekkel haladt előre posztmodern ösvényén. Moderneket és predmoderneket egyszerűen bedarált. Persze bedarálás és bedarálás között azért óriási különbségek vannak. Az MSZP úgy darálódik be, hogy valójában elkezd maga is posztmodern jegyeket ölteni. Tegnap éppen visszalépett a miniszterelnök-jelöltségtől Kovács László, és most már csak Medgyessy maradt a porondon. Erre számítottam magam is pár napja, ami persze nem volt valami nagy okosság. De Medgyessy nem szociáldemokratizálja a pártot (bár lehet, hogy ez is megtörténik majd), hanem posztmodernizálja. „Bedarálja” egy mediatizált kor versenyének megfelelő szervezeti és követelmény-rendszerbe.

A Torgyán vezette párt bedarálódása ezzel szemben éppen azért következik be, mert *nem tud ráállni* a posztmodern kor farkastörvényeinek megfelelő pályára. Könnyűnek találhatik, és eltűnik. Eltűnik, mert politikusai java részben olyan korosztályt és létérzékelést képviselnek, amely történelmi korokhoz kötődik. Amire mindig hivatkozni szoktak – az egyetlen történelmi párt a kisgazdapárt –, inkább hátrány, mint előny. A mély történelmi gyökéret semmi támpontot nem ad ahhoz, hogyan kell a szimbolikus-mediatizált politika világában hatékonyak lenni.

Nézem a mai lapokat. Fényképes beszámolók szólnak a kisgazdák minapi elnökségi üléséről. Nem tudom, G. Nagyné Maczó Ágnes hol lesz 2002-ben, mindenestre ezt az ülést, illetve az utána megejtett sajtótájékoztatót ő vezette. Torgyán ott kuporog a kép bal szélén, riadtan, elmúlásközelben. Ez az igazi dráma. Meg az, hogy a pár nappal korábban kézcsofosan visszavett G. Nagyné lobbizik Torgyán frakcióba való visszavétele mellett. Hát igen. Ezt az embert – Torgyánt – ejtette a Fidesz-elit. Hovatovább az ellenzék szólalmól föl érte, a Fidesz egy merő nagy hallgatás és semmitmondás. Én azt hiszem, ha valaki meg akarja majd egyszer írni a rendszerváltás éveinek történetét, külön fejezetet kell szánnia Torgyán József politikai pályafutásának. Ezt az embert autodidakta-rögeszmés kiemelkedési vágya és tehetsége röpítette magasba, és nem az döntötte le, hogy eltehetségtelenedett, hanem az, hogy változatlan képességei nem ugyanazt jelentették 1993-ban, mint 2001-ben. Torgyán tragédiája nem az, hogy megváltozott, hanem hogy *ugyanaz* maradt. Szörnyű, gyötörő sors egy politikusnak. Mivel neki volt titka, mindenki ezt akarta megfajteni. Titka kiismerésével pedig sebezhetőbbé vált, mint az arctalan titoktalanok.

A kádári szalmaszál és az SZDSZ

Újra itt leng körülöttünk Kádár János árnya. Igen, igen, az öreg szelleme visszatér, riogat, Hamlet apja sem tenné különben. Évekig békeességben szunnyadt, most megint köröz fölöttünk. Ahogy elnézem: ez az év róla is fog szólni. Meg a kádárizmusról. Fekete János, az MNB egykori elnöke (Kádár egykori bizalmasa) azt mondja a *Hetek* című újságban, hogy Kádár utolsó évében már nem volt beszámítható, elméje megbomlott. Rendszere is elbomlott, no de hogy ne lenne beszámítható az a rendszer?! Hát nagyon is kalkulálni kell Kádárral, pontosabban a róla és rendszeréről szóló *beszéd*del.

A *Népszabadság*ban valami vitaféle indult a napokban. Ezt a vitát az SZDSZ ismert politikusai és értelmiségijeik kezdeményezték. Hogy ti. Orbán Viktor mai rendszere olyan lenne, mint Kádáré: mind a kettőben egy paternalista újraelosztó áll a rendszer élén, aki maga akar megadni minden jót ahelyett, hogy hagyán kibontakozni a társadalom öntevékenységét. Rengeteg hason-

lóságot sorolnak föl még az SZDSZ-hez tartozó szerzők, és jól is van ez így. Végül is, meglehet, igazuk van. Beszéljünk hát egy csöppet a Kádár-rendszerről szóló beszédéről.

Mert hogy magáról a Kádár-rendszerről ugye azért mégse. Az, bárhol-
gyan is csúdjuk-csavarjuk, véget ért. Nemcsak azért, mert névadója (valóban
eléggé elmeahagyott állapotban) sírba vonult, de azért is, mert akármilyen
felszíni hasonlatosságokat lehet is kimutatni ama kor és a mostani között, a
demokratikus rendszer alapjaiban más. Marad hát a róla való beszéd. Ez sem
kevés, higgyük el. 1987-ben már bebizonyosodott, aki hatásosan tud beszél-
ni a Kádár-rendszer végéről, annak komoly befolyása lesz a rendszerváltás
során. Emlékezzünk csak, ekkor jelenik meg a *Társadalmi Szerződés*, a de-
mokratikus ellenzék ma már klasszikusnak számító reformmunkája. Az ad-
digi alaktalan rendszerutálatba, szétfolyó dünnögésbe belehasít egy mon-
dat: „Kádárnak mennie kell.” Ráadásul nem csak „úgy” kell mennie (hogy
úgy mondjam hasraütésszerűen). Kádárnak azért kell mennie, mert – az
ellenzék szerint – az egész társadalom ezt akarja. Ezt akarta akkor az egész
társadalom? Készült erről valami reprezentatív fölmérés? Tudták a szöveg
fogalmazói, hogy mit akar az egész társadalom? Dehogy, dehogy. De hát
tudjuk: a szó veszélyes fegyver (Illés együttes), vagy aki a szavakat birtokolja,
az a szuverén (Helmut Schelsky), így hát ez a két tétel (mennie kell, még-
hozzá mindenki akaratából) megrengette a világot. A kádártalanító beszéd-
mód irányt szabott, csoportokat képzett, stratégiát jelölt ki.

Lehet-e azonban ma újra elővenni a tizennégy éve sikeres beszédmodot?
Lehet-e meghirdetni ma is ama régi szlogent, csak éppen Orbánt tenni Ká-
dár helyére? Vajon az SZDSZ jól választja-e meg a főcspás irányát? De mi-
kor ezeket a kérdéseket leírom, máris bizonytalanra válok. Ez az SZDSZ új
iránya vagy néhány SZDSZ-es politikusé? Mert ugyebár ez nem mindegy.
Nem szabad elfelejtenünk, hogy az SZDSZ-t ma egy olyan ember (Demszky
Gábor) vezeti, aki oszlopos tagja volt a demokratikus ellenzéknek, tehát miért
ne gondolhatná ő, hogy nosza térjünk vissza a jól bevált recepthoz. A Kádár-
rendszert egyszer már sikerült megbuktatni, miért ne sikerülne másodszor is.
A régi rosszat egyszer már letaszítottuk trónjáról, miért ne tehetnénk meg ezt
az „új rosszal”, a Fidesz vezette kormánnyal is? De az is lehet, hogy Demsz-
kynek mindehhez semmi köze, s itt csak egynémely harcias politikus parti-
zánakcióiról van szó a mélyre csúszó párt népszerűségének föltornázására.

Hogy mégis inkább az előbbiről lehet szó, azt a dolog koreográfiája mu-
tatja. A Kádár-rendszerről szóló újra fölkinált beszéd ugyanis már nem első-
sorban *tartalmi* kérdésekről szól. Ez lényeges. A fölkinált Kádár-Orbán pár-
huzamban a hangsúly áttevődik a *személyi* kérdésre, s ez tudatos marketin-
ges megmunkáltságot sejtet. Akármennyire is az az érzésem, hogy a Kádár-
rendszernek annyi, kész, lezárult, el kell ismernem: marketinges szempontból
a kádári tetszhalott életre kelthető, sőt, az SZDSZ szempontjából szerencsés

dolog feltámasztani. Azzal ugyanis, hogy az SZDSZ rehabilitálja a Kádár-
rendszerről szóló beszédét, valójában két dolgot üzen. Egyrészt azt, hogy
tisztában van azzal: a politika fő értékmérője a sikeresség (s a rendszerváltás
körüli az SZDSZ sikeres párt volt), másrészt azt, hogy váltani készül: a „tar-
talmi” kérdések mániákus és mellesleg hatástalan erőltetésétől képes eljutni
a „formai” kérdésekig, illetve a két közelítésmódot már nem állítja mereven
szembe egymással. Amikor tehát azt mondja, Orbán Viktorral az a baj, hogy
Kádár János rendszerét építi, ezzel korábbi *sikerbeszédét* akarja alkalmazni a
megváltozott helyzetre.

Mindezt persze árnyalja és bonyolítja, hogy manapság az SZDSZ nem
egy elpuhuló, szétszédő MSZMP-vel áll szemben (mint anno a demokra-
tikus ellenzék), hanem egy a politikát politikátlanító kormányzattal, illetve
Fidesszel. Az 1987-es „Kádárnak mennie kell” kürtjel volt mindenkinek, aki
politizálni akart, meg akarta mutatni magát. A 2001-es „Orbánnak mennie
kell” szlogen sokaknak ellenszenves lehet, akik *nem akarnak politizálni*, akik
épp azt szeretik a mai kormányban, hogy a politikát depolitizálja.

Kockázatos hát az SZDSZ új retorikája, ám hatalommal csak hatalmat le-
het szembeállítani. Václav Havelről tudjuk, hogy a „kiszolgáltatottak hatal-
ma” olykor nagyságrendekkel erősebb, mint azoké, akik a tényleges hatalmat
gyakorolják. Itt persze nincs szó kiszolgáltatottságról, ám arról igen, hogy a
hatalmi küzdelemnek nem csak a szokásos pártpolitikai aréna a terepe. Ezen
a terepen valóban nehéz az ellenzékben lévőket dolga, mert egészen egysze-
rűen nem rendelkeznek a kormányzókéhoz hasonló hatalmi intézmények-
kel. Ámde a hatalmi küzdelemnek – sok egyéb mellett – létezik egy *nyelvi*
dimenziója is. Bármily anakronisztikusnak tűnik is a globalizáció korában,
mégis meg kell mondanunk: a lelkekért most is folyik a harc. Beszéddel, re-
torikával, szimbolikus eszközökkel. Mindent be kell vetni, már csak azért is,
mert a pártprogramok szintjén elég nehéz a választók dolga, az egyik tizen-
kilenc, a másik egy híján húsz, és az emberek nagy része nem túl jó matekos.
Így hát nemcsak arról szól a történet, hogy Orbán Viktor – történetesen –
jobb jelölt, mint Medgyessy, Demszky vagy akárki más, hanem arról is, hogy
melyik párt tud meggyőzőbben, hatásosabban beszélni például a Kádár-
rendszerről. Erről a rendszerről ráadásul az elmúlt években javarészt csak a
Fidesz beszélt. Amikor a Fidesz vezetői amondók voltak, hogy 1998-ban
„kormányváltásnál többre, rendszerváltásnál kevesebbre” lesz szükség, ez a
szlogen a továbbélő Kádár-rendszer végső – főként a személyi összefonódá-
sokban továbbélő – lebontásáról szólt. Ámde mostan! Megjelent a Kádár-
rendszer lebontásáról szóló *alternatív* nyelvezet, amely rafináltan abból indul
ki, hogy megszüntetve kell megőrizni. El kell fogadni a Fidesz-nyelvezetből
azt, hogy a Kádár-rendszerrel kezdenünk kell valamit, ugyanakkor a nyelvi
fegyvert a Fidesz ellen kell fordítanunk, amikor a párt miniszterelnökével
azonosítjuk a mai „kocsmat”. Én mondom, pompás ötlet, ha már beláttuk,

hogy a fakultatív sorkatonai szolgálat bevezetése és más hasonló SZDSZ-es témák nem tudták mélyen átjárni a zsibbadt magyar lelkeket.

No de várjunk csak még! Jön a nyár, szabadságra megy az SZDSZ is, őszszel meg ki tudja mi lesz. Mindenesetre éberen követem a vitát az interneten, az *Európai Füzetek*ben. A téma roppant érdekes: miért gyengék Európa-szerte a liberális pártok, miközben a liberális gondolat mindenütt erős, nemkülönben a liberális demokrácia normája. Hát ez bizony feladvány a javából, ígérem magam is neki fogok feszülni. Persze ez már egy másik történet, de ezt is megpróbálom majd elmesélni.

Szubjektív mese a MIÉP-ről

Miközben dörögnek az ágyúk és sisteregni kezd a kampánynak parazsa, csönd honol a magyar radikális jobboldalon. Pár hete ugyan megjelent egy könyv az újságíró Bartus László tollából, amelyben a szerző a MIÉP határlomba vezető útjáról értekezik, de nemigen vetett visszhangot. Hát igen. Lassacskán kéne már írni egy igazán mélyreható könyvet a magyar radikalizmusról, de istenem, ki fogja ezt megtenni. A hiány szembeszökő, és nyilván hiány marad még jó néhány évig. Zavartan a könyvespolchoz somfordálok, leemelem – mondjuk – a Hans-Georg Betz és Stefan Immerfall által szerkesztett *The New Politics of the Right* című kötetet. A világ tizenöt országának radikális jobboldali pártjairól szól. Hát nem kellene lassan nekünk is mondani valamit erről a témáról? Nekünk, politikáról gondolkodóknak? Talán kellene. De persze roppant mód nehéz. Mert hát ugye, amit mondhatnánk, néhány sztereotípiában összegezhető. Akárhogyan is: Csurka István és pártja megérne már egy monográfiát, egy tudományosat. Én egyszer megírnám talán (bizony), de persze vannak nehezítő körülmények. Engedelmükkel most ezekről fogok mesélni.

Annál is inkább tehetem ezt, mert az elmúlt hetekben a MIÉP jószerivel *mesélhetetlen*. Miközben a többiek jóízűen politikátlanítanak (lásd a Fideszről írottakat) vagy éppen bankárosítani kezdik az MSZP-t, netán Kádár szellemével riogatnak (lásd az SZDSZ-részt), *horribile dictu*: kicsiny gazdákkal népesítik be az egész magyar közbeszédet, nyilvánosságot, köztereket; nos, mindezek közben a MIÉP – nyilván mókásnak gondolván a történeteket – semmi érdemlegeset nem csinál. Ők már különben is megmondták korábban: örömmel részt vennének egy 2002 tavaszán megalakuló kormányban. Szóval ők megmondták a magukét, ezért aztán nem különösebben forszírozzák, hogy róluk szóljon a május. Az az érzésem, jól meg van ez komponálva, naná, hogy nem akarnak belekeveredni mások botrányügyeibe, fussák csak ki magukat, unják meg a népek Medgyessyt, meg a többieket, meg különben is közel a nyár.

Így hát elmondok egy kissé személyes történetet, már csak átvezetesképpen is. Merthogy a második blokk voltaképpen mirőlünk, a politika *mesélőiről* fog szólni. Nos, e mesének két szereplője van. A szín a MIÉP elnökének rezidenciája. A résztvevők a MIÉP elnöke és az én emberem. Az „emberem” kifejezés ez esetben – sietek leszögezni – nem Watergate-értelemben veendő, azaz nem valamiféle beépített fazonról, mi több: spionról van szó. Bár őt is elküldték valahová, de nem olyan céllal, mint annak idején a nixoni embe- reket a demokrata székházba. Az én emberem kellemes, fiatal, leendő kutató. Kutatási csoportom tagja, aki történetesen a MIÉP-et kapta becserkészendő feladatul, ahogyan mások a Fideszt, az MSZP-t és így tovább. Emberem – természetesen – nem kém, a világon semmi liberálbolsevik attitűd nincs benne, legalábbis, ahogyan megfigyeltem, amikor szakmai kerekasztalokat ültünk körül, és kutatási módszertanról, meg más effélékről beszélünk. Nem tűnt túlságosan globalistának sem, habár itt-ott tett félreérthető mozdulatokat (például az ásványvizet poharat igen érdekesen emelte meg néha), szóval nem láttam akadályát, hogy terepre küldjem.

Hogy világosan értsék, miről van itt szó, hadd foglaljam össze néhány mondatban a lényegét. Fejembe vettem pár éve, hogy megpróbálom véghezvinni a csodát itthon, azaz valami hasonló kutatást szervezek, mint amit Angliában több menetben, többek. Megpróbálom feltárni, milyen háttérszervezetek, agytrösztök vannak a magyar pártok körül. Az ötlet egy külföldi könyvtárban (gyanús hely) született meg a fejemben, amikor egyre másra tették elem az angol agytrösztökről szóló cikkeket és tanulmányokat (főként a torykról, de a munkáspártiakról is), és az igazat megvallva beleszédültem a bőségbe. Hát ott ezt is lehet? Egyáltalán, mik azok az agytrösztök, meg háttérszervezetek? És tényleg akkora hatásuk van akár egy országos választás eldöntésére is? Nosza, alig vártam, hogy hazajöjjenek és pályázzanak ide-oda. Az egyik pályázat bejött. Némi kis támogatást kaptam ahhoz, hogy megnézzem, hogyan állnak ezen a téren a magyar pártok. Kik adnak tanácsokat a pártvezetőknek, milyen értelmiségi holdudvaraik vannak, hogy vesznek részt a döntéshozatalban a különféle háttérszervezetek és – esetleg – honnan gyűlik hozzájuk a pénz?

E kérdések körüljárására kis – fiatalokból álló – csapatot állítottam fel, akikkel együtt kidolgoztunk egy lehetséges kutatási stratégiát, megfogalmaztuk kérdéseinket, majd mindenki elindult kirendelt pártjához. Nem voltak illúzióink. Tudtuk, nehezen fognak szóba állni velünk. Elvégre közel a 2002-es választás, meg hát nálunk titkolni szokás a háttérben munkálkodó szervezeteket, bár ugyanakkor szidni szokás a független értelmiségieket is. Szóval sejtettük, hogy nem várnak tárt karokkal minket.

A már említett „emberemnek” jutott a MIÉP. Beszámolója nem lepett meg, mert más pártok háza tájáról is érkeztek hasonló hírek. Hogy ti. a kutatás nem igazán tudományos, meg hát közel a választás, hát hogy képzel-

jük mi, hogy belső információkat fognak kiadni. Meg effélék. És legfőképpen: baj van a team vezetőjével, azaz: velem. Hogy mekkora a baj, az legfőképpen a MIÉP elnökének és az én emberemnek a találkozásán derült ki. Mert hát – szerencsére – nem az én ifjú barátom és munkatársam keveredett itten főbolsi gyanúba, hanem „megbízója”, én magam. Nyilván életem eddigi, „MIÉP-ellenes” tevékenysége okán, amit azért én nem értékelnék túl. Mert bár igaz, írtam sorokat a MIÉP-ről, de azért érdeklődésem centrumában nem ez a párt áll, bármennyire is nehezen hihető. (Tény azonban, hogy egy monográfiát el tudnék képzelni a magyar radikalizmusról.) Szó mi szó, emberem arról számol be, hogy a beszélgetés a bizalmatlanság jegyében zajlott: a MIÉP elnöke – bár ez így nem hangzott el – korábbi előletemet (liberális, talán ügynök is) alapul véve nem tételezte fel, hogy kutatásunk tudományos, s ezért nem is igazán működött együtt kollégámmal.

Szerencse, hogy a MIÉP még nem annyira szervezett párt, mint gondolnánk, ezért aztán voltak mások, akik emberemet nagyobb bizalommal fogadták, és sok mindent el is mondtak neki. Én nagyon bízom benne, hogy egyszer talán az a könyv is megjelenhet, amelyben megpróbáljuk összegezni a kapott információkat, és „elmesélhetjük”, milyenek a magyar pártok, amikor nem a Parlamentben fejtik ki nézeteiket, amikor nem a sajtóban nyilatkoznak, amikor nem attrakciónak és a cirkuszi mutatóványokat is háttérbe szorítják kissé. Szóval milyenek, amikor egyszerűen csak működnek, úgy, ahogyan egy pártnak működnie kell. Bizony mondom, azt kértem munkatársaimtól, hogy minél alaposabban próbáljuk feltérképezni a pártokat, amikor üzemszerűen zakatolnak, csikorognak a kerek, amikor fontos, igazán fontos dolgok születnek.

Nos, Csúrka István úgy látja: az a projekt, amely a pártok hátszágát igyekszik körbejárni, nem hiteles, mert egy olyan ember áll az élén, aki – szorinte – nagyon sokat tett azért, hogy a MIÉP-ről olyan kép élhet a sajtóban, amilyen. Mit is mondhatnék? Boszorkányos hatalmam volna? Egy suhintásomra gerjed egy ország? Vagy mondókáim logikus láncolatá formálódva fejtik ki MIÉP-ellenes hatásukat?

Azt hiszem, emberem meséje roppant elgondolkodtató, és van olyan súlyú, ami megér egy külön fejezetet. Bármennyire is köldöknézésnek tűnik majd, de a politológusok *politikaelemző* tevékenységéről szükséges lesz beszélni. Ezek a mesék azonban még odébb vannak. Előtte tisztáznunk kell valamit. Azt, hogy mi is van itten a pártokkal. Miért olyanok, amilyenek? Mert valaminek csak lennie kell a mögött, hogy az egyik az antipolitikára tesz, a másik ellenben kádárba kapaszkodva próbálkozik, a harmadik hagyományosan egy bizonyos réteget kíván csak megszólítani és így tovább. Nem nagyon hinném, hogy mindezt valaha is végiggondolhatom rövidebb műfajokban, például újságok hasábjain. Ezért hát most a *politikáról mint pártok viszonyrendszeréről* kell valamit mondanom.

A pártok furcsa világa Magyarországon

Mióta csak pártok vannak Magyarországon, úgy a múlt század közepe óta, azóta birkózik nehezen velük a magyar társadalom. Kezdetben persze a „magyar társadalom” kifejezés jótékony túlzás, hiszen – tudjuk – szűk rétegek alkották akkor a magyar politikai társadalmat, az ország lakosságának nagy része nemigen számított politikai tényezőnek. Később – az általános választójoggal – bővült ez a kör, bár a pártok iránti fenntartás megmaradt. Persze a világ fejlettebb részein sem szeretik a pártokat, szelíden lefitymálják őket, de hát ők – mondhatnánk – megtehetik. Ott működik a rendszer, az embereknek nem kell érdeklődniük a pártpolitika iránt. Megy az magától is. Ellenben nálunk nagyon nem szeretik. Nem tudom, emlékeznek-e, hogy már 1988-ban (a pártosodás induló évében) sem nagyon ujjongtak az emberek a pártok megalakulásán. Azóta pedig csak romlott a helyzet.

Sok kollégám azt mondja, ennek az az oka, hogy a pártok elszakadtak a társadalomtól, lebegnek fölöttük, nem az őket foglalkoztató ügyekkel foglalkoznak. Veszélyes logika, mert elvontan persze igaz, hogy az emberek saját jólétük növekedéséért tűzbe mennének, de – furcsa módon – azt látjuk, hogy ha pörén gazdasági kérdésekre koncentráló pártok jelennek meg a színen, az emberek elbizonytalanodnak – és nem szavaznak rájuk.

Az előbbieken bemutattam néhány pártot, amelyek *valamilyen módon* viselkednek, definiálják önmagukat és a politikához való viszonyukat. Próbáljuk egy pillanatra a politikusokat és a pártokat is – mint magunkat – kényszerűen és mindenféle körülmények között létező képződményeknek tekinteni. Próbáljuk elképzelni, hogy viselkedésük nem csupán azért olyan, amilyen, mert hatalommániásak, politikába-részegültek, aberráltak, nem emberi lények és így tovább. Keressünk valamiféle magyarázatot „érthetetlen” viselkedésükre. Az antipolitikára, a politikai marketingre, a kádári szalmaszárra, a politológust diszkvalifikálni igyekvő lendületre, a mindenféle megfontolásokra.

Induljunk ki abból, hogy a politika világa – bár mindenki hozzáértőnek tűnik benne – nagyon is nehezen követhető világ. Ha például (de csak egy rövid gondolat kíséret kedvéért) a politikát összehasonlítjuk a művészettel (ne feledjük: sokak szerint a politika művészet), nos, ha egy hevenyészett összevetést végzünk, a politikát nagyon „elidegenedettnek” látjuk. Míg a művészet alkotásai (persze korántsem mindegyik kor művészeté, de ez most mellékes) általában – úgy érezzük – gazdagítanak bennünket, látásuk, olvasásuk örömet okoz, a politika szemlélése riadalommal, idegenkedéssel és olykor undorral tölt el. A politika mibenlétének, működésének (nem is beszélve a politika történetéről) megértése több mint emberpróbáló feladat, a művészet alkotásaié viszont nemes kihívás. Egy jó regény, egy szép kép

vagy egy csodálatos zenemű értünk valónak tűnik, ami még egy jó kormány-programról sem mondható el.

Mintha ezek valamiféle időből kivetett torzók, szörnyszülöttek, elfajzott képződmények lennének, anyátlan-apátlan firmák, rosszak, fertőzöttek, ellenünk valók, szemben a mindig értünk való, nekünk rendeltetett művészetekkel és tudománnyal. Valójában azzal kell kezdenünk tehát, hogy tisztázzuk: Mi is ennek a *politika-számkivetettségnek* az oka? Miért *van* értünk való története, „ünnepi” megítélésfolyamata a művészetnek és a tudománynak, és miért *nincs* a pártoknak vagy tágabban a politikának?

De összemérhető dolgokról van-e szó? Azt, hogy igenis összemérhetőek ezek a dolgok, egyetlen szempontból – de abból igen erőteljesen – igazolhatónak látom.

Minden határozott különbség ellenére van egy eset, amikor az emberek nagyon hasonlóan viselkednek a művészetek és a politika megítélésében, amikor a politikát „művészi” hozzáállással közelítik meg, s voltaképpen ez a politika veleje. Ez pedig a választás. A választások „ünnepi” alkalmakor az emberek politikai műélvezők és politikaformálók egyszerre, ahogyan a művészi termékeket is élvezzük, miközben pallérozzuk is egyéniségünket általuk. Amikor választunk, rövid időre „értjük” a politikát – ahogyan általában érteni véljük a műalkotásokat is –, pontosan annyi időre, amennyi szükséges ahhoz, hogy a „profi” politikusok ezt az „értésünket” belekalkulálják a maguk sajátos törvényeit követő működésébe. De ahogyan a műélvező sem a részleteket, a nüanszokat élvezi (s tán nem is foglalkozik ezekkel), a választásokon aktív állampolgár sem foglalkozik túlságosan sokat két választás között a politikával. Ez az, amit Nyugat-Európában bizalomnak neveznek: az állampolgárok *rábízzák* magukat a politikusaikra, akik persze ott is egyre többször becsapják őket, de hát ott, ugye, évszázada nyírják a demokrácia gyepét, és a bizalom nem foszlik oly könnyen szerteszté, mint ott, ahol a bizalom korábban is alig létezett, meg aztán se demokratikus, se másféle gyep nem nagyon virított, legföljebb gödrök és fölperzselt fűcsomók.

Ami miatt szokatlan lenne elvárni, hogy az állampolgár értse a politika történelmi folyamát, az az, hogy míg a művészetet ünnepiként tartjuk létezőnek, addig a politika földhözragadságában tűnik természetesnek, és az ember már csak olyan, hogy a földhözragadt dolgokat nem tartja méltónak magához, még akkor sem, ha maga esetleg bele is van ragadva a rögválóságba. Amikor a zene történetét természetes módon pásztázzuk át, amikor az iskolában tudósok nevei között cikázunk és pontosan tudjuk a kvantummechanikát vagy a dinamót, akkor ezzel a *rendkívüliséggel* hódolunk. Amikor nem vesszük észre, hogy a politikának is van története, vannak szabályai, szereplői pedig nem saját szájuk íze szerint cselekszenek, nos, akkor azt mondjuk, hogy a politikában minden van, *csak nem rendkívüliség*.

Pedig megérthetjük-e a magyar pártokat, ha kilúgozottan csak a napi aktualitások szintjén próbáljuk értelmezni őket? Nem igazán. Persze sok mindent *megtudhatunk* a mindennapi betevő hírekből (ma éppen Torgyán azt találta mondani, hogy valakik, történetesen egy parlamenti párt soraiból, az ő meggyilkolására játszanak, ezért jó lesz utódról gondoskodni), de szinte semmit sem érthetünk meg azokból. Egy újságíró barátom néhány hete azon kesergett, miért nincs Magyarországon – Nyugat-Európához hasonlóan – *értelmező újságírás*, és utána fel is hívtam, és gratuláltam neki. Igen, jó felé kapizsgálsz, tényleg kellene valami, amit értelmező újságírói mintának nevezünk, ebben az iszonyatos szelektálatlan és rendszer nélküli hírversenyben. De persze itt nem az újságírás kérdéséről van elsősorban szó. Értelmezni csak azt lehet ugyanis, ami engedi ezt magáról, ami meg is kívánja, hogy egy kontrollált közegben létezzen. A politika Magyarországon pontosan azért *értelmezhetetlen*, mert ellenáll annak, hogy történeti folytonossága legyen, ellenáll annak, hogy elmondható, megvitatható, sőt: elmesélhető legyen.

Márpedig én azt ígertem, hogy a politika elmesélhető, sőt, rengeteg arcáról kellene mesélnünk. De persze jeleztem: ezek a mesék nem lesznek pletykák, még csak kis színesek sem (van ezekből éppen elég), sokkal inkább valamiféle regényszerű elbeszélések. A politikának talán jót tesz, ha úgy beszélünk róla, mint tiszteletre méltó, nemzedékről nemzedékre öröklődő emberi tevékenységről, ha tetszik: céhes szabályoknak alávetett mesterségről. Ha észrevesszük benne, hogy iránya, jellege van.

A politikatudomány és a politológia (a kettő nem ugyanaz) persze egyaránt belesétál bizonyos csapdába. Az előbbi – mivel akadémiai tudománynak gondolja magát – nem igazán akar szólni a nagyközönséghez, annál inkább egy vékony tudományos elithez. Az utóbbi pedig – főként a médián keresztül – talán túlságosan is szélesre vonja meg célközönségét, és túlzottan felhígítja mondandóját. Egyik sem szerencsés, ha a politika mint folyamat értelmezését tartjuk szem előtt.

Ez az értelmezés jelen esetben csupán a pártok szerepére korlátozódik. Könyvem egy későbbi helyén remélem, lesz módom foglalkozni ideológiai vagy értékbeli problémákkal, már csak azért is, mert az emberek ma is megvannak győződve arról, hogy ezek a legfontosabbak. A nagy ideológiák (liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus) ma is virulensek, és nagyon keveset gondolkodunk azon, hogy mi minden számít még a pártok életében az ideológiai identitáson kívül. Vajon a Fidesz antipolitikája *azért* lehetséges, *mert* a Fidesz konzervatív párt lett? Az MSZP Medgyessyvel beköszöntő marketinges fordulata levezethető abból, hogy a párt szocializációjáról akar? És az SZDSZ Kádár–Orbán összehasonlító retorikája *azért* jelent meg, *mert* az SZDSZ liberális párt? Ugyan, ugyan. Ezeket senki nem gondolhatja komolyan. A pártok ideológiai, elvi szilárdságának és identitásának nagyon

is van jelentősége, de a fentebb fölillantott jelenségekre ezek önmagukban nem adnak kielégítő magyarázatot.

Én inkább azzal próbálkoznék, hogy az 1990 utáni magyar pártokat egy hevenyészett 20. századi képletbe helyezzem bele. Ez a képlet ama egyszerű kiindulópontokra épül, hogy a pártok alapvetően a társadalom integrálásának eszközei és intézményei. De mivel az a kifejezés, hogy „társadalom” minden periódusban mást és mást jelent, a pártok sem állandó jellemzőkkel rendelkeznek. Ebben a században legalább három nagyobb szakaszt lehet megkülönböztetni a pártok társadalmi integrációs törekvéseiben.

Az első szakaszban egészen nagy társadalmi csoportokat, osztályokat kell a politikába emelniük, és ezen csoportokat öntudatra kell ébreszteniük. Ez a *tömegpártok* kora. Szó sincs még ekkor médiáról, a politikai kommunikáció mai, modern lehetőségeiről, a pártok közvetlenül érintkeznek a választókkal, a választók pedig egymással, keresik egymás társaságát, és egymásra vannak utalva. A második szakaszban a nagy csoportok politikai öntudata és identitása biztosított, nincs már szükség a régi eszközökre, viszont növelni kell a pártok hatóságát, kiterjesztve azt az eredendően párthű szavazói rétegeken túlra. Ez a *gyűjtőpártok* kora, a pártoknak egy szociológiai bonyolultabb társadalmi képlettel kell szembenézniük, amelyben a hagyományos osztály- és rétegfogalmak feloldódnak, az ideológiai identitások pedig relativizálódnak. Végül a legújabb időkben már mindezeket elvékonyodik a pártok *társadalmi* gyökérzete, s a civil társadalomból inkább az állam részeivé válnak. Ez a *kartell-pártok* kora, amikor a pártok egészen új módon próbálnak szavazatokat szerezni és azok számát növelni. Ez az a periódus, amikor a pártok hűbavágóan szembesülnek azzal a már említett ténnyel, hogy az emberek kiábrándultak a politikából, alig mobilizálhatóak és az irántuk érzett bizalmuk sem nevezhető magasnak.

Az elmúlt évtized történeteiből az én fejemben egy olyan olvasat áll össze, hogy rengeteg konfliktus, meg nem értés és értelmezhetetlennek tűnő jelenség abból a körülményből fakad, hogy a pártok a pártfejlődés *más és más fokán* állnak. Azaz a magyar politikát nem csupán egy párttípushoz tartozó pártok népesítik be, hanem – jószerivel – ahány párt, annyi típus. Mert míg a rendszerváltáskor nagyon úgy tűnt, hogy *minden* párt gyűjtőpárt, addig mára kiderült, a gyűjtőpárt mellett vannak tömeg- vagy réteg-, gyűjtő-, sőt kartell-pártjaink is, meg persze mindenféle egyéb mutációk.

Ez az elvontnak és általánosnak tűnő tétel, remélem, megtelik élettel, ha kicsit közelebb lépünk hozzá. A rendszerváltásnak nem volt, nem is lehetett kérdése az, hogy *milyen* pártok, vagy inkább, hogy *hányféle* párt jön létre. A pártokat 1988-tól döntően értelmiségiek alapították, akik túl akartak lépni a Kádár-rendszeren. Mindenkit soraikba hívtak, aki a végén már hevesen elégedetlenkedett a rendszerrel. De a rendszerváltó elit – miközben elkezdte

firtatni a 20. századi nagy magyar rendszerváltások és az 1989–1990. évi rendszerváltás közötti analógiákat – semmit nem mondott arról, hogy Magyarországon a 20. században *voltak pártok* (bizony!), s ezeknek a pártoknak kialakult egyfajta sajátos viselkedési kultúrája, áthagyományozható öröksége. Ahogyan Nyugat-Európában, úgy Magyarországon is különféle pártok kavarogtak egymás mellett: elitpártok, osztálypártok, tömegpártok, gyűjtőpártok és így tovább.

Miközben igencsak jól ismerjük a század köztörténetét, alig tudunk valamit a politika formálódásáról, a pártokról, a parlamentről, az egyes politikai intézményekről. Ne feledjük, a politikatudomány mint önálló diszciplína csak a '80-as évek közepén jelentkezett, és igazából csak mostanában kezd szakosodni. Kevesen vagyunk, még ma is alig vannak bizonyos – főként történeti-politológiai – témáknak specialistái. Ennek a hiánynak igen sajnálatos következményei vannak a magyar pártok történeti folyamának rekonstruálására.

Ez a végtelenül egyoldalú és üres történelmi tudás vezet ama közhelyek ismételtetéséhez például, hogy a jelenlegi kormányzó pártok a Horthy-, a baloldali (volt kormányzó) pártok a Kádár-rendszer kívánják restaurálni. A politikatudomány számára ezek nem válaszok, még csak igazán érdekes felvetések sem. A mi számunkra a kérdés inkább az, hogy ami 1990 után történik, az magában hordozza-e a korábbi pártfejlődési tendenciák folytatódását, avagy merőben új történettel állunk szemben.

Úgy látom, annyiban kétségkívül van folyamatosság, hogy a rendszerváltás utáni pártok ma is – mint régen – rendszert alkotnak. Ebben a rendszerben azonban nem csupán a baloldal–jobboldal tengely vagy a liberalizmus–konzervativizmus skála a tagoló tényező, hanem a pártok egymástól eltérő típusa is. A konfliktusok jelentős része abból adódik, hogy fejlődésük más és más fokán álló pártok ágálnak egymással szemben. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy minden időszak politikai elitjének megvan a törekvése arra, hogy a maga pártfejlődési mintáját kiáltsa ki egyedül üdvöztőnek. Amikor annak idején megjelentek a tömegpártok (bocsánat, csak még egy szó régvolt dolgokról), észveszejtő verseny kezdődött: előbb-utóbb minden párt tömegpárttá, széles társadalmi rétegeket, osztályokat elérő párttá kívánt válni. Az utókornak bizony emlékeznie kell arra, hogy a keresztény pártok fejlődését Magyarországon (szervezeti értelemben) a munkáspárti mintához való felzárkózás határozta meg. Prohászka Ottokár püspök *Kultúra és terror* című könyvében (noha nem éppen kisasszonyos módszerek követőként írta le a szociáldemokratákat) a baloldalihoz hasonló hatékony tömegszervezeti keretek létrehozására szólította fel a hazai keresztény jobboldalt. Ezzel pedig azt ismerte be, hogy a baloldal – szerveződési értelemben – etalon.

Az persze, hogy mikor a bal, mikor a jobb, mikor valamely más konfiguráció az etalon, nagyon is sok tényezőtől függ. A hetvenes évek második

felétől például a jobboldal, a neokonzervatív ideológiát menedzselő pártok váltak meghatározóvá Európában és a hagyományos baloldal csillaga áldozott le. Ma ismét jobban megy a baloldálnak – legalábbis Európában. Magyarországon a Fidesz-féle – korábban kartell-pártiként meghatározott – modell látszik olyannak, mint amelyet a vetélytársak – összeszorított foggal ugyan, de – követni kénytelenek. S nem azért, mert ez a minta kétségen felül jó vagy üdvöztető. Hanem mert hatékony, mert választások nyeresére alkalmasnak látszik. Láttuk föntebb, hogy az SZDSZ Kádár–Orbán közelítősmódja is valamiféle választási pozíciójavítás ígézetében született, de nagy kérdés, hogy mindez elég lesz-e az SZDSZ valódi esélynövekedése szempontjából.

Most azonban ne tartsunk választási esélylatolgatást. A politika rejtelseiben eligazodni kívánó állampolgárnak próbáljunk nagyon egyszerű támpontokat adni. Ezt a támpontot nevezzük a *gyakorlatias kiválasztódás* elvének. Ne gondoljunk mindjárt rosszra, felvizezett darwinizmusra. Csupán annyit akarok ezzel mondani, hogy minden korszakban vannak gyakorlatias kihívások, és minden korban megvannak azok a pártok, amelyek ezekre a leghatásosabb módon válaszolnak. Ezt a szempontot azért merem itt ilyen harciasan megfogalmazni, mert távolról sem gondolom, hogy a politika *csak* gyakorlatias kihívásokból áll. De azt végképp nem hiszem, hogy a gyakorlatias kihívások *nem* számítanak. Lesz alkalmam még beszélni – egy másik mesében – a politika *elvi* dimenzióiról. Ebben a mesében azonban inkább a gyakorlati-szervezeti kihívás a lényeg, az, hogy bizonyos pártok jobban alkalmazkodnak a mindennapi élet által felvetett kérdésekhez, mint mások, illetve – másfelől – nem átallják, hogy ők szabják meg azt, hogy mit tekintenek gyakorlatias kérdéseknek. Ez óriási kihívás és nagy veszélyeket tartogat, de ugyanakkor ki is választja a versenyképes pártokat. Ahogyan anno a tömeg-, majd a gyűjtőpárt volt a legversenyképesebb szerveződési keret, tömegeket mobilizálni képes intézményes háttér, ma – nevezzük így – a kartell- vagy médiapárt tölti be ezt a szerepet. Medgyessy Péter miniszterelnök-jelöltsége az MSZP élén, illetve a jelölt eddigi összes megnyilvánulása megerősíti azt a benyomásunkat, hogy az MSZP első embere nem pusztán a szociáldemokrácia hazai modernizációját, hanem a Fidesz-féle pártminta-hoz való „felzárkózást” is el kívánja végezni. Gyakorlatiasan akar válaszolni a Fidesz által teremtetett kihívásra.

Elismerem, mindezt roppant nehéz követnie egy „átlagos” állampolgárnak. Mégsem érzem haszontalannak, ha a pártokról szóló mesénkben ezt a szempontot domborítom ki. Elvégre a pártok „viselkedésmódjára” keressük a választ. Arra, hogy az egyik miért dölyfös, a másik miért oly „impotens”, a harmadik meg miért mozdul oly lassan és így tovább. Én úgy látom, a magyar politikai elit egyetlen csoportja sem olyan erős, hogy a maga mintáját ideológiai, szervezeti, értékrendbeli és egyéb értelemben győztesnek

nyilváníthatná, de valamennyi hevesen törekszik a győzelemre, miközben persze a pluralizmusnak is lelkes híve. Erről a rendkívüli horderejű problémáról, ami talán a legjelentősebb mind közül, beszélni fogok még, de most elérkezett az ideje, hogy egy újabb mesébe kezdjek. E mese rólunk, politikai elemzőkről, politológusokról, politikatudósokról (ó, milyen megelőlegezett bizalom) fog szólni. Elvégre a közönség akár rajtunk átszűrve is láthatja a politikát, noha persze nem hiszek abban, hogy komolyabb esélyünk lenne a politikai folyamatok valódi formálására. Az azonban tény, hogy a politológus sajátos szereplője a rendszerváltás utáni korszaknak, a magyar demokráciának.

GYŐZELEM ÉS VÉGVESZÉLY

Az SZDSZ 2002. évi kampánya

A 2002. évi parlamenti választások első fordulójában listán a Szabad Demokraták Szövetsége 5,4 százalékot ért el, kis különbséggel lépve át a parlamenti küszöböt. Ez az eredmény – különösen, ha a párt vezetőinek a kampány során megcélzott 10 százalék körüli igényeit vesszük alapul, kudarcnak tekinthető. Ugyanakkor a párt – eddigi leggyengébb választási eredménye dacára – igen erős kormányzati szerepbe került. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Kelet-Közép-Európában szinte mindenütt eltűnőben vannak a nagy rendszerváltó pártok, akkor talán az SZDSZ teljesítménye nem is annyira kudarc, sőt, esetleg siker. Hiszen az SZDSZ kampányban kitűzött céljai teljesültek. Ha a párt nem is tudta stabilizálni magát valamiféle középpárti pozícióban (ami pedig a Demszky Gábor utáni régi-új elnök, Kuncze Gábor egyik legfőbb célja volt), három alapvető kampánycélját teljesítette. Először is sikerült leváltani az Orbán-kormányt. Másodsor, sikerült megakadályozni, hogy ismét előálljon az 1994-es helyzet, azaz: az MSZP nem került abszolút többségbe. Végül az a SZDSZ teljesítette azt a célját is, hogy megakadályozza a MIÉP bekerülését a parlamentbe.¹ Azt mondhatjuk, hogy ha eltekintünk a számszerűleg kitűzött választási céltól (10 százalék), a párt valamernyi jelentős kampánybeli elgondolása teljesült.

De mi is teljesült valójában? Elemzésünket célszerű abból indítani, hogy egy párt kampányának primer céljai mögött általában lényeges elvi-értékbeli dilemmák állnak. Az SZDSZ esetében ez különösen így van, hiszen a párt hosszú évek óta folyamatosan veszít népszerűségéből, és napjainkra valóban a parlamenti küszöbhez érkezett. Melyek hát azok a nagy dilemmák, amelyek a 2002. évi választási kampányban nem csupán felmerültek, de a követett stratégia alapján pozitív módon dőltek el? *Voltak-e egyáltalán* olyan alapkérdések, amelyekre az SZDSZ-nek választ kellett találnia? Véleményem szerint voltak, mégpedig három: kis-, közepes vagy nagy párt legyen-e az SZDSZ; feloldható-e az ellentét, amely a liberális értékek erős társadalmi jelenléte és a liberális pártpolitika gyengesége között feszül; megszüntethető-e az a helyzet, hogy a párt túl van ugyan – mint Magyar Bálint mondotta korábban – a mozgalmiságon, de még nem jutott el a professzionalizálódásig.

Az SZDSZ mint kis párt

Induljunk ki abból, hogy az európai liberális pártok – választói támogatásukat illetően – legalább háromfélék. A svájci, a belga, a dán, a brit és a luxemburgi liberális párt vagy a nagyobb holland liberális párt általában a választók 18-20 százalékának szavazataira számíthat. A svéd, a német vagy a kisebb holland liberális párt nagyjából a szavazatok 8-9 százalékát gyűjti be. Végül a szavazatok körülbelül 4 százalékát kapja a norvég vagy a másik dán liberális párt. (Tóth, 2000:91) Nincs tehát valamiféle zsinórmérték, hogy milyen legyen, mekkorának kell lennie egy liberális pártnak. Szlovéniában például több ciklus óta vezető kormányzati szerepben van a liberális párt, de az a gyakoribb, hogy a liberálisok inkább kis koalíciós partnerek, már amennyiben kormányra kerülnek. Angliában például ez nem sikerül 1945 óta, noha kétségtelen, hogy a Liberális Demokraták szavazati aránya meredeken emelkedik.

Az SZDSZ speciális helyzetben van, hiszen 1990-ben az első (nevezzük *nagypárti* modellnek), 1994-ben még részben az első, 1998-ban a második (*középpárti* modell), 2002-ben pedig a harmadik (*kispárti* modell) variánshoz állt a legközelebb, azaz „végigpróbálta” az európai liberális pártok teljes skáláját. Ez a folyamat önmagában is elemzésre méltó, ám itt most csak a változási tendenciák rögzítésére, nem pedig részletes értelmezésére nyílik módom. Természetesen ezernyi oka van annak, hogy az SZDSZ 12 év alatt elveszítette szavazóinak jelentős részét. Az egyik ok magában a rendszerváltás folyamatában keresendő, amely kitermelte a „rendszerváltó pártok” típusát, s úgy tűnik: ezek a pártok nagy részben elvégezték történelmi küldetésüket. A miénkhez hasonló rendszerváltó országok példái egyöntetűen erre utalnak. Velük összehasonlítva az SZDSZ pozíciója nem is rossz, hiszen a lengyel vagy a cseh vezető rendszerváltó pártok vagy teljesen eltűntek a politikai palettáról, vagy parlamenten kívülre kerültek.

A másik ok természetesen a politikai közegben, illetve az SZDSZ által követett politikai stratégiában keresendő, azaz abban, hogy nagy, közepes vagy kis párt legyen-e az SZDSZ. Ez az MSZP esetében például nem kérdés: a szocialisták az 1990-es választást leszámítva nem nagyon tudnak olyan rosszul politizálni, hogy szavazók tetemes része elpártolna tőlük. Az SZDSZ mint meghatározó rendszerváltó párt kezdettől fogva kénytelen szembesülni szavazói ingadozásával és bizonytalankodásával.

Már 1994-ben is kevesebben szavaztak az SZDSZ-re, mint négy évvel korábban, 1998-ban pedig nagyságrendekkel kevesebben, mint 1994-ben. Az SZDSZ-re szavazók aránya 2002-ben érte el a mélypontot, ami felveti azt a kérdést, hogy vajon lehet-e tovább csökkeni 2006-ban, avagy megfordítható-e ez az

apadási tendencia. Véleményem szerint a kérdés megválaszolása csak a párt megcélzott méreteinek kontextusában adható meg.

Az SZDSZ korábbi szavazatvesztésének kudarca azért következett be, mert nem dőlt el egyértelműen, hogy a párt vezetői választási stratégiájukat *mekkora* SZDSZ-re méretezik. 2001 végéig élt egy – jobb szó híján – *felső-középpárti* stratégia. Egyértett ebben a párton belüli mindkét markáns áramlat, tehát azok (mint Demszky Gábor és hívei), akik a pártot a két nagy párttól nagyjából egyenlő távolságra képelték el, illetve azok (Kuncze Gábor, Fodor Gábor, Bauer Tamás és mások), akik nem fogadták el a Demszky elnöksége alatt „lebegtetett” szövetségkötési stratégiát, és egyértelmű állásfoglalást tartottak szükségesnek az MSZP mellett. Kis János, az általa elindított vitában nagy elvi-elméleti apparátus felvonultatásával a rendszerváltás időszakának SZDSZ-ét jelölte meg vonatkozási pontként, tehát egy erős, befolyásos és legfőképpen: a szavazók vonzásában hatékony SZDSZ-t. (Kis János, 2001)

A középpártiságnak azonban van egy nagyon is lényeges peremfeltétele, s erről az SZDSZ-en belül nem zajlottak markáns viták. Nevezetesen az, hogy egy középpárt nem pusztán szavazóinak jelentős száma miatt tölti be ezt a pozíciót, hanem azért is, mert képes *önálló pólusképzésre*. Demszky törekvése mintha magában foglalta volna ezt az ambíciót, Kuncze Gábor elnöksége idején azonban mintha az önálló politikai pólus létrehozására irányuló szándék kevésbé mutatkozott volna meg.

A 2002. évi választási kampányban pedig ez a dilemma végképp eldőlt. Az SZDSZ nem próbált nagy-, de még csak középpártként sem viselkedni. A kampány tudatosan *kis pártra méretezett* kampány volt, és ez mindenképpen az erőssége. Annak, hogy ez így történt, két – a magyar pártrendszer egészére is kiható – hozadéka van. Az egyik hozadék a kvázi kétpártrendszer kiépülésével kapcsolatban vetődik fel. 1998 és 2002 között a magyar pártrendszer látványosan koncentráldott. (Tóth, 2001) Csökkent a parlamentbe kerülő pártok száma, és főképpen látványosan kinyílt az „olló” a nagy, a közepes és a kis pártok között. Pontosabban a két nagy párt mellett szinte ellehetetlenült a középpárti pozíció, és az egyetlen sikerrel kecsegtető alternatív választási stratégia a kispárti image volt. Az SZDSZ tehát azzal, hogy nem erőltette tovább a középpárti pozíciót, voltaképpen elismerte korábbi stratégiájának kudarcát vagy inkább lehetetlenségét.

A másik hozadék egy lélektani határ átlépése. Azzal, hogy az SZDSZ kampányának formálói kis pártra méretezték a kampányt, letették a voksukat egy régóta eldöntetlen kérdésben, mégpedig abban, hogy a társadalom különféle szféráiban erősen jelen lévő liberális értékeknek meg kell jelenniük az SZDSZ-ben mint *pártban* is. A hosszú ideje elfogadott értelmezés az volt, hogy *ha* erős a liberalizmus jelenléte a közvéleményben (márpedig, mint azt a kampány előtt megrendelt közvélemény-kutatás is mutatta, erős), *akkor* ebből már csak az a feladat adódik, hogy újra fel kell fedezni ezt a liberális

értékekre fogékony közvéleményt, és véleményét pártpolitikai stratégiává, azaz szavazatokká kell konvertálni. A kampány hozadéka ennek a lélektani dilemmának a feloldása. Az SZDSZ úgy vett részt a mostani választási kampányban, hogy egyáltalában nem akart a nagy pártokéhoz hasonló (minden társadalmi csoporthoz szóló) kampányt folytatni. Ellenkezőleg: a párt rehabilitálta a kis párt fogalmát, s ezzel – talán meglepő – identitást is teremtett a párt tagjai sorában.

Az önbizalmukat veszítő törzsszavazókat lényegesen jobban lehetett mozgósítani egy kis-, mint akár egy irreális középpárti stratégiával. Ráadásul – s ez a kampány tanulsága – egy kis pártnak is lehet *releváns* mondanivalója. Az SZDSZ új identitása ugyanakkor az *alkalmazkodás* lehetséges új formája, ami talán elegendő lesz ahhoz, hogy a rendszerváltás egyik meghatározó pártja stabilizálja önmagát, és hosszú távon biztosítsa a pártrendszer kvázi kétpárti (tehát nem per definitionem kétpárti) jellegét. Nem nehéz észrevenni, hogy az SZDSZ *kispárti* kampánya sikeres alkalmazkodást jelentett a hovatovább két nagy párt szembenállására szűkülő pártversenyben. Gondoljunk csak arra, hogy a többi, 1998 és 2002 között parlamentben lévő kis párt kihullott: erre a sorsra jutott a MIÉP és a Független Kisgazdapárt, míg az MDF csak nagy fenntartásokkal nevezhető önálló, saját kispárti identitással rendelkező formációnak.

Egy 12 éve jelen lévő dilemma eldőlt tehát. Az SZDSZ nem nagy- és nem középpárt, alkalmazkodási képessége révén csatlakozik az európai liberális pártok *egyik* vonulatához. Ez a vonulat számos nyugat-európai országban jelen van, általában nem rendelkezik meghatározó kormányzati befolyással, de a választók kis százaléka szokásszerűen támogatja. Azokban a nyugat-európai országokban, ahol a liberális pártok a 18-20 százalékos nagypárti vagy 10 százalék körüli középpárti tartományban helyezkednek el, érdemes megvizsgálni azokat a körülményeket és történeti kondíciókat, amelyek lehetővé teszik ezt az eredményt. Egyáltalán nem bizonyos, hogy az évszázados liberális és demokratikus fejlődésen keresztülment nyugati országokban csak a politikai mondanivaló popularizálódása idézheti elő a liberális pártok jó szereplését. Sok minden más is vezethet az erős pártpolitikai-kormányzati befolyásra. A rendszerváltás utáni több mint egy évtized magyar példája azonban azt mutatja, hogy azok a pártok növelték befolyásukat, azok jelentik a kvázi kétpártrendszer tartópilléreit, amelyek ötvözik a gyűjtő- és néppártiság számos kellékét, amelyek képesek arra, hogy sok társadalmi réteget és csoportot szólítsanak meg, s ebből következően képesek mondanivalójukat könnyen emészthető, populáris nyelvezeten előadni.

Az SZDSZ története során mindvégig küzd azzal, hogy mondanivalóját közérthetően közölje és széles rétegekhez juttassa el. Ám ez a nagypárttá válás szempontjából korlátot jelentő fejlemény előny is lehet. Ezért a párt kampányirányító stratégiai helyesen döntöttek, amikor nem a szlovén vagy

a belga nagypárti példát tekintették etalonnak. Ezzel talán nyugvóponttra juthat a párton belül egy évtizede zajló vita. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a kispárti identitás nem jelenti azt, hogy az SZDSZ-nek le kellene mondania a közéletben játszott jelentős szerepéről, sőt – mint majd látni fogjuk – a magyar pártrendszer sajátossága, hogy a pártpolitikai arénában uralkodó dominanciaviszonyok nem feltétlenül esnek egybe a közéleti színtér befolyási viszonyaival.

A liberális értékek és a pártpolitika

A téma tárgyalásához óhatatlanul beszélnünk kell a politika hordozóiról. Pártelvű és versenyelvű rendszerekben hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy a politikát *nem* csupán a pártok és a pártok professzionális szakpolitikusai képviselik, hanem a hagyományos értelemben vett *értelmiség* is. Az értékek egyáltalán azért kerülhetnek konfliktusba a pártérdekkel, mert *van* ilyen értelmiségi réteg, amely képviseli, számon kéri és karbantartja az értékeket. A magyar pártpolitikai mező sajátossága, hogy talán az SZDSZ az egyetlen párt, amelynek van egy erős érték-hordozó rétege (a köznyelv közvéleményformáló értelmiségnek is nevezi őket). Az MSZP soha nem volt erős értékek és elvek képviselőjében, a Fidesz pedig a legutóbbi időkig inkább a szakpolitikai elitre helyezte a hangsúlyt, illetve kísérletei – egy mértékadó közvélemény-elit kifejlesztésére – eddig nem jártak nagy sikerrel.

Természetesen a témának van egy nemzetközi aspektusa is. Ha ugyanis jól körülnéznünk a világban, két tendencia együttes érvényesülését látjuk. *Pártpolitikai* dimenzióban igen erős a hagyományos mérsékelt pártok hanyatlásának és az új, sokszor populistá, gyakran radikális pártok felemelkedésének tendenciája. Növekszenek azok a pártmozgalmak, amelyek a hagyományos demokratikus intézményi kereteket szűknek tekintik, és a „népet” teljesen új módon, ha tetszik: *közvetlenül* kívánják bekapcsolni a közéletbe. Mindezzel együtt a *közéletben* a liberális demokrácia értékei meglehetősen egyértelműséggel érvényesülnek, annak ellenére, hogy jelen vannak az antiliberális demokrácia értékeinek képviselői is. (Zhakaria, 1998) A liberális értelmiség pozíciói egyáltalán nem tekinthetők gyengének, s ennek jelentősége volt a magyar politikára, illetve az SZDSZ választási kampányára is.

A 2002-es választási kampány egyik fontos kiindulópontja volt, hogy a magyar társadalom egy nem kis része elfogadja, magáénak vallja a liberális értékeket. Az SZDSZ vezetése által 2001. nyarán elvégzett közvélemény-kutatás is ezt igazolta. Ebből ugyanis az derült ki, hogy az SZDSZ körülbelül 5-6 százalékos törzsszavazói körén felül körülbelül 15 százalék liberális elkötelezettségű ember él Magyarországon. (Böhm, 2002) Európában is sok

felmérés foglalkozik azzal, hogy mely társadalmi rétegek, milyen geográfiai, életkori, vallási és egyéb szempontok alapján szavaznak a liberális pártokra. (Steed–Humphreys, 1988) Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a liberális pártok európai átlagban a lakosság 10 százalékát fedik le (Gallagher–Laver–Mair, 1992:76–77), ebből az következik, hogy a liberális értékeket vallók – különösen Magyarországon – nincsenek jelen a társadalom minden csoportjában. Ezért nagyon jól meg kell választani a választási stratégiát, a preferált társadalmi csoportokat.

Az SZDSZ ma már nem néppárt (mint 1990 körül vezetői remélték), ezért meg kell határozni, hogy hogyan kívánja elérni a liberális szavazói rétegeket. Ha az SZDSZ kampánya arra épült volna, hogy a társadalomnak jóval nagyobb része liberális, mint azt a közvélemény gondolná, ebből esetleg ismét egy nagy- vagy középpárti stratégia bontakozott volna ki. Szerencsére (úgy gondolom: szerencsére) nem egy ilyen következtetést vontak le a párt vezetői, noha természetesen fontos jelzés volt, hogy a társadalomban erőteljesen jelen vannak a liberális értékek. De egyáltalán nem mindegy, hogy milyen következtetést von le egy párt a liberális értékek magas társadalmi presztízséből. Egy dolog ugyanis, hogy a társadalomnak mintegy 20 százaléka liberális elkötelezettségű, és egy másik dolog, mit vár egy liberális párttól. Az említett 2001. évi felmérésben erre is világos választ kaptak az SZDSZ vezetői: a liberális világszemléletű választók között valójában *nem volt* kormányváltó hangulat: „a potenciális szavazók között nem volt igazi nyoma annak az elégedetlenségnek, amelyet egy ellenzéki párt a maga javára fordítani”. (Bóhm, 2002:50)

Az SZDSZ tehát úgy vághatott bele a kampányba, hogy (nyilván nem kis részben a felkérésére elvégzett közvélemény-kutatás eredményeképpen) jóval pontosabban tudta, mint korábban: *mely társadalmi csoportokban* erősek a liberális értékek, azaz kik lehetnek a valódi célcsoportok, ha tetszik: hogyan lehet a liberális pártpolitikát hozzárendelni egy kis párt számára elérhető néhány társadalmi csoporthoz. Ez még önmagában nem lett volna elég: legalább ilyen fontos volt, hogy az általa elérni kívánt társadalmi csoportokban, a potenciális szavazók körében – kormányváltó hangulat híján – *meg kellett teremtenie* a kormányváltás lélektani, társadalmi, politikai feltételeit.

A liberális értékek erős társadalmi jelenléte inkább olyan jelzést adhatott a párt vezetőinek, hogy továbbra is megvan az erős háttország, és ez a háttország nem tartja kudarcnak a kispártiságot. A liberalizmus erős értékjelenléte ahhoz is támasz az SZDSZ számára, hogy a bevezetőben jelzett céljait megfogalmazza. Nevezetesen például azt, hogy az MSZP ne érjen el abszolút többséget.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a mostani kampányban sikerült feloldani a korábbi dilemmát. 1998 és 2002 között az SZDSZ-t zavarta, hogy értékei erősek, a pártpolitika szintjén viszont gyenge a liberális elvek képviselése. A 2002-es

kampányban összhangba kerültek egymással, nem kis részben azért is, mert az Orbán-kormány működése aktuálissá tette a liberális értékek kormánypolitika szintjére való emelését. Ennek is köszönhető (amit a most megalakult kormány ellenfelei nem értenek), hogy ti. az SZDSZ igen erősen jelen van az új kormányban. Ez nem valamiféle SZDSZ-es „ármánykodásnak” köszönhető, hanem annak az egyszerű körülménynek, hogy az MSZP elvek és értékek következetes képviselésében továbbra sem tekinthető letisztult pártnak. Az MSZP–SZDSZ-koalíció, illetve azon belül az SZDSZ erős jelenlétének magyarázata tehát az, amire fentebb már utaltam: a magyar pártpolitikai arénában mások a dominanciaviszonyok, mint az értelmiségi-közéleti színtéren. Az értelmiségi arénában betöltött domináns pozíciónak vannak pártpolitikai összefüggései. A liberális értelmiségnek az a képessége, hogy kreatívan tudja befolyásolni ezt a szférát, továbbá a liberális értékek erős társadalmi jelenléte, a számarányán akár túlmutató kormányzati jelenlétre „predesztinálja” a pártot. Mindehhez hozzá kell adnunk az SZDSZ egyik legkövetkezetesebben vállalt – szinte a demokratikus ellenzék örökségéből átvett – gondolatát: a kormányon belüli ellensúly szerepét. Az SZDSZ 1994-ben is azért vállalt kormányzati szerepet az MSZP mellett, mert ellensúlyozni kívánta az MSZP abszolút többségéből fakadó egyensúlytalanságokat. (Csizmadia, 2000:155) 2002-ben pedig a párt vezetői egyenesen kormányzati garanciaként jelenítették meg az SZDSZ-t.

Az SZDSZ „többletjéről” tehát az a helyesen felismert összefüggés támasztja alá, miszerint kormányozni – pontosabban hatékonyan kormányozni – erős értékképviselő értelmiségi támogatás nélkül nem lehetséges. A pusztán csak policy-tudásra építő „szakpolitikai kormányzás” önmagában nem elegendő, ezért az a párt, amelynek nincs mérvadó értelmiségi támogatása, jelentős szakpolitikai jártassága ellenére sem biztos, hogy hatékonyan tud kormányozni. Ezért gondolom, hogy az SZDSZ kampánya ebben a tekintetben sem volt sikertelen. A pártnak a jövőben tudatosan kell „használnia” ezt a kettőséget: értékszínter erős, a voksok szintjén azonban gyenge. Ebből nem az a következtetés adódik, hogy a kettőt közelíteni kell egymáshoz (látuk fentebb, hogy éppen ez volt a probléma eddig), hanem az, hogy a magyar liberalizmus természetéből következő strukturális (sőt történeti) adottságról van szó.

Ezt az adottságot komolyan végig kell elemezni. Lehetséges, hogy a szakirodalomban *centrista* liberalizmusnak nevezett sajátosságról van szó, amelyet élesen meg kell különböztetni a jobboldali liberalizmustól. (Tóth, 2000:139)

A mozgalmiságtól a professzionalizálódásig

Az 1998-ban elvesztett választás után fogalmazódott meg az SZDSZ vezetői körében, hogy a párt túl van ugyan a mozgalmiság fázisán, de még nem professzionális párt. A professzionalizáció persze mindenkor mást és mást jelen. 1994 és 1998 között például a professzionalizálódás egyik fokmérője volt, hogy egy-egy pártnak milyen a szellemi-szakértői holdudvara, s ezek a körök milyen témákat tudnak fölvenni a média napirendjére. (Csizmadia, 1998b; Tóth–Török, 2002) A napirendformálás, a politika mediatisálása, tematizálás a Fidesz újrapozicionálásának eszköze s ezáltal a pártversenyhez való alkalmazkodás új, mások által addig nem használt módszere volt. A korrupció vagy a közbiztonság témáját eléggé átütően tematizálta a Fidesz, ami – sok más mellett – hozzájárult választási győzelméhez. (Csizmadia, 2001c)

Az SZDSZ 1998-ban voltaképpen alig folytatott kampányt, illetve a „tartsuk a jó irányt” szlogenrel kampányolt. 1998-ban a párt azért sem fektetett nagy súlyt a kampányra, mert még a pesszimista szcenárió szerint is biztosra vették a 15 százalékos választási eredményt,² tehát teljesen tévesen ítélték meg saját maguk és az ellenfél kampánylehetőségeit és a választási esélyeket. A választási vereség után egészen a 2002. évi választásokig nem sikerült az SZDSZ-nek átvennie a közbeszéd tematizálását, noha képviselői a parlamentben mindent megtettek a „parlamenti közbeszéd” tematizálására. (Tóth–Török, 2001) Más azonban a parlamenti és más a közéleti vagy médiaközbeszéd. Míg az előbbiben komoly szerepet játszottak, az utóbbiban viszonylag gyengén teljesítettek az SZDSZ politikusai.

A liberális értékekre fogékony (fentebb már jelzett) 20 százaléknyi közvélemény nemigen találkozhatott az SZDSZ-szel mint a politika mediatisálását tudatosan zászlajára tűző párttal. Ellenkezőleg: a mostani kampányig a liberális értelmiségre hagyományosan jellemző olyan elemek domináltak, mint például a szellemi munka, a programkészítés és az értékcentrikus politizálás. A *korszakváltás programja* természetesen szellemileg és szürkeállományilag roppant fontos dokumentum, de önmagában nem hordozza a sikeres választási szereplést. A siker kulcsa ugyanis a professzionalizáció, aminek persze nagyon sok formája lehet. Professzionalizálódhat egy párt szervezetiileg, marketing szempontból vagy éppen a policy-elit kifejlődése szempontjából. A Fidesz esetében például elsősorban *marketing-professzionalizáció* zajlott le az 1998–2002. évi kormányzati ciklusban. Az SZDSZ vezetéstechnikailag, illetve „termékmarketing” szempontból a választási kampányig nem igazán ült meg. A 2002. évi kampány professzionalizációja elsősorban a *látványtervezés és a vizualizáció* síkján következett be.

1996-ban a Fidesznek (újszerűsége okán) még könnyű volt kiobbantania a Tocsik-ügyet. A Tocsik-ügy, mindenféle vizuális élmény nélkül is jól szol-

gálta azt a szándékot, amit a Fidesz ki akart fejteni: az MSZP–SZDSZ-kormány idején soha nem látott mértékű korrupció tapasztalható. Az emberek ekkor találkoztak először ezzel a témával, és a téma tálalása – hatott. A 2002-es kampányban már egy korrupcióra is immunis, vagy inkább úgy mondanám: egy a korrupcióról *beszélő* politikára immunis közönséggel kellett számolni. Az SZDSZ-nek tehát azzal a kihívással kellett szembenéznie, hogy ha kis pártként szeretne megkapaszkodni a parlamentben, nem elegendő a továbbiakban a szellemi, a leírt és a közvélemény-formálásban elért teljesítmény, szükség lesz a politikájának új vizuális keretet teremteni. Egyáltalán nem véletlen, hogy ehhez a belső „reformhoz” új, kreatív csapatot, ötletiparosakat szerződtettek, akik pontos vizuális menetrendet dolgoztak ki a párt üzeneteinek célba juttatására.

A profi látványpárttá válás ugyanakkor felvet egy kérdést: hogyan viszonyul mindez az SZDSZ-nek ahhoz a felfogásához, hogy számára a politika *tartalma* lényegesen fontosabb a formánál. Az elmúlt években az SZDSZ vezetői általában lekcisnylő nyilatkozatokat tettek a politika „járulékos” elemeiről, a kivitelezésről, az üzenetek célba juttatásának szükségességéről és így tovább. Feltehetőleg e mögött az elutasítás mögött az állott, hogy így akarták magukat elhatárolni a Fidesztől, amely – szerintük – egyáltalán nem foglalkozik tartalmi, csak formai kérdésekkel. Ugyanakkor a kampányban alkalmazott stratégia elemzése azt mutatja, hogy még egy kis párt sem lehet biztos abban, hogy pusztán elvek képviselésével magához kötheti szavazóit. A kispárti stratégia is csak akkor lehet sikeres, ha szokatlan, új eszközöket, vizuálisan átélhető élményeket tartalmaz (gondoljunk például az SZDSZ képviselőinek maszkos megjelenésére a parlamentben 2001. decemberében, tiltakozásképpen a gyűlöletbeszéd ellen). Nagy valószínűséggel az ilyen és az ehhez hasonló akciók és megnyilvánulások jóval többet lendítettek az SZDSZ ügyén, mint a tartalmi kérdések, amelyek közül a párt az adócsökkentésre, az egészségügy reformjára és a diplomás minimálbérre helyezte a hangsúlyt.

Amikor tehát a professzionalizálódás felé tett lépésekről beszélünk, mindekenélőtt a *mediában való professzionális* megjelenésre kell gondolnunk. A legfontosabb változás a kampányban az volt, hogy a párt vezetői voksszerző politikusokként, nem pedig értelmiségiekként viselkedtek. A magyar választók 1990 óta először láthatták az SZDSZ-t kemény versenyhelyzetben, amikor nem hagyományos értelmiségi tőkéjüket, hanem a látványmarketing szakértőinek tőkéjét próbálták csatasorba állítani. A kampány ebből a szempontból sok egyéni ötletet, érdekes megoldást produkált, s talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a párt parlamentbe jutását köszönheti az ötletesre, eredetire sikerült kampánynak.

Jóval nehezebb helyzetben lennénk, ha arról kellene beszélnünk, hogyan sikerült az SZDSZ *szervezeti* professzionalizációja. Közismert, hogy a párt az

1990-es évek eleje óta küzd ezzel a problémával. Már Tölgyessy Péter is szorgalmazta elnöksége idején a szervezeti reformot, az üzemszerű működésre való áttérést, de a párt – szervezeti értelemben – azóta sem lett hatékonyabb. A tavaszi választási kampányban először kísérleteztek a kampány szakértői a pártelnök szinte kizárólagos középpontba állításával. Korábban az SZDSZ imázsát mindig a párt több vezetője hordozta. Most ellenben Kuncze Gábor nem pusztán „Lop Stop” táblát cövekelt le, hanem pelenkázott is. Külön elemzést igényelne, hogy a pártelnök centrumba állítása mennyiben volt sikeres, avagy sikertelen kampánystratégia. Mindenesetre tény, hogy a pártelnök személyes kampánya maga is *része volt* a látványkampánynak, s nem a pártelnök személyére épült a látvány-professzionalizáció.

Az SZDSZ kampányával végül is csattanósan cáfolta saját korábbi kampányait: Akármennyire is bírálta a Fideszt (hogy ti. politikája csak kommunikáció), valójában maga is jóval többet kommunikált, mint korábban bármikor, azaz: átlépte saját (korábbi) árnyékát, és nyitott a tartalmi politikától a vizuális-mediatizált politika felé. A „szövegmondó” SZDSZ-től elmozdult a képileg kreatív megszólalás felé, s ezen a területen sikerült is érdemi teljesítményt nyújtania: az emberek odafigyeltek mindarra, amit az SZDSZ mondott.

Ezt a teljesítményt különösen akkor tudjuk mérlegre tenni, ha azokkal a kis pártokkal vetjük össze (MIÉP, Kiszgazdapárt, MDF), amelyek közül kettő ma már nem tagja a parlamentnek, a harmadik pedig alig mérhető közvélemény-kutatási eredményeket produkál a parlamentben. Ezek a pártok lényegében megrekedtek a '90-es évek első felének szintjén, szinte alig alkalmazták a politikai marketinget és látványvilágot. Pusztán az általuk jónak tartott mondanivalóval próbáltak kampányolni, ami 2002-ben már kevés. Az SZDSZ sikerének oka ebben a vonatkozásban a korszerű politikai marketing eszközeinek tudatos és a többiekétől elütő, eredeti alkalmazása.

A negatív kampány mint önkifejezés

Az SZDSZ három sikeres „dilemmafeloldása” valóban fontos és a párt megmaradása szempontjából alapvető fejleménye volt a kampánynak. Ha nem történik döntés a kispárti irányvételre, ha nem sikerül feloldani értékek és pártpolitika konfliktusát, s végül, ha nem valósul meg a látványkampány mint a professzionalizáció sajátos formája – az SZDSZ talán nem is jut be a parlamentbe. De eddig csak az SZDSZ-ről mint a többi párttól hermetikusan elzárt képződményről beszéltünk, ami a pártpolitikát elemezve legfeljebb analitikus okokból engedhető meg. Befejezésképpen ki kell térnünk arra a kérdésre, hogy vajon milyen volt az SZDSZ kampánya, ha belehelyezzük azt

a pártpolitika *egészébe*. Nyilvánvaló ugyanis, hogy amit fentebb sikerként értékeltünk, a szövetségesek és főként az ellenfelek számára egészen más megítélés alá esik. A kérdés tehát az, hogy miközben az SZDSZ kampánystábjá igyekezett új identitást adni a pártnak, nem követett-e el határátlépéseket, nem nyúlt-e olyan eszközökhöz, amelyek túlmennek bizonyos írott és íratlan szabályokon.

1990 óta a 2002. évi választás volt az első, amikor a pártoknak *nem sikerült* korlátozniuk a negatív kampányt. A kampányszakirodalom régóta foglalkozik a témával, s ebből is közismert, hogy a pártok egyaránt alkalmaznak negatív és pozitív kampányeszközöket. A 2002. évi kampányban azonban a pártoknak (s köztük az SZDSZ-nek) nem volt módja, hogy érdemben eljussanak a pozitív elemek kifejtéséhez. A 2002. évi kampány döntően *negatív kampány* volt.

Nem nehéz belátnunk, mi okozta ezt a változást. A pártverseny és a politika az elmúlt négy évben egyre inkább politikai mediatizációra szűkölt, ami elsősorban azt jelenti, hogy a pártok egy mediatizált képet közvetítenek magukról. A mediatizáció és a vizualizáció azonban csak akkor hatásos, ha nem *szembeállításon alapul*. A Lop Stop jelzőtábla világosan utal az ellenfélre, mint ahogyan a gázmaszk is megidézi a rosszat. De az ilyen típusú önkifejezésnek mégsem elsősorban a pozitív mondanivaló kifejtése a lényege, hanem a másik fél negativitásának megidézése. Negatív kampányok circulus viciosusa zajlott, sőt egyes kutatók szerint újabb elemként megjelent a *fekete kampány*. (Dányi-Sükösd, 2002)

Van még egy oka annak, amiért a választási kampány eldurvult és lényegében „negatív-fekete” küzdelemmé vált. Ez az ok pedig az, hogy a választók egyáltalán nem honorálják automatikusan a pozitív kampányt, mégpedig azért nem, mert a pozitív kampány könnyen ölthet *antipolitikus* jelleget, amiben a választók egy jelentős része nem ismeri fel magát. Az SZDSZ-ről (is) alkalmazott negatív kampány tehát válasz is volt a Fidesz, illetve a kormány által követett *antipolitikusan pozitív* kampányra. Ne felejtjük el ugyanis, hogy az első fordulóig ilyen kampány zajlott a kormánypártok és marketinggépezetük oldaláról. A kormánypártok egész négyéves működésük során, majd pedig a választásokhoz közeledve különösen erőteljesen törekedtek arra, hogy Magyarországon ne legyen kampányhangulat, mert ahogyan mondták: „az eredmények magukért beszélnek”. Márpedig az SZDSZ vezetése és kampánystábjá kormányváltó hangulatot kívánt *teremtteni*, s ezt csak az antipolitikai hangulat totális megváltoztatásától, azaz voltképpen negatív eszközök alkalmazásától remélhette.

Végül 2002-ben vált először világossá, hogy a választási kampány nem lokalizálódik *pártok közötti* versengésre. Az említett antipolitikai közeget ugyanis elsősorban a *kormány* fémjelezte, a kormány volt az, amely pozitív programismertetéseket tartott, s különleges státusánál fogva elejét kívánta

venni a hagyományos pártkampánynak. Ezért azok, akik a Fidesz oldaláról utólag hiányolják az erőteljesebb kampányt, nem számolnak azzal a változással, ami a „prezidenciális” kormányzás meghonosodott modelljéből következően a korábbiakhoz képest jóval megnövelte a kormány és a kormányfő hatalmát. (Körösenyi, 2001) Ezért a kampány „tematizálásában” jóval nagyobb szerep jutott a kormánynak, mint a Fidesznek. Más kérdés, hogy a kormányoldal viszont nem számolt a kormánynak mint önálló tényezőnek a megnövekedett súlyából fakadó következményekkel, azzal, hogy az ellenzék egy kormányvezérelt antipolitikai kampánnyal egy nagyon erős pártvezérelt negatív kampányt állíthat szembe.

Az SZDSZ kampányát is ebből a megközelítésből érthetjük meg. A kampány irányítói bevallottan negatív elemekkel kezdték a kampányt. 2001. decemberében és 2002. januárjában a Fidesz és a kormány veszélyességét, vezetőinek sajtóságos emberi kvalitásait hangsúlyozták – természetesen nem pusztán szavakban, hanem képileg. A „Lop Stop” jelzőtáblák, illetve az Orbán Viktor miniszterelnöknek kezét csókoló idős hölgyet ábrázoló óriásplakát (szemben az idős hölgynek kezét csókoló Kuncze Gábort ábrázoló plakáttal) azt voltak hivatva képileg demonstrálni, hogy a kormánykoalíció nem pusztán demokratikus határokat lépett át (a korrupció és a lopás „legalizálásával”), hanem úgynevezett *emberi* határokat is. Nem véletlen választotta az SZDSZ jelmondatául a *nem csak polgár, ember is* szlogent, utalván arra, hogy a „polgári Magyarország” megteremtésének kormányzati célja éppen az „emberi Magyarország” céljaival ellentétes. A negatív kampány tehát valójában a kormánykoalíció nagy ívű céljainak emberi alapjait vette célba, s azt akarta bizonyítani, hogy a politikának nem kell szükségképpen szembefordulnia a megszokott emberi értékekkel.

Természetesen a negatív kampány célkeresztjében Orbán Viktor miniszterelnök állt. A kispárti vizualizáció nem pusztán azt hangsúlyozta, hogy a Fidesz (és a kormány) vét az emberi értékek ellen, amikor *erőlteti* a természetes emberi értékektől elszakadt polgári értékeket. Az SZDSZ negatív kampányában a miniszterelnökre fixálódott az erőszakosság, a vezérkedés, az érzelmek felcsiholásának vádja. A képi ábrázolás azt sugallta, hogy a hivatalban lévő miniszterelnök emberi tulajdonságai már-már diktatórikusak, de legalább is ellentmondanak a megszokott illetemnek (lásd kézcsók), ellenben az SZDSZ jelöltje nyugodt, szelíd, pontosan ismeri a demokratikus illemet.

Mindez egy olyan politikai közegben jelent meg, amikor – mint utaltam rá – a Fidesz *nem folytatott* kampányt, hanem csupán a kormányzás sikereiről beszélt. Azt hiszem, ilyen körülmények között *felderősödnek* a negatív kampány üzenetei, hiszen nem pusztán ellenpontoszák a másik fél stratégiáját, de bizonyos értelemben *le is kívánják leplezni* azt. Az SZDSZ negatív kampányának fő üzenete az volt tehát, hogy a Fidesz pozitív kampánya voltaképp álca, ködösítés, az antipolitikai kampánystratégia háttérében egy masszív retrográd fordulat áll: a harmincas évek Magyarországnak restaurálása.

Ez az üzenet természetesen nem lett volna elég a kormány megbuktatásához, de ahhoz igen, hogy a liberális törzsközönség érzelmi identitását helyreállítsa. A negatív kampánnyal az SZDSZ stábjá voltaképpen visszahódította a bizonytalankodó liberális szavazókat. A Fideszről és a kormányról festett apokaliptikus kép olyan vonásokkal volt tele, amelyek erőteljesen mozgósították a Fidesz-kormányzást opponáló, de az MSZP-t sem szívesen támogató szavazókat.

Az SZDSZ kampánystábjának ugyanakkor megvolt a pozitív kampányelemek kifejtésére vonatkozó terve is. El is készült néhány kampányfilm (pl. a pelenkázó Kunczéről), amely az SZDSZ saját programját volt hivatva népszerűsíteni. A finisben ezeknek a pozitív elgondolásoknak a kifejtésére egyszerűen nem volt mód, illetve az egyre inkább kettészakadó társadalom sem volt fogékony a pozitív programok prezentálására. Olyan erős lett – különösen a két forduló között – a *félelmi pszichózis*, hogy ez lehetetlenné tette az egyébként eltervezett pozitív stratégia kibontását. Megítélésem szerint az 5,4 százalékos választási eredmény azért jött létre, mert a kampányban a félelem érzését sikerült képileg manifestálni, és ezáltal a negatív elemek domináltak a pozitívak fölött. Ha a pozitív elemek kerültek volna túlsúlyba, nagy valószínűséggel a párt nem jutott volna be a parlamentbe.

Az SZDSZ esetében tehát a negatív kampány egyben célravezető kampány is volt. Célravezető, amennyiben – ha nem is a megcélzott 10 százalékkal – az SZDSZ bejutott a parlamentbe, s ezáltal megakadályozta a Fidesz által olyannyira szorgalmazott kétpárti koncentrációt. Sikeres volt a kampány azért is, mert – ha a negatív elemek túlsúlyával is – a párt elérte, hogy a kampányban megcélzott kormányváltó hangulatból valóság legyen. S végül azért, mert kormányzati szinten a párt jócskán felülreprezentáltabb számáránánál.

Az SZDSZ mégis nagyon súlyos helyzetben van, amit nem feledtethet, hogy vizuálisan kiváló kampánymunkát végzett. A pártot a választások után újabb alapítói hagyták el, köztük a párt első elnöke és emblematisztikus figurája, Kis János. A liberális közvélemény nem lehet meggyőződve arról, hogy a folyamat, az SZDSZ szavazói körének fogyása megállítható. Egyszerre győzőtt s került végveszélybe a párt. Most már egyetlen reális célként a *kispárti* pozíció stabilizálása tűzhető ki.

Jegyzetek

- 1 Ezeket a célokat többször megfogalmazták a párt kampányának irányítói. Lásd például: Ez csak az előfutár volt. Interjú Vágvolgyi B. Andrásal, az SZDSZ kampányigazgatójával. *Népszabadság*, 2002. február 18. Vágvolgyi B. Andrásnak külön köszönöm, hogy egy beszélgetés erejéig rendelkezésemre állt.
- 2 Demszky Gábor 1998. január 26-i sajtótájékoztatója. *4x4*. 1998. január 29. 5.

A DEMOKRATIZÁLÓDÁS SZAKASZAI ÉS A MAGYAR DEMOKRÁCIA A 2002. ÉVI VÁLASZTÁSOK UTÁN

Sokak véleménye szerint a 2002. évi választások nyomán lehetőség nyílt arra, hogy helyreálljon a magyar demokrácia „normális” működése, a Fidesz vezette koalíciót felváltó balközép kormány konszolidálhatja a demokráciát, vagy más megfogalmazásban: a többségi demokráciát ismét felválthatja – mint a rendszerváltás utáni időszak nagy vívmánya – a konszenzusos demokrácia. Az alábbi írásban nem teszek különbséget a demokrácia „normális” és „abnormális” szakaszai között, hanem a *demokratizálódásra* vonatkozó különböző koncepciókat veszem számba. Mint majd látni fogjuk, nagyon eltérő felfogások vannak jelen a magyar politikai eliten belül, de viszonylag keveset tudunk e felfogások gyökereiről, illetve lényegéről. Ezért – mielőtt a közvetlenül mögöttünk hagyott év fejleményeiről beszélnék – szükséges lesz tisztáznunk a két vezető párt (a Fidesz és az MSZP) demokrácia-koncepciójának főbb vonásait. Ez a tisztázás pedig hozzásegíthet bennünket a demokratizálódás szakaszainak jobb megértéséhez és egy „többlépcsős” demokrácia-elmélet alapjainak kidolgozásához.

Demokrácia és/vagy demokratizálódás

Magyarországon 1989–1990-ben gyökeres fordulat zajlott le: az egypárt-rendszerű puha diktatúra átadta a helyét a többpártrendszeren alapuló demokratikus jogállamnak. Ritkán tesszük fel azonban a kérdést, mi is az, ami pontosan történt. A demokráciára tértünk át, vagy pontosabb, ha a demokratizálás első szakaszáról beszélünk?

Mindkét álláspont mellett hozhatók fel érvek. Magyarország az átmenet két évében szinte hiánytalanul adaptálta a demokratikus jogállam rekvizitumait. A rendszerváltó elitek között a lényegét illetően konszenzus uralkodott: *intézményalapító átmenetet* akartak, s a nyugat-európai demokráciákra jellemző reprezentatív intézményeket sikerült is létrehozniuk. Intézményes értelemben *demokrácia* jött létre, a politikai hatalom demokratikus versenyben dől el, ezt semmilyen szempontból nincs okunk megkérdőjelezni. A demokrácia azonban nem pusztán intézményes rend, hanem szabályok, normák, magatartásformák szokásszerű jelenléte is. Ezek a szabályok és normák

Nyugat-Európában sem a demokrácia bevezetésének pillanatában jöttek létre, hanem hosszas előzményekre támaszkodva mintegy *átörökítődtek* a demokrácia miliójébe. Magyarországon ilyen szabályok és szokások nem teremthették meg a rendszerváltás időszakában, ezért talán pontosabb lenne *demokratizálódásról*, nem pedig a demokrácia létrejöttéről beszélni.

Ez utóbbi álláspont mellett még további érvek is felhozhatók. Érdemes ugyanis a diktatúra *le-* és a demokrácia *felépítését* valamiféle egységes szakaszként felfognunk. E szakasznak két nagy alperiódusa van: a *diktatúra* demokratizálása, illetve maga a *demokratizáció*. Az előbbi egy posztdiktatórikus, az utóbbi egy predemokratikus szakasz. Demokratizálódásról mint önálló szakaszcsoport egészen addig beszélhetünk, amíg nem jön létre az intézmények és normák egységes jelenlétére épülő érett demokrácia.

Természetesen ezzel nem azt állítom, hogy a magyar demokrácia „csőkevényes” lenne. Állításom csupán annyi, hogy óhatatlanul eltér a nyugat-európai, fejlődésüknek más szintjén álló demokráciáktól. A magyar demokrácia még messze nem érett demokrácia, inkább azt mondhatjuk, hogy a demokratizálódás egy meghatározott pontján áll, s – sajátos módon – a rivális felek igen erős konfliktuspotenciálja megakadályozza azt, hogy a demokratizálódás fázisából a demokrácia állapotába jusson. Ilyen értelemben igazat kell adnunk Laurence Whiteheadnek, aki a demokratizálódást mint drámát fogja fel. (Whitehead, 2001:75–120) Valóban így van, a Magyarországon is jellemző konfliktusok *még nem* a demokrácia, hanem a demokratizálódás konfliktusai. Más kérdés, hogy a felek természetesen mindig a demokrácia védelmében lépnek fel ellenfeleikkel szemben, és soha nem azt állítják magukról, hogy ők a demokratizálás két pólusának élharcosai.

A demokratizálódás logikája

A fentiekben kifejtettek abból a meggyőződésemből származnak, hogy intézményeket lehet, demokráciát ellenben nem lehet bevezetni. A demokratikus intézmények ugyan nélkülözhetetlenek a demokráciához, de nem fedik le a demokrácia teljességét. Azok a konfliktusok, amelyek Magyarországon az elmúlt 12 évben szép számmal jelentkeztek, nagy részben abból fakadtak, hogy a politikai ellenfelek egymástól igen eltérő módon kívánták létrehozni a demokrácia *nem intézményes* oldalát. De ahogyan az érett demokráciának, a demokratizálás szakaszának is megvan a maga belső logikája.

Először is nézzük a demokratizálás főszereplőit. Többek között Bozóki András hívta fel a figyelmet a késő Kádár-korszak főszereplőinek és szövetségkötéseinek logikájára. (Bozóki, 1995:139–146) Ezt továbbgondolva azt mondhatjuk: a demokratizálódás folyamatában természetes módon vesznek részt

a posztdiktatúra elitcsoportjai. Mivel még nem kialakult, konszolidált demokráciáról, hanem annak „előjátékáról” van szó, a felek közötti versengés téte magának a demokráciának a megteremtése – ha tetszik – *spirituális* értelemben. A késő Kádár-rendszer mérvadó elitcsoportjai valamennyien át-nőnek az új rendszerbe, ilyen értelemben teljesen téves pusztán az *állampárti elit* demokratikus „átvedléséről” beszélni. Ugyanakkor az is tény, hogy a demokratizálódás kezdetétől fogva megjelennek olyan *új politikai elitek* is, amelyeknek nem volt közükhöz a Kádár-rendszerhez. A demokratizálás logikája, hogy törvényszerűen jön létre törésvonal régiak és újak között. A döntő ok pedig elsősorban nem ideológiai, hanem *értékrendszerbeli*. Mivel a tét – mint mondtuk – a demokrácia spirituális szellemiségének megteremtése, régiak és újak között óhatatlanul különbség keletkezik. A Kádár-rendszerből kinövő elitcsoportok másképpen viszonyulnak Nyugat-Európához, a demokráciához, a piacgazdasághoz, mint azok az elitek, amelyeknek alig van kötődésük a kádári előzményekhez. Ilyen módon együtt jártsszák a demokratizálódás drámáját, miközben erősen vitatják is egymás szerepeit.

Korántsem véletlen tehát az, hogy az MSZP és az SZDSZ egymásra tált, s az sem, hogy a Fidesz, amely korábban az SZDSZ szövetségese volt, mára leginkább éppen az SZDSZ-szel áll szemben. Mivel a Fidesz a legkevésbé érintett párt akár a késő Kádár-rendszer által is, demokrácia-felfogásában a legkevésbé tudja integrálni azokat az elemeket, amelyeket akár az MSZP, akár az SZDSZ (mint a késő Kádár-korszakban is jelen lévő elitcsoport) képvisel.

A demokratizálódás logikájában tehát fel kell fedeznünk a főszereplők közötti differenciálódás sajátos logikáját is. Ahogyan Bozóki nagyon helyesen szakaszolta a rendszerváltáshoz vezető időt, úgy megtehetjük ezt a demokratizálódás korszakára vonatkozóan is. Ilyen megközelítésben az egyes pártoknak váltakozó koalíciókötéseikkel, esetleges irányváltásaikkal meghatározott céljuk van. 2003-ban elmondhatjuk: a pártviszonyok mozgásiránya, a pártrendszer koncentrációja (Tóth, 2001), a sokpártiság oldódása valamiféle kvázi kétpártrendszer irányába, mint a demokrácia alapfeltételeinek megteremtődéséhez vihet közelebb. Mindez azt mutatja, hogy a pártok előtt lebe-gő cél természetesen a kiteljesedett demokrácia megalapozása, de mutatja azt is, hogy a demokratizálódás *önálló szakasz*, amely legfeljebb külsőségeiben hasonlít a nyugati típusú demokráciákhoz.

A szakirodalomban sokfajta elnevezés született a demokratizálódás leírására. Gondoljunk csak O'Donnell delegáló demokráciájára (O'Donnell, 1994), Zhakaria antiliberalis demokráciájára (Zhakaria, 1998) vagy Merkel és Croissant defektes demokráciájára. (Merkel–Croissant, 2000) Ezek a kategóriák mind abból a megfontolásból származnak, hogy a demokráciának egy „új állatfaja” (O'Donnell, 1994:55) jött létre, amely a legtöbb fontos jegyében eltér a bevált demokráciáktól. Ezeket az eltéréseket azonban célszerű

lenne nem mint az új demokráciák „defektjét”, hanem mint a *demokratizálódás* sajátosságát tárgyalnunk.

A demokrácia-koncepciók közös elemei a '90-es években

Mielőtt rátérnénk a pártok felfogásának részletesebb bemutatására, ki kell térnünk a legfontosabb közös elemek számbavételére. Egy korábbi írásomban (Csizmadia, 1999d) inkább az egymással szembenálló elemeket hangsúlyoztam, s a Fideszt a többi párttól megkülönböztető elemeket domborítja ki Fricz Tamás is. (Fricz, 2001b) Holott az egyes politikai erők által vallott demokrácia-felfogásoknak van egy közös magja, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül. Valamennyi párt szembenéz ugyanis a *demokrácia* és a *demokratizáció* különbségével. Noha mindegyik párt a demokrácia letéteményesének tekinti magát, azzal azonban tisztában vannak, hogy a magyar demokrácia jelen állapotában féloldalas: intézményesen erősen megalapozott, de a demokratikus politikai kultúra és magatartásformák felől erősen hiányos. Ilyen módon valamennyi demokráciakoncepció foglalkozik a demokrácia „kiteljesítésének” problémájával. Másképpen megfogalmazva: a *legitimitás* vagy a *tekintély* alapvető kérdéseivel.

A legitimitás és a tekintély ugyanis a demokrácia szilárdságának mutatói. Amíg a legitimitás és a tekintély nem tisztázott, nem végleges, a demokrácia inkább a demokratizálódás periódusában tart. A valamennyi mérvadó párt programjában, értékrendszerében megtalálható közös koncepcionális mag tehát: *meg kell teremteni a szilárd, legitim és tekintélyes, azaz végleges demokratikus kereteket és normákat*. Az erre irányuló szándék igen fontos összetevője a demokratizáció és a demokrácia közötti szakasz áthidalásának. Ugyanakkor veszélyeket is rejt magában. A legfőbb veszély talán a legitimitás- és a tekintélyteremtés „pluralizálódása”. A demokrácia természeténél fogva plurális rendszer, de a demokratizálódás szakaszában a pluralizmusnak is lehetnek nemkívánatos mellékhatásai. Gondoljunk csak arra, hogy a pártonként megjelenő tekintély- és legitimitásteremtési kísérletek még inkább kiélezhetik az amúgy is feszültségekkel teli pártversenyt és politikai közéletet. Ugyanakkor az is tény, hogy a tekintélyteremtés folyamata a demokratizálódás talán legfontosabb problémája, ahonnan nem vonhatók ki a pártok.

A demokrácia ugyanis nem pusztán a demokratikus intézményekről, de a demokratikus *rezsimről* is szól. A rezsím az összes mérvadó szereplő által garantáltan elfogadott és legitim szabályokat jelenti. Az új demokráciák azonban (s közöttük Magyarország) rendkívül nehezen vajúdják ki ezeket az új, mindenki által elfogadható, *rendszerteremtő* szabályokat. Előáll tehát

egy olyan helyzet, hogy *mindenki* akarja a demokratikus rendszert, de *senki* nem elég erős, tekintélyes ahhoz, hogy a maga szabályait, értékeit a riválisokkal elfogadtassa. Az egyik oldal szabályai és tekintélyei nem elfogadhatóak a másik oldal szereplői számára, és megfordítva. A demokráizálódás folyamata így nemhogy továbbmozdulna a demokratikus rendszerteremtés irányába, de egy specifikus „öszvér” jön létre: a *konzolidált demokratizáció*.

Ennek az „öszvérnek” a jellemzője, hogy nincsenek ellenőrizhetetlen politikai folyamatok, nincsenek szélsőséges kilengések. A politikai elitek között erősek a konfliktusok, de azok végső soron nem vezetnek eszkalációhoz; ha vannak is nagyon látványos összeütközések, azok feloldódnak, és olykor még konszenzuskötéssel is végződnek. Az „öszvérség” másik fő vonása viszont, hogy nem teszi lehetővé a kibontakozást a demokratizációból a demokrácia felé. Kialakul egyfajta „permanens demokratizálódás” állapota, amelyben a felek rendszerteremtési szándékai nem összegeződnek, hanem végső soron kioltják egymást. Nevezhetjük ezt az állapotot a tekintélynélküliség állapotának is.

A tekintélynélküliség szorosan összefügg erkölcsi kérdésekkel, s oda vezet el minket, hogy vannak-e a rendszerváltás utáni magyar politikának igazi erkölcsi alapjai. A pártoknak az a szándéka, hogy foglalkozzanak ezzel a kérdéssel, szemmel látható, ugyanakkor – mint majd látni fogjuk – számos tényező alááshatja az egyébként jó szándékokat. Két tekintélyteremtési kísérletet fogunk elemezni, és mindkettőben *erkölcsi* gátak állják útját a demokratizálás „kiteljesedésének”. Az egyik esetben, a Fidesz tekintélyteremtési törekvésénél, az *erőszakos* demokrácia-bevezetés esetével állunk szemben, míg a másik példában, az MSZP-nél, az *erkölcsi hitelesség* problémája vethet gátat a felismert jó szándéknak, illetve a „permanens demokratizálás” meghaladásának.

Hagyomány és demokrácia

Mielőtt azonban e két koncepciót tárgyalnánk, érdemes felvetni egy kérdést. Vajon képesek lehetnek-e a *pártpolitikuskok* arra, hogy – a legitimitációs és tekintélyproblémák megoldásával – szilárd demokráciát teremtsenek? Nem szereptévesztés ez? Hiszen a politika tekintélyét, a demokrácia tartósságát csak *alulról jövő* folyamatok alapozhatja meg. De vannak-e a magyar rendszerváltás utáni 12 évben erős társadalmi hagyományok, amelyekre támaszkodni lehetne a legitimitáció megerősítésében?

E kérdés megválaszolása pusztán az elmúlt 12 év kontextusában szinte lehetetlen. A társadalom nagyon sokféleképpen viselkedhet akár egy diktatúrában, akár egy demokráciában. A 20. századi hazai tradícióban inkább a

társadalom passzivitása az uralkodó tónus, aminek sajátos esete a Greskovits Béla által nagyon plasztikusan leírt *tűrelem*. (Greskovits, 1994) A türelmi tradíció (Greskovits a késő Kádár-rendszert a latin-amerikai országokkal veti össze) éppenséggel az átmenetet teszi tervezhetővé, kiszámíthatóvá, konszolidálttá. Mégpedig azzal, hogy az eliteknek nem kell folyamatosan szembenézniük destabilizáló utcai megmozdulásokkal, sztrájkokkal, tüntetésekkel. S valóban: a rendszerváltás utáni Magyarországon csak elvétve fordultak elő komolyabb utcai demonstrációk, s azok is csak rövid ideig tartottak.

Ez a türelmi tradíció azonban nem zár ki egy másfajta, most még csak csíraformában jelen lévő magatartásformát. A *civil társadalom* új típusú mozgásformáiról van szó, amelyeket Ágh Attila például élesen elkülönít a demokratikus *átmenet* mozgásformáitól: „A demokratikus átmenet fő tartalma az intézményépítés, az alapvető intézmények kialakulása, míg a demokratikus konszolidáció időszakában jön igazán létre és válik tömegessé a demokratikus politikai kultúra, s épül ki – ezzel együtt – a civil társadalom bonyolult szerkezete.” (Ágh, 2001:30) Ráadásul Ágh az egész témát az EU-csatlakozás szempontjából is felveti, hiszen – mint írja – igen jól áll Magyarország csatlakozása a *formális* intézmények szintjén, és sokkal kevésbé áll jól az *informális-társadalmi* dimenzióban. (Ágh, 2002:156)

Sokak véleményével egybehangzóan (lásd például Lauth, 2000) Ágh is azt fogalmazza meg, hogy a demokrácia kiépülése nem lehet pusztán az elitek műve. Ha azonban a demokráciát komplex egészként (intézményes és társadalmi-kulturális rendszerként) fogjuk fel, akkor fel kell tennünk a kérdést, vajon a hazai hagyományok elég muníciót adnak-e az ilyen típusú továbblépéshez. Nem inkább arról van-e szó, hogy a politika és a társadalom *szembenállásának* tradíciója a meghatározó, ezért aztán a társadalom felől nem várhatunk komolyabb mozgásokat a demokratizálódási periódus meghaladására?

A válasz visszavezet bennünket a rendszerváltás gondolati tradíciójához. Ez a tradíció elég erőteljesen opponálta a civil társadalmat. Ebben a tradícióban a pártok mint a politika szinte kizárólagos letéteményesei jelentek meg, amelyekhez képest másodlagosak a társadalom különféle szerveződésai. Ez a szemlélet még ma is erősen jellemző. Természetesen nem vitatom, hogy a pártok a politikai viszonyok és konfliktusmegoldó folyamatok mintájának kikristályosításával (Vö.: Enyedi, 1998:6) más szervezetekkel össze nem keverhető funkciót töltenek be. De azt is látnunk kell, hogy a társadalmi részvétel egyre fontosabb dimenziója a demokráciának (Dahl, 1994; Schmitter, 1994), és ezért a permanens demokratizálódás periódusának meghaladásával a politikai elit „szövetségést” találhat a civil társadalom szerveződéseiben.

Ahhoz azonban, hogy a civil társadalom mozgásai komoly befolyást gyakoroljanak a politikai elit döntéseire, szükség van a politika formális és

informális dimenziói közötti hierarchia megszüntetésére. (Csizmadia, 2003) A civil társadalom mozgásai ugyanis a leggyakrabban nem intézményesült vagy kvázi intézményes szférákban, hanem sokszor informális keretek között zajlanak. Számos kutató véli úgy (a politikusokkal együtt), hogy az informális politika fenyegeti az intézményes demokráciát, sőt éppen nehezíti a demokrácia konszolidációját. (Merkel–Croissant, 2000:41) A magam részéről ezzel ellentétes véleményen vagyok: az informalitás eleve tünete valaminek, nevezetesen a rendszerváltás „egyoldalúan” formális jellegének, vagy másképpen: a demokratizálódás egy fázisának. Nem az informalitással van a baj, hanem azzal, ha – hasonlóan a tekintélyteremtési kísérletek pluralizálódásához – az informális szféra is anélkül „pluralizálódik”, hogy annak bármiféle szabályrendszere, kultúrája alakulna ki. Ha ez így történik, a társadalom felől sem kap megerősítést a politikai elit, és beleragad egy posztiktatórikus, ám predemokratikus konszolidációba, amelynek egy speciális variánsa a „*két Magyarország konszolidációja*”.

A Fidesz tekintélyteremtési kísérlete és demokrácia-felfogása

Mint a Bevezetőben utaltam rá, a Fidesz kormányzati működését ellenfelei és sok elemző rendkívül negatív színben látja. Ezt a minősítést nem kívánom vitatni (igaz, megerősíteni sem). Ugyanakkor feltűnőnek találok, hogy az elemzők a Fidesz kapcsán nem tartják lényegesnek sem a demokratizálódásból a demokráciába, sem a tekintély- és legitimitáshiányból a legitim demokráciába való átmenet elemzését. A Fideszt erő kritikákkal az a legfőbb problémám, hogy nem találják meg azt az elemzési kontextust, amelyben a Fidesz működése tudományos eszközökkel megítélhető. Körösenyi András (aki pedig a legátfogóbb elemzést publikálta a Fidesz kormányzásáról) is inkább az intézményes szféra változásaira koncentrált, és nem elemzi az orbáni „prezidenciális” miniszterelnöki hatalmat mint sajátos tekintélyteremtési kísérletet vagy mint a demokratikus deficit enyhítésére adott választ. (Körösenyi, 2001) Bár Körösenyiné nagyon is van kontextus, amihez képest megítélhetőnek tartja a Fidesz és Orbán Viktor teljesítményét (nevezük ezt komparatív kontextusnak, hiszen az angol modellel hasonlítja össze az orbáni kormányzatsisztémát), ez a megközelítés sem ad választ a minket foglalkoztató kérdésre: *Miért lett olyan párt a Fidesz, amilyen, és miért kormányzott úgy a koalíciós kormány, ahogyan? Mint ahogy nem tartom kielégítőnek Fricz Tamás megközelítését sem, aki az új magyar demokrácia összefüggésében tartja pozitívnak az Orbán-kormány működését. Így ír: „Az Orbán-kormány igen jelentős szerepet játszik az új magyar demokrácia arculatának kialakulásában. Egyfelől azért, mert a politikai viszonyoknak az első két*

választási ciklusban még csak lappangó jellegét, az erőteljes megosztottságot és konfliktusosságot felszínre hozza, manifestálja, intézményesíti s a demokrácia karakterisztikus vonásává teszi; másfelől viszont azért, mert ezzel párhuzamosan a hosszú távú kiegyezéshez szükséges, szimbolikus erejű konszenzusteremtő lépéseket is tesz, ám ezek jelentősége csak később válhat világossá s a politikai gyakorlatban használhatóvá.” (Fricz, 2001b:83) A konfliktus-konszenzus dimenzió kidomborítása ugyan lényeges, de nem magyarázza meg a vállalkozás fő tartalmát.

Induljunk ki abból, hogy a Fidesz ún. páfordulását *összefüggésbe* hozzuk a rendszerváltás természetéről alkotott véleményével. Magyarországon addig létezett *alkotmányos konszenzus*, amíg valamennyi mérvadó erő nagyjából hasonló módon ítélte meg a rendszerváltás céljait, lefolyását. Ez a konszenzus – véleményem szerint – 1992-ig állt fenn. Ebben az időszakban körvonalazódott ugyanis először az, hogy a rendszerváltó pártok közül a Szabad Demokraták Szövetsége szövetségre léphet az MSZP-vel, a többi rendszerváltó párt „rovására”. 1992 és 1998 között alakult ki a Fidesz új önmeghatározása, amely kétségkívül eltért a korábbi (1988–1992) Fidesz-identitástól. Az új önmeghatározás két elemét tartom különösen fontosnak: az 1989–1990. évi rendszerváltás gondolati revízióját és a tekintélyhiányos magyar demokrácia orvoslására alkalmazni kívánt tekintélyteremtési szándékot. A kettő nagyon szorosan összetartozik. *Mivel* a rendszerváltás nem sikerült – vélik a Fidesz meghatározó politikusai és teoretikusai –, *szükség van* a rendszerváltás „valódi” céljainak beteljesítésére. Az, hogy ilyen „valódi” célokat jelölhett ki a Fidesz, a rendszerváltó elitek közötti konszenzus homályosságából is következik. Amikor Orbán Viktor azt mondja (Orbán, 1998:4), az 1990-es rendszerváltásnak négy célja volt (alkotmányos változás, a piacgazdaság kiépítése, elitcsere, a nemzet rehabilitációja), voltaképpen megválaszolatlanul hagyja azt a kérdést, mennyi ezek közül a célok közül, amelyet valóban konszenzus övezett 1990-ben, és mennyi az utólagos visszavetítés. De korántsem „véletlen”, hogy a volt miniszterelnök e négy célban egyetértést lát. Az 1990-es konszenzusból ugyanis pontosan levezethető az 1998 utáni korszak tekintélyteremtési kísérlete, voltaképpen a rendszerváltás befejezése. Az Orbán-kormány valamennyi területen igyekezett változásokat elérni.

A Fidesz önértelmezésében azért volt szükség „kormányváltásnál többre, rendszerváltásnál kevesebbre”, mert a rendszerváltás nem változtatta meg alapvetően a késő Kádár-rendszerből megörökölt politikai struktúrát. Ilyen értelemben – s ez számos Fidesz-teoretikusnál, például Tellér Gyulánál, visszaköszön – az 1989–1990. évi átalakulás nyomán létrejövő új intézményrendszer demokratikus mivolta *önmagában* nem garancia a demokratikus kibontakozásra, mert az intézményrendszernél fontosabb mechanizmusok döntik el a demokrácia sorsát. 1996-ban a párt programírói úgy látják, hogy „a társadalmat összetartó, működtető és újratermelő erők monopolisztikus

birtoklása révén a hatalomgyakorlásnak sajátos, a demokratikus intézményektől független, azokkal szembe fordítható, azokat eredeti céljuktól eltéríteni képes mozzanatai és technikai vannak kialakulóban, amelyek egymást kiegészítik, sőt feltételezik”. (*A polgári Magyarországról*, 1996:40) Meg is tudjuk, mi a baj az intézményekkel: „A polgári demokrácia intézményeit nem a bennük formát és mozgásformát öltetni kívánó társadalmi erők, hanem a hanyatló szocializmus szűk politikai elitjének és a rendszerváltásban érdekelt még szűkebb értelmiségi elitscsoportoknak a tárgyalásai alakították ki... A demokráciának felülről „bevezetett”, morális és érdektöltéssel kellően át nem járt, meg nem erősített intézményrendszere éppen a lakosság számára legfontosabb kérdésekben – a tulajdonosztás igazságosságának és törvényességének biztosításában, a Kádár-rendszer kisvállalkozói-kistermelői *félpolgárosodásának* fenntartásában és megvédésében – erőtlennek bizonyult.” (Uo.: 43–44)

Ezekből az idézetekből is világossá válik, hogy a '90-es évek közepén a Fidesz rendszerváltás-konceptiójának sarokpontja: a rendszerváltás az *elitek* műve volt, abból kimaradt a *társadalom*. A társadalom ellenőrzése, részvétele nélkül működtetett intézmények pedig újrateremtették a korábbi évtizedekből megismert monopolisztikus hatalomgyakorlási mechanizmusokat. Ez utóbbi megállapítás pedig arra utal, hogy a demokratikus intézményeket nem demokratikus (mert hiszen az államszocializmus korszakában elsajátított) magatartásmódok és kapcsolati rendszerek működtetik.

A társadalom kimaradása azért is sarokpont a Fidesz számára, mert a baloldali elitpolitizálással nem egy jobboldali elitpolitizálást kíván szembeállítani. Lánczi András érdekes okfejtése szerint a Fidesznek *értékrendje van, de nincs ideológiája*, s mivel nem ideologikus párt, nincs is szüksége értelmiségi holdudvarra, amelynek feladata elsősorban az ideológia karbantartása. (Lánczi, 2002:203) Értékelvű, ideológiamentes párt, amely felismerte a rendszerváltás torzulásait, és ajánlatot tesz egy magasabb minőségű demokráciára – így foglalhatnánk össze a Fidesz, illetve a Fideszhez közel álló szerzők önmeghatározását. Ebben az önmeghatározásban – mivelhogy politikai önmeghatározásról van szó – az ellenfelek természetesen elnagyoltan, a demokratikus értékeket veszélyeztetve, egy önmagát túlélő államszocialista világ informális szereplőiként jelennek meg. A Fidesz „kormányváltásnál több” programja tehát azzal a szándékkal lép sorompóba, hogy a *nem értékeken* létrejött informális kapcsolati hálókat megtörje, és nyugati típusú *értékelvű* kapcsolatrendszerekkel váltsa fel. (Orbán, 1998:6)

Egy pillanatig sem állítja a Fidesz, hogy az informalitás, a kapcsolati hálózatok kiiktathatók a politikából, csupán azt, hogy ellenfelei kapcsolatrendszereit tekinti kiiktatandónak. S mivel a rendszerváltás csak megerősítette a nem demokratikus kapcsolati hálózatokat, ezért tartja fontosnak szembefordulni e hálózatokkal, vállalva a velük való folyamatos konfrontációt: „Az új

kormány be akarja fejezni a rendszerváltást, s ez nyilvánvalóan sérti egy nagyon erős befolyással rendelkező csoport érdekeit, tehát kezdetben erős szembenállásra kell számítani." (Uo.: 4) A volt miniszterelnöknek nem lett igaza, mert nem csupán kezdetben, hanem a kormányzás egész ideje alatt igen erős volt az Orbán-kormánnyal való szembenállás. Ez a szembenállás azonban már nem pusztán a rendszerváltás megítélésének, hanem a demokratizálás erőszakos befejezésének szólt. A Fidesz-kormány úgy akarta megszüntetni a fentebbi fejezetekben jellemzett „konszolidált demokratizációt”, hogy *erőszakos* módszerekkel és eszközökkel kívánta megteremteni a szerinte tiszteletre méltó tekintélyt és legitimitást.

Itt ismét jeleznem kell az értelmezési keret lényegét: Magyarországon a rendszerváltás óta megoldatlanok a legitimitás és a tekintélyes kormányzás problémái. A Fidesz összességében helyesen reagált *magára a problémára*. Jól érzékelte, hogy a demokrácia nem pusztán az intézmények stabil működésére, hanem a társadalom különféle csoportjainak interakcióira is épül. Az ellenfélről adott diagnózis azonban magát a Fidesz-stratégiát is bekebelezte. A szocialista-szabaddemokrata-kormányról ugyanis azt az elemzést adta a Fidesz, hogy a kormány „túlnyúl a demokrácia intézményrendszerén”, a parlamentarizmust „egypólusúvá” kívánja átalakítani, s nem utolsósorban elitcentrikus, társadalomellenes, amely megnyilvánul abban is, hogy a kormány *kétpólusú társadalomszerkezetet* (felül egy vékony gazdag réteggel, alul az elszegényedők széles rétegével) hoz létre, s egyáltalán nem épít a középrétegekre. Voltaképpen a diagnózis lényege: egy szinte nem is demokratikus hatalommal szemben akár megengedhetőek a hasonlóképpen kifogásolható eszközök is, hiszen a cél az igazi demokrácia megteremtése.

Lánczi András ismét csak helyesen mutat rá, hogy a tekintélyteremtési törekvés nem csak a demokratizáció bejezésére, a valódi demokrácia „megalapítására” irányult, de a magyar történelemből mindig is hiányzó *politikai közösség* megteremtésére is. Politikai közösséget – véli Lánczi – csak *célok* egyesíthetnek. (Lánczi, 2002:203) Csakhogy az a közösség, amely a Fidesz körül létrejött, inkább nevezhető *társadalmi* vagy *kulturális* közösségnek. (Bozóki, 2003:375–379) Mindazonáltal a tekintetben kétségkívül igaza van Lánczinak, hogy cél nélküli pártoknak vagy kormányoknak soha nem fog sikerülni *politikai* közösséget teremteni. Nyilvánvalóan a burkolt kritika az MSZP-nek szól; a kérdés az, mondhatjuk-e, hogy az MSZP továbbra is régi típusú, jövőkép és célok híján lévő párt, avagy változott valamit az elmúlt évek során.

Az MSZP demokrácia-felfogása

Az MSZP 1998 és 2001 között kevés jelét mutatta a komolyabb változásoknak. A pártot az érdekcsoportok közötti szövevényes alkufolyamat jellemelte. Személyi értelemben nem volt nyerési eséllyel pályázó miniszterelnök-jelöltje. A Fidesz és Orbán Viktor 1998-ban elérte, hogy a választási kampány középpontjába a miniszterelnök-jelöltek nyilvános vitája kerüljön, azaz a kampány a két nagy párt vezető emberének küzdelmére egyszerűsödjön le. 2001 tavaszáig (bár az MSZP számos alkalommal vezette a népszerűségi listákat) úgy tűnt, az MSZP-nek nem lesz possibili ellenjelöltje Orbán Viktorral szemben. Medgyessy Péter sokak számára váratlan előtérbe kerülése ugyanakkor két területen hozott azonnali áttörést. Az egyik: Medgyessy stílusa, politikai kultúrája jól ellenpontosította az erőszakosnak, autoriternek kikiáltott Orbánt, valódi alternatívaként jelent meg. A másik: Medgyessy nem pusztán *személyében* hozott újat, hanem *politikai irányvonalában* is. A nemzeti balközép vagy a polgári baloldal szlogenje, bár kockázatos volt az erőcsoportoktól szabdalts MSZP-ben, de mégis egységesítette a pártot. Utólag tűnik csak fel, de az is nagyon lényeges volt, hogy Medgyessy (Gyurcsány Ferenc személyében) olyan tanácsadót talált, aki a baloldali megújításának programjával lépett fel, azaz modernizálni kívánta a pártot. Modernizálni kívánta, de nem akart – mint sokan az MSZP reformerei közül – *generációs* változást. (Vö.: Gyurcsány, 2002:22) A „létező” MSZP-re méretezett reformprogram (politikai és szervezeti modernizáció) igen jó esélyeket nyitott az MSZP-nek a Fidesszel való versenyfutásban.

2001 előtt az MSZP valóban pragmatikus párt volt. Akár kormányon volt, akár ellenzékben, kevés hajlandóságot mutatott a demokratizációs szakasz befejezésére, a demokrácia szimbolikus világában való tájékozódásra. Medgyessy, illetve az MSZP modernizálására irányuló szándék megjelenését azonban – nem lehet kétségünk fölé – a Fidesz által támasztott kihívás tette lehetővé. Ez a kihívás 1996 és 2001 között szinte teljesen átalakította a pártpolitikai verseny feltételeit. A Fidesz ugyanis nem pusztán jól kommunikáló és perszónálisan jól teljesítő párt volt, hanem rendelkezett egyfajta vízióval a társadalom integrálására. Az MSZP ellenben nem igazán kommunikált jól, személyes (miniszterelnök-jelölti) szinten 2001 tavaszáig súlyos hátrányban volt, s nemigen látszottak azok a jövőbe mutató célok sem, amelyekkel versenyre kelhetett volna a Fidesszel. A Medgyessyben megtestesülő „projekt” lényege az *érzelmi politika baloldali rehabilitálása* volt.

Gyurcsány Ferenc cikkei meggyőznek erről a fordulatról. Ezekben az írásokban egy erős érzelmi hangoltságú társadalom- és demokráciakép jelenik meg, olyan, amilyen korábban nemigen szólalt meg az MSZP vidékéről. Ennek a szemléletnek a középponti eleme a *színtetizálás*. Medgyessy 2001 nyaráról

nem mulasztotta el hangoztatni, hogy célja a szociáldemokrata, a liberális és a konzervatív értékek ötvözése. Gyurcsány cikkeiből az is kiderül, hogy az MSZP (és 2002 tavasza óta a kormány) nagyon hasonló kérdésekkel néz szembe, mint a Fidesz-kormány a korábbi négy évben. Egy helyütt meg is mondja, hogy szerinte „...a rendszerváltást követő időszak politikája félre-csúszott. A befelé forduló politikai erők éles küzdelme nem hagy teret és energiát egy új társadalmi egyezség megformálására és képviselésére.” (Gyurcsány, 2003:10) Ismereteim szerint a baloldalon ilyen egyértelműen súlyos megállapítás nem hangzott még el. A fentiekben láttuk, hogy a Fidesz teoretikusai és vezetői miért és miként bíralták a rendszerváltás folyamatát, és hogyan tettek ajánlatot a rendszerváltás „egyoldalúságának” korrigálására. Értelmezésem szerint a mai MSZP, pontosabban a jelenlegi kormánypolitika centrumában is valamiféle korrigálás áll (s nem pusztán a „jóléti rendszerváltás” szlogenjére gondolok), mégpedig az egész baloldali politikai irányvonal megújítása értelmében.

Ennek a megújító felfogásnak a centrumában először is a *múlt* újragondolása áll. A Fidesz-kormány a múltra vonatkozóan nem látott lehetőséget a konszenzusra, a Medgyessy-kormány ténykedéséből arra következtethetünk, hogy a múltat illetően új diskurzust kíván kezdeményezni. Másodsor, a *nemzetfogalom* megújítására is javaslatot tesz. Jobboldalról igen gyakran éri kritika a baloldalt a nemzetfogalom iránti érzéketlenség címén. Gyurcsány írásainak visszaérő eleme, hogy „szélesre kell nyitnunk a nemzeti politika értelmezési keretét”. (Gyurcsány, 2003:10) Ami mármost a szorosabban vett demokraciáfelfogást illeti, szerepel egy érdekes mondat: „A kormánypártok politikai preferenciája önmagában nem határozhatja meg a kormány döntéseit. A parlamenti többség erejével csaknem mindent el lehet dönteni. De ez a többség nem a társadalmi egész. A rész érdekeinek figyelmen kívül hagyása harci tereppé teszi a politikát, és annak megfelelően alakítja szabályait.” (Uo.) Ebben az idézetben két momentumra is felfigyelhetünk. Az egyik – bár nincs nevesítve – a *köztársasági elv* megfogalmazása, amely többet és mást jelent, mint a mindenkori többség. E témára még a zárórészben visszatérek, most csak azt jegyzem meg, hogy a *köztársasági eszme* bevezetését a közbeszédbe (Medgyessy Péter február 11-i parlamenti beszéde által) három értelemben is fontos mérföldkönek tekintem. Egyfelől válasz ez az eszme az MSZP – fentebb már említett – cél- és eszmenélküliségére. Másfelől válasz a „demokratikus deficitre”, a szintén elemzett legitimitás- és tekintélyhiányra. Végül a köztársasági eszme meghirdetése reflektálás az előző kormány által olyannyira becsben tartott *demokratikus többségi elvre*. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi megfogalmazással vaskosan politikatudományi, politikai filozófiai terepen járunk: Arisztotelészig vezethető vissza a demokrácia és republika szembeállítás. Arisztotelésznél az utóbbi fejezi ki a közjót, míg a demokrácia – a többségi elv értelmében – akár az elnyomás, a zsarnokság forrása is lehet. (Vö.: Sartori, 1999:122)

A nemzeti balközép tekintélyteremtési kísérletének centrumában éppúgy a közjó áll tehát, mint ahogyan a Fidesz-kormány is ezt a szlogent választotta kormányzása kezdetétől fogva. De míg a közjót a Fidesz-kormány a *többségi elv*en keresztül igyekezett szolgálni, addig a mostani kormány elmozdulni látszik a köztársasági eszme (részeket is integráló) koncepciója felé. A fenti idézet egyik tanulsága tehát az, hogy a republikanizmus gondolata egyben a konszenzuális demokrácia helyreállításának programjaként is felfogható – szemben a többségi elvvel, amely a többségi demokrácia eszmekörét volt hivatva kifejezni.

Az idézet második tanulsága pedig a *szabályokra* vonatkozik. Láthattuk az írás korábbi részében, hogy a demokratikus rendszer megteremtésének kulcsa a *követett* szabályok megteremtése. Gyurcsány szerint a túlfeszített többségi elvből *harci szabályok* következhetnek csak, amelyek nem teszik befejezetté a demokratizálódás folyamatát, ellenkezőleg: nyitva hagyják azt. Márpedig szabályokra, mégpedig normális, mindeennapi szabályokra szükség van. Ezeket a szabályokat nem hozhatja meg önmagában a mindenkori többség. Ráadásul a mindenkori többség (így a jelenlegi két kormánypárt) nem viselkedhet úgy, mint megfellebbezhetetlen tekintély. Mind a hagyományos szociáldemokrata, mind pedig a liberális politika megújításra szorul, mert csak a folyamatos önkorrekción hitelesítheti a választók szemében.

Elérkeztünk azonban a balközép demokrácia-felfogás és tekintélyteremtés talán legvitásabb pontjához: Medgyessy Péter személyéhez. Erről a személyiségről azt mondtam, hogy felbukkanása alapvető fordulatot jelentett, hiszen esélyes kihívóra találtak Orbán Viktorral szemben. Medgyessy Péter *múltja* azonban 2001 nyarán még nem volt ismeretes a *nyilvánosság előtt*. Szt. tisztí tevékenysége, illetve e tevékenység elhallgatása a választási kampányban, nagyon kérdőjelessé teszi, hogy Medgyessy valaha is elfogadható miniszterelnök lesz-e a rivális oldal számára. Ezzel együtt is az a véleményem, hogy a Gyurcsány-féle gondolatok helyes irányba mutatnak, az MSZP és a kormány fontos lépéseket tesz abba az irányba, hogy a demokratizálódás drámája végén a demokrácia szokásszerű rendjéhez közelebb kerüljünk.

A demokrácia és a köztársaság. A magyar demokrácia állapota 2002 tavasza után

Említettem már Bozóki András dolgozatát a rendszerváltás szakaszairól, változó szereplőiről és koalícióiról. A rendszerváltás utáni időszakot is jellemzi ez a szakaszosság, illetve az egyes szakaszok felfoghatók különféle feladatok megoldásainak is. Az első szakaszban (1990–1994) nagyjából és egészében a demokratikus intézményrendszer bevezetése, illetve a demok-

rácia és a diktatúra világos elhatárolása volt a feladat. E feladat megoldása során a rendszerváltó pártok – bár két különböző oldalra kerültek – nagyjából egyetértettek. Nem véletlen, hogy 1990 tavaszán még nem lehetett szó az SZDSZ és az MSZP jelképes kézfogásáról. 1994 és 1998 között az antide-mokratikusnak vélt jobboldali kormányzás ellensúlyozásaként baloldali-li-berális kormány alakult, újjárajzolva a szembenálló feleket. Ekkor alakult ki a máig is érvényes két tábor, de ekkor még nem tisztázódott, hogy a jobb-oldalon mely párt lesz a vezető erő. 1998 és 2002 között, illetve 2002 tavasza óta a politika nagyon laátványosan egy *pragmatikus* és egy *szimbolikus* (vagy más szóval: egy racionális és egy érzelmi) síkon zajlik. A Fidesz-kormány időszakában a kormány azt a feladatot állította maga elé, hogy befejezi a rendszerváltást, és új szabályokat vezet be a politikába. A *demokratikus többségi elvet* igyekezett fő legitimációs elvvé tennie, a közjó képviselőre való feljogosítottságát ebből az elvből vezette le. A 2002 tavaszán hatalomra került koalíció az első, amely mintha ki merné mondani: bár demokráciát építünk, de a demokráciában is rejlenek veszélyek. Az előző kormányok számára a demokrácia minden más elvénél fontosabb elv volt, és a közéletben sem folyt vita a demokrácia esetleges túlkapasáiról. A köztársaság elve és eszméje akár a demokrácia *korrekciójaként* is felfogható, vagy mondahtnánk azt is: felelet a *liberalizmus-deficites* demokráciára.

Az elmúlt 12 év során – láthatjuk – egészen megváltoztak a demarkációs vonalak. Ma már a diktatúra nem ellenfél, annál inkább vannak konfliktusok a különböző demokrácia-típusok képviselői között. A magyar közvélemény számára persze nyilván nem lesz könnyű megemészteni ezt az újabb konfliktusrengeteget, hiszen az állampolgárok – mint tudjuk – nem szeretik a veszekedős pártokat. De a demokratikus fejlődés már csak ilyen: problémák halmozódnak egymásra, néhány közülük megoldódik, mások elenyésznek, ismét mások tovább görgetődnek.

A 2002. évi választások nagyon élesen exponálták a *demokrácia-felfogások közötti* vitákat. Helytelen, ha ezeket a vitákat *nem* a demokrácián belüli, hanem azon *kívüli* vitaként értelmezzük. A választások megmutatták, hogy eddig egyetlen politikai erőnek sem sikerült tekintélyt teremtenie a saját táborán túlmenően, ilyenformán tehát a demokrácia olyanmire igényelt konszolidációja még mindig előttünk álló feladat. Az is megmutatkozott ugyanakkor, hogy a rivális koncepcióknak van legalább *egy* olyan közös eleme, amelyre egy jövőbeli konszolidáció épülhet: ez pedig a *középszint*, a társadalom politikaformáló szerepének növekedése. Fenti elemzésünkéből is kitűnhetett, hogy a Fidesz kormányzása és az MSZP alig egyéves kormányzása – kiindulópontjában – nagyon hasonló; mindkét politikai erő, a maga eszközeivel, csökkenteni akarta a „fent” és a „lent” közötti távolságot. A Fidesz egyértelműen a középosztályra fókuszált, amikor társadalomról beszélt, az

MSZP nem tagadja meg a középosztályt, de önmagában nem tartja elegendőnek pusztán ezen réteg preferálását.

A Fidesz az elvesztett választások után egy időre megpróbálkozott a *mozgalmi* politizálással, de úgy tűnik, 2003. elejére ismét igyekszik konszolidált pártként viselkedni, és ekként keresni a megújulás lehetőségeit. A magyar demokratizálódás folyamata számos fokozaton túljutott, de még ma sem tekinthető érett demokráciának. Ugyanakkor biztató jelek szép számmal vannak. Többek között a minden fél kompromisszumkészségét, nyitottságát, kreativitását próbára tevő EU-csatlakozás. Az EU-csatlakozás téje – a fenti elemzésből következően – a demokrácia-deficit csökkenése. A fejlett nyugati demokráciák *követésében* Magyarország addig jutott, ameddig juthatott. A nyugati demokráciák *közösségébe kerülve* a permanens demokratizációból permanens demokrácia lehet.

**PÁRTOK, AGYTRÖSZTÖK
ÉS A POLITIKA
HÁLÓZATOSODÁSA**

PÁRTOK ÉS AGYTRÖSZTÖK

Think-tank szervezetek Nyugat-Európában és Magyarországon

Az 1998. évi magyarországi parlamenti választások sokak számára meglepő eredményt hoztak: a szocialista-liberális koalíciót egy Fidesz vezette jobbközép koalíció váltotta fel. Az eredmények magyarázata a választások óta folyamatosan zajlik, s nagyjából *négy* magyarázatípust különböztethetünk meg.

Az első szerint a hatalmon lévő koalíció vereségét az *elbizakodottság*, a kormányon maradás biztos hite okozta. Kétségtelen, hogy a koalíciós pártok a maguknak tulajdonított makropolitikai (EU-csatlakozás, NATO) és makrogazdasági (gazdasági stabilizáció) eredmények alapján nemigen számoltak komolyan a választási vereséggel.

A második magyarázat – ebből is adódóan – az, hogy *rossz kampányt* folytattak, azaz lényegében a folytonosságra helyezték a hangsúlyt, és nem vették észre, hogy a makromutatók javulása nem jelent újraválasztási garanciát számunkra.

Harmadszor a koalíción belüli zilált állapotokat szokás említeni, illetve azt, hogy a kampány küszöbén számos konfliktus (romaügy, Bős-Nagymaros) terhelte az MSZP és az SZDSZ amúgy sem felhőtlen viszonyát.

Végül utalni lehet a *jobboldal összefogására*, ami döntő tényezője lett a bal-közép koalíció leváltásának. E nélkül az összefogás nélkül nem nyílt volna esély a jobbközép-jobboldali pártok kormányalakítására.

A fenti magyarázatok mindegyikében van igazság, ebben a tanulmányban mégis másfajta megközelítéssel próbálkozom. Azt a hipotézist szeretném kifejteni (és amennyire lehetséges: igazolni), hogy a magyarországi választások kimenetelében kulcsszerepet játszottak a *politikai agytrösztök*, pontosabban az agytrösztök kimutatható koncentrálódása a jobbközép pártok holdudvarában. E nélkül a koncentrálódás nélkül – a fenti magyarázatok ellenére – a konzervatív oldal pártjai nem tudtak volna ütőképessé alternatívát nyújtani a szocialista-liberális koalícióval szemben.

Az első részben megpróbálom megadni a think-tank szervezetek definícióját, igyekszem értelmezni a fogalmat. A második fejezetben felvázolom az agytrösztök kialakulásának két nagy hullámát, majd a harmadik részben a think-tank szervezetek funkcióival, a politikai és a szélesebb értelemben

vett közéletben játszott szerepükkel foglalkozom. A negyedik fejezetben térek csak rá a magyar viszonyok elemzésére, s itt próbálom tisztázni az agytrösztök 1998-as választási eredmények alakulásában játszott szerepét.¹ Végül kísérletet teszek annak a hipotézisnek a felállítására, hogy az agytrösztök kutatásában jó kiindulópontok kaphatók a *network-irodalomból*. Miközben Magyarországon igen figyelemreméltó eredményeket könyvelhet el a *társadalmi* kapcsolathálózati megközelítés (Tardos, 1995), a *politikai* kapcsolathálók kutatása kevésbé látszik kidolgozottnak.

Az agytrösztök fogalma

A think-tank szervezeteket Craufurd D. Goodwin „ötödik rendként” határozza meg. Az első három rend (az egyház, a nemesség és a polgárság) mellett a sajtó jelentette a negyedik rendet, míg napjainkra a sajtó mellett ötödikként megjelentek az agytrösztök. (Goodwin 1996:24) Ebben a megközelítésben az agytrösztök súlyát az adja, hogy informálisan részei a politikai döntéshozatalnak. Goodwin leírja, hogy az Egyesült Államokban a think-tank szervezetek azért válhattak „ötödik renddé”, mert képesek voltak bizonyítottan hatásos közéleti viták szervezésére. Definíciónk első eleme tehát, hogy az agytrösztök a politikaformálás olyan háttérintézményei, amelyek informális eszközökkel rendelkeznek a formális folyamatok alakításában. Hogy pontosan milyen módon, arra a későbbiekben visszatérek.

Az agytrösztök fogalmának második összetevője, hogy minden más informális politikaformáló ágenstől *különböznek*. Ha pusztán csak annyit mondanánk róluk, hogy informális befolyással bírnak a politikai döntéshozatalra, nem jeleznénk specifikus, minden más, informális hatalommal szintén rendelkező szereplőtől való eltérésüket. Célszerű tehát, ha a think-tank szervezeteket elhatároljuk a klasszikus nyomáscsoportoktól, a kormányok tanácsadó testületeitől, az egyetemek kutatóhelyeitől (amelyek gyakran készítene politikai szakértői jelentéseket) vagy az alapítványoktól. (Stone, 1996:676) Világos, hogy például az a tanácsadó testület, amely Horn Gyula miniszterelnök körül szerveződött 1995-ben (majd néhány nap után fel is oszlott) egyértelműen *kormánytanácsadói* funkciókkal működött (volna), s nem nevezhető think-tank szervezetnek. Nyilvánvaló, az is, hogy a Magyarországon hagyományosan informális politikai szerepet játszó szakszervezetek és a legkülönbözőbb lobb- és nyomáscsoportok szintén nem sorolhatók az agytrösztök közé. Mint ahogy az alapítványok sem, bár hozzátehetjük, hogy a Magyarországon működő egyes alapítványok között azért jelentős különbségek vannak a politikai döntéshozatal informális befolyásolásában.

Ha pontosabban akarjuk behatárolni a think-tank szervezetek specifikusabb szerepét, akkor először is e szervezetek *intellektuális függetlenségét* kell kiemelnünk. A politikai agytrösztök alapismérve, hogy kutatásokat folytatnak, de nem abban a dimenzióban, amelyben az akadémiai kutatók, azaz a legkritikább esetben törekszenek új tudományos eredmények „termelésére”, céljuk sokkal inkább *közpolitikai* jellegű kutatások lefolytatása. Mindebből az is következik, hogy bár a think-tank szervezetek munkatársai tudományos jellegű kutatásokat végeznek és írásokat publikálnak, nem tekinthetők az akadémiai tudományos közösség részének. A klasszikus amerikai mintában (amely, mint erre a későbbiekben kitérek) egyedinek tekinthető az agytrösztök *híd-szerepe* a tudomány és a politikacsinálók között. (MacLaury 1996:39; Bayard, 1996:46)

A think-tank szervezetek további sajátossága, hogy *nem egytémájúak*. Azok az intézmények, amelyek egyetlen témával foglalkoznak és csupán abban folytatnak multidiszciplináris kutatásokat, kiesnek az agytröszt szervezetek kategóriájából. (James, 1993:493)

Lényeges az is, hogy *milyen méretű* egy agytröszt, illetve *intellektuális függetlenségén* túlmenően vannak e szorosabb *politikai* kötődései. Dror definíciójában legalább 25 fős személyzetre van szükség ahhoz, hogy egy szervezet agytrösztnek legyen nevezhető, továbbá függetlennek kell lennie politikai pártoktól. (Dror, 1984:204) Ezt a megközelítést a szakirodalom jó része – több okból is – vitatja. Először is azért, mert a minimális személyzeti létszám meghatározása lehetetlenné teszi az Amerikán kívüli intézmények értelmezését.

Diane Stone-tól (és másoktól is) tudjuk, hogy az Egyesült Államok agytrösztjei az európai mértékhez képest *monstre méretűeknek* tekinthetők, nem ritka a százat megközelítő vagy az azt meghaladó kutatói létszám. (Stone, 1991:207)² Angliában jóval alacsonyabb a think-tank szervezetek kutatói létszáma, nem is beszélve az újonnan létrejövő kelet-közép-európai agytrösztökről. (Quigley, 1996:89)

Másodszor problematikus Dromnak az a megállapítása is, hogy a think-tank szervezeteknek politikai pártoktól függetlennek kell lenniük. Rövidesen látni fogjuk, hogy definíciója az agytrösztök „első nagy hulláma” vonatkozatható, de nem tud mit kezdeni a hetvenes évek második felétől kezdődő újabb – ezúttal erőteljesen ideológiai alapú – agytrösztösödési hullámmal.

Természetesen nem vitatható, hogy rendkívül nehéz olyan kategoriális keretet adni, amelyben különböző országok, különböző időkben, személyi és pénzügyi háttérrel létrejövő, más és más célokat és stratégiát követő think-tank szervezetei elhelyezhetők. A fentiekben mégis kísérletet tettem arra, hogy néhány alapelemet felvázoljak. Ezek: az informális politikaformáló szerep; a többi, szintén informális hatalmi potenciállal bíró szereplőtől való megkülönböztetetheység; az intellektuális függetlenség; a soktémájúság és a

multidiszciplinaritás; valamint a tudományos produktumok közfogyasztásra való alkalmassá tétele.

Mindezekkel a kritériumokkal persze csak egy elsődleges és meglehetősen durva közelítést sikerült adnom. A következő fejezetekben viszont már arra törekszem, hogy pontosan világossá váljon az agytrösztök fejlődéstörténete, demokráciabeli funkciója és értelmezhetőségé váljék a magyar változat is.

Az agytrösztök kialakulásának két hulláma

A mindenkori kormányok és a meghatározó parlamenti pártok körül mindig is voltak olyan külső támogató csoportok, amelyek befolyásolni akarták őket. Mégis azt mondhatjuk, hogy a mai szóhasználatnak megfelelő agytröszt szervezetek csupán néhány évtizedes múltat tekintenek vissza. A think-tank fogalma a negyvenes években bukkant fel először a „brain box” szinonimájaként, de tágabb értelmét a hatvanas években nyerte el. (Dickson, 1971) Mi volt az oka, hogy az agytrösztök a negyvenes évektől kezdődően egyre nagyobb szerepre tettek szert? Hogyan függött össze mindez az agytrösztösödés első hullámával?

Abból a megállapításból indulunk ki, hogy a think-tank szervezetek számának és befolyásának növekedése a negyvenes években kezdődő hullámban speciálisan az Egyesült Államokra fókuszálható folyamat. Igazat kell adnunk Bruce MacLaury-nak, hogy az amerikai modell nem transzplantálható más körülmények közé. (MacLaury, 1996:37) Az ugyanis, hogy a think-tank szervezetek oly mértékben jelentős politikaformáló tényezővé váltak, az amerikai politikai fejlődés és a politikai rendszer jellege által meghatározott.

Az első ilyen determináns a *bürokrácia gyengesége*. Az Egyesült Államok történetében a mindenkori kormányok soha nem az erős bürokrácia támogatásával kormányoztak, hanem tevékenységükben általában külső, nem bürokratikus támaszt kerestek. A legkülönbébb agytrösztök azért válhattak minden más országbeliéknél befolyásosabbakká, mert a bürokratikus elit pozíciói hagyományosan gyengék voltak. (Goodwin, 1996:25) Angliában más volt a helyzet, a közszolgálati szféra méreteiben és döntéshozatali képességében is jelentékeny volt, feleslegessé téve egy elkülönült és „burjánzó” agytröszt-szervezeti hálót. Az angol döntéshozatali rendszer nagymértékben zárt, s ha van is erre befolyása külső szakértőknek, ezek kifejezetten *privilegizált* szakértők. Maga az angol szisztéma – legalábbis a hetvenes évekig – nem igényelte a think-tank-szerveződések. (James 1993:492)³

A think-tank nagy befolyásának második meghatározója az amerikai politikai rendszer korlátozott pártpolitikai jellege. Szemben az európai modellel, ahol a pártok versenye lényegében magában foglalja az ideológiai alter-

natívák megfogalmazását, az Egyesült Államokban az elkülönült agytrösztök feladata a politikai eszmék kiérlelése, felszínre hozatala és bevezetése a politikai vitákba.

Végül harmadikként megemlíti azt a tényezőt, amit Gaffney a *konszenzus-elvű policy-értelmiség* kialakulásának nevez. (Gaffney, 1991:1)⁴ A konszenzuselv voltaképpen azt jelenti, hogy a think-tank szervezetek kifejlődésének első nagy hullámát (1945–1970) az a szemlélet uralta, hogy a megalakuló és működő agytrösztöknek a kormányoktól és a *pártoktól függetlenül* kell tevékenykedniük. Ebben a tekintetben a szakirodalom általam ismert része nem tesz különbséget az amerikai és az angol példa között; mind a kettőről úgy véli, hogy a think-tank szervezetek működése, orientációja, célrendszere a második világháború utáni politikai konszenzushoz köthető. E konszenzus lényege az ideológiamentes (ha tetszik: pragmatikus) politika, a think-tank szervezetek akadémikusabb jellege, mintegy az agytrösztök integrálódása az establishmentbe. (James, 1993:495) Az amerikai struktúrákutatók egy része úgy fogalmaz, hogy a think-tank szervezetek szerepe a „korporatív liberalizmus” struktúráján belüli elit-konszenzus fenntartása. (Useem, 1984; Alpert-Markusen, 1980)⁵

Gaffney kimutatja, hogy Nagy-Britanniában az 1945 utáni évtizedekben a think-tank szervezetek „ sokkal inkább voltak befolyásos információs hálózatok, semmint szervezett csoportok, amelyek tudatosan ösztönözték a közpolitikai tervezést”. (Gaffney, 1991:2) A változás a hetvenes évek közepétől következik be, természetesen – mint látni fogjuk – meghatározott okokból.

Az agytrösztök első nagy hulláma tehát szorosan összefüggött az Egyesült Államok speciális történelmi fejlődésével, illetve a második világháború utáni státus quo fenntartásának igényével. Ilyen körülmények között a think-tank szervezetek *pragmatikus* funkciókat töltöttek be. Stone az 1970 előtti think-tank szervezeteket *régi vágásúaknak* minősíti (megkülönböztetve ezektől az *új pártos* agytrösztöket), amelyeknek fontos feladata volt „a politikai értékek területén jelentkező különbségek minimalizálása”. (Stone, 1991:204) Ez a pragmatikus tradíció – a szakirodalom egybehangzó véleménye szerint – alapvetően más, mint az, ami a hetvenes évek közepétől jelentkezik.

Ennek a második agytrösztösödési hullámnak a középpontjában azok a tényezők állnak, amelyeket az ún. *jóléti konszenzus végeként* szokás leírni. Ez a fogalomkör – témánk szempontjából – három vonatkozással bír, amit Stone így jellemez: „A Nagy Társadalom programjának kudarcával, a keynesiánus közgazdaságtan kimúlásával és az új baloldal diszkreditálódásával a szellemi klíma megváltozott.” (Stone, 1991:205) Ebben a megváltozott klímában módosult az agytrösztök pozíciója is. Korábban – mint láttuk – a think-tank szervezetek maguk is részesei voltak a konszenzus fenntartásának, s a pártok versenyében nem játszottak szerepet. A hetvenes évek közepén azonban fordulat indult meg: egyre inkább előtérbe kerültek az egyes *pártokhoz*

jobban kötődő think-tank szervezetek, vagy James kifejezésével: az *antiestablishment*-agytrösztök. A folyamat során egyfelől a hagyományos, „elsőgenerációs” think-tank szervezetek módosították és hozzáigazították profiljukat a hetvenes évek neokonzervatív ideológiájához,⁶ másrészt ugyancsak „elsőgenerációs” agytröszt-szervezeteknek „jött el az idejük”, s anélkül, hogy megváltoztatták volna a nézeteiket, egyszeriben népszerűek lettek.⁷ Harmadrészt teljesen új agytrösztök jöttek létre, amelyeknek már semmi közük nem volt a „konszenzuális” think-tank szervezetekhez, és funkciójuk az volt, hogy támogatást nyújtsanak a szabad piacot, monetarizmust hirdető és a jóléti állam leépítésével próbálkozó neokonzervatív pártoknak.

A szakirodalom behatóan foglalkozott már ezzel a váltással, így nem szükséges e folyamat részletezése (Grant 1995; Denham-Garnett 1996; Desai 1994; Cockett 1994; Felföldi 1998), néhány elemet azonban feltétlen szükséges kiemelni. Az első az, hogy miért következett be a think-tank szervezetek „átideologizálása”, átpolitizálódása.

Vissza kell térnünk ahhoz a problémához, hogy az establishment think-tank szervezeteknek nem volt elsődleges feladatuk a pártverseny, illetve a politikai közvélemény direkt befolyásolása. A neokonzervatív gondolatot azonban nem lehetett volna népszerűvé tenni sem az amerikai, s különösen nem az angol közvéleményben, ha nem jöttek volna létre olyan intézményes keretek, amelyek éppen a népszerűsítést, illetve a közvélemény *átformálását* tűzték volna ki célul. Azét a közvéleményt, amely a hetvenes évekig döntően baloldali-baloldali liberális befolyás alatt állott. A „második generációs” agytrösztök erősebb pártpolitikai kötődésére tehát az lehet a magyarázat, hogy a konzervatív pártok (s most csak az USA-ra és Nagy-Britanniára utalva) *versenyképes* helyzetbe akarták hozni magukat a politikai piacon.

Az angol tory pártból ebben az időszakban kellett megkísérelni olyan pártot csinálni, amely föladja addigi *értékmentességét*, *pragmatizmusát*, és világos értékek mentén igyekszik meghatározni önmagát. A neokonzervatív ideológia mint az újonnan szerveződő think-tank szervezeteket „konstituáló” eszmekör, egyszerre három kérdésre adott választ. Először a konzervatívoknak bizonyítaniuk kellett, hogy a konzervativizmusnak is lehet saját dogmatikája, még ha történetének nagy része épp az ellenkezőjéről is tanúskodik. Másodszer a konzervatívoknak tanúságot kellett tenniük arról, hogy képesek másoktól tanulni. A *jobbaldalon* létrejött think-tank szervezetek modelljét ugyanis a *baloldali* agytrösztök, mindenekelőtt az évszázados múltra visszatekintő *Fábiánus Társaság* jelentette. A Fabian Society szellemisége az 1945 utáni évtizedekben abszolút domináns volt az angol politikai közéletben.

Végül harmadszor az új neokonzervatív think-tank szervezeteknek szembe kellett fordulniuk *magával a konzervatív párttal*, illetve a hagyományos angol pragmatikus konzervatív tradícióval is.

A neokonzervatív ideológia tehát azért vált olyan meghatározóvá a hetvenes évek agytrösztjei körében, mert a) kétségbe kellett vonni a konzervatív párt addigi ideológiai averzióit; b) kétségbe kellett vonni a baloldali egyedüli közvéleményformáló monopóliumát; és c) kétségbe kellett vonni a Konzervatív Párton belüli konszenzuális mentalitást. Ahhoz, hogy a konzervatívok a hetvenes évek közepén versenyképesé váljanak, csak egy *ideológiai öntújrdefiniáláson* keresztül vezetett az út, még akkor is, ha az ún. „paternalista konzervatívok” táborában erős fenntartások éltek a konzervativizmus *ideológiai* értelmezésével szemben. (Cockett, 1994:249)

A think-tank szervezetek kialakulásának második nagy hulláma tehát voltaképpen párhuzamos a neokonzervativizmus előretörésével. Margaret Thatcher első, 1979-es választási győzelme elképzelhetetlen lett volna a nélkül a munka nélkül, amelyet az évtized neokonzervatív agytrösztjei elvégeztek. A folyamat alapján volt más, mint a hetvenes évek előtt, amikor a baloldali háttérszervezeteknek nem volt érdemi riválisuk a politikai arénában.

Ahhoz persze, hogy a konzervatív tábor reorganizációja lehetővé váljék, szükség volt a baloldal látványos népszerűségvesztésére is. A magyar olvasó számára talán meglepő, hogy a neokonzervatív think-tank szervezetek vezetői, munkatársai között számos olyan személy található, akik korábban a baloldalhoz kötődtek. Az angol Konzervatív Párt megújulása valószínűleg nem következett volna be olyan értelmiségiek beáramlása nélkül, akik korábban a Labour holdudvarába tartoztak. Sőt, előfordult olyan eset is (ez Angliában meglehetősen szokatlan), hogy volt munkáspárti miniszter ült át a toryk közé. (Felföldi, 1998:76; Cockett, 1994:258)

Egyfelől tehát maga a *politikai klíma* változott meg, és ez tette lehetővé, hogy az új politikai think-tank szervezetek sikeresek legyenek a szabadpiaci ideológia elterjesztésében; másfelől azonban maguk a think-tank szervezetek *teremtették is a klímát*, s talán ebben a funkciójukban ragadhatjuk meg hetvenes-nyolcvanas évekbeli jelentőségüket. Egyetértek Gaffney-vel, aki szerint a think-tank szervezetek működési hatékonyságának fokmérője nem az, hogy *hány javaslatukat* fogadják el a politikai döntéshozók, hanem az, hogy *képesek a politikai klíma meghatározására*. (Gaffney 1991:11) Természetesen egy think-tank szervezetnek nagyon is ügyelnie kell arra, hogy javaslatai használhatók legyenek, de hosszú távon a lehető legprecízebben kidolgozott javaslatok sem használhatók. Ennek oka az, hogy a politika gyakran abban az *adminisztratív* dimenzióban formálódik, ahová az agytrösztök nem érnek el. (James, 1993:498) A klíma befolyásolása, vagy másképpen a politikai *napi-rend formálása* azonban (agenda setting) nagyon is testhezálló feladat az agytrösztök számára.

A politikai pártok körüli agytrösztök funkciói

A szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról, hogy a think-tank szervezetek szerepe vajon leszűkül-e egy meghatározott kör (párt, kormány, megbízó szerv stb.) igényeinek kiszolgálására, vagy ennél jóval többről, magának a *politikai* közvéleménynek, sőt, talán ennél is szélesebb körnek a neveléséről, formálásáról van szó. A magam részéről amellet érvelnék, hogy az agytrösztök szerepe csakis *szélesebb* társadalmi dimenzióban értelmezhető, még abban az esetben is, ha a társadalomra tett hatások sporadikusak és áttételesek. A következő funkciók látszanak megkülönböztethetőnek:

1. *A hagyományos (pragmatikus) think-tank funkcióval való drasztikus szakítás.* Nagy-Britanniában a hetvenes évek közepéig a Konzervatív Párt mögött a Conservative Research Department töltötte be az agytröszt funkcióját. A Centre for Policy Studies (CPS) 1975-ös létrejöttével a helyzet megváltozott: olyan intézmény jött létre, amely kis létszámú volt ugyan, de hatékonyan tudta képviselni a neokonzervatív alternatívát. (James, 1993:495) Ennek a szakításnak szimbolikus volt a jelentősége: a párton belüli alternatív elit (Margaret Thatcher és köre) a CPS-t tekintette háttérintézetének.
2. *A közérdek új módon történő megfogalmazása.* Az angol konzervatív agytrösztök abból indultak ki, hogy a hetvenes éveket megelőzően megfogalmazott közérdek (amelyet a baloldal fogalmazott meg) alapvető korrekcióra szorul. Ennek érdekében publikációikban, sajtó- és média-megnyilatkozásaikban a régi kollektivista-paternalista társadalomkép helyett a szabadpiaci kapitalizmus értékeinek elterjedését, illetve erősítését helyezték a középpontba.
3. *Tagtoborzás és hálózatépítés.* A think-tank szervezetek funkciója – általában is és az angol példában különösen – az, hogy bővítsék a konzervatívok táborát. Erre azért volt szükség, mert a Konzervatív Párton belüli fordulatot tulajdonképpen *mesterségesen*, azaz nem „szervesen” (kizárólag a konzervatívok belső igényeiből) kellett megteremteni. A hetvenes évek think-tank szervezetei gyülekezési terepet jelentettek a korábban nem konzervatív meggyőződésű és/vagy nem is politikai pályán mozgó személyeknek, valamint a kiábrándult baloldaliaknak. Ezáltal a neokonzervatív eszme olyan hálózatát építették ki, amely 1979 után (tehát már kormányon) is hasznosítható volt. Sőt, a Thatcher-kormányok példája azt bizonyítja, hogy a pártot kívülről erősen támogató agytrösztök képesek voltak *pezsgő szellemet* vinni a kormány működésébe, azaz a Konzervatív Pártot és kormányokat egészen a nyolcvanas évek végéig a *folymatos reform* állapotában tartották.

4. *Klímaeremtés és napirendformálás.* Az angol think-tank szervezetek talán legfontosabb – és sikerrel ellátott – feladata volt, hogy saját témáiknak és prioritásaiknak érvényt szerezzenek. Két értelemben is beszélhetünk a politikai napirend formálásáról. Először a szűkebb párt- és/vagy kormánypolitikai szférában: itt a napirend formálása a párt- vagy kormányzati politika *folymatos* megújulásához való hozzájárulást jelenti. Konkrétabban: a think-tank szervezetek nem csupán a neokonzervatív eszmét hozták be a köztudatba, de *politikai menetrendet* is kidolgoztak.⁸ Másodszor a klímaeremtés az egész politikai közeletet uraló témák meghatározását is jelentette. Amire Magyarországon, gyakran pejoratív felhanggal azt mondják, hogy a *médiaértelmiség uralma*, annak Angliában az volt az oka, hogy a think-tank szervezetek képviselői voltak lényegében a nyilvános viták *egyetlen* érdemi résztvevői. Ők tartották ugyanis fontosnak, hogy a médiában megjelenjenek. A média számára szintén fontos volt az agytrösztök képviselőivel való kapcsolatfelvétel, hiszen a kormányzati és a pártpolitikáról szűrőn keresztül információkhoz juthattak. (Gaffney, 1991:11; Goodwin, 1996:32)

Az, hogy a napirend formálásában a neokonzervatív think-tank szervezetek lényegében versenytárs nélkül maradtak, abból is adódott, hogy a baloldal a hetvenes években még nem kezdte meg szellemi és ideológiai újraorientálódását. Amikor viszont a nyolcvanas évek végétől ez a folyamat megindult, rögtön meg is ingatta a neokonzervatív agytrösztök tizenöt éves (1975–1990) hegemoniáját.⁹

5. *Rövid- és középtávú projektek készítése.* Az agytrösztök feladata az is, hogy rendszeresen olyan elemzéseket készítsenek, amelyeket a politikusok fel tudnak használni mindennapi munkájukban. A hetvenes évek angol think-tank szervezetei azért is válhattak meghatározókká, mert termékeik közvetlenül és praktikusán felhasználhatók voltak. Érdekes, hogy a Labour-höz közeli Institute for Public Policy Research (IPPR) a nyolcvanas évek végén még hosszú távú trendekben gondolkodott, s csak a '92-es választási vereség döbbsentette rá a *középtáv* fontosságára. (James, 1993:498) A konzervatív IEA 1957-es alapításától a hetvenes évek közepéig marginális pozícióban volt, mert bár ugyanazokat a szabadpiaci eszméket hirdette, nem törődött azzal, hogy ideológiáját *ötvözze* a politikai elit igényével. Azt mondhatjuk tehát, hogy az agytrösztök olyan speciális szerveződések, amelyek a tudományos elemzéseket a politikai vezető réteg igényeinek szolgálatába állítják, azaz lemondanak az akadémiai kutatásra jellemző politikai érdekmentességről, illetve hosszú távú „megtérülésről”. A think-tank szervezetek szellemi produktumainak közép- és rövid távon kell megtérülniük. Az 1975–1979 közötti időszakban a Konzervatív

Párt holdudvarába tartozó agytrösztök ennek a funkciónak tökéletesen megfeleltek, elemzéseikkel egy új kormányzati filozófiát alapoztak meg.¹⁰

6. *Alternatív elitrekutáció és innováció.* Ugyancsak lényeges megemlíteni, hogy a think-tank szervezetek szerepnövekedése párhuzamos a kormányzaton kívüli innováció előtérbe kerülésével. A kutatások nagyjából a hetvenes évektől jelezték, hogy a politikai napirend formálásában fokozatos eltolódás megy végbe a kormányon kívüli informális csoportok felé. (Stone, 1991:689) Természetesen vita van azon, hogy mennyire átmeneti, illetve mennyire strukturális (avagy inkább stílusbeli) jelenségről van szó. A kutatók egy része úgy látja, hogy a think-tank szervezetek szerepnövekedése, innovativitásának fokozódása inkább egy meghatározott politikai szituációhoz köthető stíluselem, nem pedig a politikai verseny strukturális eleme. (James, 1993:504) Azaz akármennyire is megnövekedett az agytrösztök szerepe például a hetvenes évek végének Nagy-Britanniájában, hatásuk marginális maradt, alapvetően nem módosította a politikai döntéshozatal kialakult (a think-tank szervezetek működésétől független) rendjét. Ha erős túlzásnak is tűnik Jamesnek az a megállapítása, hogy „a néhány szabadpiaci csoport befolyása tűnékeny mellékterméke volt a Thatcher-féle kormányzati stílusnak” (James, 1993:504), azt megállapíthatjuk, hogy „határhelyzetekben” a hagyományos politikai döntéshozatali szféra „lezárul” a külső befolyásolók előtt. Ez volta-képpen azzal a körülménnyel függ össze, hogy a politikaformálás végső privilégiumát a politikai elitek nem adják ki a kezükből. Márpedig a think-tank szervezetek olyan intézmények, amelyek egy bizonyos határt átlépve potenciális veszélyt jelenthetnek a kormányzati döntésformáló intézményekre is.

Mindezen „strukturális korlátok” ellenére az agytrösztök innovációs potenciája megkérdőjelezhetetlen. Egyrészt állandó szellemi-ideológiai támogatást nyújtanak a kormányra került pártoknak és a kormánynak; másrészt – a politikai patronázs intézménye révén (Körösenyi, 1996) – az agytrösztök vezető képviselői maguk is magas kormányzati és/vagy bizalmi állásokba emelkednek.¹¹ Az elitrekutációnak ez a think-tank szervezetek működésével megnyíló csatornája azonban nem pusztán a politikában mindig is jelen lévő patronázs érvényesülését jelzi, hanem azt is, hogy előállhatnak olyan helyzetek, amikor az elitkiválasztás hagyományos metódusaival nem lehet vagy nem célszerű élni. Láttuk korábban, hogy a hetvenes évek második fele ilyen periódus volt; amennyiben a neokonzervatív think-tank szervezetek nem jelentek volna meg a maguk új nézeteivel és e nézeteket hordozó személyi garnitúrával, a konzervatívoknak nem maradt volna más esélye, mint a jól bevált „paternalista és pragmatikus” stílusú kormányzati tisztviselők helyzetbe hozása. A párt reform-

szárnya azonban éppen ez utóbbit akarta elkerülni, ezért is értékelődött fel az agytrösztök szerepe. Ezek voltak ugyanis akkor az egyetlen olyan szerveződések, amelyben a reformkonzervativizmus szellemisége mellett a leendő kormányfő, Thatcher iránti feltétlen lojalitás megteremtődött.

7. *Egyensúlyozás a politikai elit és a közvélemény között.* A fentebb említett funkciókon kívül a think-tank szervezetek számára az egyik legkényesebb kérdés, hogy voltaképpen kiknek is dolgoznak. Az Egyesült Államokban általánosan elfogadott vélemény, hogy szerepük elsősorban a közvélemény formálása (MacLaury, 1996:38), az állammal szembeni állampolgári képességek hangsúlyozása (Quigley, 1996:84), vitás kérdésekben társadalmi és politikai konszenzus teremtése. (Goodwin, 1996:30) Nyugat-Európában némileg más a helyzet, már csak azért is, mert itt a pártok versenyre nem hiányzik (mint az USA-ban), azaz az agytrösztök erőteljesebben fordulhatnak a politikai és pártelitekhez. Mindazonáltal a dilemma – a kormányt vagy a közvéleményt kell-e meggyőzni – nagyon is létezik. A probléma akkor válik igazán élővé, amikor a think-tank szervezetek átlépik azt a határt, amikor a külső tanácsadó szerep és a belső résztvevői szerep között húzódik. Ezzel a váltással kellett szembenéznie az angol konzervatívoknak is a nyolcvanas években. Az 1979-es kormányra kerülés előtt ugyanis a szabadpiaci agytrösztök elsődleges szerepe a társadalmi közhangulat átfarmálása volt. Ez sikerült is, de a nyolcvanas években előtérbe került az a funkció, hogy az agytrösztöknek a kormánytagok mindennapos munkáját kell segíteniük.¹² Az a tény, hogy ez az inkább belső szerep kevésbé volt sikeres (bár egyáltalán nem mellékes, hogy a konzervatívok 19 évig voltak kormánynon), jelzi, hogy alapvető különbség van a think-tank szervezetek kormányzati és ellenzéki periódusa között. Míg ellenzékben az agytrösztök mozgástere nagyobb és informális befolyásukra szükség van a pártoknak; kormánynon könnyen kerülnek előtérbe a formális döntéshozatalra támaszkodó, az informális, ellenőrizhetetlen agytrösztök befolyását opponáló vélemények. Nem véletlen, hogy Margaret Thatcher bukásával és John Major megjelenésével a think-tank szervezetek szerepe módosult; Major sokkal kevésbé támaszkodott rájuk, mint elődje. Az ok a Konzervatív Párton belüli erőátrendeződés, a reformkonzervatívokkal szemben a hagyományos irányzat ismételt előtérbe kerülése. Ugyanakkor észre kell vennünk azt is, hogy ami az egyik oldal agytrösztjeinek visszaszorulása, funkcióinak redukálódása, az a másik oldalon a versenyképesség potenciális javulása. Miközben a nyolcvanas évek konzervatív agytrösztjei lassú befolyáscsökkenést voltak kénytelenek elkönyvelni, megjelent a munkáspárti think-tank szervezetek „új családja”. Ahhoz ugyanis, hogy a Labour kilábaljon mély válságából, ezúttal neki

volt szüksége arra, hogy tanuljon a konzervatívoktól. Ahhoz, hogy Tony Blair jócskán az 1997-es választási győzelem előtt új perspektívát rajzoltatott fel az angol közvélemény számára (Blair, 1996), elengedhetetlen volt az agytrösztök terepén megmutatkozó *kiegyenlítődés*, a konzervatív túlsúly ledolgozása.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy az agytrösztöknek a *szélesebb* kommunikációs tér konstituálása (a közéleti viták napirendjének formálása, a demokratikus közgondolkodás kereteinek kijelölése stb.) és a *szűkebb* kormányzati és pártpolitikai dimenzióban való eszmei és gyakorlati szerepvállalása mellett van egy – mondhatni – „rejtett” funkciójuk is: *magának a politikai versenynek* a formálása. Az angol példa azt mutatja, hogy a neokonzervatív agytrösztök prosperálásához – sok más tényező mellett – szükség volt a baloldal tartós válságára, és fordítva: a baloldal magára találása nem maradt hatás nélkül a Thatcher-korszak domináns agytrösztjeire.

Az 1998-as magyar választások és az agytrösztök szerepe

A fentiekben talán sikerült néhány szempontot találnunk annak bizonyítására, hogy a bevezetőben idézett magyarázatok – minden részgazságuk ellenére – nem adnak kimerítő választ a választások kimenetelére. Most azonban tovább kell lépünk, és meg kell próbálnunk feltérképezni a hazai think-tank palettát, különös tekintettel a választásokon győztes Fideszre.

Az 1. jegyzetben már jeleztem, hogy jelen pillanatban nem állnak rendelkezésre az egyes pártok holdudvarához tartozó személyekkel készített mélyinterjúk.¹³ Ezzel együtt is úgy gondolom, szükséges kijelölni a probléma értelmezésének kereteit.

Ezeknek a kereteknek a kijelölését ugyanakkor néhány szemléleti ballaszt nehezíti. Abban az irodalomban, amely a pártok háttérszervezeteivel foglalkozik (Juhász, 1996), a háttérszervezetek fogalma egyrészt definiálatlan marad, másrészt az alapítványi szférával azonosítódik. Ezt a megközelítést nem tudom osztani; bármennyire is fontosak az egyes alapítványok a pártok pénzügyi, szakmai támogatásában, szerepük mégsem tekinthető klaszszikus agytröszt-szerepnek. Először tehát magát a fogalmat, illetve annak magyar változatát szeretném definiálni.

A magyar helyzet sajátosságaiból következően think-tank szervezeteknek azokat minősíthetjük, amelyek *felvállalják*, *elfogadják* ezt a szerepet. Ez a fentebb vizsgált országokban nem lenne kérdés, hiszen mind az Egyesült Államokban, mind Nagy-Britanniában viszonylag hosszú múltra visszatekintő szféráról van szó, amely autonómiával rendelkezik. Magyarországról ez nem mondható el. Itt a kormányoktól független szervezeti szférának az

elmúlt évtizedekben *nem volt önértéke*. Nem alakultak ki a think-tank szervezetek finanszírozásának, működtetésének, megrendelői és megrendelések előállítóinak viselkedési szabályai. Bizonytalan pénzügyi, szakmai és politikai feltételek között, alig-alig találunk olyan intézményt, amely nyugati értelemben think-tanknek volna tekinthető.¹⁴ Sokkal inkább mondhatjuk azt, hogy számos intézmény játszik kvázi think-tank szerepet, de ezt nem vállalja, a politikai közéletben nem lép fel ilyen igényrel.

Az agytrösztökenti identifikálás elutasítása (vagy szégyenlős vállalása) a rendszerváltás természetével, magyarázható. Az átmenet Magyarországon a *formalizált politikai szféra* dominanciájával zajlott le. A nyugat-európai variánsokban az agytrösztök azért lehetnek a politikai közélet elismert szereplői, mert a demokratikus intézmények régóta működnek. Ugyanakkor a közvélemény az intézményeket *nem azonosítja* a demokráciával, és elismeri a közpolitika formálásának nem kormányzati és nem pártszereplőit is.

Magyarországon a rendszerváltás lényegében a jogállamiság kiépülési folyamatoként rögzült a köztudatban. Megfogalmazódtak ugyan kritikák, hogy a formális intézményi szféra egyes szereplői „felértékelik” önmagukat más szereplők rovására (Fricz, 1994, 1996), de ezek a vélemények nem változtatnak azon a tényen, hogy az átalakulás preferált momentuma az intézmények kiépülése. A stabil, működőképes alapintézményekkel (pártok, Parlament, Alkotmánybíróság, önkormányzatok stb.) szemben az agytrösztök a *nem formalizált szférába* kerültek, és működésük kezdetől fogva annak a szemléletnek az áldozata, amely szerint a politika az alapintézményekben formálódik, s minden informális alakulat káros a politikára, sőt: a demokráciára nézve.¹⁵

Az agytrösztök – mint a nyugati példák mutatják – akkor képesek teljes értékű tevékenységre, ha az adott országban uralkodó közfelfogás nem tesz különbséget a politikaformálás *formális* és *informális* dimenziója között. Magyarországon egyelőre azért nincs gazdagon burjánzó think-tank szféra, mert a közpolitika alakításában szerepet játszó nem formális szerveződések tevékenysége alulpreferált, társadalmilag alacsony presztízzsel bír.

Nehezíti a think-tank szervezetek elterjedését az a közmegejtélés is, hogy a tudomány képviselőinek politikailag *semlegeseknek* kell lenniük. Láttuk ugyanakkor, hogy mind a think-tank szervezetek első, mind pedig második generációjában az ún. *közpolitikai értelmiség* játszott – bár nem egyforma módon – a főszerepet: a hetvenes évek think-tankjei *elmozdulást* jelentettek a *pártosság* irányában.

Magyarországon ellenben a pártosság *stigmát* jelent, és ez rendkívül bonyolultá teszi a pártcentrikus agytrösztök kialakulását és versenyét. A kérdés persze az, hogy egyáltalán van-e szükség pártokhoz közeli agytrösztökre (azaz „adaptálható-e például az angol modell), avagy a magyarországi

politikai hagyományoknak jobban megfelelnek azok az intézmények, amelyek nem vállalnak fel politikai kötődéseket.

A *nyílt* politikai think-tankként való közszereplés hiánya ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Magyarországon ne működne egy nagyon is *erős, de rejtett* politikátámogató hálózat. Természetesen nem minden párt részesedik egyforma mértékben e „rejtett” agytrösztök támogatásából. Vannak pártok, amelyeket a közvélemény úgy azonosít, mint olyanokat, amelyek nagymértékű szellemi, pénzügyi és egyéb fajta támogatásokat élveznek; és vannak, amelyekről azt vélelmezik, hogy alig-alig részesülnek ilyen javakban.

Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar „agytröszt-szféra” több tekintetben is más képet mutat, mint a fenti példákban elemztettek. A magyar think-tank szervezetek nem vállalják fel politikaformáló szerepüket; a közvélemény maga is úgy látja, hogy a politika a pártok és a kormány, valamint a Parlament háromszögében zajlik; továbbá erősek a politikai rokon-szervezetet nyíltan fel nem vállaló hagyományhoz való szemléleti kötődések is.

Paradox módon mégis azt mondhatjuk, hogy ha nem is egy nyílt és elfogadott szabályok, viselkedési normák alapján működő, de egy „rejtett” agytröszt-szféra komoly befolyással bír a pártverseny alakulására. Olyannyira, hogy – fő hipotézisemet felhozva – az 1998-as parlamenti választások kimenetelében ennek a „rejtett szférának” az eddig elemzettnél komolyabb szerep jutott. (Fricz, 1998)¹⁶

Ez a „rejtett szféra” folyamatosan jelen van a hazai politikai közéletben. A fent említett okokból Magyarországon nem jött létre a rendszerváltás után sem a think-tank szervezetek azonosítható hálózata, ugyanakkor valamiféle sajátos magyar „adaptációként” – a Fidesz győzelméig – a *politikai mozgalmi szféra* töltött be az egyes pártok, illetve politikai elitscsoportok mögött amolyan kvázi agytröszt szerepet.

Ezt az állítást két példával támaszthatjuk alá. Az első (igaz még a rendszerváltást megelőző) példa a *demokratikus ellenzék*, amely laza értelmiségi csoport volt ugyan, de a sűrű kapcsolati háló, a politikai napirend alakulására gyakorolt befolyás, a szimbolikus akciók szervezésére való képesség számarányánál lényegesen nagyobb befolyást biztosított számára. (Csizmadia, 1995a) A másik példa az 1991-től kezdve létező *Demokratikus Charta*, amely szintén nem klasszikus-intézményesedett agytröszt volt, de a politikai közélet alakulásának egyik kulcsszereplőjeként 1991 és 1994 között képes volt olyan politikai alternatíva kikovácsolására, amely azután, az 1994-es választások nyomán testet is öltött a szocialista-liberális koalíció formájában. (Bozóki, 1997)

A két példa közös jellemzőit a következőkben látjuk:

1. világos politikai értékrend megfogalmazása;
2. a közéleti viták és témák jellegének meghatározása;

3. a sajtó és a média felhasználása a politikai értékrend népszerűsítésére;
4. a formális intézményi keretek tágítása, a mozgalmi szféra „beemelése” a politikaformálás szereplői sorába.

Természetesen a „hivatalos” intézményi elit az intézményi keretek tágításának, a sajtó és a mozgalmi szféra összefonódásának kísérletét erőteljesen opponálta. Gondoljunk csak arra, hogy a Kádár-korszak pártvezetése szinte a nyolcvanas évek legvégéig „ellenségének” tekintette a demokratikus ellenzéket, és az Antall-kormány időszakában a Demokratikus Chartáról is az volt az elterjedt kormányzati (és kormányhoz közel álló) vélemény, hogy működésével *alá kívánja aknázni* az első szabadon választott kormány legitimitását. A fejezet elején kifejtettek értelmében itt azonban arról van szó, hogy nem csupán a potenciális agytrösztök „nem vállalják fel” nyíltan a szerepüket, hanem az elmúlt évek példája azt mutatja: az „intézményes rend” képviselői is veszélyesnek tartják egy tőlük függetlenül működő és végső soron az ő tevékenységüket kritikával illető szféra kialakulását.

Ha azonban eltekintünk a politikai-intézményi szereplők említett „önfelértékelési” hajlamaitól, azt állapíthatjuk meg, hogy a fenti két példa a *politikai innováció* két lehetséges variánsa, hiszen – stabil támogató agytrösztök híján – a kisebbségben lévőknek más esélyük nemigen volt, mint a mozgalmi politizálás technikáinak alkalmazása. A Demokratikus Charta megalakulása előtti hónapokban Kis János, az SZDSZ akkori elnöke világosan meg is fogalmazta: az SZDSZ-nek mint parlamenti pártnak nincs alkotmányos lehetősége, hogy megbuktassa az akkori kormánytöbbséget, de *törekedhet* olyan társadalmi közhangulat kialakítására, amelynek nyomására *felmorzsolódhat* az MDF-kormány parlamenti majoritása. (Kis, 1991) Lényegében pontosan ilyen szerepet játszott azután a Demokratikus Charta.

Mindezeket figyelembe véve lehet értékelnünk az 1998-as választásokat, illetve a választásokhoz vezető utat. Először azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy a demokratikus ellenzék és a Demokratikus Charta példája megismétlődött-e a Fidesz esetében, azaz a Fidesz győzelmét is az alternatív mozgalmi szférában elért sikerek alapozták-e meg. Másodszor azt nézzük meg, hogy mennyiben volt törvényszerű, hogy a Fidesz (és nem más párt) emelkedett ki a jobbközép oldalán. Harmadszor megpróbáljuk tartalmilag számba venni azokat a lépéseket, amelyek a Fidesz domináns pozícióba való emelkedését eredményezték. Végül röviden értékeljük a választások nyomán előállott helyzetet.

Intézményépítés

Az 1994. évi választásokat követően a Fidesz minden szempontból kudarcot vallott. A Parlament legkisebb pártja lett, nem került be a kormányba

(igaz nem is akart), és közéleti súlya is a számarányának megfelelő volt. Nem álltak mögötte befolyásos értelmiségi és gazdasági csoportok, nem volt tudományos intézményi háttér, és sajtótámogatása is gyenge volt.

Ez volt a kiinduló helyzet, amellyel a párt vezetőinek számot kellett vetniük. Bár a Fidesz vezetői már az előző ciklusban is gyakran bírálták a szocialista-liberális együttműködést megalapozó Demokratikus Chartát,¹⁷ mégis levonták belőle azt a következtetést, hogy hatékony politikai működéshez *hatékony* háttérintézmények kellenek. A Fidesz korábban ezekben volt talán a leggyengébb.

Az 1994–1998-as ciklusban az intézményépítés tudatosan több irányban indult meg. Az egyik irány a klasszikus értelemben vett agytrösztök felépítése és a párthoz való közelítése; a másik újfajta pártközi mozgalmi szerveződések ösztönzése; a harmadik a sajtókapcsolatok újrendezése.

Ami az első területet illeti, a Fidesz elérte azt, hogy megtörte a fentebb bemutatott trendet, mely szerint az egyes intézeteknek vannak ugyan szimpátiái, de nem teszik nyílttá azokat. A Századvég Politikai Iskola Alapítvány – bár számos párt és egyéb megrendelő számára készít elemzéseket – elsősorban a Fidesz gondolkodásmódjához, világképéhez áll közel, és ezt az 1994–1998-as ciklus második felétől meglehetősen *nyíltan* is elismerte. A Fidesz ellenfelei és a tudományos közelet szószólóinak egy része kritizálta is ezért, de a kritika ebben a vonatkozásban jogosulatlan. A Századvég ugyanis nem tett mást, mint hogy *tudatosan agytrösztté* akart válni, nagyon hasonlóan a fentebb bemutatott angol think-tank szervezetekhez. Ahogyan Margaret Thatcher számára is a neokonzervatív agytrösztök dolgozták ki a későbbi kormányzati filozófia alapjait, a Századvég és a Fidesz közötti együttműködés szintén feljogosította a Századvéget, hogy lefedtesse egy majdani kormányzati struktúra és filozófia alapvonását.¹⁸

A Századvég tehát nem hagyományos akadémiai kutatóintézet (bár kutatói az akadémiai szférából jöttek), hanem a tudományok eredményeit felhasználó, közvetítő, elsősorban *alkalmazott* vagy *stratégiai* kutatásokat folytató cég. Ahogyan a világon mindenütt vannak ilyen intézmények, Magyarországon is esélyt nyújtanak egy-egy párt szakmai-politikai megerősítésére, illetve a közéleti témák új szempontú megkomponálására.¹⁹ Az agytröszt-szerep felvállalásán és az alkalmazott-stratégiai kutatáson túlmenően a Századvég *politikusképző* intézmény is. Az 1998-as választások után az iskola volt hallgatóiból számosan karrierpolitikusi pályára léptek az új koalíció alkalmazásában. Mindezt a mobilizációs, innovációs csatornát azért is érdemes megemlíteni, mert más pártok esetében – ismereteim szerint – kevésbé működik a fiatal politikusok karrierpályájára állításának mechanizmusa.

A másik lényegi változás az értelmiségi-mozgalmi szférában következett be. Míg ezt a szférát 1992–1994 között a Demokratikus Charta uralta, 1994-től kezdődően – a jobbközép pártok tervezett összefogásával párhuzamosan – új, *pártközi szerveződések* jöttek létre.

Ilyenek voltak a Polgári Demokraták Társasága, a Professzorok Batthyány Köre vagy a Magyar Polgári Együttműködés nevű szerveződés. Ezek a körök és mozgalmak a jobbközép pártok együttműködését népszerűsítették, rendszeresen rendezvényeket szerveztek, illetve kiadványokat jelentettek meg. Ebben a mozgalmi dimenzióban dönt el, hogy a Fidesz lesz a jobbközép oldal vezető ereje. Ez nyilvánvalóan nem lehetett könnyű döntés azon MDF-es vagy KDNP-s politikusok számára, akik 1994 előtt riválisai voltak a Fidesznek.

Mindenesetre a Fidesz meghatározó szerepét fémjelző körök és társaságok az 1994–1998-as ciklus állandó szereplői maradtak. Amellett, hogy a jobbközép egységét és a modern (liberális) konzervatív elvek népszerűsítését propagálták, állandó bírálatban részesítették a balközép kormányt. Funkciójuk voltaképpen az volt, hogy elhitessék a közvéleménnyel a *jobbközép alternatíva* életképességét.²⁰

Az intézményépítés *harmadik* elemeként a sajtó- és médiakapcsolatok rendezését említhetjük. Szemben az előző parlamenti ciklussal (amikor a Fidesz igen gyenge médiapozíciókkal rendelkezett), 1994 után ebben a tekintetben is változás történt. Míg az 1990–1994-es időszak kormánypártjai az SZDSZ médiabefolyásolásáról beszéltek, addig az 1994-es választások után (de különösen 1996 második felétől) a Fidesz médiában való megjelenése alapvetően átalakult. Ehhez hozzájárult az is, hogy számos (korábban SZDSZ-szimpatizánsnak kikiáltott) műsor szűnt meg vagy módosított a profilján. Határozottabb támogatásban részesült a Fidesz az írott sajtó bizonyos szegmensei részéről is. Az elektronikus és az írott sajtó Fidesz iránti nagyobb nyitottsága szorosan összefüggött azzal (mint később kitérek rá), hogy a párt és a mögötte álló befolyásos csoportok formálni tudták a közéleti témák napi-rendjét és a vitákat.

A Fidesz jobbközép orientációja

Mielőtt azonban arról esne szó, hogy a Fidesz körüli agytrösztök *hogyan* módosították a közhangulatot, röviden ki kell térni arra a kérdésre, hogy egyáltalán *miért* a Fidesz lett az a párt, amelynek holdudvarában a think-tank szervezetek, támogató mozgalmak, írott és elektronikus támogatók megjelentek.

Kiindulásképpen leszögezhetjük, hogy a Fidesz *eredendően* másként volt liberális párt, mint az SZDSZ. (Csizmadia, 1995b, Csizmadia 1997) Azaz úgynevezett jobboldali fordulat csak az SZDSZ által vallott *baloldali* liberális elvektől való eltávolodásként határozható meg. A Fidesz az 1988-tól vallott *jobboldali* liberális alapelvektől a párt újraorientálódása során sem távolodott el.

A jobboldali liberális elvek kezdettől érintkezést mutattak a konzervatív értékekkel (nemzet, egyház, család), s talán a Fidesznek az *ideológiai-eszmei* értékek iránti affinitása az, amely alkalmassá tette a jobbközép integrálására.

Mindezzel egy tudományosan is osztott vélekedést szeretnénk vitatni. Nevezetesen azt, hogy a Fidesz *pragmatikus* párt. Ez a tétel talán az első parlamenti ciklus első szakaszában állta meg a helyét, de 1998-ban nem. Hipotézisem az, hogy a jobbközép pártok közötti hierarchia-újrarendeződés hátterében az áll, hogy egyedül a Fidesz rendelkezett-rendekezik az ideológiai kérdések argumentálásához szükséges szellemi felkészültséggel. Álláspontomat a következő érvekkel szeretném alátámasztani.

A jobbközép oldalon történő átrendeződés 1994 után felfogható a pragmatikus-paternalista konzervativizmus 1994 előtti kudarcára adott reakciónak is. Az Antall- majd a Boross-kormány nem azzal követett el hibát, hogy túlságosan erőltette az ideológiai kérdéseket, hanem azzal, hogy voltaképpen *nem tisztázta* a konzervatív ideológia mibenlétét. Az a kvázi ideológia, amelynek nevében cselekedett, inkább volt *paternalista*, mint piacelvű. 1994 után a jobbközép oldalon hasonló volt a helyzet, mint Angliában a hetvenes években a konzervatív párton belül: paternalista és új reformer konzervatívok álltak egymással szemben.

Ebben a helyzetben a modern liberális konzervativizmus értékeinek politikai rangra emelése nem volt várható a hagyományos (MDF-es) politikai elitől. A Fidesz elitje viszont pontosan azt a dinamikát, tudatosságot és értéktisztázó attitűdöt képviselte, amely a hagyományos konzervatív elitből hiányzott. Lényeges, hogy Magyarországon is megismétlődött az angol modell: a *konzervatív ideológiát nem egy eredendően konzervatív elit rehabilitálta*. Ennek strukturális oka az, hogy a (jobboldali) liberalizmus felől érkező elit habitusa, szemlélete, politikai felfogása és a (baloldali) liberalizmussal közös tanulóképessége volt az, ami erre a feladatra predesztinálta. Ahogyan Angliában volt baloldaliak, illetve a politikához korábban szorosan nem kapcsolódó személyek lettek a konzervatív ideológia élharcosai, Magyarországon a Fidesz lett a kristályosodási pontja a szocialista-liberális koalíció határolomra kerülése utáni helyzetnek.

Az, hogy a Fidesz körül jelentek meg a think-tank szervezetek, a fentiekből következik. A feladat ugyanis olyan horderejű volt, amelyet csak a *párton kívüli* támogatók hálózatával lehetett sikerrel megoldani. Először is meg kellett határozni a szocialista-liberális ideológiával szemben álló *konzervatív* ideológia sarokpontjait. Másodszor el kellett fogadtatni, hogy a konzervativizmusnak is *van* kifejtett dogmatikája. Harmadszor határozott viszonyokat kellett teremteni a jobbközép oldal pártjai között. Negyedszer kommunikálni kellett a közvélemény és a média felé a jobbközép térfelén történeteket. Végül módszeresen ki kellett dolgozni az alternatívát. Mindezeket a feladatokat a tradicionális pártapparátusok és hagyományos, sporadikusan

összehívott laza tanácsadói testületek nem végezhetnék volna el. Olyan agytrösztök és pártközi mozgalmak kellettek tehát, amelyek *állandóan működnek*, feladatuk a párt politikai álláspontjának folyamatos karbantartása.

Végül a think-tank szervezetek által megerősített konzervatív újratorientálódás az *egész magyar pártrendszer* újrakonstituálódásának része. A politikusok egy része által lebegőnek nevezett pártrendszer a Fidesz körüli think-tank szervezetek munkája nyomán mozdult el a *sokpártrendszer* felől a *kétpártrendszer* irányába. Mint ahogyan a Demokratikus Charta is képes volt arra, hogy a közvélemény hangulatát átrendezze, a Fidesz háttérszervezetei az 1998-as választásokra el tudták érni, hogy a választás voltaképpen *két nagy párról* (az MSZP-ről és a Fideszről) szóljon. Egyelőre nem tudható, hogy a „latens kétpártrendszer” hosszabb távon *valódi* kétpártrendszerre válik-e, az a megállapítás viszont megkockáztatható, hogy korábban dominánsnak tűnő pártok (SZDSZ, MDF) eljelentéktelenedése összefüggésben állhat a Fidesz-agytrösztök politikai napirendformáló tevékenységével és ennek társadalmi percepciójával.

A Fidesz think-tank szervezeteinek funkciója

A Fidesz választási győzelme nem azért következett be, mert a párt minden vetélytársánál jobb programot írt. A jó, koherens program önmagában egyáltalán nem garancia a sikeres szereplésre. A párt *néggyéves* építkező munkával képes volt a közhangulatot maga mellé állítani. Ez különösen akkor nagy fegyvertény, ha figyelembe vesszük, hogy az 1990–1994 közötti kormánynak lényegében nem volt esélye a közhangulat formálására; hiába rendelkezett parlamenti többséggel, a közéleti témákra és vitákra nem volt döntő befolyása. Másrészről azt is figyelembe kell vennünk, hogy a szocialista-liberális kormány 1994 után (folytatván az 1994 előtti tradíciót) nagy gondot fordított a kormányzati témák közéleti tálalására. A makrogazdasági egyensúly helyreállítása (Csigó, 1997) és az EU-hoz való csatlakozás, valamint a NATO-ba való belépés két olyan téma volt, amelyeken keresztül a kormánykoalíció biztosította tartós közéleti jelenlétét, meghatározta a közgondolkodást. A magyar lakosság jelentős része például támogatólag viszonyult az EU-tematikához (Csepeli-Závecz, 1997), és ezt a koalíció egyértelműen sikeresnek könyvelte el.

A Fidesz azért kerülhetett egyáltalán versenyhelyzetbe egy gazdasági stabilizálódást megvalósító és Magyarországot a Nyugathoz közel vivő koalícióval, mert nézeteinek bemutatására *offenzív stratégiát* választott, s e stratégia kapcsán nem vélt vagy valós sérelmeit tárta a nyilvánosság elé, hanem arra törekedett, hogy megkeresse a koalíció gyenge pontjait.

A szélesebb értelemben vett Fidesz agytrösztök (háttérintézetek, értelmiségi körök, sajtó, média stb.) a következő fontos funkciókat teljesítették:

A politikai napirend formálása. Ennek első nyilvánvaló kísérlete 1996 őszén történt, amikor a Fidesz politikusai a nyilvánosság elé vitték a Tocsik-ügyet. A döntő ebben nem az volt, hogy korrupcióval vádolták a koalíció pártjait, hanem az, hogy olyan ügyet találtak, amely képes volt *alternatív napirendként* szolgálni a kormánypártok által kínált két említett témához képest. 1996 őszére ugyanis a Bokros-csomaggal kapcsolatos ellenzéki érvek kifogytak; a kormány lassan és óvatosan a Bokros-csomag pozitív hatásairól kezdett beszélni. Azzal, hogy az ellenzéki think-tank szervezetek megtörték a kormány *napirendformálási monopóliumát* voltaképpen megteremtették versenyképességük feltételeit.²¹

A versenytársak differenciált kezelése. A Fidesz-stratégia ugyanakkor különbséget tett a koalíciós pártok között. A Tocsik-ügy nem egyformán ártott az SZDSZ-nek és az MSZP-nek, de nem is az volt a cél, hogy a „korrupciós tematika” vitatémává avatása mind a két kormánypártot egyformán sújtsa. A választási kampányban követett Fidesz-stratégiából úgy tűnik, az 1996 végétől kezdődő első fázisban az SZDSZ meggyengítése volt az elsődleges cél, míg az MSZP-vel szembeállított Fidesz-alternatíva felmutatása a második fázisra, a választási időszakra maradt.

A napirendformálás folyamatossága. A Fidesz agytrösztjei nyilvánvalóan afelé terelték a pártot, hogy ne *elégedjen meg a Tocsik-ügyben* elért egyszeri sikerrel. 1997 eleje és 1998 tavasza között a Fidesz (és az ellenzék) számos alkalommal tett kísérletet, hogy *meghatározza a közélet számára fontos témák körét*. Ennek oka abban keresendő, hogy a szocialista-liberális koalíció (bár súlyos belső konfliktusok terhelték) érzékelte az ellenzék szándékait és a legkevésbé sem óhajtotta, hogy a politikai vitatémák kicsússzanak az ellenőrzése alól. Klasszikus és tanulságos példája volt a napirend-meghatározás fölött folytatott késhegyre menő vitának a *földtörvény* parlamenti vitája, amelynek tárgyalásakor mind a két tábor priméren a közvélemény megnyerését tűzte ki célul maga elé. A Fidesz az 1998-as kampányban is komoly vitakérdéseket fogalmazott meg (például a Fidesz erőteljesen exponálta, hogy „van alternatíva”).

Programok és projektek készítése. A Fidesz a korábbiaknál jóval szélesebb szakértői kört foglalkoztatott pártprogramjának elkészítésében. Az igazi áttörést azonban az jelentette, hogy megrendelést adott a párthoz közel álló Századvégnek a kormányzás alapelveinek kidolgozásra. Ez a kutatás körülbelül másfél évig tartott, és egy terjedelmes zárótanulmány elkészítésével fejeződött be. A párt ezt az anyagot tekintette az államigazgatás átalakítása alapdokumentumának. A projekt elkészítése nyilvánvalóan kettős célt szolgált. Egyfelől bizonyította, hogy a párt tanult elődei hibájából, és – kormányra kerülése esetén – *nem rögtönözve*, hanem kiteremtett koncepció alapján fog a

kormányzáshoz; másfelől azt is mutatta, hogy a párt körül széles szellemi-kutatói kapacitás áll, azaz a *szakértelem* fogalma nem kapcsolható kizárólag – mint azt magukról hirdetik – a kormánypártokhoz.

Politikai nyelvezet és prioritások. A Fidesz agytrösztjei mondandójukat új politikai eleme volt a Fidesz kampányának: a *polgár* fogalmának definiálása, a *politikai alternatíva* kérdését és a *társadalommal való szorosabb együttműködés* szükségességének hangsúlyozása. A think-tank szervezetek olyan stratégiát dolgoztak ki a párt vezetői számára, amely arra helyezte a hangsúlyt, hogy a koalíció nem akarja a polgárosodást; tagadja azt, hogy létezne politikai alternatíva; és csak a társadalom szűk köreivel van kapcsolatban.

Koalícióképzés. A háttérszervezetek olyan informális találkozóhelyként és vitafórumként is működtek, ahol az egyes ellenzéki pártok vezető személyiségei, szakértői találkozhattak. Amellett ugyanis, hogy a Fidesz kritizálta a koalíciót, folyamatosan biztosítania kellett a korábbi ellenfelekkel szembeni görcsök oldódását. Az 1994–1998 közötti periódusban a mérsékelt polgári pártok együttműködése alapot teremtett arra, hogy a kormányzás is új alapon (szolidaritási alapon) kezdődhessen.

Összegezve: a Fidesz körüli agytrösztök alkalmassá tették a jobbközép oldalt arra, hogy váltópártként jelenjen meg, sőt, képesek voltak elmozdítani a magyar politikai közgondolkodást a *kétpártrendszer* elfogadása felé.

A párt meghatározó pozícióba emelkedéséhez persze a saját maguk által elvégzett munka nem lett volna elég. Szükséges volt a kormányzati blokk háttérszervezeteinek kiüresedése, erodálódása.²² Igazolódott az a tétel – korábban a brit példánál láttuk –, hogy más dolog ellenzékben és más kormányon háttérszervezeteket működtetni.

Think-tank szervezetek a kormányzásban

Az újonnan létrejött, Fidesz vezette koalíció számára alapkérdés lesz: hogyan kezeli majd a választások megnyeréséért sokat tett agytrösztjeit. Először is természetesnek tekinthető azoknak a személyeknek a „megjutalmazása”, akik a think-tank szervezetekben vezető szerepet játszottak. Ugyanakkor rögvest felmerül a kérdés: ha a think-tank szervezetek egyik legfontosabb vonása például egy párt *arculatváltásának* támogatása vagy az ideológiai-értékbeli tisztázás, hogyan tudja ezt a szerepet gyakorolni olyan körülmények között, amikor nem ellenzék-specifikus feladatokat kell megoldania. A másik kérdés: ha természetesnek is tekintjük, hogy a győztes párt továbbra sem akar lemondani a think-tank szervezetek által nyújtott innovációról, milyen lesz az agytrösztök viszonya a miniszterekhez, államtitkárokhoz, magához a parlamenti párthoz. Az angol példában láttuk, hogy a kormányzati pozíció *strukturálisan marginalizálja* az agytrösztöket, s bár

továbbra is adnak tanácsokat, ezek jelentős része elvész a politikaformálás mindennapi útvesztőiben.

Az eddigiek alapján az állapítható meg, az új kormány az erős Miniszterelnöki Hivatallal (s azon belül egy tekintélyes létszámú stratégiai elemző osztállyal) azt szeretné elérni, hogy az agytrösztök szellemi kapacitása a kormányzás időszakában is rendelkezésre álljon, sőt, még jobban hasznosuljon. A legfontosabb kérdés persze az, hogy egy Miniszterelnöki Hivatalon belüli think-tank (amelynek feladata a kormány „karbantartása”) mennyiben tudja teljesíteni a think-tank szervezetek másik klasszikus feladatát, a külső klíma formálását. Az előző kormány példája is arra utal, hogy a külső és a belső klíma formálása nem végezhető el *egyazon* intézmény keretében, azaz, ha a jelenlegi kormány tartóssá akarja tenni népszerűségét, agytrösztök széles hálózatát kell működtetnie, amelyek – többek között – felvehetik majd a versenyt az ellenzék természetes módon jelentkező napi-rendformáló törekvéseivel.

A politikai gyenge kötések tézise

Dolgozatom végén nagyon röviden szeretném felvetni az ún. *gyenge kötések erejének* (Granovetter, 1973) tézisé. Úgy vélem, érdemes a figyelmünkre, hogy a szociológia a hetvenes évek elején kezdte el kidolgozni a *társadalmi* kapcsolati hálózatok elméletét, arra a kérdésre keresvén – többek között – a választ, hogy bizonyos cselekvéstípusok *miért sikeresebbek*, mint mások. (Lin, 1988) A politikatudománynak lenne mit hasznosítania a könyvtárai irodalomból, hiszen nem állíthatjuk, hogy egy párt választási eredményeiben csupán azok a tényezők játszanak közre, amelyeket a bevezetőben említettem.

Bár – mint többször jeleztem – egyelőre inkább csak hipotéziseket, semmint empirikusan verifikált állításokat tudok megfogalmazni, mégis úgy vélem, a *politikai hálózatok* létezésének és hatásának vizsgálata termékeny lehet a későbbi párt- és agytrösztkutatók számára is.

A Fidesz választási győzelmét azonban nem elegendő úgy magyarázni, hogy egy *körvonalazatlan kapcsolati háló* jött létre körülötte. Ennél tovább kell jutnunk, és ennek a hálónak a természetéről kell mondanunk valamit. A kutatások mai állása ugyan nem tesz lehetővé részletesebb leírást és bizonyítási apparátust, annyit azonban elmondhatunk, hogy a politikai befolyás megnövekedése mögött – talán első olvasásra furcsa – a *gyenge kötések* számának növekedése áll. Hipotézisem az, hogy a Fidesz nem pusztán azzal érte el a győzelmét, hogy *erős* baráti hálók jöttek létre körülötte. Sőt éppen azt mondhatjuk, amíg *csak ezek az erős* (a közös szocializációs múltból stb. fakadó) kötések léteztek, a Fidesz gyenge közéleti hatóképességű párt volt.

A think-tank szervezetek megjelenése voltaképpen *hidat*²³ képez más csoportok felé. Az agytrösztök funkciója tehát nem merül ki abban, hogy tanácsokkal szolgálnak, formálják a közéleti vitákat és értékeket kínálnak a közvélemény számára, további szerepük az is, hogy *riválisaiknál több* és hatékonyabb gyenge kötessel lássák el a pártot. Mit jelent ez valójában? Azt, hogy egy párt akkor válik versenyképpessé, ha el tud érni olyan csoportokat, amelyek eredendően nem az ő támogatói voltak, esetleg éppen legfőbb riválisaikhoz kötődtek. Az olyan párt, amely csak saját szimpatizánsához tud szólni, joggal nevezhető rétegpártnak.

A Fidesznek azért nyílt esélye, mert kilépve az ifjúsági szubkulturális párt kalodájából számos *hídszerű gyenge kötés* hozott létre olyan csoportok irányába, amelyekhez korábban nem volt köze. Az egyik ilyen volt ellenfeleit s főként az MDF-et foglalja magában. A másik a sajtót és a médiát. A harmadik az értelmiség szélesebb és befolyásos rétegeit. A negyedik a gazdasági és üzleti életet.²⁴ Nem arról van szó, hogy valamennyi kötés teljes körű szimpátián nyugodna (erre valók az erős kötések), hanem arról, hogy a Fidesz ezeket a hálókat mint *professzionista* párt és nem mint egy baráti társaság kívánja működtetni.

Ezzel szemben áll az SZDSZ példája, amelyről sokáig azt hitte a közvélemény, hogy a média elsőszámú meghatározója. Megkockáztatnám azt a feltevést, hogy az SZDSZ mélyrepülése mögött az *erős kötések túlzottan nagy száma és a gyenge kötések viszonylagos hiánya áll*. Ilyen hiányzó *gyenge kötés* például a bizonyos érdekcsoportokkal való kapcsolatfelvétel hiánya. Az SZDSZ üzenetei csupán meghatározott célcsoportokra méretezettek, olyanokra, amelyek egyébként is erős kötésben állnak a párttal. (Csizmadia, 1998b)

A Fidesz ezzel ellentétben az elmúlt évben gyenge kötések sokaságát hozta létre. Ellenfelei ezt korábbi elveitől való *teljes eltávolodásként* írták le, valójában azonban ez a folyamat nem érintette a párt *belső* identitását.

Ennél többet azonban egyelőre nem lenne célszerű mondani. A politikai versenyben előnyben lehetnek a gazdag gyenge kötésekkel rendelkező pártok, míg a csak erős kötésű pártok lemaradhatnak. A jövőben lefolytatandó kutatásoknak kell eldönteniük, hogy hipotézisem igazolható-e.

Következtetések

A fenti dolgozat abból a megfontolásból indult ki, hogy a politikai versenyben igen komoly súllyal vesznek részt informális hatalommal, befolyásoló képességgel rendelkező agytröszt-szervezetek. A következő főbb megállapításokat tartom kiemelőnek:

A think-tank szervezetek funkciói történelmileg változóak. A konszenzusos politika korában (1945–1970) szerepük kevésbé látványos, kevésbé ideologikus és pártszerű.

A hetvenes évektől a think-tank szervezetek fejlődésének újabb szakasza kezdődik, amelyben előtérbe kerül a szorosabb pártkötődés és az ideológiai kérdések tisztázása. A think-tank szervezetek fokozottabb szerepvállalásának oka az is, hogy – például Angliában – a pártok *nem tudják lefolytatni* az ideológiai vitákat (lévén a konszenzus évtizedeiben erősen pragmatizálódtak), ezért *külső segítségre* van szükségük.

Átfogóbban a think-tank szervezetek arra az új helyzetre adott válaszok, hogy a politika csak az ideológiai alapelvek tisztázásán alapulhat. A nyolcvanas évek neokonzervatív hulláma az USA-ban és Angliában arra törekedett, hogy – baloldali minták alapján – valamiféle konzervatív dogmarendszeret alkosson meg.

A think-tank szervezetek nem pusztán a pártrendszer egésze átalakulásának kísérőjelenségei, hanem a közvélemény-formálás ágensei is. Ugyanakkor szerepük feszültségét is ez adja: egyfelől a politikai elit, másfelől a társadalom számára kínálják fel eszméiket, s ez a kettő gyakran nem egyeztethető össze. Mint ahogy nehéz összeegyeztetni az ellenzéki think-tank dinamikát a kormányzati időszak másfajta követelményeivel is.

A magyar think-tank szféra egyelőre igen csökevényes. Ennek oka a pénzügyi-finanszírozási nehézségeken túlmenően a hazai közéletnek az a vonása, hogy erős benne az ún. függetlenség tisztelete, valamint a „rejtett hálózatok” jelenléte. Kevés a tudatos agytröszt-szerepet felvállaló szervezet.

A hazai agytrösztök sajátos mozgalmi képződményekként létezve komolyan befolyásolták magát a rendszerváltást és az azóta eltelt időszakot is. A Fidesz körüli think-tank szervezetek maguk is építenek a mozgalmi „trádiciókra”, de törekszenek arra is, hogy meghonosodjon a nyugati szervezeti minta is Magyarországon.

A Fidesz választási győzelmének komoly tényezője, hogy átfogó stratégiája volt a jobbközép oldal megújítására, a váltógazdaság feltételeinek helyreállítására. Az agytrösztök segítségével a párt új elemekkel töltötte fel a konzervativizmus ideológiáját. Hálózatait az erős kötések felől a gyengék irányába mozdította el.

Jegyzetek

- 1 A dolgozat illetően felépítése két tényezővel magyarázható. Egyrészt azzal, hogy míg a think-tank szervezetek szerepéről bőséges nemzetközi irodalom áll rendelkezésre, addig a hazai agytrösztökről – ismereteim szerint – eddig nem készült feldolgozás. Az egyetlen magyar nyelvű tanulmány (Felföldi, 1997, 1998) is az angliai think-tank szervezetekről szól.

- Másrészt azért sem vállalkozhattam arra, hogy a magyar pártok és az agytrösztök kapcsolatát behatóbban vizsgáljam, mert saját empirikus adatok (mélyinterjúk, kérdőívek) sem állnak rendelkezésemre. Jelzem ugyanakkor, hogy előkészítés alatt áll egy átfogó kutatásom a hazai politikai agytrösztök vizsgálatára.
- 2 A vezető amerikai agytrösztök közül az American Enterprise Institute 60 kutatót, a Brookings 200-at, az Urban Institute 100-at, a RAND Corporation 1000-et (!) foglalkoztat. (Stone, 1991:207)
- 3 Angliában 1945 előtt mindössze öt think-tanknek nevezhető szervezet létezett. Számuk a hatvanas-hetvenes években ugrásszerűen megnőtt: 1970-ig 15 jött létre, 1975 óta több mint 30-at tartanak számon. (Stone, 1996:678–680) Más kérdés, hogy csak Washingtonban körülbelül száz agytröszt működik. (James, 1993:492)
- 4 A policy-elit felemelkedéséről kiváló munka még Smith (1991) monográfiája.
- 5 Diane Stone ugyanakkor hatásosan cáfolja, hogy a think-tank szervezetek a „tőzsde ügynökei” lennének. (Stone, 1991:198)
- 6 Az Egyesült Államokban például a hagyományosan baloldali Brookings Institute lényegében az új jobboldal szócsövénév vált.
- 7 Példa erre az angol Institute of Economic Affairs (IEA), amely az ötvenes évek második felében alakult, de a hetvenes évekig csekély közfigyelemnek örvendett. A hetvenes évek közepétől viszont a neokonzervatív közgazdaságtan legerősebb teoretikus népszerűsítője lett. (Lásd Felföldi, 1998; Cockett, 1994; Desai 1994)
- 8 A szakszervezetekkel való kemény bánásmód szükségességéről éppúgy, mint a közszolgálati szféra leépítésének – utóbb meghiúsult – tervéről konkrét lépéseket terveztek meg.
- 9 Tony Blair 1977-es választási sikerében – hasonlóan Thatcher korábbi sikereihez – komoly szerepet játszott, hogy a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején maga is létrehozta támogató agytrösztjét. A két legismertebb talán az Employment Institute és a Public Policy Research. (Lásd Stone, 1996; James, 1993; Blair, 1996)
- 10 E kormányzati filozófia mindenekelőtt három alapelve támaszkodott: a szakszervezetek hatalmának megtörésére, nagyarányú privatizációra, illetve a közszolgálati szféra átalakítására. Az elsőben nagyjából egyetértés volt, a másodikban és a harmadikban viszont súlyos ellentétek maradtak a párton belül a kormányra kerülés után is.
- 11 Margaret Thatcher 1979 utáni első kabinetjének öt legbizalmasabb tanácsadója közül négy (Ralph Harris, Alfred Sherman, Hugh Thomas és Alan Walters) a baloldaltól, illetve a hetvenes években létrejött konzervatív agytrösztökből érkezett. (Lásd Felföldi, 1998:76; Thatcher, 1995)
- 12 James részletesen ír erről a változásról. Szerinte az IEA és a CPS (a két legfontosabb neokonzervatív agytröszt) „elmulasztotta az új feltételekhez igazítani taktikáját, s inkább a közmeggyőzésre koncentrált, ahelyett, hogy az újonnan kiválasztott minisztereknek testre szabott tanácsokat adott volna”. (James, 1993:501)
- 13 A mélyinterjúk a téma nemzetközi irodalmában talán a legfontosabb források. (Lásd Cockett, 1994.)
- 14 Kevin Quigley némileg tégra vonva a magyar think-tank szervezetek határát, ide sorolja a Világgazdasági Kutatóintézetet és a Gazdaságkutatót is. (Quigley, 1996) Más kiadványok még tagabban adják meg a kelet-közép-európai agytrösztök ismérveit. (Kimball, 1997)
- 15 Gondoljunk csak arra a szemléletre, amely például liberális médiahatalomról, sőt: terrorról beszél. A probléma nem magával az állítással van, hanem azzal, hogy teljesen torz politikai szemléletet sugall. Azt, hogy a politikaformálásból kiiktathatók az informális elemek.
- 16 Ismereteim szerint Fricz Tamás tanulmánya volt az első, amely a Fidesz győzelmében számba vette a közvélemény hangulata átfarmálásában meghatározó Fidesz-agytrösztöket.

- 17 Lásd például Orbán Viktor beszédét (Kéri, 1995), de általánosan elterjedt vélemény volt a Fidesz berkeiben, hogy a Charta volt a későbbi koalíció trójai falova.
- 18 A Századvég Politikai Iskola Alapítvány működésének részletesebb bemutatása meghaladná a dolgozat kereteit. Annyit jegyzek csak meg, hogy felépítésében, kis létszámú személyzetében, oktatási és kutatási projektjeiben nagyban hasonlít a hetvenes évek angol mintáihoz. Ugyancsak nem vizsgálom itt Stumpf István, a Századvég elnökének személyes szerepét.
- 19 Nem elemzem külön a TÁRKI szerepét, amely szintén közel áll a Fideszhez, s amolyan gazdasági think-tank szervezetnek tekinthető.
- 20 A „nincs alternatíva” szlogenje különösen az 1998-as választási kampányban kapott nagy teret az MSZP retorikájában. A Fidesz kampánya – többek között – ennek cáfolatára épült.
- 21 A közvélemény-kutatások nagyjából ekkortól kezdték jelezni a Fidesz népszerűség-növekedését, más oldalról az SZDSZ zuhanását.
- 22 A Demokratikus Charta lényegében nem működött 1994–1998 között, miként nagymértékben megcsappant az SZDSZ körüli holdudvar létszáma is. Az MSZP szintén kénytelen volt elviselni népszerűségének csökkenését a befolyásos értelmiség körében.
- 23 A gyenge kötések híd-szerepe Granovetternél és más hálózatalméleti teoretikusoknál kulcskategória. (Granovetter, 1988:41)
- 24 Külön elemzés tárgya lehetne a Fidesz gazdasági „gyenge kötéseinek” bemutatása. Most csak jelzem, hogy számos vizsgálat mutatta például, hogy miként változott meg a menedzserelit viszonya a Fideszhez az elmúlt években. Lásd például Kovács Imre és Csire András munkáit. (1997, 1998)

A PÁRTOK ÉS A KORRUPCIÓ MINT TEMATIKA 2000-BEN

A tavalyi évben – különösen annak második felében – egymást követték a különféle korrupciós ügyek és a kisebb-nagyobb közéleti botrányok. A közvélemény-kutatások szerint az emberek soha nem látott mértékben elfordultak a pártoktól és a politikától. A legtöbb elemző a két állítás között egyértelmű kapcsolatot lát: az emberek *azért* fordultak el a pártoktól, *mert* egyre több körülöttük a tisztázatlan ügy, és növekszik a korrupció gyanúja.

Egy dolog azonban a korrupció maga, és egy másik a korrupcióról szóló beszéd, a korrupció tematizálása és bevitele a pártversenybe. Ebben a dolgozatban kifejezetten az utóbbiról fogok beszélni. Az, hogy Magyarországon milyen mértékű a korrupció, és az hogyan érinti az egyes pártokat, kevéssé ismert, ezért nem próbálkozhattam valamiféle „korrupciós párttérkép” készítésével. De talán nem is a korrupciós jelenségek lajstromozása az érdekes, hanem annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy mikor, miért kerülnek egyes pártok, politikusok korrupció gyanújába.

A korrupciós tematika és a korrupcióellenes küzdelem

Érdemes nagyon röviden kitérni arra, hogy – noha a korrupció végigkíséri az emberi történelmet – visszaszorítására csak a legutóbbi években kezdődött összehangolt küzdelem. Az első korrupcióellenes világkonferenciát 1999 februárjában tartották Washingtonban, s a kormányok csak a legutóbbi években kezdtek programokat kidolgozni a politika és gazdaság tiltott összefonódásának megakadályozására.

Hogy miért ilyen későn, kézenfekvőnek tűnik. Az egyes nemzetgazdaságok internacionalizálódásával, a globális piacok kialakulásával, a politikai szuverenitás – legalább részleges – nemzetek felettivé válásával új feltételrendszer jött létre, amelynek szereplői azonban természetes módon viszik tovább a korábbi magatartási formákat, kapcsolati rendszereket. Ugyanakkor egyre inkább követelménnyé válik, hogy az újonnan létrejövő „globális verseny” normáit, kereteit újraszabályozzák, s ezáltal kialakuljon a globalizálódó világ új etikája. A korrupcióellenes küzdelem szükségszerűség, hiszen az elmúlt tíz évben rengeteg gyanús ügyletre derült fény, gazdasági és politikai hatalmasságok emelkedtek fel, majd hullottak a mélybe. Amíg a bipoláris világrend létezett, addig a korrupciós ügyek és botrányok (külö-

nösen Kelet-Közép-Európában) kis helyi sajátosságoknak minősültek. Mióta azonban a nyugati és a keleti térség között valamiféle konvergencia indult meg, többé nincsenek helyi ügyek. A magyar olvasó pontosan tájékozott, milyen korrupciós botrányok zajlottak az elmúlt években Olaszországban, Franciaországban vagy Belgiumban.

De nem csak arról van szó, hogy a magyar közvélemény tájékozott lenne a külvilág korrupciós ügyeiben. Természetes jelenség, hogy az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó Magyarországnak vannak saját, kizárólag a hazai gazdasági, politikai körülményekből fakadó botrányai és korrupciós ügyei is. Kissé cinikusan azt mondhatnánk: nemcsak a nyugati piacgazdaság és politikai intézményrendszer „gyűrűzött be” Magyarországra a rendszerváltással, de – az államszocializmus évtizedeihez képest – a korrupciós botrányok sorozata is. De mint ahogyan Nyugat-Európában is sajátos politikai érdekek, feltételek, körülmények szükségesek a korrupciós botrányok kirobbanásához (azaz botrány csak akkor van, ha valaki valamilyen jól felfogott okból vagy érdekből kirobbantja), ez Magyarországon sincs más-ként. Korántsem arról van tehát szó, hogy Magyarországon 2000-ben *növekedett* a korrupciós esetek száma. Ennél lényegesebb, hogy *miért éppen most* került a közvélemény elé ennyi eset és ennyi ügy. Nyilvánvaló, ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszoljunk, politikai és gazdasági érdekeket kell elemeznünk. E dolgozatban kizárólag a *pártok* és a *pártok holdudvarában lévő hálózatok* elemzése felől kísérel meg a válaszadást.

A korrupciós tematizáció első periódusa Magyarországon (1996–1998)

1990 és 1996 között a magyar közélet nem volt hangos nagy botrányoktól. Ennek sokféle magyarázata lehet. Egyrészt az, hogy nagyjából erre az időszakra fejeződött be az állami vagyon nagy részének privatizációja, és még nem volt meg a kellő távlat e folyamat lefolyásának objektív értékeléséhez. Másrészt a pártok versenyében 1996-ig nem alkalmazták a botránykeltés (nemzetközileg jól ismert) módszerét.

1996 októberében, a Fidesz által kirobbantott „sikerdíj-ügy” volt az első nagyobb és nyilvánosság előtt tartósan megmaradó, ún. korrupciós botrány. A Tocsik-botrányként elhíresült ügyről annyit és annyian beszéltek az elmúlt években, hogy szükségtelen megismételnünk akár a legfontosabb összefüggéseket is. Azt azonban le kell szögezünk, hogy ezt, a magyar politikai közélet alakulása szempontjából fordulópontnak tekinthető ügyet *kirobbantották*. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a szélesebb közönség ekkor szembesült először azzal, hogy a politikusi osztálynak esetleg lehetnek „titkos üzelmei”.

Ha az ügy kirobbantása nem szolgál eminens politikai és pártérdekeket, a választók talán nem is szereznek tudomást róla. Az a tény, hogy ezt a korrupciógyanús ügyet a Fidesz tematizálta, nagymértékben összefüggött az akkori belpolitikai viszonyokkal.

1996 közepéig a magyar politikai közéletben igen éles, de jobbára politikai, ideológiai vagy gazdasági jellegű viták zajlottak a kormánypártok és az ellenzék között. Az egyik ilyen nagy vita gazdasági jellegű volt és a gazdasági megszorításokról szólt. Az 1995 márciusában bevezetett Bokros-csomag egy – mondhatni racionális – gazdasági diskurzus kereteit teremtette meg, s a magyar közélet valóban erről is szólt 1995 tavasza és 1996 ősze között.

Ebben a diskurzusban az akkori kormánypártok (az MSZP és az SZDSZ) igen jó pozíciókat szereztek a maguk számára. Akármennyire is támadta a csomagot az ellenzék, és még azzal együtt is, hogy az alkotmánybíróság a csomag számos fontos intézkedését megsemmisítette, a koalíció népszerűsége nem apadt, bár a kisebbik koalíciós párt, az SZDSZ azért jócskán csökkent népszerűségi indexet mutatott 1996 második felére.

Ha elfogadjuk azt a tételt, miszerint minden szimbolikus akció intézményes átrendeződésre, pozíciójavításra irányul, akkor azt mondhatjuk: a Fidesz által kirobbantott sikerdíj-botrány a Fidesz újravezetési irányultságára irányult. Három okból. Először is a Fidesz nem volt társadalmilag erősen beágyazott párt. Nem voltak törzsszavazói, mint az MSZP-nek. Ezáltal ahhoz, hogy javítson akkori pozícióin, valami erőteljes lépésre kellett elszánnia magát, olyanra, amelynek nagy a szimbolikus értéke, és ami a Fidesztől ideológiai-lag távol álló szavazók fantáziáját is megmozgatja. Másodszor a Fidesz újra kívánta magát pozícionálni a kormány-ellenzék politikai térben is. Már 1996 ősze előtt is a Fidesz tűnt a legütőképesebb ellenzéki pártnak, de ellenzéki vezető szerepét igazából ezzel a szimbolikus akcióval és annak sikerével érte el. Végül pedig a közvéleményre kellett hatnia. Ezt azért sikerült elérnie, mert *megszemélyesített* egy ügyet. Azzal, hogy a sikerdíj-ügynek nevet adott, egy csapásra népszerűvé tette magát a közvélemény szélesebb rétegeiben, azokban például, amelyek a politikát személyi síkon tudják csak értelmezni.

Ez utóbbival egyébként a Fidesz kihúzta a méregfogát az ún. székház-botránynak. Közismert, hogy 1993-ban a Fidesz az MDF-fel együtt értékesítette székházát, és abból igen nagy, ellenőrizetlen bevételre tett szert. Ezt az ügyet azóta is sokan emlegetik az elmúlt évtized nagy korrupciós témái között. Csak éppen arról feledkeznek el, hogy – szemben a Tocsik-üggyel – a székházbotrány soha nem vált nevesítetté, ezáltal érzelmiileg nem hatott igazán a magyar közvéleményre. Márpedig a „siker” korrupciós tematizálásnak alapfeltétele, hogy könnyen azonosítani lehessen a főszereplőket, és erős érzelmi hullámokat vessen. Azok az ügyek, amelyek nem rendelkeznek e

két ismérvvvel, felkerülnek ugyan a közéleti napirendre, de nagyon gyorsan ki is hullanak onnan.

Mindezekén túl volt még egy összetevő, ami *felértékelte* a korrupció tematizálását ebben az időszakban. Ez összefügg a magyar rendszerváltás erősen ideologikus természetével, majd – 1994-től – a politika hirtelen pragmatizálódásával. A rendszerváltás nagy társadalmi-politikai ideálok nevében zajlott Magyarországon. A rendszerváltó elit (hiszen nagy része nem profi politikus volt 1990 előtt) nem is tehetett mást, mint elveket, modelleket kívánt adaptálni, a nyugati demokrácia intézményeit, a piacgazdaságot és így tovább. Nincs is ezzel baj, hacsak az nem, hogy túlságosan *ideologikus* lett a rendszerváltás utáni első ciklus politikai légköre. Esmények álltak egymással szemben, és a magyar társadalom ekkor kezdte bizalmatlanságával sújtani a politika főszereplőit.

1994 után a szocialista-liberális koalíció – éppen az ideologikusság mérsekelésének szándékával – igyekezett az ideológiai vitatémákat kivenni a közélet napirendjéről. A nagy elvek és ideológiai viták helyett a pragmatikus cselekvés álláspontjára helyezkedett. De a pragmatikus Bokros-csomagot a választók jelentős része legalább annyira nem értette, mint az ideológiai vitákat. A korrupció 1996-os első nagyobb tematizálása egy *köztes* szférát jelentett, egy arra való törekvést, hogy az állampolgárt visszahelyezzék a politikát értő, nem pusztán elszenvető kategóriába. Nem véletlen, hogy 1996-ban a Fidesz a „társadalommal való párbeszéd” alapján írta meg választásokra készülő programját. Igen jól kommunikálható üzenet volt, hogy két, egyaránt az emberektől elszakadó periódus után, a Fidesz esetleges választási győzelmével a „polgárok” visszanyerik azt a szerepüket, amelyet a rendszerváltásban is játszottak, de ami a rendszerváltás után nem adatott meg nekik.

Az első korrupciót tematizáló időszak modelljének centrumában tehát a pártok álltak. A pártokon belül is különösen az ellenzéki Fidesz, amelynek a pártversenyben nagy lemaradásai voltak, összehasonlítva az MSZP-vel. S mivel a Fidesz – mint láttuk – egészen más jellegű párt, mint az MSZP, mivel nem rendelkezett hagyományos szimpatizánsi-törzsszavazói táborral, ügyeket kellett kreálnia és felvetetnie a közéleti témák napirendjére. E modellben a korrupció tematizálása a *versenyképesség* növelésének eszköze és feltétele volt. S a Fidesz szándékát az 1998-as választások visszaigazolták.

A korrupciós tematizáció új modellje az Orbán-kormány idején

Egyetérték azokkal a törekvésekkel, amelyek kimutatják: milyen nagy szerepe van a politikában a napirendre vételnek. 1996 ősze és 1998 tavasza között a Fidesznek számos témáját sikerült – a korrupciós tematikán túlmenően is – a közélet vagy a média napirendjére vétetni. Ilyen volt például a közbiztonság témája. Ugyanakkor a Fidesz ellenfelei is sokat tanultak: 1998 tavasza után a magyar politikai közéletben egy igen heves *tematizációs küzdelem* kezdődött az ellenérdekelt felek részéről, amelynek részleteit szintén alaposan feltárta már a sajtó, a média vagy a politikai elemzők.

E tematizációnak 1998 óta része a korrupció, de érdemes felfigyelnünk a hangsúlyváltásokra. Az 1998 tavaszától 2000 tavaszáig tartó időszakban a kormányoldal és az ellenzéki oldal számos alkalommal vádolta egymást korrupcióval (gondoljunk csak a Lockhead-ügyre, a Fidesz körüli cégek ügyére, az Orbán-bányákra, hogy csak az ellenzék akcióira utaljak). Ezeknek az ügyeknek néhány esetben volt személyi konzekvenciájuk (Selmeczi Gabriella például a Lockhead-ügy kapcsán lemondott parlamenti bizottsági elnöki tisztségéről), az esetek nagyobb részében azonban nem. Sem az Orbán-bányák körüli botrányból, sem az ún. Fidesz körüli cégek (egészen Simicska Lajosig visszanyúló) ügyéből nem lett semmi, miként az olyan kisebb horderejű dolgok sem jártak következményekkel, hogy ellenzéki képviselők hozzatartozói kábítószeres ügyekbe keveredtek.

Szemben az előző ciklussal, 1998 óta a magyar közvélemény megismerkedhetett a „rutinszerű” korrupciós tematizációval. Ez azt jelenti, hogy a korrupciós gyanúsítás, az egyes pártokkal, képviselőkkel szembeni botránykeltés mindennapi részévé vált a közéletnek. Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy a botrányos és a korrupciós ügyek száma *magasabb*, mint korábban. Elképzelhető, hogy a korábbiaknál több esetre derül fény.

Ennek az értelmezésnek azonban ellentmondani látszik az a tény, hogy – szemben a nyugat-európai esetekkel – Magyarországon a korrupciós leplezések *nem független fórumoktól* (Olaszországban vagy Franciaországban például az igazság bajnokaiként a közélet elé lépő vizsgálóbíróktól) indulnak ki, hanem szinte kivétel nélkül a pártok környezetéből, vagy rosszabb esetben kétes múltú, olykor büntetett előéletű személyektől. Mindez megerősítheti azt a feltételezésünket, hogy a hazai korrupció vizsgálatok cél-szerű különbséget tennünk a *korrupció tényleges jelensége* és a *korrupcióról szóló beszéd* között. Fenntartom tehát azt a korábbi állításomat, hogy miközben nagyon keveset tudunk a korrupció tényleges méreteiről, arányait, kiterjedtségét illetően, vannak támpontjaink arra vonatkozóan, hogy a pártok mikor és miért szorulnak rá a korrupciós tematikára, mikor és miért játsszák

ki ezt a kártyát ellenfeleikkel szemben. Ahogyan az 1998-as választások előtti másfél évben is funkciója volt a botrányok és korrupciós ügyek „leleplezésének”, hasonlóképpen 1998 óta is megvan a korrupciós tematizálás helye, funkciója. Csak éppen ez a hely és funkció megváltozott.

Mint utaltam rá, 2000 tavaszáig valamennyi párt jóval merészebb lett ebben a tekintetben, mint korábban. Adok-kapok küzdelem kezdődött, rengeteg tisztázatlan ügy terheli a közéletet azóta is. Mintha a politikusok is kezdenének megbarátkozni azzal a helyzettel, hogy föl még csak föl tudják vétetni a média napirendjére ellenlábasaik vélt vagy valós botlásainak témáját, de alig néhányat tudnak ott tartani. Ha valaki utólag megírja majd az új kormány első két évének történetét, külön fejezetet kell szentelnie az ilyen napirendre kerülő, majd onnan vészes sebességgel eltűnő ügyeknek. Ez persze vagy az ellenzék gyengeségéről vagy a Fidesz ügyességéről tanúskodik. Mindenesetre tény, hogy a korrupciós téma igazából 2000 közepétől, második felétől vált ismét elsőrendű fegyverré a hazai közéletben. A Független Kisgazdapárt körül kirobbanó (és nemcsak napirendre kerülő, de tartósan ott is maradó) botrányra rövidesen rátérek, de előtte foglalkoznom kell a korrupciós kérdés egy másik aspektusával, ami a mostani ciklusra látszik „tetőzni”, olyannyira, hogy a téma értelmezése lehetetlen nélküle. Ez pedig a pártok körüli *hálózatok* problematikája.

A korrupciót tematizáló első időszakban (1996–1998) még gyerekcipőben jártak Magyarországon a pártok háttérszervezetei. Illetve voltak akkoriban is, de az ideologikus, majd a pragmatikus periódusokban szerepükkel, működésükkel senki nem foglalkozott. A közéletben elterjedt egy szlogen, ami balliberális médiaértelmiségről vagy közvélemény-formálókról szólt, s akik ezt kitalálták, kényelmesen hátradőltek karosszéjükben, hogy milyen találoán jellemzik a kialakult helyzetet. Alig történt kísérlet arra, hogy akár a politika tudós kutatói, akár mások a mélyére nézzenek ennek a szlogennek. Holott ez alapkérdés. A magyar politikában ugyanis természetes módon (mint bárhol a világon) léteznek közvélemény-formáló értelmiségiek, de ők messze nem olyan meghatározó súlyú szereplői a közéletnek, ahogyan azt a korábbiakban feltételeztük. Az ő szerepüknél sokkal lényegesebb szerepet töltenek be azok a háttérintézmények, amelyek – ma már – *valamennyi párt mögött* ott állnak kisebb-nagyobb szellemi, anyagi, kulturális kapacitással és kapcsolattalrendszerrel. Sőt, kis túlzással az elmúlt egy évben számos jelzés érkezett felénk, hogy a pártok ma már *hálózati pártok*, azaz a korrupciós tematizálás – s ez merőben új elem a korábbiakhoz képest – már nem a szűken vett pártra és apparátusra, hanem a rivális hálózatokra is irányul.

A fentiek alátámasztására álljon itt egy idézet az Állami Számvevőszék elnökétől, Kovács Árpádtól: „Miután a számvevőszék rendszeresen ellenőrzi a költségvetési támogatásban részesülő politikai pártok gazdálkodásának szabályszerűségét, megtapasztalhatta, hogy az érdemi politizálást, a társa-

dalom befolyásolását célul tűző szerveződések milyen nagy gondot fordítottak arra, hogy saját gazdálkodásuk feddhetetlen legyen, s ezt az Állami Számvevőszék is tanúsítsa. Ez már korántsem mondható el a *pártok és az őket támogató üzleti holdudvar kapcsolatáról*. Új jelenség, hogy ez utóbbi is mindinkább követelménnyé válik. Ezért elkerülhetetlen a politikai pártok finanszírozási szabályainak megreformálása.” (Kovács Árpád: Korrupció és forrása. *Népszabadság*, 2000. augusztus 23.)

Nyílt titok tehát, hogy a pártok egy szélesebb hálózatba ágyazódnak, amelynek integráns részét jelentik a pénzügyi-banki támogatók. Ők azok, akik talányos és áttekinthetetlen módon támogatják az adott pártot. Szinte a világon mindenütt lelepleződtek az elmúlt években ilyen „laza” támogatási szerződések. Gondoljunk Helmut Kohl kancellár és a CDU támogatásának ügyére. Legutóbb pedig Stadler Józsefről derítették ki, hogy pénzt adott át az egyik szocialista honatyának az MSZP részére címezve.

Nyilvánvaló, hogy amíg a pártokat a szűkös állami költségvetésből finanszírozzák, az állami támogatás csak költségeik egy részét fogja fedezni. Kampányaikat és a legkülönbözőbb szimbolikus akcióikat más forrásokból is fedezniük kell. Ha jól meggondoljuk, itt a demokrácia sajátos hiányjelenségéről van szó, amit nevezhetünk versenyfutásnak is a megélhetési erőforrásokért. S míg korábban a pártok még nem tekintették ennyire sorsdöntőnek, hogy versenyükben fokozottan igénybe vegyenek „külső” forrásokat, addig az elmúlt két évben ez nagyon látványosan megváltozott.

Az, hogy a pártok az Állami Számvevőszék szerint is tudottan tisztázatlan kapcsolatban állnak támogatóikkal, egyszerre forrása a korrupciónak és a korrupciós fegyver szükség szerinti kijátszásának. Mert nyilvánvaló, hogy a pártversenyben lemarad az, aki kisebb pénzügyi támogatást tud csak szerezni, mint ellenfelei. Ezért ha például egy pártot komoly nagy állami befektetők, cégek, bankok támogatnak, míg egy másiktól ezek távol tartják magukat, ez utóbbinak más forrásokból (például egyéni vállalkozóktól stb.) kell előteremtenie versenyképessége fenntartásának költségeit. S az is nyilvánvaló, hogy ha tudják egymásról e viselt dolgaikat, akkor – adott esetben – ki is fogják játszani egymással szemben a megfelelő kártyát. Míg korábban működött valami belső szolidaritás a parlamentben lévő pártok és elitek között, ami arra irányult, hogy a titkos hálózatok ügyeit nem lebbentik fel, addig az elmúlt évben megkezdődött az ellenfélre terhes információk „mínősített” megszellőztetése. S az elmúlt évben mutatkozott meg a korrupciós tematizálás új formája, amikor *politikuskok* léptek fel az igazság kiderítőjének szerepében.

Említettem, hogy Magyarországon – ellentétben Nyugat-Európával – nem független jogi intézmények, hanem pártok vindikálták maguknak a jogot, hogy – különféle kétes illetőségű személyek felhasználásával – tematizálják a korrupció elleni küzdelmet. Az elmúlt évre nézve az állítást kissé pontosí-

tani kell. Megjelent ugyanis egy új fenomén, a korrupció leleplezőjének típusa, aki pártember ugyan, de nem mint pártember, hanem mint az igazság kiderítője leplez le. A kiskgazdapárti Pallag László működését csak így érthetjük meg. S azt hiszem, az ő megjelenése jelenti igazából a korrupciós tematizáció körül zajló küzdelem új típusának kezdetét Magyarországon.

Pallag László kísértetiesen hasonló körülmények között jelent meg leleplezéseivel, mint ahogyan négy évvel korábban a Fidesz a sikerdíj-ügyben. Torgyán József pártja ugyanis 2000 közepére elhasználódott a koalícióban. A kiskgazdák hasonló kiutat láttak, mint a Fidesz 1996-ban: pozícióik megerősítésére elővették a korrupciós fegyvert. Tudjuk jól, hogy az FKGP már a múlt tavasszal kezdte elveszíteni népszerűségét, tehát jó okunk van annak feltételezésére, hogy a Pallag-féle akció már *tudatos válasz* volt a trend megfordítására. Két megfontolás is állhatott a tematizáció hátterében. Egyfelől az, hogy az FKGP – tanulmányozva az MSZP–SZDSZ-koalíció példáját – nem akart a lesüllyedő kispárt szerepébe kerülni, ami – mint közismert – az SZDSZ osztályrésze lett az 1998-as választásokon és azóta is. Másfelől a kiskgazdák vezetői úgy vélhették, hogy 2000-ben megismételhető a Fidesz 1996-ban kezdődő „nagy menetelése”, amelynek kezdőpontján egy nagy korrupciós ügy (a Tocsik-botrány) kiobbantása állt. Egyszerre akartak tehát gátat vetni kispárttá történő zsugorodásuknak, és ugyanakkor ők kívánták újratematizálni a közbeszédet.

A szándékot már csak azért is érthetőnek kell tartanunk, mert a Fidesz a ciklus elejétől fogva számos alkalommal foglalt állást egy *kétpólusú pártszervezet* mellett, s a kiskgazdák joggal vélhették úgy, hogy egy ilyen kétpólusú szervezetben rájuk, hosszú távon, nem lesz szükség. Föl kell tehát tételeznünk, hogy a korrupciós tematizálással (illetve Nógrádi Zsolt személyének előtérbe állításával) az FKGP erőforrásait kívánta gazdagítani, és versenyképességét növelni. Szemben a korábbi, Fidesz-féle korrupció-tematizálással (amelyben a politikai elit egyik része leplezte le a másikat), a kiskgazda koreográfia végig *kisemberközpontú* volt: az egyszerű nép fiai, Pallag és Nógrádi leleplezik az elit üzelmeit, amelyeket azok eltussolni próbálnak.

S innentől már a korrupciós tematika nem pusztán a megszokott kormány–ellenzék ütközőzónában zajlott, hanem nem kis részben a koalíciós pártokon belül. Az elmúlt év végére és ez év elejére előállott egy új helyzet: a botrányokról és a korrupcióról szóló beszédet szinte minden fél (kormánypárti és ellenzéki egyaránt) alkalmazza, de leginkább a két koalíciós párt viszonyrendszerében jelenik meg. Ugyanakkor korántsem egyformán jelenik meg az FKGP és a Fidesz kommunikációjában.

A Független Kisgazdapárt több mint fél éve használja a korrupciós beszédet, azonban rendkívül negatív eredménnyel. Pallag László egyéni akciójából az év második felére megszületett a tényfeltárónak szánt Pallag-bizottság, azonban mind a mai napig semmi kézzelfoghatót nem produkált, miközben

a bizottság vezetője a sajtóban a jelenlegi országgyűlési képviselők harmadát, továbbá a jelenlegi kormány tisztségviselői közül is néhányat korruptnak nevezett. A Környezetgazdálkodási Intézet körüli botrányok, majd Székely Zoltán kiskgazda képviselő kenőpénz-átvételi ügye után végül a hólabda eljutott Torgyán Józsefhez, a kiskgazdák elnökéhez. Torgyán villaügye, majd vagyonynyilatkozatának elmulasztása már nem csupán a Fidesz–kiskgazda viszonyt terhelte meg, hanem az FKGP-n belül is helyrehozhatatlan ellentéteket gerjesztett. E dolgozat megírásának idején nagy biztonsággal megjósolható, hogy most már Torgyán József személyes karrierje és politikai fennmaradása a tét.

Miközben a kiskgazdák tematizálni próbálták a korrupciós közbeszédet, ezenközben csak tovább romlott a párt helyzete. Ez nyilvánvalóan összefügg két körülménnyel. Egyrészt azzal, hogy – ellentétben 1996–1998 közötti szerepével – a Fidesz vezető kormánypártként teljesen másként viselkedik, mint korábban. Míg 1996-ban, a Tocsik-ügy megszéllőztetésekor a Fidesznek elemi érdeke volt a nyílt beszédmód (hiszen egy új tematikát kellett bevezetnie a közbeszédbe), most már nem állíthatjuk ugyanezt. Nem véletlen viselkedett végig a Torgyán-ügy során – enyhén szólva – ambivalens módon. Ezzel azt az üzenetet küldte, hogy a kiskgazdapárt tematizálási kísérlete hamis.

Másrészt azért sem sikerülhetett a kiskgazdák akciója, mert az nem vált semmifajta integráció kristályosodási pontjává. 1996 és 1998 között a Fidesz két tekintetben is áttörést hajtott végre a korrupciós témakör napirendre vételével: biztosította saját vezető szerepét egy jobbközép szövetség élén, és a társadalmi közhangulatot maga mellé állította. Mindkettő megtörtént az 1998-as választásokon. Ellenben a Független Kisgazdapárt 2000-es antikorrupciós kampányában egyáltalán nem sikerült ilyen kristályosodási pontokat találni: az FKGP-t sem a kormányoldalon, sem az ellenzéken nem övezi túlságosan nagy elismerés, illetve a társadalom igazából belefáradt a botrányokba. Ráadásul Torgyán József személyéről a közvélemény nagy része elhiszi, hogy nem csupán hordószónok, de korrupciós ügyek főszereplője is. Így a Fidesz számára tökéletesen elegendő volt, hogy – akármennyire is provokálták az ellenzéki pártok – nem reagált nyíltan a kiskgazdák belső válságára és a korrupciós ügyekre.

Összességében az Orbán-kormány időszakának harmadik évében kiéleződött Magyarországon a korrupció tematizálásáért folyó küzdelem. Úgy tűnik, a kiskgazdák egy korábbi időszak forгатókönyvét próbálták alkalmazni, s ezáltal kívántak javítani romló népszerűségi mutatóikon. Az FKGP összeroppanása azért törvényszerű, mert koalíciós partnerei sem álltak ki mellette, inkább összejátszóttak az ellenzéki pártokkal. Így ebből a korrupciós tematizálásból nemhogy növelni nem sikerült a kiskgazdapárt versenyképességét és választási esélyeit, hanem ellenkezőleg: esélyei minimalizálódtak. Ellenben

a Fidesz ebből az ügyből is jól jött ki: 2001 elején a közvélemény-kutatások már emelkedő népszerűséget jeleztek számára. A Fidesz két szempontból húzott hasznot a kiscgazdák hamvába holt antikorrupciós akciójából. Egyrészt – nyílt szavak nélkül is – azt az üzenetet kommunikálta a közvélemény felé, hogy *ő hivatott* Torgyán József megfékezésére és megregulázására, másrészt pedig azt, hogy eljött az ideje a mérsékelt jobbközép erők koalíciójának megerősítésének. Pokorni Zoltán jelölése a Fidesz elnöki posztjára ennek a belátásnak a kifejeződése.

A korrupció mint téma és a botránykeltés technológiája

Végezetül szót kell ejtenünk a korrupciós tematizálás hátterében megbúvó sajátos, általános körülményekről is. Említettem már a pártok körüli hálózatok szerepét. A már idézett Kovács Árpád, az ÁSZ elnöke (említett írásában) úgy fogalmaz, hogy „a botrányok napirenden tartásától előnyöket remélő érdekcsoportok háttérmunkájának tulajdonítható, hogy napjainkban – majd évtizednyi késéssel – olyan korrupciós és feketegazdasági kapcsolatokra utaló ügyeket melegítettek fel, amelyek korábban is ismertek voltak, de akkor alig volt visszhangjuk”. Az idézet hasonlókat tartalmaz, mint amiről én is írtam a fentiekben. Ez pedig az a jelenség, hogy a korrupciós ügyek nem önmagukban állnak, nem az „égből” pottyannak alá, hanem azok a politikai-gazdasági és lobbikörök tematizálják őket, amelyek valamennyi párt holdudvarában megtalálhatóak. Ilyen értelemben nagyon komolyat lépnének előre a politikatudományi kutatások, ha képesek lennének jobban fókuszálni ezen háttérintézmények, érdekkörök működésére, a pénzmozgások mechanizmusainak feltárására, a személyes kapcsolatrendszerek feltérképezésére.

Ezt a problémát ugyanis nem lehet elintézni annyival, hogy a jelenlegi kormány klientúraépítésének következménye minden. Sokkal lényegesebb lesz ennél az, hogy 1990-től kezdődően szisztematikusan megvizsgáljuk: hogyan bomlott le valójában az államszocializmus intézményrendszere, mi lett az addig összetartó, majd a rendszerváltást követően a legkülönbözőbb pártok környékén felbukkanó személyekkel és csoportokkal. Ezeket a személyeket és csoportokat olykor viszontlátjuk mint a legkülönbözőbb kompromittáló iratok (nem ritkán hamisítványok) gyártóit és célbajuttatóit, de nem tudunk sokat arról, hogyan vesznek részt esetleg a régi intézményrendszer szereplői a demokrácia pártjainak háttérszervezeteiben. Márpedig a Kovács Árpád által is említett érdekcsoportok azért is kitüntetetten méltóak a figyelmünkre, mert – mint ő írja – a botrányok napirenden tartásától ezek a csoportok remélik a legtöbb hasznot. De hogyan? Milyen hasznot? És hogyan vannak e csoportokra ráutalva a pártok?

Befejezésképpen csak egyetlen elemet emelnék ki a ráutaltságot illetően. A választási periódusok hatását a pártok körüli érdekcsoportok, hálózatok aktivizálódására. Az eddigi három szabad választás is meggyőzhet bennünket arról, hogy a korrupciós tematika egy cikluson belül soha nem a ciklus első felében, hanem a választásokhoz közeledve került előtérbe. Most is úgy tetszik, ahogyan közeledünk a 2002-es választásokhoz, úgy növekszik a botrányok száma, és úgy fognak aktivizálódni a botránykeltésre szakosodott apparátusok. A közvélemény nagy része mindebből – érthető okokból – azt a következtetést fogja levonni, hogy a magyar politikai elit képtelen a megtisztulásra, és elborítja a korrupció. Az elemző ezt a következtetést túlzásnak tartja. Az egész politikai elitet ostromozó, moralizáló megközelítés helyett inkább élnek a megközelítéssel, hogy egy választási ciklus utolsó éve óriási intézményes és politikai kihívás a pártok számára. A korrupció tematizálásával a pártok intézményes, népszerűségi pozíciókon kívánnak javítani. Ezért van számukra elementáris fontossága annak, hogy az általuk gerjesztett ügyek felkerüljenek a politikai napirendre. Ha ugyanis ez nem történik meg, az adott pártnak a „hagyományos” megméretődési terepek, például a programok maradnak, s mint tudjuk, a közönség egyre kevésbé fogékony a pártok program- vagy ideológiai versenyére.

Ilyen összefüggésben a pártok rá vannak utalva arra, hogy ügyeket találjanak, botrányokat hozzanak a felszínre. Nem is beszélve arról, hogy az EU-csatlakozás követelményrendszere is megkívánja, hogy a hazai politika korrupciós indexe csökkenjen (Magyarország a felmérések szerint a közepesnél valamivel kevésbé korrupt országok sorába tartozik), és az ország egy csökkentett korrupciós szinttel csatlakozzék majdan a fejlett nyugati országok közösségéhez. A dolgok tehát itt érnek össze. A magyar pártoknak *ügyeket* kell produkálniuk, hogy a bizalmát elvesztő közönség figyeljen rájuk. Ezen ügyekhez viszont eléggé bizonytalan státusú és legitimációjú háttérszervezeteket kell igénybe venniük, ami nagymértékben kockázatot jelent számukra. Másrészt az Európai Unió részéről rendszerint megfogalmazódnak a korrupció csökkentésére vonatkozó követelmények.

Talán nem tévedek, ha azt mondom, két, nem egymásnak teljesen megfelelő igényről, kihívásról van szó. Természetesen minden demokratikus érzületű magyar állampolgár számára fontos a közélet mind teljesebb tisztasága, s elvben így gondolhatják ezt a pártok képviselői is. Nagy kérdés, hogy ha 2000-ben ennyire fontos fegyver volt számukra a korrupcióról folytatott szakadatlan beszéd és tematizáció, nem lesz-e még inkább így 2001-ben.

PÁRTOK ÉS POLITIKAI HÁLÓZATOK

A 20. század végén – mint azt sok politikatudós megírta már – jelentősen módosult a pártok szerepe a politikában, illetve a társadalommal való kapcsolattartásban. Míg korábban a pártok erősebben kötődtek a civil társadalom mozgásaihoz, addig napjainkban a pártok már nem annyira a civil társadalom, mint inkább az *állam* „alkatrészei”. (Katz–Mair, 1995)

Ennek a változásnak fontos következményei vannak. Leginkább olyan értelemben, hogy a pártok egyre kevésbé képesek „hagyományos” társadalmi funkcióik teljesítésére, és működésük számos vonást vesz fel, amely a szélesebb közönség előtt rejtve marad, s amely vonásokra egy – ez idáig kevésbé feltárt – „állami logika” jellemző.

Ebben az írásban mégsem általában a pártok államba való beékelődésének problematikájáról lesz szó, hanem az úgynevezett „hálózati pártokról” mint az állami létezmények sajátos típusairól.

A dolgozatban először a hálózatelmélet *politikai* hasznosíthatóságának szempontjairól lesz szó, utána a jelenlegi hazai politikai mezőnyt jellemzem röviden annak alapján, hogy milyen politikai hálózatokat működtetnek. Végül általános észrevételeket fogalmazok meg a hálózatok és a pártok versenyképessége összefüggéseiről.

Hálózatelmélet a politikában

A szociológiában járatos olvasó tudja, hogy a network-kutatás a '70-es évek elején jelentkezett először az amerikai nagy *társadalmi* csoportokra vonatkozóan. Edward O. Laumann (1973) a városok társadalmi hálózatait, Charles Kadushin (1976) a kultúra termelésében megjelenő kapcsolathálókat, Mark Granovetter (1973) az ún. gyenge kötések erejét, Nan Lin (1982) az instrumentális cselekvés társadalmi erőforrásait vizsgálta meg – hogy csak néhány szerzőt említsünk a legjelentősebbek közül.

A korai network-irodalom még kevésbé foglalkozott a kapcsolati hálózatok *politikai* hasznosulásával, de jó néhány olyan megállapítást tett, amelyek témám szempontjából is megkerülhetetlenek. Ezen megállapítások közül most csupán egyet emelek ki, amelyet – munkahipotézisként – *sikercselekvéselméletnek* fogok nevezni.

Az elméletet Nan Lin fejtette ki a *Social resources and instrumental action* című dolgozatában. E rövid tanulmányban nincs módom felvázolni az egész

teóriát, csupán a kiinduló helyzetet. Lin kérdése az, hogy vajon bizonyos célirányultságú cselekvések miért sikeresebbek, mint mások. Abból indul ki, hogy a cselekvések sikeressége nem pusztán azon múlik, hogy az egyénnek vagy a csoportnak milyen erős a sikeres cselekvésbe vetett hite. Ez önmagában nem elegendő. Ahhoz, hogy a cselekvés sikeres legyen, szükség van társadalmi erőforrásokra.

Lin kísérletében egy csomagot kellett továbbítani egy meghatározott célszemélynek. A lényeg az volt, hogy az indító- és a célszemély nem ismerte a másikat. A kutatók azt vizsgálták, hogy az indító személyek milyen hálózatok mozgósításán keresztül próbálják eljuttatni a postai küldeményt a címzett-hez. Lin úgy összegzi a vizsgálatot: „Az instrumentális cselekvés sikere és a kapcsolat által nyújtott társadalmi erőforrások között pozitív korreláció van [...] a sikeres és sikertelen láncok résztvevői elég világosan különböztek egymástól; az előzőek inkább hajlottak arra, hogy a csomagokat maguknál magasabb, a célszemélynél pedig sokkal magasabb foglalkozási presztízshoz tartozó személyekhez adják. Másrészt, a sikertelen láncok résztvevői hajlamosak voltak a magukéhoz hasonló presztízsszintű személyekhez továbbítani a csomagokat.” (Lin, 1988:85)

A sikeres cselekvés kritériuma tehát szorosan összefügg Mark Granovetter ún. „gyenge kötések ereje” tézisével. Az elmélet lényege, hogy a Lin által felvetett alapkérdésre (az egyik cselekvéstípus miért sikeresebb, mint a másik) csak úgy adhatunk autentikus választ, ha különbséget teszünk gyenge és erős kötések között. Lin és munkatársai azt találták, hogy a sikeres kommunikációs láncolat alapegysége a sok gyenge kötés. Azok a sikeres cselekvések, amelyben a résztvevők nemcsak a legszorosabb, legerősebb (családi, baráti) kapcsolataik mozgósítására képesek, hanem rendelkeznek ún. felületi kapcsolati hálókkal is. A Nan Lin-i példában nyilvánvalóan azok voltak előnyben, akik a csomagot nem pusztán rokoni segítséggel kívánták célba juttatni, hanem azok, akik igénybe tudtak venni ismerősöket vagy az ismerősök ismerőseit, azaz gyenge kötések.

A korai társadalmihálózat-elemzők munkásságából ez az a két belátás, ami hasznosítható a politikai hálózatok elemzése során is. Egyfelől az, hogy a politikában, éppen úgy, mint a társadalom életében, léteznek kapcsolati hálózatok, olyannyira, hogy ezek a kapcsolati hálózatok meghatározó politikai erőforrásként értékelendők. Az a párt, amely sok ilyen erőforrást tud mobilizálni (stílszerűen: hatásosabban tudja eljuttatni „csomagját” a célszemélyhez), versenyelőnyre tehet szert azzal a párttal szemben, amely nem rendelkezik a „sikeres” politikai cselekvéshez szükséges erőforrásokkal.

Másfelől pedig az a belátás adódik, hogy a politikai sikeresség – hasonlóan a társadalmihoz – erősen kötődik a „politikai gyenge kötések” mennyiségéhez. Azaz amennyiben egy párt csak arra figyel, hogy csupán azoknak üzenjen, akik amúgy is erősen (mondhatni: ideológiai) alapon kötődnek hoz-

zá, vélhetően kevésbé lesz sikeres, mint az, amelyik figyelmet fordít a hozzá gyengén kötődőkre.

Természetesen ezekkel a megjegyzésekkel csak nagyon durva analógiát állapíthatunk meg a társadalmi és a politikai networkök között. Ezért a hazai pártok és politikai hálózatok kapcsolatrendszerének bemutatása előtt szükséges lesz pontosabban behatárolni a politikai hálózatok fogalmát.

Már csak azért is szükségünk van teoretikus pillérekre, mert a hazai politikai (sőt: tudományos) közbeszédben nagy fogalmi zűrzavar uralkodik a politikai élet „járulékos” szereplőit illetően. E zűrzavar leginkább abban érhető tetten, hogy a köznyelv lényegében minden formalizált kereten túli szerveződést elutasít vagy klientúraként értelmez.

Ez a politikai köznyelvben és közéletben elfogadható eljárás politikatudományi szempontból teljesen elfogadhatatlan. Álláspontom szerint ugyanis a pártverseny nem szűkíthető le pártok versenyére. A pártoknak a parlament plénuma előtt vagy az újságokban és a médiában zajló versenye a kompetíciónak csak a csúcsa, igaz, nem elhanyagolható csúcsa. Ez a verseny azonban csak a formális struktúrákról ad tájékoztatást, és a legkevésbé sem orientálja az elemzőt afelé, hogy az informális struktúrákról is képet kapjon.

Mégpedig az informális struktúrák semmivel sem elhanyagolhatóbb részei a politikának, mint a formálisak. Ha tehát csak az utóbbi működésével foglalkozunk, rengeteg hasznos részinformációra tehetünk szert, csak éppen a pártverseny valódi természetét nem fogjuk megérteni.

E versenynek ugyanis az a lényege, hogy nem csupán pártok, hanem politikai hálózatok állnak egymással szemben, azaz a hálózatosodás egyáltalán nem negatív tünet vagy aberráció, hanem természetes jelenség. Ha tehát egy párt nagy gondot fordít saját háttérszervezeteinek és társadalmi kapcsolatainak megerősítésére, az nem írható le a klientúraépítés negatív és pejoratív kategóriájával.

A francia politikai fejlődésben például az ún. kabinetrendszer tradicionálisan meghatározó jelentőségű. (Gaffney, 1991) A félnyilvános elnöki, miniszterelnöki és miniszteri kabinetek átmetszik a formális struktúrákat. Szerencsés, hogy ez így van? Angliában bizonyosan nem lenne az, de Franciaországban hagyományosan így van, „így alakult”, és nem mondhatjuk, hogy ez a többség számára fölháborító lenne.

Természetesen mégsem találhatjuk kielégítőnek a politikai hálózat ország- és hagyományfüggő meghatározását. Elméleti értelemben ugyanis a politikát mint fenomént nem szűkíthetjük le formális szereplők intézményesített cselekvéseire. Ezért a politikai hálózatokat a siker- és versenyképesség előállítására, stabilizálására és növelésére hivatott, a versenytársak cselekvései alapján dinamikus változásban lévő projektekként határozhatjuk meg. E hálózatok centrumában a pártok állnak, a pártok azok, amelyek megszervezik, fenntartják és újjászervezik a számunkra releváns hálózatokat.

A politikai hálózatok definiálásakor el kell különítenünk egymástól a *politikai* (political) és a *közpolitikai* (policy) networköket. Az előbbiekről viszonylag kevés leírás áll rendelkezésünkre. (Knoke, 1990); az utóbbiak irodalma bőségesebb. (Knoke–Pappi–Broadbent–Tsujinaka, 1996; Klijn–Koppenjan–Termeer, 1995; Thatcher, 1998; Waarden, 1992) Dolgozatomban egyértelműen az előbbiekről van és lesz szó, tehát kifejezetten azokról a szerveződések-ről, amelyeket a pártok mint a politikai verseny centrumában álló ágensek működtetnek. Eltekintek a közpolitikai szektor vizsgálatától, mint ahogy nem kívánok állást foglalni a Manuel Castells-i network society-teóriáival kapcsolatban sem. (Castells, 1996) A továbbiakban a hazai politika „hálózatosodási térképét” próbálom felvázolni, hozzátéve, hogy az ilyen irányú kutatások egyelőre nem túl sok hasznosítható tapasztalattal jártak.

A magyar pártok hálózatosodási kapacitása

Ismételjük el még egyszer a fő tételt – amit a korai network-irodalom alapján fogalmaztunk meg: a társadalmi cselekvés sikerességét a mobilizálható erőforrások mennyisége határozza meg. A pártversenyben ez azt jelenti, hogy a pusztán saját ideológiai szimpatizánsaira támaszkodó pártok nagy valószínűséggel lemaradnak azok mögött, amelyek sokfajta politikai erőforrást működtetnek az ideológiáin kívül.

Mielőtt bemutatnám a magyar politikai életben jelen lévő politikai networköket, néhány szóban utalok arra, hogy a hazai politikatudományban és szociológiában azért jelen van a hálózatosodás problémája.

Legelőrehaladottabb a *társadalmi* hálók kutatása. (Angelusz–Tardos, 1988; Czako–Sik, 1996) Ez a kutatási projekt mondandóm szempontjából azért lényeges, mert – fontos módszertani és elméleti tételként – bevezeti a hálózati társadalom fogalmát az 1990 előtti kádári diktatúra időszakára is. Mint rövidesen rátérek: a mai politikai hálózatosodási tendenciák hátterében nem csupán a versenyképesség növelésére irányuló általános szándék áll (valamennyi párt részéről), hanem egy *speciális* szándék is (mondjuk így: a jobb-oldali-jobbközép pártok részéről), amely a Kádár-rendszerben kialakult vagy kialakultnak vélt kapcsolati hálók korrekciójára irányul.

A másik fontos kutatási projekt, ami ebben a tárgykörben folyt, az ún. *politikai szubkultúrák* vizsgálata. Itt Enyedi Zsolt (Enyedi, 1993, 1995) munkáira hívom fel a figyelmet, aki egyrészt nemzetközi (főként holland), másrészt hazai (Kereszténydemokrata Néppárt) példákon keresztül próbálta bizonyítani, hogy egy-egy párt mögött hogyan szerveződhet meg és alkothat „pillért” egy egész szubkultúra. Enyedi vizsgálatai a témában úttörőek, mert a pilléresedett, a politikai szubkultúrák elkülönülésére épülő politikai élet

egyre inkább kézzelfogható (ugyanakkor feltárandó-megismerendő) realitás Magyarországon.

Végül megemlítem saját kísérletemet, amely a pártok mögötti *agytrösztökre* vonatkozik. (Csizmadia, 1998b) 1998-hoz képest egyre inkább úgy látom, az agytrösztök maguk is a politikai networkök részeiként értelmezendők. Ugyanakkor mégsem hiszem, hogy haszontalan volt az agytrösztök fogalmának bevezetése a hazai politikatudományba és politikai közgondolkodásba. Ha az agytrösztök messze nem is fedik le a pártok által a siker reményében mozgósítható szereplők körét, annyit bizonyosan mondhatunk, hogy egy *nagyon lényeges* szegmentumát képezik a politikai versenynek. Ez a szerep leegyszerűsítve kettős: egyfelől belső innovációra *motiválják a pártot* (lásd például az angol toryk példáját a '70-es évek második felében, vagy Tony Blair Munkáspártját a '90-es évek közepén), másfelől *tematizálják a közbeszédet*: témákat, kategóriákat, gondolkodásmódot vezetnek be a közgondolkodásba. Így módon az agytrösztök kitüntetett (de messze nem egyedüli) szerepet játszhatnak akár egy választás kimenetelében is.

Az angol agytrösztökről szóló szakirodalom (Stone, 1991, 1996; Cockett, 1994; Felföldi, 1997, 1998) kimutatta, hogy milyen speciális körülmények vezettek a Diane Stone által „új pártos” agytrösztök kialakulásához a '70-es évek közepétől. Rendkívül fontosnak tartom, hogy az agytrösztök létrehozásával történő hálózatiépítés voltaképpen *válasz* volt a baloldali, a Konzervatív Párton belüli és a társadalmi kihívásra.

Most pedig áttérhetünk a mai magyarországi politikai hálózatok vizsgálatára. Az imént már jeleztem, hogy az angol példában az agytrösztök kialakulása *versenyjavító, sikerességnövelő* eszközként is értelmezhető. Magyarországon a hálózatosodás „spirálja” szintén akkor indult be, amikor a demokrácia formális keretei kiépültek, ugyanakkor a rivális felek „siker-egyenlőtlenségi élményekként” tudatosították helyzetüket.

A politikai hálózatiépülés három nagy hullámát különíthetjük el. Az elsőt a '80-as évek második, a másodikikat a '90-es évek első, a harmadikat a '90-es évek második felére tehetjük.

1. A '80-as évek második felében Magyarországon két tendencia zajlott le párhuzamosan. Az *első* a hivatalos politika „újrahálózatosodása”. Ez nem kevesebbet jelent, mint az 1956 után kiépült bürokratikus, pártdominált politikai szervezeti formák revízióját. A Czako–Sik szerzőpáros igen plasztikusan bemutatta a „hálózati töke” felértékelődésére épülő, a korai államszocializmus szerveződései elveivel lényegében szembenálló szisztémát. A folyamat lényegét akként határozom meg, hogy a néhai pártelit és pártbürokrácia egyre inkább újfajta, a nyugat-európai trendeket jobban követő szervezeti formákat öltött. Ez azt jelenti, hogy a „politikacsinálás” a '80-as évek elejétől már nem pusztán a párt felső testületeinek kizárólagos monopóliuma volt, hanem a politikai döntéshozatalt befolyásoló új szemléleti és intézményi

keretek jöttek létre. (Csizmadia, 2001a:128–169) Egyfelől – döntően nyugat-európai hatásra – megjelent a közpolitika mint diszciplína, illetve egy közpolitikára fogékony új elit. Másfelől különféle tudományos és elemző háttér-intézetekben formálódott ki a megteendő lépéseket övező diskurzus.

A második összetevő – ha tetszik: a kihívásra adott válasz – a '80-as évek második felének *ellenzéki* hálózatosodása. A demokratikus ellenzék, a népiek és más értelmiségi csoportok megszerveződését tévedés pusztán *ideológiai* aspektusból (a demokrácia gondolata szemben a diktatúrával) jellemezni. A folyamatban ugyanis legalább ilyen fontos volt, hogy az új értelmiségi szerveződések *újfajta hálózatosodási mintát* is megjelenítettek. Ennek az új mintának több összetevője volt.

Először is meghatározott *értékrendek, identitások* megfogalmazása. A Kádár-rendszer addig volt szilárdnak tekinthető, amíg az egyes alternatív értelmiségi körök nem tettek szert társadalmi identitáshordozói szerepre vagy – Enyedi szavával – szubkultúraformáló kapacitásra. Amint fölillant, hogy a politikát szubkulturálisan is újra lehet fogalmazni, a kádári hivatalos politikai elit versenyhátrányba került azzal az alternatív politikai közösséggel, amely már nem fogadta el a rendszer jogcímét a szubkulturák és identitások viszszaeszköztetésére.

Másodszor új identitásokat csak *új politikafogalom* birtokában lehetett megfogalmazni. Ez az új politikafogalom a garanciával és alkotmányos jogokkal körülbástyázott politikát preferálta, és elutasította a „kegyeket” gyakorló kádári paternalizmust.

Harmadszor az új politikafogalom szervezetiileg is manifesztálódott. Ellenzéki lapok, alternatív jogvédő- és segélyszervezetek, civil társadalmi kezdeményezések jöttek létre, amelyeket a demokratikus ethosz azonossága formált politikai hálózatokká.

Természetesen hiba lenne a 800 ezres párttagságot egyetlen nagy politikai hálózatként leírni. Úgyszintén problematikus az ellenzéki és alternatív szervezeteket *automatikus*an politikai hálózatokként értelmeznünk. Ami a hálózati létezés peremfeltétele – legalábbis az új szervezetek oldaláról –, az a *szerveződési képesség, az identitásalapú önmeghatározás és a közbeszéd tematizálására való képesség*. Ezen ismérvek fényében azt mondhatjuk, hogy az MSZMP egyre csekélyebb, az ellenzéki mozgalmakból kinövő pártok egyre nagyobb sikerességgel vehettek részt a rendszerváltás folyamatában.

A '80-as évek második felében tehát nem pusztán ideológiai természetű rendszerváltás, továbbá intézményépítés zajlott le, hanem a '80-as évek két *politikai hálózatosodási alternatívája* is megütközött egymással. A *policy-alapú*, de mégis csak a régi rendszerhez kötődő politikai újrահálózatosodás találta magát szemben az *értékalapú* hálózatépítéssel.

2. A '90-es évek elején, az Antall-kormány időszakában politikatudományilag ugyancsak relevánssá vált a hálózatosodás. Természetesen nem ugyanazon okból, mint korábban. Míg 1990 előtt a szocialista modellváltás szlogen-jéhez kötődő *kihívás* hozta létre a demokratikus pártosodás választát, addig 1990 után a kihívás a kormány – úgymond – gyenge legitimitásából fakadt. Az 1990 és 1994 létrejövő *ellenzéki politikai hálózatok* abból a megfontolásból táplálkoztak, hogy a kormány választási legitimitációja – ha törvényileg megfellebbezhetetlen is – *nem eléggé erős*, azaz a rendszert konszenzusos irányban – a „társadalom” szempontjainak megfelelően – kívánták „korrigálni”.

Ennek a periódusnak az a jellegzetessége, hogy miközben az ellenzéki pártoknak sikerült versenypozícióikat érdemben javítanunk, addig a kormánypártok népszerűsége látványosan csökkent, olyannyira, hogy el is vesztették az 1994-es választásokat.

Ez a periódus látványosan bizonyította azt a korábban megfogalmazott tételt, miszerint a politika korántsem csak formális-szervezett szereplők cselekvéseit jelenti. Sokkal inkább mondhatjuk azt, hogy a rendszerváltás nyomán intézményesülő politikai hálózatok (a pártok és a jogállam egyéb, 1989–1990-ben létrejövő rekvizitumai) *önmagukban* nem biztosítottak további elegendő versenyességet – különösen az ellenzékben maradók számára. Ha pedig a sikereséyleket pusztán parlamentáris eszközökkel nem lehetett számottevően javítani, akkor másfajta politikai hálózatok kiépítését kellett megkezdni.

A „hagyományos” megközelítés e jelenség magyarázatában egyáltalán nem releváns. Ez ugyanis a liberális sajtó- és médiapozíciók kiépítését, illetve a kormánnyal szembeni durva hangnemet és ellenzéki erőkoncentrációt véli csak felfedezni ebben a négy évben. *Politikai* szempontból ebben lehet valami, de *politikatudományi* szempontból ez a magyarázat messze nem elegendő.

A probléma ugyanis a politikai verseny *megváltozott természetében* keresendő, nem pedig a felek (mindenekelőtt az ellenzék) szubjektív szándékai-ban. A kérdés – nagyon leegyszerűsítve – az volt, hogy *melyik* cselekvésformának van esélye a nagyobb sikerre: a kormányénak, amely a törvény adta lehetőségekre hivatkozva a politikát a parlamentáris szinten próbálta tartani; vagy az ellenzékének, amely a politikát szélesebben értelmezve, parlamenten kívül is „gyakorolni” akarta?

Azaz az ellenzék számára követendő cselekvésforma nem azért lett olyan, amilyen, mert – ahogyan sokan vélik – szándékosan alá akarta aknázni a fiatal magyar demokráciát, hanem azért, mert a versenynek *új keretfeltételei* jöttek létre, amelyben a kormányoldalon – ellenzéki értelmezésben – a *többségi demokrácia* koncepciójának erőltetése állt. Ez a vélt kormányzati szándék pedig alapvetően módosította a rendszerváltás „versenyfogalmát”, amely a régi rend konszenzusos eltakarítására épült.

Azok az ellenzéki jellegű politikai hálózatok (mindenekelőtt a Demokratikus Charta), amelyek ebben a periódusban jöttek létre, döntően a *többségi elv kihívására* adott válaszok, másrésztől viszont a versenypozíció javításának eszközei. Az 1990–1994-es korszak kormánypártjai viszont elkövették azt a hibát, hogy nem teremtettek hatásos, sikeresélyes politikai hálókat, amelyek segítségével kormányzati újraválasztásukat biztosították volna.

3. Noha már az előző két időszakban is számottevő volt a pártok melletti politikai hálózatok szerepe, igazából 1994 és 1998 között alakult ki Magyarországon a politikai networkök gazdag palettája. Az okok többirányúak. A Fidesz volt 1994 után az egyetlen párt, amely még nem került kormányra, ezért nagyon tudatos önépítkezésbe kezdett, hogy esetleges kormányra kerülése esetén ne kövesse el az Antall-kormány hibáit, azaz ne legyen megfelelő politikai háttértámogatás híján. Ezért 1994 és 1998 között a párt sokféle szervezőmunkába kezdett.

Az egyik a klasszikus agytrösztli háttér kiépítése. E tekintetben komoly szerepet játszott a Századvég Politikai Elemzések Központja vagy a TÁRKI, noha egyik sem tekinthető *kizárólagosan* Fidesz-háttérintézménynek. A másik a jobbközép oldal integrálására létrehozott politikai hálók kiépítése. A Professzorok Baththyány Köre, a Polgári Demokraták Társasága, a Politikai Együttműködés Fórum és más szerveződések a *mozgalmi szférában* rejlő tartalékokat voltak hivatva mozgósítani. E mozgalmi szerveződéseknek az volt a feladatuk, hogy miközben megteremtették az 1998-ban kormányra kerülő pártok szellemi és gyakorlati együttműködésének feltételeit, egyben már évekkal az 1998-as választások előtt előkészítették az őrsgévváltást. A harmadik említésre méltó tényező a politikai verseny ismételt megváltozott jellege. 1994-től kezdődően az akkori kormánypártok egy erősen *makropolitikai diskurzust* kezdeményeztek, amihez elsősorban a Bokros-csomag adta a háttérrel. (Csigó, 1997) A Fidesz környezetében létrejövő politikai hálózatok a versenyképességet egy inkább *mikropolitikai* diskurzus keretében igyekeztek javítani. Míg az előző periódusban a kihívás a *többségi demokrácia* megteremtésére irányuló kormányzati szándék volt (s erre válaszul jöttek létre a társadalom konszenzusigényét kifejezni hivatott politikai hálózatok); addig 1994 után a kihívás az egyoldalúan makropolitikai kormánystratégia volt. Ezzel szemben a válasz – ha nem is a konszenzusteremtés szándékával – *társadalmi* igényekre hivatkozva fogalmazódott meg.

A sikeres cselekvés és a politikai hálózatok

A három fent jelzett periódus mindegyikében létrejöttek politikai hálózatok, amelyek erőteljesen befolyásolták a soron lévő választás végkimenetelét.

Valamennyi esetben megfigyelhetjük, hogy a hálózatok eminensen szolgálták a szavazatmaximálást, ugyanakkor hálózataik széles spektrumának működésével a pártok voltaképpen tehermentesíteni is igyekeztek magukat.

A politikai hálózatok tehát a pártokat segítő szerveződések, de az eddigi tapasztalatok alapján elmondhatjuk: nem egyformán állnak (mindig, minden időben) valamennyi párt rendelkezésére. A három bemutatott korszak áttekintése meggyőző bizonyítékkal szolgál arra, hogy a politikai hálózatok inkább jöttek létre *ellenzéki*, mintsem *kormánypárti* oldalon. 1990 előtt a szerveződő ellenzéki pártok oldalán alakultak politikai hálók; 1990 és 1994 között az MSZP és az SZDSZ oldalán; 1994 után pedig a Fidesz mögött. Levonhatunk-e következtetést mindebből?

A válaszhoz vissza kell térnünk Nan Lin dolgozatunk elején felállított téziséhez, a *sikeres cselekvés elemélete*hez. Fentebb röviden bemutattam, miként elemzték Lin kutatásában a *sikeres* és a *sikertelen* kommunikációs hálókat, és megállapítottam: azok a személyek voltak sikeresek (emlékezzünk, egy postai küldemény továbbításáról volt szó), akiknek több gyenge kötésük, azaz kevés közeli ismerősük volt. A kevésbé közeli kapcsolatok mozgósítására épülő stratégiát nevezte Mark Granovetter a *gyenge kötések ereje* tézisének.

A hazai politika világára kétségek nélkül alkalmazható ez a tézis. Az elmúlt több mint egy évtizedben megszerveződő politikai hálózatok ugyanis amolyan gyenge kötések szaporító ágensekként is aposztrofálhatók. Mit jelent ez pontosabban? Azt, hogy a demokratikus politikai pártversenyben a szavazatok növelésére nem elsősorban a szimpatizáló választók megnyerésével van mód, hanem azon rétegek bevonásával, amelyek esetleg ideológiailag messze állnak az adott párttól. A politikai gyenge kötés tehát például egy rivális párt szavazóinak részleges (vagy akár teljes) megszerzését jelenti. Az, hogy ez általában ellenzéki pártoknak sikerült, mutatja: az ellenzéki politikai lét nagyobb lehetőséget teremt a politikai gyenge kötések sikeres kiépítésére, mint a kormányzati tevékenység.

Kormányon a pártok általában mással vannak elfoglalva. Ugyancsak az elmúlt periódusok tapasztalata, hogy kormányra kerülve a kormányra kerülést elősegítő politikai hálózatok *dekonstruálódnak*, szerepüket korlátozzák vagy meg is szüntetik. Az 1990 előtti politikai hálózatok szinte kivétel nélkül elenyésztek vagy átalakultak 1990 után. De az Antall-korszak hálózatai, mindenekelőtt a Charta sem úgy működött tovább az MSZP–SZDSZ-kormány alatt, mint korábban. Érdekes, új tapasztalat, hogy a Fidesz vezette kormány igyekszik valamilyen módon (az elődeinél jobban) hasznosítani a kormányra jutását nagyban segítő politikai hálózatok szellemi kapacitását és gyakorlati tudását. Ez a szándék legfőképpen két vonatkozásban érhető tetten. Egyrészt abban a gondolatban, hogy a hazai politikában *két meghatározó erőcsoportnak* célszerű lennie: egy jobbközépnek és egy balközépnek.

Ezt az elgondolást nem 1998 óta mondja a Fidesz; 1994 és 1998 között készítették elő a párt kormányra kerüléséért sokat tevő hálózatok.

Másrészt a mai kormányról nem véletlenül állították ellenfelei, hogy *permanens kampányt* folytat. A Fidesz körüli háttérszervezetek ugyanis 1998 után is elérték, hogy a párt elgondolásai szerint tematizálódjék a közbeszéd. Míg a Horn-kormány ezt 1995–1996-ban (a Bokros-csomaggal) *makropolitikai* diskurzussal érte el, addig a mai kormány, illetve elődei (1996 végétől) *mikropolitikai* irányt vettek. Ebbe az irányvételbe éppúgy belefért a családközpontúság, mint a korrupció elleni küzdelem.

Mindazonáltal a jelenlegi kormányon is érezhetők a fáradás jelei. S vele szemben a mai ellenzék két pártja, az MSZP és az SZDSZ számos tekintetben kedvező helyzetben van.

Összegezve azt mondhatjuk tehát: nincs okunk tagadni, hogy a politikában kitüntetett szerepet játszanak a politikai hálózatok. Szerepnövekedésük alapvető oka persze a politika professzionalizálódása, de a kormányzatok kihívásaira adott gyors reakció szükségessége is. A pártok elsősorban akkor nyúlnak a hálózati „fegyverhez”, ha a kormányzat helyzeti előnyével szemben keresnek versenyelőnyöket. Ezért azt a pártot tekinthetjük sikeres pártnak, amelyik nem pusztán *elvi* hívei mozgósítására képes. Talán nem véletlen, hogy az a két párt áll a népszerűségi listák élén, amelyik a legtöbb gyenge kötéssel rendelkezik. Az MSZP és a Fidesz nagyon hasonlít abban, hogy mindkettő sok, tőle látszólag távoli társadalmi csoportot képes mozgósítani. Az SZDSZ meglehetősen szerény népszerűsége pedig azzal is indokolható, hogy a párt *elvi liberalizmusa* kevésbé tud túlterjeszkedni az elvi liberálisok körén.

Ilyen elemzések után talán nem szükséges további bizonyíték annak a tételnek a kimondásához, hogy a politikai hálózatok informális világa a pártverseny egyik fontos támasza. A pártok sikeres cselekvései nagyban azon múlnak, *milyen hálózati erőforrásokkal* rendelkeznek. Minél szűkösebb a hálózati tőke, annál jobban rá van utalva egy párt, hogy másfajta pártimázst (például az egyszemélyes párt imázsát) alakítsa ki magáról.

Ezzel pedig az utolsó megjegyzésem jutottam. Elméleti értelemben a politikai hálózatok gazdag szövevényét működtető pártok a demokratikus pártfejlődés sajátos típusai. A hazai politikai életben nem is minden párt nevezhető „hálózati pártnak”. Hipotézisem szerint a nagyobb hálózati tőke nagyobb és több réteghez szóló mondandót, ezáltal nagyobb versenyképességet tesz lehetővé. Ahogy a pártrendszerek korábban sem voltak soha egyszerűek (hiszen például a néppárti korszakban is voltak tömegpártok stb.), úgy ma sem azok. De minden korszaknak vannak *domináns* pártmin-tázatai. Ma – úgy tetszik – a politikai hálókat működtető pártok tekinthetők annak. Hozzájuk képest a réteg-, a világnézeti, az ideológiai vagy az osztálypártok *alárendelt* jelentőségűek, s épp ezért kevésbé sikeresek.

FORMÁLIS ÉS INFORMÁLIS POLITIKA

Bevezetés

Az utóbbi időben – sok ok miatt – egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a politika alapkérdései iránt. Ezt az érdeklődést ugyanakkor nem mindig könnyű azonosítani. Amikor például a politikatudomány legkurrensabb kutatási területévé a globalizációs folyamatok, illetve az EU-csatlakozás vizsgálata válik, akkor nem mindig vesszük észre, hogy a globalizáció és az EU-csatlakozás kutatása nem csupán egyes országok, kormányok, pártok technikai értelemben vett adaptivitásáról szól, hanem magának a *politikának* az alkalmazkodóképességéről. A globális trendekhez való alkalmazkodás a politika egész rendszerét érintő kihívás. De ez a kihívás korántsem csupán azt jelenti, hogy egy adott ország politikai rendszere igyekszik megfelelni egy tőle független külső instancia által támasztott követelményeknek, hanem azt is, hogy megváltozik a politika mibenléte, a politikáról vallott felfogás és szemlélet is.

A politikatudománynak célszerű reagálnia ez utóbbi változásra is. A politika komplex univerzum: egyszerre lehet érdekes számunkra eme univerzum *intézményes-formális* természete és annak változása, illetve *informális* szegmense és annak változása. A 21. század elején úgy tetszik, a globális változások magyarázatát csak e két „aluniverzum” együttes elemzésétől, azaz a politika mibenlétének a korábbiaktól gyökeresen eltérő interpretálásától remélhetjük.

Ebben a dolgozatban egy lehetséges politikaértelmezés körvonalazásával találkozhat az olvasó. Az első részben bemutatom ennek az értelmezésnek talán legfőbb kiinduló pontját: a sokdimenziósságot. A második fejezet igyekszik számba venni a formális politika egyedülvalósága mítoszával kapcsolatos – nézetem szerint – leszűkítő szemléletet, illetve annak okait. A harmadik részben három területen is (az informális intézmények, a nem intézményesített civil társadalmi mozgások, illetve a pártok informális erőforrásai) elemzem a politika informális dimenzióját és ennek jelentőségét a politika egésze szempontjából. A negyedik nagyobb egységben a formális és az informális dimenzió kölcsönhatását, dinamikáját elemzem, illetve az elemzést kibővítem a kelet-közép-európai demokráciák *konzolidációja* irányába. Végül zárás-képpen ismételnem rámutatok egy komplexebb politikaszemlélet szükségességére, és megfogalmazom a dolgozat zárókövetkeztetéseit.

A politika sokdimenziós természete

A magyar nyelv nem igazán könnyíti meg a politika iránt érdeklődők dolgát, hiszen nem igazán képes érzékeltetni, hogy a politika mennyire sokdimenziós tevékenység. *Politikai* tevékenységnek minősül egy adott kormány vagy párt tevékenysége éppen úgy, mint egy polgármesteré vagy – igen gyakran – egy médiaszerkesztőségé. Az állampolgárok pedig egymás között a legtöbbször politizálnak, ami annyit tesz, hogy „szidják a kormányt” (régbben a rendszert).

A politikai tevékenység mint leírás

Az angol nyelvben meghonosodott s a hazai politikatudományi köznyelvbe átkerült kifejezések látszólag megoldják ezt a problémát, valójában azonban csak kevésbé adnak elégséges magyarázatot a minket foglalkoztató kérdésekre. A leginkább ismert és elterjedt szakfogalom, a *politics* a politikai cselekvések és cselekvők leírására szolgál. Az elemző, ha a pártok közötti konfliktusokról, koalíciós partnerek közötti villongásokról ír, netán egy adott kormány politikai működését elemzi, a *politics* logikája szerint teszi ezt. Amennyiben az elemzőt a politikai intézmények világa izgatja, akkor belehelyezkedik a *polity-típusú* megközelítések világába. Végül pedig ha a cél a szakpolitikai döntéshozatal folyamatának kutatása, akkor erre az elemzőnek a *policy-szemponitú* megközelítésmódot és logikát kell segítségül hívnia.

Ezek a megközelítésmódok azonban csak felvetik, de korántsem oldják meg a politikai folyamat komplex jellegének problémáját. A komplexitás ugyanis nem pusztán annyit jelent, hogy rögzítjük a politika fogalmának egymástól *elhatárolható* alterrénumait. A komplexitás elsősorban azt jelenti, hogy megpróbáljuk megadni a politikai folyamatban közvetlenül *egymásra ható* tényezőket és szereplőket, azaz végső soron a politikai folyamat dinamikáját. A *politics-polity-policy* „területelhatárolás” *statikai* alapozást adhat, de alapvetően nem oldja meg az alapproblémát, amely voltaképp minden politikai elemzés kiindulópontja. *Hogyan formálódik a politika? Kik alakítják a politikát? Mi a „politikacsínálási” mechanizmusok változásának oka?*

Egy sokdimenziós politikaszemléletnek nem pusztán arra a kérdésre kell koncentrálnia, hogy *leírja* a politika különböző dimenzióit. Példának okáért rendkívül hasznos és fontos tudományterület a közpolitikai intézményrendszer (public policy institute) kutatása. A nemzetközi irodalom időről időre foglalkozik ezen intézményekkel, sőt a közöttük lévő formális és informális kapcsolatokkal is. (Hogwood, 1995; Hanf-O'Toole, 1992; Rhodes-Marsh, 1992; Waarden, 1992; Pappi-Henning, 1998; König, 1998) Ritkán találkozunk azonban olyan kísérletekkel, amelyekben a *policy-típusú* meg-

közelítésből választ kapunk arra a kérdésre, hogy miként viszonyul egymáshoz a public policy institute-ok „politikacsínálása” és a politika egyéb ágenseinek politikaformáló tevékenysége. A sokdimenziós politikaértelmezésnek pedig része kellene legyen az is, hogy valamiféle ábrázolását kapjuk annak az útnak vagy „politizálódási mechanizmusnak”, amelynek révén – sok politikai szereplő egymás melletti működéséből – kialakul az a politika, amelyet a politikára figyelő közönség *politikaiként* azonosítani tud.

A politikai folyamat sokrétűsége

A dimenziók elkülönített *leírásán* túlmenően tehát a sokdimenziós politikát szereplők és tevékenységek bonyolult szövevényeként és dinamikus rendszereként határozhatjuk meg. Világítsuk meg mindjárt két hazai példával, mire gondolunk.

Első példánk a 2002. évi parlamenti választásokat követő ún. Medgyessy-ügy. A jelenség „simább” értelmezése az lehetne, ha azt mondanánk: a választásokon vesztes ellenzék valamilyen ügyet akart kreálni a győztes oldal miniszterelnöke diszkreditálására: kirobbantotta a D-209-es ügyet. Ez így szimplán a szokásos botránykoreográfia „működése” lenne, s mint tudjuk a politikai riválisok gyakorta „találnak” botrány kirobbantására alkalmas okot ellenfelek tevékenységében.

A jelenséget azonban értelmezhetnénk kevésbé „simán”, egy többdimenziós politikaszemlélet felől is. E szemlélet „alkalmazásával” egészen másra vagyunk kíváncsiak, s nem csupán a botránykoreográfiára, hanem arra, hogy a politikaformálás *mely rétegeiből* indult ki a botrány; milyen formális és informális szereplők vettek részt benne; milyen stratégiákat alkalmaztak az érintettek és így tovább. Könnyen elképzelhető, hogy a politika ebben a konkrét ügyben egészen más módon, más mechanizmusokon keresztül formálódott, mint egy másik esetben.

Ez a másik példa legyen a közoktatási törvény módosítása. Ha valami, akkor ez *szakpolitikai* kérdés; egy tervezett törvénymódosítás előtt az oktatási kormányzatnak kötelező megismernie a szakmai szervezetek, érdekképviseletek véleményét. A döntéshozatalban kicsúcsosodó politikát azonban egészen másként és más szereplők formálják, mint az előbbi példában. A *policy-szemlélet* itt jobban érvényre jut, de nem ez a legfontosabb különbség. Hanem az, hogy maga a politikai döntés formálódik másképp, más jellegzetességek szerint, mint a Medgyessy-ügyben.

A két rövid példának van viszont egy közös tanulsága: nincs egy meghatározott és minden körülmények között kérlelhetetlen logikával érvényesülő politikai folyamat; a folyamat sokszereplős, sokszínű, sokdimenziós. Természetesen ezzel nem azt állítom, hogy velejéig relativizálható és megis-

merhetetlen, ellenkezőleg: a politika megismerését jó okunk van remélni, ha megfelelően választjuk meg az elemzés pilléreit és támpontjait. Sok politikaelméleti és -értelmezési kísérlet azért jut nem igazán kielégítő következtetésekre, mert nem megfelelőek az elméleti kiindulópontok. A következők részben egy – véleményem szerint – egyoldalú megközelítést igyekszem bemutatni. Nevezük ezt a formális-intézményi megközelítés mítoszának.

A formális-intézményes politika egyedülvalóságának mítosza

Hogy fenti két példánknál maradjunk: mindkét esetben levonható az a következtetés, hogy szokásszerű demokratikus-intézményes eljárások érvényesültek; Medgyessy Péter miniszterelnök parlamenti vizsgálóbizottság előtt tisztázhatta magát, és az oktatási tárca elképzeléseiről is széles körű, intézményes vita zajlott.

Érvek az intézménycentrikus megközelítés mellett

A legtöbb esetben szinte aggálytalanul az a képzetünk, hogy egy demokratikus rendszerben *minden* a formális-intézményes politika szférájában dől el. De csakugyan így van-e? Valóban az a helyzet, hogy a demokratikus politika *kizárólag* intézményes politika?

Először is szeretném hangsúlyozni, hogy milyen értelemben használom az alcímbe jelzett *mítosz* kifejezést. Természetesen nem etnológiai-antropológiai értelemben, hanem egy, a demokrácia mibenlétéről folyó vitához kapcsolódva. E vita nagyjából két álláspont körül összpontosul: a demokrácia *normatív*, illetve *intézményes* elmélete körül. Normatívnak nevezem azt az álláspontot (Sartori, 1999), amely szerint egy demokrácia mindig értéket és normákat ír elő és testesít meg; intézményesnek pedig azt a nézetet (lásd például Belohradsky, 1994:263), amely szerint bármekkora is a „puhább”, kulturális stb. tényezők jelentősége, a demokrácia elsősorban mégiscsak egy intézményes-procedurális rendszer. Mítosznak azt a túlhajtott álláspontot tekintem, amely szerint a demokráciát *kizárólag* formális-intézményes politikaként értelmezhetjük.

Ennek a nézőpontnak van egy *történeti* és egy viszonylag *friss* támasza. *Történeti* értelemben véve a politikai folyamatok igen jól azonosíthatóak. Gondoljunk csak a legismertebb történelem-interpretációs narratívákra, ha tetszik: történelemkönyvekre, amelyekben a történeti folyamatok mindig az *esemény-intézmény* logikájában vannak elmesélve; a jól azonosítható szerep-

lők között valamilyen konfliktus dől, amely az egyik oldal győzelmével végződik, s egyben intézményalapítással jár. Thomas Kuhn éppen ezzel a szemlélettel vitatkozva fogalmazta meg, hogy egy-egy kort a saját rivális tudományos nézeteiből, nem pedig az utólagos győztes (és „tudományalapító”) logikájából kellene elmesélnünk, de az általa (és persze még sokak által) igényelt nézőpont igencsak időigényes. A történelem visszamenőleges benépesítése valódi riválisokkal, alternatívákkal, komoly teoretikus vitákkal, formális struktúrákká össze nem álló *informális* (de nagyon is fontos) szerveződésekkel, egyszerűen lehetetlen. Gondolkodási hagyományunk formális-intézményes elemekből épül, s mélyen el kellene gondolkodnunk, ha ezt az építményt újra akarnánk alapozni.

De van egy frissebb támaszuk is, mégpedig maga az 1989–1990. évi átmenet. Az átmenet uralkodó teóriája a *tranzitológia*, amelynek fő mondani-valója az volt, hogy a kelet-közép-európai országoknak adaptálniuk kell a nyugati *intézményrendszert*. (Greven, 1995; Offe, 1994; Tőkés, 1999; Rüb, 1999) A rendkívül gazdag tranzitológiai irodalom egyben az *institucionalista* irányzatok reneszánszát is hozta (Schmitter, 1994; Linz–Stepan, 1996; Pridham, 2001; Merkel–Croissant, 2000), ami persze nem is csoda, hiszen az új kelet-közép-európai demokráciák intézményes működési rendjének leírása valóban alapvető feladat volt, különösen az államszocializmusra jellemző patronázselvek működése után. (Csanádi, 1995; Czakó–Sík, 1996; Willerton, 1987)

A demokrácia kiépülésének időszakában, mondhatni, alapvető fontossággal bírt a nyugati intézményrendszer alapelemeinek hasznosítása. Mindenfajta későbbi továbbfejlődés feltétele volt a demokratikus intézmények bevezetését lehetővé tevő *jogi környezet* létrehozatala még az államszocializmus utolsó évében. A „törvényes”, „önkorlátozó” rendszerváltás azért is valószínűsíthető, mert az új intézmények létrejöttét nem csupán a rendszerváltó elitek és a nyugati országok akarták, hanem maga a néhai állampárt is.

Az informalitás mint „defektus”-szemlélet

A formális-intézményes környezet *kialakulása* (amely nélkül nem indulhatott volna meg a demokratikus fejlődés) azonban nem azonosítható magával a demokratikus *fejlődéssel*. Amikor demokratikus politikáról beszélünk, másra és többre kell gondolnunk, nem pusztán intézményekre. Nem mindegy ugyanakkor, hogy milyen megítéléssel gondolunk erre a „másra”. Merkel és Croissant például (2000:41) megkülönbözteti a *stabilitás* és a *konzolidáció* fogalmát, amikor azt mondja: az illiberális demokráciákban (s ezek között jó néhány kelet-közép-európai demokrácia is megtalálható) a döntéshozatal nem a *formális* intézményekben, hanem azokon kívül zajlik. Az informalis eljárások behatolásával a formális intézményekbe ugyan viszony-

lagos stabilitás érető el, de a mindenütt fellépő informalitás nehezíti a kelet-közép-európai demokráciák konszolidációját.

Merkel és Croissant egyenesen *defektes* demokráciatípusról beszél, s ebben a kategóriában nyilvánvalóan megtestesül az átmenet óta eltelt évek tapasztalata, az, hogy Kelet-Közép-Európában sem sikerült a nyugatiakkal teljesen megegyező intézményes demokráciákat teremteni. Az általuk felállított demokráciakritériumok szerint az új (defektes, illiberális) demokráciák egyiket-másikat képtelenek teljesíteni.

Az egész gondolatmenet lényege azonban az, hogy a demokrácia eredendően csak *liberális* lehet, amelynek fő elve az *alkotmányosság*. (Merkel-Croissant, 2000:35-36) Az informális eljárások elszaporodása az alkotmányos intézményeket fenyegeti, s mivel a liberális alkotmányosság a demokrácia veleje, a demokráciát is.

Az informalitás „megértő” elmélete és a „rezsimhiány”

Vannak persze ezzel homlokegyenest szembenálló nézetek is. Ágh Attila például egyenesen úgy fogalmaz, hogy egy olyan ország számára, mint Magyarország egy EU-csatlakozási folyamatban nem csupán a formális-intézményi alkalmazkodás *hard*-feltételei a fontosak (ezekben viszonylag jól állunk), hanem a mezo- és mikropolitikai alkalmazkodás informális *soft*-feltételei is. (Ágh, 2002:156) S egy másik írásában ő fogalmazza meg azt is: „A demokratikus átmenet fő tartalma az intézményépítés, az alapvető intézmények kialakulása, míg a demokratikus konszolidáció időszakában jön igazán létre és válik tömegessé a demokratikus politikai kultúra, s épül ki – ezzel együtt – a civil társadalom bonyolult szerkezete.” (Ágh, 2001:30)

A problémát a szerző véleményéhez képest ugyan bonyolultabbnak látom (hiszen nem gondolom, hogy a „soft”-feltételek bizonyos időszakokban „pihentethetők”, másokban ellenben megelevenednek), abban azonban feltétlen egyetértek Ágh Attilával, hogy az informális politika nem ab ovo rombolja a demokratikus politikát és a liberális-demokratikus alkotmányosságot.

Merkel és Croissant abban téved, hogy – posztulálva a liberális demokrácia mint *egyedüli* valódi demokrácia modelljét – nem veszi észre, hogy az intézményen kívüli megoldások nagy száma nem a demokratikus intézmények *lerombolásának*, hanem *megegyezésének* szándékával történik.

Az átmenetek ugyanis szerte Kelet-Közép-Európában, s így Magyarországon is, megteremtették a demokratikus *intézményeket*, de nem hozták létre automatikusan a demokratikus *rezsimeket*. Ha a politika formális-intézményes szemléletét túlfeszítjük, semmit nem mondunk a *rezsimről*, illetve – talán szándékunktól függetlenül – azonosítjuk azt az intézményrendszerrel. Holott a kettő nem azonos. (O'Donnell, 1998:9) Az intézmények mitizált meg-

közelítése terhesnek, diszfunkcionálisnak tekinti a konfliktusokat, pontosabban a konfliktusokat *elválasztja* a rezsimteremtés követelményrendszerétől – vagy magának a *legitimitásnak* a kérdésétől. Ferrero ismert kifejezését némileg újraértelmezve: a magyar átmenet elmúlt több mint egy évtizedét végigkíséri a *prelegitimitás* fogalma, ami egyben pontos tünete annak, hogy demokratikus *intézményeket* sikerült, demokratikus *rendszert* ellenben még nem sikerült teremteni. (Vö.: Ferrero, 2001:166)

Iménti fejtegetéseimet úgy összegezhetjük tehát, hogy az *intézményes* politika mint magyarázat egyáltalában nem meríti ki a politika fogalmának teljességét. A politika intézményekben, intézményesedni kívánó prepolitikai és társadalmi szerveződésekben éppúgy formálódik, mint látszatra áttekinthetetlen, hagyományos intézményekké válni nem kívánó *hálózatokban*. Természetesen nem vitathatjuk, hogy a politikai döntések végső meghozatalának kitüntetett formális-intézményes szereplői vannak. Ilyenek például a kormányok, amelyek szuverenitása belföldön még mindig megfellebbezhetetlen, miközben nemzetközileg csökken. (Smith, 1998; Radcliffe, 1991) Vagy ide sorolhatjuk a pártokat is, amelyek mindenki másnál erőteljesebben képesek a politikai viszonyok és konfliktusmegoldó folyamatok mintájának kikristályosítására. (Vö.: Enyedi, 1998:6) Nyilvánvaló, hogy kormányok és pártok nélkül nem végezhető el a demokrácia konszolidálása. De azt is látnunk kell, hogy egyoldalúság lenne, ha a politikai folyamatokat csak kormányzati vagy pártdimenzióban elemeznénk.

Eljutottunk újabb felvetésünkhöz, amelynek lényege: a politika nem csupán formális, hanem informális dimenzióban is zajlik. Célunk most az lesz, hogy azonosítsuk ezeket az informális dimenziókat.

Az informális politika közegei

Akár mennyire is szeretnénk, hogy a politika csak a formális-intézményes politika szférájában zajlódjék, ez nincs így sem a nyugati demokráciákban, sem Magyarországon. Már a fentiekben rámutattunk egy lehetséges magyarázatra az informális politika létjogosultságát illetően. Nevezetesen a formális intézmények és a rezsim közötti fogalmi és tartalmi ambivalenciára. Ezzel azonban még korántsem merítettük ki a magyarázatot. A formális politika mellett az informális politika emancipálódása és erőteljes hatóképessége összefügg a politikai *pluralizmus* természetével és a politika versenylvéltségével.

Tételezzük fel, hogy egy rendszerváltó országban a politikai elit a rendszerváltás idején egységes az intézmények bevezetésében. Ez nagyon is könnyen elképzelhető, habár hozzá kell tennünk, hogy az új jogintézmények bevezetésénél is nagyobb a konszenzus a régi intézmények eltüntetésében. Az intézmények létrehozásában megmutatkozó viszonylagos egység azonban mit sem mond számunkra akkor, ha a politikát nem állapotként, hanem *folyamatként* értelmezzük. Gondoljunk csak arra, hogy a relatíve egységes elit egyik része kormányzati pozícióba kerül, a másik pedig ellenzékben marad. Innentől kezdve egy plurális-versenyelvű szerkezet szabályai kezdenének érvényesülni – ha léteznének és elfogadottak volnának ezek a szabályok. Csakhogy rendszerváltó országunknak példánkban épp az a sajátossága, hogy a rivális feleknek menet közben kellene megteremtüniük ezeket a szabályokat. Ha mindenki megelégszik a formális, épphogy létrehozott intézmények használatával, a politika megmerevedik. A létrejött jogintézmények nem garantálnak elegendő erőforrást, és különösen nem garantálják, hogy a verseny feltételei menet közben ne módosuljanak.

Egyáltalán nem véletlen, hogy Magyarországon egyik politikai elit sem volt elégedett helyzetével közvetlenül a rendszerváltás után, az első parlamenti ciklusban. Az MDF vezette koalíció nem tartotta elegendőnek formális hatalmát, és informális többletforrásokat szeretett volna felhalmozni. Az SZDSZ és az MSZP elfogadta ugyan a többség formális feljogosítottságát, de szintén megpróbálkozott a politika informális kiegészítésével, például a Demokratikus Charta keretében. Mivel a pártok nem passzív, hanem nagyon is aktív politikai aktorok, tudomásul kell vennünk, hogy az aktivitás a létező „hivatalos” intézmények rendeltetésszerű használata mellett legalább ilyen súllyal jelent informális tevékenységet is. O'Donnell az intézmények egyik ismérveként említi, hogy *stabilizálják* a szereplőket: „Az intézményi vezetők és képviselők bizonyos meghatározott magatartásformákat várnak azoktól a szereplőktől, akikkel remélhetően kölcsönös kapcsolataik során találkozni fognak.” (O'Donnell, 1998:10) Kicsit korábban ugyanő az intézményeket az emberi interakció szabályozott formáiként határozza meg, melyek „a társadalmi szereplők által ismertek, gyakoroltak és elfogadottak (bár nem feltétlenül megkövetelték)”. (Uo.: 9)

De mi van abban az esetben, ha egy átmenet után még nincsenek kidolgozva az emberi (politikai) interakció szabályozott formái, és mind a kormány-, mind pedig az ellenzéki oldal felhatalmazást érez arra, hogy a következő szabályokat maga dolgozza ki?

Azt állítom tehát, hogy az informális politika erősen következik magából az átmenet természetéből, az elitek egységének átmenetiségéből, illetve a gyorsan kialakuló pártverseny követelményeiből. Ugyanakkor természet-

sen az informalitásnak is vannak *szintjei*. Vannak informális politikai eljárások, metódusok, amelyekkel valamennyi politikai aktor él, és vannak olyanok, amelyekkel nem mindenki tud vagy akar élni.

Az informalitás közös elemei

Lássuk először azokat, amelyek kivétel nélkül mindenkire vonatkoznak. Vegyük a választók *párthoz kötését*. A klasszikus nyugati példákban a pártok hagyományosan a társadalmi törésvonalak mentén kötik magukhoz a választókat. (Lipset–Rokkan, 1967; Enyedi, 1998:27) Nyugat-Európában a pártok *identitásalapon* kötik (vagy legalábbis kötötték) magukhoz a választókat. Ahol viszont – mint Magyarországon – bizonytalan az állampolgárok identitása, ott a pártoknak identitásteremtő funkciójuk is van. Az identitás-politika – véli Enyedi Zsolt – pontosan azért válik központi kérdéssé a '90-es évek második felére, mert „a választók feletti ellenőrzés a magyar pártrendszer leggyengébb pontja”. (Enyedi, 1998:27) Enyedi voltaképp a politika konstruálásáról beszél egy olyan helyzetben, amikor a törésvonal-típusú pártválasztás nem tekinthető meghatározónak. Nem jut el azonban odáig, hogy az identitások megerősítését serkentő pártpolitika *eredendően* tartalmaz informális elemeket, már csak azért is, mert hiányzik a formális pártkötéseket lehetővé tevő társadalmi struktúra. Egy japán kutató, Hirata Takesi fogalmazza ezt meg a legplasztikusabban: a valamilyen formában azért létező társadalmi törésvonalakat nem formális, hanem informális közösségek kötik a párthoz. (Takesi, 2000:83)

Ez egy újabb fontos adalék a politika informális dimenziója értelmezéséhez. Egyfelől azt láttuk, hogy a *pártelitek* maguk igyekeznek versenyfeltételeik javításával, mégpedig azáltal, hogy informális politikai eszközöket vesznek igénybe. Másfelől rá is vannak utalva, hogy „kikristályosítsák” az informális szférát, lévén a magyar pártosodás nem nagy társadalmi törésvonalak mentén jött létre. Körösenyi András (Körösenyi, 1996b) ugyan megpróbálta kimutatni ezen törésvonalak (vallás, város–vidék, nomenklatúra) létezését, mégis inkább arról beszélhetünk, hogy a pártok elsősorban az informális mobilizáció eszközeivel kénytelenek élni.

Az informalitás három specifikus esete

Új institucionalizmus

A politikatudomány az elmúlt években igen élénken fordult a demokrácia informális intézményei felé. Hans-Joachim Lauth – miközben megállapítja, hogy a politikatudomány számára egyre fontosabb projektről van szó –

a hagyományos *institucionalista* és a *neoinstitucionalista* irányzat eltérését abban látja, hogy míg az előbbi iskola az intézményeket az állam alkotóelemeinek tekintette, addig az utóbbi számára az intézmények mint normák és minták funkcionálnak, amelyek formálják a viselkedést, strukturálják a társadalmi cselekvést, növelik a biztonságot, hogy az állampolgárok ki tudják számítani társaik viselkedését. (Lauth, 2000:23) „Míg a formális intézményekért – folytatja Lauth – az állam kezekedik, és állami szankciók sújtják a rosszul működő intézményeket; az informális intézmények kizárólag saját működésükre és hatékonyságukra alapozódnak.” (Uo.: 24)

Lauth nem hagy kétséget afelől, hogy az informalitás nem jelent defektust, sokkal inkább a politikának a bevezetőben jelzett újjáalakulásával függ össze. Ennek az újjáalakulásnak fontos eleme, hogy a korábban mindenhatónak vélt állami intézményekkel szemben Nyugat-Európában a '90-es évek eleje óta zajlik a társadalom emancipációja. (Mazzoleni-Schultz, 2002) Dalton önmozgósító állampolgárokról beszél, Ágh pedig azt állítja, hogy a társadalmi tőke fogalma egyre inkább informális intézményekhez kötődik. (Ágh, 2001:36)

Magyarország esetében ennek az informális társadalmi dimenzióknak az értelmezését nehezíti a rendszerváltás lefolyását övező elméleti dogma, amely úgy szól, hogy a politikát a pártok, illetve a formális intézmények egyéb szereplői végzik, a civil társadalom *hozzájuk képest* alárendelt, másodlagos jelentőségű szereplő. Nagyon érdekes, hogy miközben az „állami szférában”, ahova lényegében a pártok is tartoznak (vö.: Katz-Mair, 2001), elismerődik a hálózatosodás, az informális kapcsolatok fontossága, a társadalmi szféra hálózati kapacitása és a politika szerepének vizsgálata mindmáig várat magára.

Pártok és informalitás

Ami a *pártok* informális erőforrásait illeti, célszerű abból kiindulnunk, hogy mivel a pártok élő organizmusok, számos működési diszfunkciót (amelyet a hierarchikus politikai-adminisztratív rendszer idéz elő) csak „relációs hálózatok” segítségével tudnak áthidalni. (Appleton, 1988:28; Schwartz, 1994)

A pártok *változásait* elemző irodalom például már régen felfigyelt arra a jelenségre, hogy különbség van a társadalmilag-szervezetileg beágyazódott és a szervezetileg flexibilisebb pártok adaptációs készsége között. Hunneus például Helmuth Kohl sikerének egyik fő tényezőjeként jól kiválogatott személyes networkjeit említi (Hunneus, 1996:437), amihez hozzátehetjük: a személyes networkök kiépítése a szervezeti versenyhátrány kompenzálására szolgált. A '70-es évektől kezdődően megerősödött új *establishment-pártok* (Spanyol Szocialista Párt, CDU, Francia Szocialista Párt) esetében megfigyelhető, hogy az egyszemélyi vezető előtérbe kerülése a hagyományos szervezeti tőke hiányából, azaz egy alternatív kompetíciós stratégia szükségességéből fakad. (Wilson, 1994:280; Berman, 1997:111; Kitschelt, 1992, 1994; Csizmadia, 2001b)

Ma már nem különösebben érdekes, hogy Felipe González a kis baloldali pártok bekebelezésével tudott nagy, kormányképes baloldali pártot létrehozni (Wilson, 1994:277), és ezt az utat járta be Aznar Spanyol Néppártja is. (Giró-Szász, 2002) A magyar közvélemény számára a Fidesz erőösszpontosítása és klientúraépítése olyan evidencia, ami mögé nem is illik odanézni.

Imént jelzett tanulmányomban (Csizmadia, 2001b:47–51) igyekeztem elméleti választ adni a Fidesz által meghonosított „hálózati politika” kérdéseire. Most csupán azt a szempontot emelem ki, hogy a Fidesz 1990 után kifejezetten gyengén intézményesedett párt volt, politikai túlélése múltott azon, milyen alternatív stratégiát talál ki saját intézményesítésére. Ennek korai elemeként írhatjuk le az *agytrösztök* tudatos megszervezését (Csizmadia, 1998b), majd – a kormányzás időszakában – a politikai identitásformálásnak az MSZP-étől merőben eltérő módszereit. (Csizmadia, 1999a:64–65) A kulturális identitásformálás informális dimenzióiról Lauth is említést tesz. (Lauth, 2000:23; lásd még Hall-Taylor, 1996.) A Fidesz versenyképessége növelése érdekében tudatosan nem a hagyományos szervezeti beágyazódás növelésének útját választotta, hanem az egyszemélyi vezető körüli networkök kiépítésének – Európában jól ismert – módját. Ha mindezt nem akarjuk egyúttal értékelni, sőt valamilyen sajátos hevülettel *el is ítélni*, akkor csak annyit mondhatunk: a politikatudomány számára nem ismeretlen jelenségről van szó. (Lásd például Seisselberg, 1996) A nagyhatalmú pártvezér, aki a politikai szerepvállalás előtt a gazdasági-társadalmi életben már kiépítette hadállásait, és azután azokat konvertálja a politikában, a nyugati pártpolitika ismert jelensége. Berlusconi sikerét két körülmény alapozta meg Olaszországban. Az egyik: Berlusconi és mozgalma talán az első volt, amely ráért arra, hogy a modernitásban még oly fontos, de a modernitás végére kivesző *társadalmi tekintélyeket* az elektronikus média által pótolni vagy inkább szimulálni lehet. Médiabirodalma nem pusztán információs, de tekintélymonopóliumot is biztosított számára. (Seisselberg, 1996:720) A másik: Berlusconi 1994-ben *még nem volt* a politikai osztály része. Az üzleti és társadalmi életben hozzá tapadó „győztes típus” imázsát nagymértékben rontotta első kormányfői működése. (Uo.: 735)

A Berlusconi-jelenségről (és más nyugati, ún. radikális jobboldali mozgalmakról) szóló elemzések legfőbb tanulsága azonban az, hogy a személyiségközpontú, az informális politika networkjeire nagymértékben építő pártok megjelenését és működését *nem a múlt, hanem a jövő* felől tárgyalja. Seisselberg szerint a Berlusconi-féle Forza Italia a leglátványosabb kifejeződése a *politika változásának* a posztindusztriális modern korban. (Uo.: 738) Elemzésében arra is utal a szerző, hogy ezt a jövő felőli meghatározottságot az is alátámasztja, hogy a Forza Italia baloldali riválisa (az Olajfa Baloldali

Szövetség) szintén sok elemet felhasznált a jobboldal által meghonosított személyiségcentrikus és szimbolikus politikából. (Uo.: 737)

Kifejezetten érdekes tudományos kérdés, hogy Magyarországon miért maradt el eddig a jobboldali „új politikának” ez a jövő felőli elemzése. Holott itt célszerű lenne elvégezni egy vizsgálatot a baloldal *szervezetközpontú* és a jobboldal *network-központú* versenypozíciójának összehasonlításáról. Egy ilyen vizsgálatban először is evidenciának kellene tekinteni, hogy a magyar pártok természetesen nem a múlthoz igyekeznek identifikálni magukat, hanem a jövő Európájához, csak természetesen – múltjukból, hagyományaikból, értékeikből, szervezeti beágyazottságukból adódóan – más és más módon. Ami nem jelenti azt, hogy a baloldal ne használná az informális networkökben rejlő lehetőségeket, a jobboldal pedig lemondana a szervezeti megerősödésről. A 2002. évi választások éppen azt mutatják, hogy a baloldal erősebben épített arra, amiben korábban a jobboldal volt lényegesen erősebb (személyi és szimbolikus politika), míg a jobboldal a választások elvesztése után szervezeti újraorientálódásra tett kísérletet.

Informális társadalmi dimenzió

Ami pedig az *informális társadalmi képződményeket* illeti, mint mondtam, ez a szféra még mindig „áldozata” a rendszerváltás során kialakuló elméleti megközelítéseknek. A ’90-es évek nagy amerikai és nyugat-európai tudományos eredményei e tekintetben nem nagyon ingatták meg az uralkodó hazai megközelítést: Manuel Castells *The Network Society* című könyve Magyarországon nem jelentett akkora szellemi izgalmat, mint az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Európában. Általában véve is azt mondhatjuk, hogy a hazai politikatudomány nem igazán tudott szakosodni a hálózatelemzés mentén, bár az utóbbi időben nagyon ígéretes kísérleteket láthatunk ezen a területen. (Utasi, 2002; Csizmadia, 2001) Az elmúlt években bizonyosan elmaradt azonban a társadalmi hálózatok *politikai* jelentőségének feltérképezése, s mintha ma is úgy tűnne, hogy a politika és a társadalom egymással mereven szemben álló fogalmak lennének. Holott épp az ellenkezője az igaz: a formális politikát nem érthetjük meg az informális politikai intézmények és szerveződések vizsgálata nélkül.

A formális és az informális politika egymásra hatása és a demokrácia konszolidációja

A kölcsönhatás fogalmának értelmezése

Az intézményes-formális és az informális politika egymásra hatásának feltárása rendkívül bonyolult feladat. Jelen pillanatban nem is rendelkezünk megfelelő elemzési apparátussal hozzá. Kiindulásképpen azonban leszögezhetjük: a két szféra nem egymástól mereven elzárt független terület, hanem a formális-intézményes politikát úgy kell elképzelnünk, hogy az eredendően tartalmaz informális elemeket is, és viszont: az informális politikában mindig ott rejlik az intézményesedési szándék.

Természetesen formális és informális politikai intézmények és mozgalmak párhuzamosan is léteznek egymás mellett. A kölcsönhatás ebben az esetben pontosan kimutatható. Ahhoz, hogy a kölcsönhatás természetéről többet tudjunk meg, térjünk vissza egy korábbi példánkhoz: az átmenet, a rendszerváltás folyamatának értelmezéséhez.

Azt mondtuk korábban, hogy a rendszerváltás elitje a formális-intézményes szféra létrehozására koncentrált, s ez a megállapítás egyértelműen megfelel a valóságnak. Maga az átmenet folyamata azonban nem pusztán formális-intézményesített elitmagatartásokra épült. Az államszocialista késő kádári diktatúra jellemzője ugyanis éppen a formális és az informális politika összefonódása és kölcsönhatása. A hivatalos állami és pártpolitika az 1980-as évek második felében egyre kevesebb formális-intézményes erőforrással rendelkezett. A ’80-as évek *diszkurzív* diktatúrája (Csizmadia, 2001a) felértékelte a formális-intézményi pozíciókkal nem rendelkező eliteket, amelyek rendkívül erőteljes *informális* tőkével rendelkeztek. E nélkül az informális tőkemaximalizálás nélkül lehetetlen lett volna a rendszerváltás demokratikus intézményeinek megteremtése. A késő Kádár-kor formális intézményi rendje elégtelen kiindulópont lett volna az átmenet sikeres lebonyolításához. (Lauth, 2000:44)

Az informális hatalommal, befolyással rendelkező elleneltek állandó kölcsönhatásban voltak a fogyatkozó formális hatalommal bíró állampárti elittel. A felhalmozott informális tőkéről és informális intézményekből (is) lettek a rendszerváltás reprezentatív, jogállami intézményei.

A formális és informális politika kölcsönhatásának példái természetesen a demokratikus átmenet után is megtalálhatóak. Korábban láttuk azokat az ellenérveket, amelyek arra vonatkoznak, hogy az informális politika veszélyezteti a demokratikus alkotmányosságot. Felvetettünk két lehetséges okot az informalitás létezésére: a plurális verseny és a rezsimteremtés követelmé-

nyét. Most azzal bővíthetjük az elemzést, hogy felhívjuk a figyelmet a *változás* állandó jelenlétére a politikában. A formális-intézményes szemlélet első-sorban a jogállami intézmények *állandóságát*, változatlanlenségét hangsúlyozza, ugyanakkor kevésbé érzékeny a szereplők változtatás iránti igényére.

A változtatási szándék nem feltétlenül az intézményekre irányul, s bár (éppen a rezsimteremtés igényével) érintheti azokat, inkább a politikai verseny természetének kedvező befolyásolására törekszik. Ha egy párt (politikai irányzat) meg kívánja változtatni a verseny jellegét, ha egy ellenzéki párt kormányra kíván kerülni, ha egy kormányzó párt tartósan meg kívánja őrizni a kormányzati hatalmat, vagy akár ha egy párton belül új konfigurációt szeretnének elérni, formális eljárásokon keresztül erre csekély az esély, szükség van informális politikai tőke igénybevételére. A változás sikere múlhat azon, hogy az informális szereplők képesek-e riválisaivá válni a formális struktúrának, hogy aztán – szerencsés esetben – az informális politikai szereplők egy új formális rendet hozzanak létre.

Az informalitás nagyon erős politikai jelenléte nélkül nem válnának értelmezhetővé olyan jelenségek, mint például a közéleti agenda meghatározása (Tóth-Török, 2002; Baumgartner-Jones, 1993; Dearing-Rogers, 1996), a politikai botrányok kirobbantása (Thompson, 2000; Williams, 1995; Garment, 1992) vagy például az informális értelmiségi csoportok politikai szerepvállalása. (Kadushin, 1976; Knoke, 1991)

A kölcsönhatás talán legizgalmasabb kérdése, hogy *egyenrangú* felek mozgásáról van-e szó, avagy ellenkezőleg: az informális politikai szerveződések mégiscsak a formálisnak *alárendelve* értelmezhetőek. Sok érv szól amellett, hogy az utóbbiról van szó. Mazzoleni és Schultz például miközben a média politikaformáló szerepéről beszél s a politika mediatizációjának téziséit fejti ki, rámutat a mediatizáció *korlátaira* és a formális politikai szereplők, első-sorban a pártok autonómiájára – akár a mediatizáció korának kihívásaival szemben is. (Mazzoleni-Schultz, 2002) Enyedi Zsolt pedig egyenesen úgy fogalmaz, hogy a pártok a politikai rendszer konszolidációját *autonóm* szervezetként töltik be: „Az autonómiát a párt képviselői, a szatellit szervezetek és a többszatomás pénzügyi háttér feletti kontroll biztosítja.” (Enyedi, 1998:12) Az autonómiára való hivatkozás meggyőző érvnek tűnik, mégis vitatható. Van úgy, hogy a változás iránti erős igény átmenetileg csökkentheti a formális szervezeti keretek autonómiáját, és megnövelheti más képződmények súlyát. A lényeg talán abban van, hogy különféle politikai szereplők másként és másként használják fel az informális szerveződések erőforrásait. A kölcsönhatás azonban nem egyoldalú; sőt odáig terjedhet, hogy az informális politikai szerveződések a formálisakkal egyenrangúvá válhatnak.

A kölcsönhatás területei és dinamikája

A formális és informális politika egymásra hatását a politikai élet minden területén kimutathatjuk. A továbbiakban három dimenzióban (a döntéshozatal; a professzionális politika versus értelmiségi politika; valamint a kormánypártiság–ellenzékiesség dimenziójában) tekintjük át az egymásra hatás mechanizmusát.

A döntéshozatal

1. *Országos szintű döntéshozatal.* Egy adott ország országos szintű döntéseit természetesen az arra hivatott szervek (kormány, parlament, bíróságok) hozzák meg. Az EU-csatlakozás ügyében például ezek a szervek írják ki a népszavazást, de a döntéshozatalban sok más szereplő is részt vesz, természetesen a rendelkezésre álló informális erőforrások latba vetésével. Philippe Schmitter mint európai intézményes modellt határozza meg a konszenzuális demokráciát, amely egyszerre jelenti a döntéshozatal kialakult intézményes rendjét és a társadalmi részvétel sűrű intézményi struktúráját. (Schmitter, 2000) Ma már nyilvánvaló, hogy a döntéshozatalba rengeteg érdek, szempont épül be, azaz a döntéshozatal nem pusztán *kormányzati* (makropolitikai) funkció, hanem *társadalmi* (mezo- és mikropolitikai) feladat is. (Ágh, 2002; Smith, 1993; Grant, 1995) A globális kormányzás és az e-kormányzás különlegesen erős reflektív viszonyt és technikákat igényel kormányzók és kormányzottak között. Pusztán a hagyományos-formális intézményekkel ma már nem lehet megoldani országos szintű döntéshozatali feladatokat.

2. *Kormányzat és/vagy kormányzás.* A társadalom informális mozgásai erősen hatnak a kormány szerepéről, a „jó kormányzás” ismérveiről kialakított felfogásra is. A hagyományos kormányzat két irányban is (a gazdaság szereplőit és a civil társadalmakat illetően) átalakul, és inkább nevezhető kormányzásnak. A gazdaság és a társadalom sokszereplős tagolt jellegéből következően többféle kormányzástechnikai viselkedés- és kezelésmód jön létre. (Ágh, 2002:165–66) A kormányzás komplex fogalma ma éppúgy jelenti a formális intézmények használatát, mint a tagolt civil társadalom szervezeteinek elősegítését. A *kormányzattól* a *kormányzásra* való áttérés épp azt a változási igényt fejezi ki, hogy a demokrácia formális-intézményi alapjai mellett szükség van a demokrácia *társadalmi szerkezetének* kialakítására is. Robert Putnamot (Putnam, 1993) ismertette Ágh úgy fogalmaz: „Maga a kormányzás éppenséggel az informális vagy alig formalizált hálózatok általi szabályozást jelenti, amelynek alapszintén a civil közösségek a főszereplői.” (Ágh, 2002:207)

Szemben azzal a korábbi felfogással, hogy a kormányzat egy folyamatvezérlő testület, ma a *kormányzás hálózatainak* kialakulása játszódik le. De ez a változás azért következhet be, mert van egy informális-hálózati szférája is

a demokráciának, amelyet nem lehet negligálni, sőt amelyre kifejezetten ráépül a kormányzás új felfogása.

3. *A pártok döntéshozatala.* A pártok döntéshozatalában ugyancsak jelen vannak formális és informális elemek. Az például, hogy ki legyen egy adott párt kampánymenedzsere, milyen pénzügyi forrásokat használjanak fel az állami költségvetési támogatáson kívül, nem vezethető le formális struktúrákból, például a választott döntéshozók akaratából. A pártok döntéshozatalában keverednek a *megválasztott* és az informálisan *kiválasztott* szereplők által kilobbizott döntések. Különösen pártelnökök vagy miniszterelnökök környezetében jelennek meg a formális hatalommal nem, ám informális befolyással annál inkább rendelkező személyek. A klientúraépítés vagy a politikai patronázs (Körösi, 1996a) jól ismert összetevői a pártok működési sajátosságainak. Az informális tőke gazdasága alapvetően növelheti a pártok versenyképességét, míg hiánya kiapasztathatja egyes pártok innovatív forrásait. Az a párt, amely olykor formális döntéshozó testületei rovására előnyben részesít informális szerveződéseket, komplexebben és főként hatékonyabban tud részt venni a versenyben, mint az, amelyiknek hiányos az informális kapacitása.

Külön is megemlíthető, hogy tévedés az informalitás és a *korruptió* azonosítása. Az informális politika a döntéshozatal nehézkes (olykor eredménytelen) mechanizmusainak korrekciója, a versenyképesség hálózati erőforrásainak előállítására.

Professzionális és értelmiségi politika

Külön kell beszélnünk formális és informális politika kölcsönhatásáról a politika *művelőinek* vonatkozásában. A politikát *formálisan* professzionális politikusok, *informálisan* ellenben értelmiségiek működtetik. Hibásak azok az elképzelések, amelyek szerint a politika kizárólag *köz- vagy szakpolitika*, netán a bürokrácia uralma. A *policy* mint politika a politikai cselekvés egyik, de korántsem egyetlen vetülete. A szakpolitikus szakpolitikai szempontokat mérlegel, döntéseket hoz, működteti a demokratikus intézményrendszert, de nem képes a közbeszéd tematizálására, az agenda befolyásolására és így tovább. A politika profi szereplői körül igen gazdag *háttérszféra* működik, amelybe gazdasági, kulturális és szellemi elitek tömörülnek. Ők azok, akik meghatározzák az ún. *mainstream-gondolkodást* (Körösi, 1996c), vagy másképpen: *értékelési mechanizmusokat* termelnek. Az értékelési mechanizmusok a politika nem politikai eredetű, mégis alapvetően fontos elemei. Ezeket jóval nehezebb módosítani, mint választói preferenciákat, lévén nem pusztán aktuálpolitikai erőviszonyokat, hanem hagyományokat, folytonosságelemeket is magukban foglalnak. Az a párt, amelynek értelmiségi környezete képes dominálni és kontrollálni az értékelések érvényességét, jelentős szuverenitási szereplője a politikának.

Ez utóbbi az informális értelmiségi tevékenység egyik legfontosabb sajátossága, hiszen a mainstream-gondolkodás kereteinek meghatározására való befolyás akár „felülírhatja” a választók körében kimutatható befolyást. Ilyen értelemben beszélhetünk a politika két szintjéről: a *pártpolitikáról* és a *politikai gondolkodás közsférájáról* (Csizmadia, 2003b), illetve a politikai versenyképesség többdimenziósságáról. Egyáltalán nem bizonyos, hogy a professzionális-formális versenyképesség tartós kormányzati pozíciót is jelent, ha az nem társul egy jelentős közéleti-informális versenyképességgel.

Kormánypártiság és ellenzékiesség

Az alapvető politikai szerepek (kormánypárti-ellenzéki) „eljárásai” egyaránt tartalmaz formális és informális elemeket. Ha a formális folyamatokat vizsgáljuk, természetesen az azonos oldalon állók közötti lojalitásra, szolidaritásra, együttműködésre, illetve az ellentábor képviselőivel való konfliktusok példaira bukkanunk. Az azonos oldalon állók közötti kapcsolatok többnyire, de nem mindig formálisak-intézményesek, az ellentáborral való kontaktus többnyire, de nem mindig informális és személyes. Az előbbire példák a koalíciós szerveződések, illetve a felek által létrehozott koalíciós egyeztető fórumok; az utóbbiakra a nyilvánosság elől rejtve maradó külföntalálkozók.

A külvilág előtt rejtve maradó „belső” törésvonalak nagyon is lényeges forrásai egy adott kormány- vagy éppen ellenzéki párt működésének. Teljesen elképzelhetetlen és kontraproduktív a „homogén” párt, azaz a pártok működése többszörösen tagolt. Olykor a kormánypártok kisebb-nagyobb mértékben „külső” (ellenzéki) szövetségeket keresnek, ezzel próbálván úrrá lenni saját „belső” inhomogenitásukon. A politikai riválisok közötti informális hálók tehát nem véletlenek és esetlegesek, hanem strukturálisak: megakadályozzák a pártrendszer teljes befagyását, s nem utolsósorban biztosítják a politikai konszenzusok megkötésének minimálfeltételeit. Ha ezek az informális – a kormánypárti-ellenzéki szerepet átmetsző – hálózatok nem léteznének, a politikai verseny akadálytalanul „totalizálna”, ami súlyos veszélyt jelentene a demokrácia stabilitására.

A kölcsönhatás haszna és a demokrácia konszolidálása

A fenti elemzés alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az informális politika nem defektus, negatív, hanem a politika – bevezetőben jelzett – egyik aluniverzumának természetes működése. Nem igaz az az ellenérv, hogy az informalitás rejtetté, kiszámíthatatlanná teszi a politikát, és fenyegeti a demokráciát.

A formális politikának (mint másik aluniverzumnak) csak az informális politikával egységben van értelmezhető mondanivalója számunkra. Ez a mondanivaló pedig a politika *dinamikájának* tézise. A formális-intézményes politika természeténél fogva *statikus*; ha pusztán csak e szféra elemzésére koncentrálnunk, nem magyarázzuk meg a politika *változás* iránti permanens igényét – mint alaptermészetének lényegét.

A magyar demokrácia konszolidációja igényli mind a két (formális és informális) politika értelmezését. A magyar politikai élet konfliktusai az elmúlt években már nem pusztán a *formális* intézmények szerepe körül zajlanak, hanem az *informális* dimenzió körül is. Ez az 1990-es évek elejéhez képest jelentős változás felhívja a figyelmünket arra, hogy az elemzéseknek egy *soklépcsős* átmenetfogalommal célszerű dolgozniuk, amelynek csupán első (bár alapvető) eleme volt az *intézményes* átmenet. A magyar pártrendszer átalakulása, koncentrációja, valamint felfokozott konfliktuspotenciálja nem ok, hanem maga is következmény: az átmenet újabb szakaszába lépett, amikor már az informális dimenzió konszolidálása is napirendre került. (Vö.: Merkel, 1998:39–40) A legújabb átmenetirodalom tükrében azt mondhatjuk, a demokráciának egy *komplex* (intézményes, politikai kulturális és viselkedésbeli) konszolidáción kell átesnie ahhoz, hogy *valóban* konszolidáltnak tekinthessük.

Konklúzió

A fenti dolgozatban amellest hoztam fel érveket, hogy a politika fogalmát és a fogalomban összesűrűsödő tartalmat új módon kell megközelítenünk. Az új politikafogalomban a korábbiakhoz képest jóval nagyobb szerep jut az informális tényezőknek. Az informalitás nem a formális-intézményes rend aláásója, hanem kiegészítője, a politika komplexitásának egyik eleme.

A dolgozatban amellest érveltem, hogy a formális és informális politika „egységének” törvénye végső soron a kelet-közép-európai átmenetek sajátos természetével függ össze. Ez a sajátos természetű átmenet többlépcsős: először a régi intézményrendszer megváltoztatására irányuló elitkonszenzust intézményesíti, majd konszolidálja az új demokratikus jogintézményeket. Az intézmények bevezetését övező konszenzus azonban nem tartós, mégpedig azért nem, mert az átmenetet megelőzően a politikai elitek nem azonos módon halmoznak fel informális és hálózati tőkét. A tanulmányban arra jutottam, hogy a demokratikus *rendszer* megteremtése (szemben az intézmények megteremtésével) azért problematikus, elhúzódó és konfliktusokkal teli, mert a rezsinteremtésnek igen komoly *informális* összetevői vannak, s ezek elosztása a magyar politikai elit körében korántsem egyforma.

Ezért a politikai verseny nem pusztán a megszokott nyugat-európai intézményes keretek között zajlik, hanem az informális szférák erőteljes mobilizációja mellett is.

Szemben azokkal a megközelítésekkel, amelyek szerint az informalitás elharapózása magát a demokratikus-alkotmányos működést fenyegeti, az informalitás „megértő” elméletének kifejtésére tettem kísérletet. Kifejezetten arra a belátásra jutottam, hogy az informális kapcsolatok különféle dimenziói (a formálisakkal való szoros kapcsolatban) serkenthetik a többlépcsős demokrácia-konszolidációs folyamatot. A dolgozat – szándékosan – nem foglalkozik az informalitás „elfajulásával”, a korrupció, a nepotizmus, a szélsőséges klientúraépítés és más (a hivatkozott szerzők által részletesen vizsgált) jelenségekkel. Ahogyan a formális-intézményes politika is eltorzulhat, ez a veszély leselkedhet az informális politikára is. Ám meggyőződésem, hogy a túlzott félelmeknél jóval fontosabb, ha igyekszünk meghatározni az informalitás *helyét és szerepét* a politikát konstituáló tényezők sorában.

Bármennyire is az elején járunk a téma kutatásának, már most megállapíthatjuk: az *informális* *tőke* fogalmával (a többi, beválnak tekinthető tőkenem mellett) a jövőben komolyan számolnunk kell. Az informalitás szerepének felértékelődése mögött – hogy egy közismert kifejezéssel éljek – a demokrácia demokratizálódásának jelensége áll.

A TANULMÁNYOK EREDETI MEGJELENÉSI HELYEI

- A két háború közötti magyar politikatudomány diszkurzív tematikái. Dékány István, Ottlik László és Makkai János munkássága. In: Szabó Márton (szerk.): *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Jósöveg Kiadó. 162–184.
- Gondolatok a távolabbi és a közelebbi múltrol. *Fundamentum*, 2003/1. 39–43.
- Nyugat-Európa mint konstrukció. Elit-recepciók a késő Kádár-korszakban. *Kritika*, 2000/9.
- Ideológiák, eszmék és a politika nyelve. In: Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság. Tanulmányok a politika szimbolikus világáról*. Scientia Humana-MTA Politikai Tudományok Intézete, 1999. 171–194.
- Pártok és eszmék a rendszerváltó Magyarországon. *Rubicon*, 2002/4–5. 33–40. (Rövidített változat)
- A pártok alkalmazkodóképessége és a pártverseny dinamikája. Nemzetközi és hazai példák. *Politikatudományi Szemle*, 2001/4. 29–55.
- Farkasszemek. A baloldal, a jobboldal és a közép – mit kezdünk velük? In: Pesti Sándor–Szabó Máté (szerk.): *„Jöjj el szabadság!”* Bihari Mihály egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünnepi kötet. Rejtjel Kiadó. 391–403. (Rejtjel Politológiai Könyvek, 14.)
- Az 1998. évi választások értelmezése. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*, 1999. 61–69.
- Választások felé (Töredék 2001-ből) Kézirat.
- Győzelem és végveszély. Az SZDSZ 2002. évi kampánya. In: Böhm Antal–Gazsó Ferenc–Sumpf István–Szoboszlai György (szerk.): *Parlamenti választások*, 2002. *Politikai szociológiai körkép*. MTA Politikai Tudományok Intézete–Századvég Kiadó, 2003.
- A demokratizálódás szakaszai és a magyar demokrácia a 2002. évi választások után. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*, 2003.
- Pártok és agytrösztök. Think-tank szervezetek Nyugat-Európában és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 1998/4. 5–29.
- A pártok és a korrupció mint tematika 2000-ben. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*, 2001. 91–99.
- Pártok és politikai hálózatok. In: Pócza Kálmán (szerk.): *Álmaink állama. Egy hatalmi centrum az ezredfordulón*. Századvég Kiadó, 2002. 40–56.
- Formális és informális politika. *Politikatudományi Szemle*, 2003/2.

IRODALOM

- Ágh Attila (1990): A pártosodás éve: válságok és szervezetek. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*, 1990. Budapest, Aula Kiadó–Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár. 13–20.
- Ágh Attila (1991): The Transition to Democracy in Central Europe: A Comparative View. *Journal of Public Policy*, (XI.) 2. 133–151.
- Ágh Attila (1994): Az amerikai közpolitika. *Politikatudományi Szemle*, 1. 185–210.
- Ágh Attila (1995): Az európai közpolitika. *Politikatudományi Szemle*, 2. 139–162.
- Ágh Attila (2001): A korai konszolidáció és az EU-alkalmazkodás Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 1–2. 25–44.
- Ágh Attila (2002): *Demokratizálás és európaizálás. A korai konszolidáció keservei Magyarországon*. Budapest, Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány. (Villányi úti könyvek.)
- Almond, Gabriel A. (1956): Comparative Political Systems. *Journal of Politics*, 18. 391–409.
- Alpert, I.–Markusen, Ann (1980): The Professional Production of Policy. Ideology and Plans. Brookings and Resources for the Future. *The Insurgent Sociologist*, 9. 94–106.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (1988): Válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából. *Szociológiai Figyelő*, 3. 5–14.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (1995): A választói magatartás egy mögöttes pillére. *Politikatudományi Szemle*, 3. 5–18.
- Appleton, Andrew (1988): The Formal versus Informal Rules of French Political Parties. In Lawson, Kay (szerk.): *How Political Parties Work*. Connecticut–London, Praeger–Westpoint. 23–53.
- Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Bauman, Zygmund (1987): Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change. *Eastern European Politics and Societies*, tavasz. 162–186.
- Baumgartner, Franz–Jones, Bryan D. (1993): *Agendas and Instability in American Politics*. Chicago, University of Chicago Press.
- Bayard, O. Thomas (1996): The Institute for International Economics. In Telgarsky, Jeffrey–Ueno, Makiko (szerk.): *Think-Tanks in a Democratic Society. An Alternative Voice*. Washington, Urban Institute. 45–58.

- Bayer József (1987): Az ideológia funkcióváltozása. *Politika-Tudomány*, 2. 21–39.
- Becskeházi Attila–Kuczi Tibor (1992): *Valóság '70*. Budapest, Scientia Humana.
- Bell, Daniel (1967): *The end of Ideology. On The Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. New York, javított kiadás.
- Belohradsky, Václav (1990): Tekintély, demokrácia, disszidensek. In Rupnik, Jacques (szerk.): *Politikai kultúra és állam Magyarországon és Csehszlovákiában*. Budapest, T-Twins Kiadó.
- Belohradsky, Václav (1994): Mi a liberális demokrácia? In uő: A kapitalizmus és a polgári erény. Pozsony, Kalligram Kiadó. 262–273.
- Bence György–Kis János (Marc Rakovski) (1983): *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel*. Párizs, Dialogues Européens (a Magyar Füzetek könyvei/5.)
- Berman, Sheri (1997): The Life of the Party. *Comparative Politics*, október. 101–122.
- Bibó István (1986): A magyar demokrácia válsága. In uő: *Válogatott tanulmányok, 1945–1949*. 2. kötet. Válogatta és az utószót írta: Huszár Tibor, szerkesztette: Vida István. Budapest, Magvető Kiadó. 13–79.
- Bihari Mihály (1987): Reform és demokrácia. In Fordulat és reform. *Medvetánc*, 2. szám melléklete. 165–225.
- Bihari Mihály (1992a): Divergáló pártrendszer és polarizált pártpluralizmus. In uő: (szerk.): *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985–1991*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 302–317.
- Bihari Mihály (szerk.) (1992b): *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985–1991*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Bihari Mihály (szerk.) (1993): *A többpártrendszer kialakulása Kelet-Közép-Európában, 1989–1992*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Birkás Antal (2001): Átalakuló pártrendszer. A 2001-es brit választási kampány. *Politikatudományi Szemle*, 3. 55–80.
- Bíró Zoltán (1989): *Saját út*. Budapest, Püski Kiadó.
- Blackstone, Tessa–Plowden, William. (1988): *Inside the Think-Tank: Advising the Cabinet 1971–1983*. London, Heinemann.
- Blair, Tony (1996): *New Britain. My Vision of a Young Country*. London, Fourth Estate.
- Blom-Hansen, Jens (1997): A „New Institutional” Perspective on Policy Networks. *Public Administration*, (75.) 4. 669–693.
- Bozóki András (1995): A magyar átmenet összehasonlító nézőpontból. In uő: *Konfrontáció és konszenzus*. Szombathely, Savaria University Press. 131–176.

- Bozóki András (1997): Mozgalmi-értelmiségi politika a rendszerváltás után: a Demokratikus Charta. *Politikatudományi Szemle*, 1. 98–135.
- Bozóki András (2003): „Politikai polgárosodás” és elitváltó radikalizmus: A Fidesz-MPP vezette kormány. In Pesti Sándor–Szabó Máté (szerk.): *„Jöjj el szabadság!”*. Bihari Mihály egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünnepi kötet. Budapest, Rejtjel Kiadó. (Rejtjel politológiai könyvek, 14.) 345–379.
- Böhm Kornél (2002): Egy kispárt piacbefolyásolási lehetőségei a választási kampányban: az SZDSZ. Pécs, Közgazdaságtudományi Kar Marketing Tanszék.
- Böröcz József (1993): Kettős függőség és a külső kötődések informálissá válása: a magyar eset. *Eszmélet*, 18–19.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society. I–III*. Blackwell Publishers.
- Castles, Francis (szerk.) (1992): *The Comparative History of Public Policy*. Cambridge, Polity Press.
- Cockett, Richard (1994): *Thinking the Unthinkable. Think-tanks and the Economic Counter-Revolution 1931–1983*. London, Harper Collins.
- Cole, Alastair (1998): Political Leadership in Western Europe. Helmut Kohl in Comparative Context. In Clemens, Clay–Paterson, William E. (szerk.): *The Kohl Leadership. German Politics*, április. 121–141.
- Concha Győző (1907): *Politika*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat.
- Crook, Stephen–Pakulski, Jan–Waters, Malcolm (1992): *Postmodernization. Change in Advanced Society*. Sage Publications.
- Czakó Ágnes–Sík Endre (1996): A hálózati tőke szerepe Magyarországon a rendszerváltás előtt és után. 2000, február. 3–12.
- Csanádi Mária (1995): *Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás*. Budapest, T-Twins Kiadó–MTA Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Csefkő Ferenc–Horváth Csaba (szerk.) (1999): *Magyar és európai civil társadalom*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézete–Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület.
- Csepeli György–Závecz Tibor (1997): Várakozások, remények, félelmek: az Európai Unió képe a magyar közvéleményben. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 1997*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 650–668.
- Csigó Péter (1997): A Bokros-csomag jelentősége a politikai diskurzusban. *Politikatudományi Szemle*, 4. 27–56.
- Csíte András (2001): Értelmiség, média és politika Magyarországon a rendszerváltást követő időszakban. Kézirat. MTA Politikai Tudományok Intézete.

- Csits András–Kovács Imre (1997): *Piacgazdaság és gazdasági elit, 1993–1997*. Magyar Tudományos Akadémia Stratégiai Kutatási Programok. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. (Politikatudományi Füzetek/III.)
- Csits András–Kovács Imre (1998): Gazdasági elit: útban az osztályhatalomhoz. *Társadalmi Szemle*, 4. 16–33.
- Csizmadia Ervin (1994): A politikai eszmék genezise és hatásmechanizmusa a rendszerváltásban. In Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválások. Politikatudományi vizsgálatok a mai Magyarországról*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. 399–412.
- Csizmadia Ervin (1995a): *A magyar demokratikus ellenzék, 1968–1988*. Monográfia. Interjúk. Dokumentumok. Budapest, T-Twins Kiadó.
- Csizmadia Ervin (1995b): A nyolcvanas évek politikai bölcselete. *Kritika*, május.
- Csizmadia Ervin (1997): Az egyetlen meg a másik. *Népszabadság*, december 15.
- Csizmadia Ervin (1998a): A magyar pártok Nyugat-Európa-képe. *Politikatudományi Szemle*, 1. 99–117.
- Csizmadia Ervin (1998b): Pártok és agytrösztök. Think-tank szervezetek Nyugat-Európában és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 4. 5–29.
- Csizmadia Ervin (1998c): Churchill és szelleme. *Népszava*, május 16.
- Csizmadia Ervin (1998d): Leviathán megtanul kommunikálni? *Népszava*, augusztus 22.
- Csizmadia Ervin (1999a): Az 1998-as választások értelmezése. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 1999*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 61–69.
- Csizmadia Ervin (1999b): *Két liberalizmus Magyarországon*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Csizmadia Ervin (1999c): Démonok, frusztráltak, félelemkeltők, avagy mit kezdjünk az Orbán-kormányval? In uő: *Két liberalizmus Magyarországon*. Budapest, Századvég Kiadó. 101–105.
- Csizmadia Ervin (1999d): A liberalizmus és a demokrácia felfogása a rendszerváltáskor és ma. In Sárközy Erika (szerk.): *Rendszerváltás és kommunikáció*. Budapest, Osiris Kiadó–Erasmus Közéleti Kommunikációs Alapítvány. 21–32.
- Csizmadia Ervin (2000): Szabad demokraták: választási mélyrepülés. In Böhm Antal–Gazsó Ferenc–Szoboszlai György–Stumpf István (szerk.): *Parlamenti választások, 1998. Politikai szociológiai körkép*. MTA Politikai Tudományok Intézete–Századvég Kiadó. 152–160.
- Csizmadia Ervin (2001a): *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben*. Budapest, Századvég Kiadó.

- Csizmadia Ervin (2001b): A pártok alkalmazkodóképessége és a pártverseny dinamikája. Nemzetközi és hazai példák. *Politikatudományi Szemle*, 3–4. 29–55.
- Csizmadia Ervin (2001c): A pártok és a korrupció mint tematika 2000-ben. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2001*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja. 91–99.
- Csizmadia Ervin (2002): Pártok és politikai hálózatok. In Pócsa Kálmán (szerk.): *Álmaink állama. Egy hatalmi centrum az ezredfordulón*. Budapest, Századvég Kiadó. 40–56.
- Csizmadia Ervin (2003a): Farkasszemek. Baloldal, jobboldal, közép – mit kezdjünk velük? In „Pesti Sándor–Szabó Máté (szerk.): *„Jöjj el szabadság!”*. Bihari Mihály egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünneplő kötet. Budapest, Rejtjel Kiadó. (Rejtjel politológiai könyvek, 14.) 391–403.
- Csizmadia Ervin (2003b): Formális és informális politika. *Politikatudományi Szemle*, 2. (Megjelenés előtt.)
- Csizmadia Ervin (2003c): Győzelem és végveszély. Az SZDSZ 2002. évi kampánya. In Böhm Antal–Gazsó Ferenc–Szoboszlai György–Stumpf István (szerk.): *Parlamenti választások 2002. Politikai szociológiai körkép*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete–Századvég Kiadó. (Előkészületben.)
- Csizmadia Ervin (2003d): A demokratizálódás szakaszai és a magyar demokrácia a 2002. évi választások után. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2002*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. (Megjelenés előtt.)
- Csurka István (1993): A Magyar Út célkitűzése. *Havi Magyar Fórum*, január.
- Dahl, Robert A. (1994): A Democratic Dilemma: System Effectiveness versus Citizen Participation. *Political Science Quarterly*, tavasz. 23–34.
- Dahl, Robert A. (1996): *A pluralista demokrácia dilemmái*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Dányi Endre–Sükösd Miklós (2002): Fekete PR és politikai vírusmarketing. Interaktív kommunikációs eszközök a kampányban. In Vásárhelyi Mária–Sükösd Miklós (szerk.): *Hol a határ? Kampánystratégiák és kampányetika, 2002*. Élet és Irodalom Kiadó.
- Deák Albert (1911): *Parlamenti kormányrendszer Magyarországon*. Budapest.
- Dearing, James W.–Rogers, Everett, M. (1996): *Agenda Setting*. Thousand Oaks, CA, Sage.
- Dehousse, Renaud (1997): Regulation by Networks in the European Community: the Role of European Agencies. *Journal of European Public Policy*, (4) 2.

- Dékány István (1923): *Bevezetés a társadalom lélektanába*. Pécs–Budapest, Danubia.
- Dékány István (1932): *Politikai lélektan. A politikai érzületek szerepe a mai társadalomban*. Társadalomtudományi Füzetek/13.
- Dékány István (1937): A szociológus felelőssége. *Társadalomtudomány*, május–szeptember.
- Denhan, Andrew–Garnett, Mark (1995): Rethinking „Think Tanks”. A British Perspective. In Lovenduski, Joni–Stanger, Michael (szerk.): *Contemporary Political Studies* 1995. Belfast, Political Studies Association.
- Denhan, Andrew–Garnett, Mark (1996): The Nature and Impact of „Think-Tanks” in Contemporary Britain. *Contemporary British History*, 1.
- Desai, Radhika (1994): Second-Hand Dealers in Ideas: Think-Tanks and Thatcherite Hegemony. *New Left Review*, február. 27–64.
- Dessewffy Tibor (2002): Illő alázattal. *Élet és Irodalom*, április 26.
- Dickson, Paul (1971): *Think-Tanks*. New York, Athenaeum.
- Dror, Jehezkel (1984): Required breakthrough in think tanks. *Policy Sciences*, 16. 199–225.
- Duncan, Gallie (1985): A Crisis of Social Democracy. *Parliamentary Affairs*, ősz. 267–281.
- Edelman, Murray (2001): *The Politics of Misinformation*. Cambridge University Press.
- Elgie, Robert (szerk.) (1995): *Political Leadership in Liberal Democracies*. Macmillan Press. Houndsmills, Basingstoke, Hampshire és London.
- Enyedi Zsolt (1993): Pillér és szubkultúra. A politikai-kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete. *Politikatudományi Szemle*, 4. 21–50.
- Enyedi Zsolt (1995): A katolikus-keresztény szubkultúra fejlődése. *Politikatudományi Szemle*, 4. 27–49.
- Enyedi Zsolt (1998): Pártrendszer és politikai konszolidáció. *Politikatudományi Szemle*, 3. 5–32.
- Enyedi Zsolt–Körösenyi András (2001): *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Evans, Geoffrey–Whitefield, Stephen (1995): Social and Ideological Cleavage Formation in Post-Communist Hungary. *Europe–Asia Studies*, november.
- Faragó Béla (1986): *Nyugati liberális szemmel. A mai magyar ellenzéki gondolkodásról*. Párizs, Dialogues Européens (a Magyar Füzetek könyvei/10.)
- Fehér Ferenc–Heller Ágnes (1994): 1989 uralkodó eszméi. *Világosság*, 5–6. 72–93.
- Felföldi Zoltán (1997): Ellenzékben avagy konzervatív feltámadás Nagy-Britanniában az 1970-es évek második felében. *Valóság*, 9. 48–75.

- Felföldi Zoltán (1998): Hittérítő és neofita – neofita hittérítő. Régi és új konzervatív apostolok a hetvenes évekből Nagy-Britanniában. *Valóság*, 3. 56–81.
- Ferrero, Guglielmo (2001): *A hatalom*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Foley, Michael (1993): *The Rise of British Presidency*. Manchester, Manchester University Press.
- Földes György (1995): *Az eladósodás politikatörténete, 1957–1986*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó.
- Fricz Tamás (1994): A magyar parlamenti pártrendszer jellemzése és tipizálása. In Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások. Politikatudományi vizsgálatok a mai Magyarországról*. MTA Politikai Tudományok Intézete. 77–92.
- Fricz Tamás (1996a): *A magyarországi pártrendszer, 1987–1995*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó.
- Fricz Tamás (1996b): *Rendszerváltásban Magyarországon (1990–1995)*. Budapest, Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány. (Villányi úti könyvek.)
- Fricz Tamás (1997): *A népi–urbánus vita tegnap és ma*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Fricz Tamás (1999): Kétpártrendszer vagy két fő pártrendszer Magyarországon? A politikai tagolódás iránya az 1998-as választásokat követően. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 1999*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 70–77.
- Fricz Tamás (2000a): Fidesz: egy sikeres kampánystratégia előzményei és jellemzői. In Böhm Antal–Gazsó Ferenc–Szoboszlai György–Stumpf István (szerk.): *Parlamenti választások 1998. Politikai szociológiai körkép*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete–Századvég Kiadó. 119–130.
- Fricz Tamás (2000b): Európa és a magyar pártrendszer. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2000*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 60–69.
- Fricz Tamás (2001a): A párt nem vész el, csak átalakul? A német pártrendszer válságai és átalakulása a XXI. század elején. *Politikatudományi Szemle*, 3. 5–28.
- Fricz Tamás (2001b): Az Orbán-kormány, a rendszerváltás stabilizálásának kísérlete. Az első két év (1998–2000). In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2001*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 77–90.
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom*. Budapest, Európa Kiadó.

- G. Márkus György (1997): Az anomáliák normalitása – befagyott pártrendszerek, cseppfolyós pártok. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*, 1997. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 109–119.
- Gaffney, John (1991): The Political Think-Tanks in the UK and the Ministerial „Cabinets” in France. *West European Politics*, 1. 1–17.
- Gallagher, Michael–Laver, Michael–Mair, Peter (1992): *Representative Government in Western Europe*. London–New York, McGraw–Hill Inc.
- Garment, Suzanne (1992): *Scandal: The Culture of Mistrust in American Politics*. New York, Doubleday.
- Garnett, Mark–Gilmour, Ian (1998): The Lessons of Defeat. *The Political Quarterly*, április–július. 126–132.
- Gazsó Ferenc (1993): Elitváltás Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 5. 16–26.
- Gellner, Winand (1995): Ideenagenturen für Politik und Öffentlichkeit: Think-tanks in den USA und in Deutschland. Opladen–Wiesbaden, Westdeutscher Verlag.
- Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc (szerk.) (1991): *Magyarországi pártprogramok, 1919–1944*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. (Politikai pártok programjai Magyarországon.)
- Giró-Szász András (2002): A spanyol Néppárt útja a hatalomba. In Kuglics Gábor (szerk.): *Az európai konzervatív pártok működési mechanizmusa*. Író Gergely Alapítvány, május. (2.) 3. 5–40.
- Giró-Szász András (2003): *Egy sikeres néppárt. A spanyol út a hatalomba*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Goleman, Daniel–Boyatzis, Richard–McKee, Annie (2002): *The New Leaders. Transforming the Art of Leadership into the Science of Results*. Little, Brown, Time Warner Books.
- Gombár Csaba (1984): A társadalom szerkezete, a történelem, valamint a megértés nehézségei. In uő: *Egy állampolgár gondolatai*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Goodwin, D. Craufurd (1996): The Fifth Estate: Research for Informed Debate in Democratic Society. In Telgarsky, Jeffrey–Ueno, Makiko (szerk.): *Think-Tanks in a Democratic Society. An Alternative Voice*. Washington, Urban Institute. 23–34 o.
- Gouldner, Alvin (1979): *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. Oxford University Press.
- Grabow, Karsten (2001): The Re-Emergence of the Cadre Party? Organizational Patterns of Christian and Social Democrats in United Germany. *Party Politics*, január. 23–43.
- Granovetter, Mark (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, (78.) 6. 1360–1380.
- Granovetter, Mark (1988): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. *Szociológiai Figyelő*, 3. 39–60.
- Grant, Wyn (1995): *Pressure Groups, Politics and Democracy in Britain*. Hemel Hempstead, Harvester Verlag.
- Greskovits Béla (1994): Válságtűrő demokráciák. *Beszélő*, 9.
- Greven, Michael Th. (1995): Demokratizáció és intézményépítés. *Politikadományi Szemle*, 1. 9–20.
- Gyurcsány Ferenc (2002): Nem kell mindenkit lekasabolni. Interjú. *Népszabadság*, december 7.
- Gyurcsány Ferenc (2003): A polgári balközép. *Népszabadság*, február 5.
- Gyurgyák János (1999): Politikai ideológiák. In uő (szerk.): *Mi a politika?* Budapest, Századvég Kiadó. 300–353.
- Hall, A. Peter–Taylor, C. R. Rosemary, (1996): Political Science and the Three New Institutionalism. *Political Studies*, 5. 936–957.
- Hanf, Kenneth–O’Toole, Laurence J. (1992): Revising old Friends: Networks, Implementation Structures and the Management of Inter-Organizational Relations. *European Journal of Political Research*, február. 163–180.
- Hankiss Elemér (1989): A „Nagy Koalíció” avagy a hatalom konvertálása. *Valóság*, 2.
- Hayek, Friedrich A.: (1992): A valódi és a hamis individualizmus. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. Budapest, Atlantisz Kiadó. 111–147.
- Hennessy, Peter (1998): The Blair Style of Government: An Historical Perspective and an Interim Audit. *Government and Opposition*, 2. 3–20.
- Herman, Edward S.–Chomsky, Noam (1988): *Manufacturing Consent*. New York, Pantheon Books.
- Higley, John–Günther Richard (szerk.) (1992): *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Higott, Robert–Stone, Diane (1994): The Limits of Influence: Foreign Policy Think-Tanks in Great Britain and the USA. *Review of International Studies*, (20.) 1. 15–34.
- Hix, Simon (1998): The Study of the European Union: the „New Governance” Agenda and its Rival. *Journal of European Public Policy*, 1.
- Hogwood, Brian (1995): Public Policy. *Public Administration*, tavasz. 59–73.

Hunneus, Carlos (1996): How to Build a Modern Party: Helmut Kohl's Leadership and the Transformation of the CDU. *German Politics*, december. 432–459.

Huntington, Samuel (1998): *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest, Európa Kiadó.

Husz Dóra (1997): Elit-játszmák: a posztkommunista elit kialakulása. Játékelméleti elemzés. *Politikatudományi Szemle*, 3. 71–104.

Ilonszki Gabriella–Kurtán Sándor (1999): A magyar parlamenti elit: demokratizálás és elitváltás. *Politikatudományi Szemle*, 4. 49–80.

Inglehart, Ronald (1977): *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, Princeton University Press.

Inglehart, Ronald (1981): Postmaterialism in an Environment of Insecurity. *American Political Science Review*, 75.

Inglehart, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, Princeton University Press.

James, Simon (1993): The Idea Brokers: The Impact of Think-Tanks on British Government. *Public Administration*, (71) tél. 491–506.

Juhász Gábor (1996): *Pénzképviselet*. Budapest, HVG.

Kadushin, Charles (1976): Networks and Circles in the Production of Culture. In Peterson, Richard Austin (szerk.): *The Production of Culture*. Beverly Hills–London, Sage Contemporary Social Science Issues, 33.

Katz, Richard S. (1990): Party as Linkage. A vestigial Function? *European Journal of Political Research*, 18. 143–161.

Katz, Richard S. (2001): The Problem Candidate Selection and Models of Party Democracy. *Party Politics*, 5. 277–296.

Katz, Richard S.–Mair, Peter (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1. 5–28.

Katz, Richard, S.–Mair, Peter (2001): A pártszervezet változó modelljei és a pártdemokrácia. *Politikatudományi Szemle*, 3. 131–156.

Kéri László (1995): *Orbán Viktor*. Budapest, Századvég Kiadó. (Politikusportrék.)

Kéri László–Petschnig Mária Zita (2001): Az elünnepelt év. 2000 főbb gazdasági és politikai folyamatai. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2001*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 49–69.

Kéri László–Petschnig Mária Zita (2002): 2001 – minden lehetségessé vált. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai*

évkönyve, 2002. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 152–166.

Kimball, Jonathan (szerk.) (1997): *Think-Tanks in Central and Eastern Europe*. Freedom House. New York–Washington.

Kinder, Donald R. (1998): Értelmelem és érzelem az amerikai politikai életben. In Hunyadi György (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 658–689.

Kirchheimer, Otto (1966): The Transformation of the Western European Party Systems. In La Palombara, Joseph–Weiner, Myron (szerk.): *Political Parties and Political Development*. Princeton, Princeton University Press. 177–200.

Kis János (1987): Az írástudók felelőssége. *Világ*, augusztus 25.

Kis János (1991): Beszéd az SZDSZ február 17-i küldöttgyűlésén. Kézirat.

Kis János (2001): Liberalizmus Magyarországon – tíz évvel a rendszerváltás után. *Élet és Irodalom*, szeptember 15.

Kiss Balázs (1994): Tagoltság és világkép. Csurka István politikai írásai. In Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások. Politikatudományi vizsgálatok a mai Magyarországról*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. 483–513.

Kitschelt, Herbert (1992): The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*, (20) 1. 7–52.

Kitschelt, Herbert (1994): *The Transformation of European Social Democracy*. New York, Cambridge University Press.

Klijn Erik–Hans–Koppenian, Johannes Franciscus Maria–Termeer K. (1995): Managing Networks in the Public Sector: A Theoretical Study of Management Strategies in Policy Networks. *Public Administration*, (73.) ősz. 437–454.

Knoke, David (1990): *Political Networks. The Structural Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press.

Knoke, David–Pappi, Franz Urban–Broadbent, Jeffrey–Tsujinaka, Yoshiki (1996): *Comparing Policy Networks: Labor Politics in the US, Germany and Japan*. Cambridge, Cambridge University Press.

Kóczyán Péter–Ószabó Attila–Vajda Éva (1999): Arccal a kamerák felé. Képmutatók a médiában. *Élet és Irodalom*, február 5.

Konrád György–Szelényi Iván (1992): Értelmiség és dominancia a posztkommunista társadalomban. *Politikatudományi Szemle*, 1. 9–28.

Korniss Gyula (1933): *Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata I–II*. Budapest, Franklin Társulat.

Kovács Éva (2000): Etüd a rendszerváltó mítoszokról. *Világosság*, 6–7. 28–37.

- König, Thomas (1998): Introduction. Modeling Policy Networks. *Journal of Theoretical Politics*, (10) 4. 387–388.
- Körösényi András (1988): A kritikai-ellenzéki értelmiség Közép-Európában. A totalitárius rendszerek bomlásától a pragmatikus-autoriter diktatúrák létrejöttéig. *Századvég*, 6–7. 104–122.
- Körösényi András (1993): Bal és jobb. Az európai és a magyar politikai paletta *Politikatudományi Szemle*, 3. 94–111.
- Körösényi András (1995): Kényszerkoalíció vagy természetes szövetség? Szocialista–szabaddemokrata koalíciókötés. In Gombár Csaba et al. (szerk.): *Kérdőjelek: a magyar kormány, 1994–1995*. Budapest, Korridor Politikai Kutatások Központja. 260–280.
- Körösényi András (1996a): Demokrácia és patronázs. Politikusok és köztisztviselők viszonya. *Politikatudományi Szemle*, 4. 35–62.
- Körösényi András (1996b): Nomenklatura és vallás. Törésvonalak és pártrendszer Magyarországon. *Századvég*, nyár. 67–93.
- Körösényi András (1996c): A magyar politikai gondolkodás főárama (1989–1995). Budapest, *Századvég*, tél. 80–107.
- Körösényi András (2001): Parlamentáris vagy „elnöki” kormányzás? Az Orbán-kormány összehasonlító perspektívából. *Századvég*, tavasz. 3–38.
- Krisztics Sándor (1931): *Politika*. Budapest, Franklin Társulat.
- Kuhn, Thomas (1984): A tudományos forradalmak szerkezete. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Lacroix, Jean-Guy–Tremblay, Gaetan (1997): The Information Society and Cultural Industries Theory. *Current Sociology*, október, 93–115.
- Lánczi András (1994): A politika mint tradíció. *Politikatudományi Szemle*, 2. 92–108.
- Lánczi András (2002): Milyen a Fidesz 2001 végén? Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2002*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 198–211.
- Laswell, Harold (1950): *Politics-Who Gets What, When, and How*. New York, Peter Smith.
- Laumann, Edward O. (1973): The Form of Urban Social Structures. Urban Research. In uő: *Bounds of Pluralism: The Form and Substance of Urban Social Networks*. New York, John Wiley.
- Lauth, Hans-Joachim (2000): Informal Institution and Democracy. *Democratization*, (7.) 4. 21–50.
- Lawson, Kay (1994): Conclusion: Toward a Theory of How Political Parties Work. In Lawson, Kay (szerk.): *How Political Parties Work? Perspectives from within*. Connecticut–London, Praeger–Westpoint. 284–303.

- Layton, Henry, (szerk.) (1980): *Conservative Party Politics*. London–Basingstoke, MacMillan.
- Le Bon, Gustave (1913): *A tömegek lélektana*. Budapest, Franklin Nyomda.
- Lengyel László (1996): *A rendszerváltó elit tiündöklése és bukása*. Budapest, Helikon.
- Lengyel László (2002): Kétezer-egy. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2002*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 187–197.
- Lengyel László et al. (1987): Fordulat és reform. *Medvetánc*, 2. (Melléklet)
- Leopold Lajos, ifj. (1917): *Színlelt kapitalizmus*. Budapest. Benkő Gyula cs. és kir. Udvari Könyvkereskedés
- Lévai Katalin–Ferge Zsuzsa (szerk.) (1991): *A jóléti állam*. Budapest, T-Twins Kiadó.
- Lijphart, Arend (1992): Democratization and Constitutional Choices in Czecho-Slovakia, Hungary and Poland 1989–1991. *Journal of Theoretical Politics*, (3.) 4. 207–233.
- Lijphart, Arend (1997): Dimensions of Democracy. *European Journal of Political Research*, 1–2.
- Lin, Nan (1982): *Social Resources and Instrumental Action*. *Social Structure and Network Analysis*. Marsden, Peter Vose–Lin, Nan (szerk.): Beverly Hills. 131–146.
- Lin, Nan (1988): Társadalmi erőforrások és instrumentális cselekvés. *Szociológiai Figyelő*, 3. 79–92.
- Linz, Juan J.–Stepan, Alfred (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore–London, John Hopkins University Press.
- Linz, Juan J.–Stepan, Alfred–Gunther, Richard (1995): Democratic Transition and Consolidation Southern Europe, with reflections on Latin America and Eastern Europe. In Gunther, Richard–Nikiforos, Diamandouras P.–Puhle, Hans-Jürgen (szerk.): *The Politics of Democratic Consolidation Southern Europe in Comparative Perspective*. Baltimore–London, Johns Hopkins University Press. 77–123.
- Lipset, Seymour, Martin–Rokkan, Stein (1967): Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: Introduction. In uők (szerk.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York, Free Press. 1–64.
- Luther, Kurt Richard–Deschouwer, Kris (szerk.) (1999): *Party Elites in Divided Societies: Political Parties in Consociational Democracy*. London, Routledge.

- MacLaury, K. Bruce (1996): Think-tanks and the Policymaking Process in the United States. A View from the Brookings Institute. In Telgarsky, Jeffrey–Ueno, Makiko (szerk.): *Think-Tanks in a Democratic Society. An Alternative Voice*. Washington, Urban Institute. 37–43.
- Magee, Brian (1986): The Language of Politics. *Encounter*, május.
- Magyar Bálint (1999): Keleti építőkockák. Az önkormányzatok nem a gyöngék és a buták illemtana. *Népszabadság*, január 9.
- Mainwaring, Scott–Scully, Timothy, R. (1995): *Building Democratic Institutions. Party Systems in Latin America*. Stanford, Stanford University Press.
- Makkai János (1943): *Politika-isten rabságában*. A szerző kiadása. Budapest.
- Mándi Tibor (2000): A „harmadik út” rövid tündöklése. A brit Munkáspárt, az amerikai Demokrata Párt és a keynesianizmus vége. *Századvég*, ősz. 27–67.
- Markovits, Andrei S.–Gorski, Philips S. (1999): *The German Left: Red, Green and Beyond*. New York, Oxford University Press.
- Marris, Peter (1996): *The Politics of Uncertainty. Attachment in private and public life*. London–New York, Routledge.
- Mazzoleni, Gianpietro–Schulz, Winfried (2002): A politika „mediatizációja”: kihívás a demokrácia ellen? *Politikatudományi Szemle*, 1–2. 135–156.
- McLellan, David (1995): *Ideology*. Buckingham, Open University Press. 80–84.
- Mérei Gyula (1971): A magyar politikai pártok programjai, 1867–1918. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Merkel, Wolfgang (1998): The Consolidation of Post-Autocratic Democracies: a Multi-Level Model. *Democratization*, (5.) 3. 33–67.
- Merkel, Wolfgang–Croissant, Aurel (2000): Formal Institution and Informal Rules of Defensive Democracies. *Central European Political Sciences Review*, (1.) 2. 31–47.
- Herring, Eric–Sanford, George (szerk.) (1997): *Building Europe? The International Dimension of Democratization in Eastern Europe*. London, Leicester University Press.
- Midgley, James (1991): A radikális jobboldal, a politika és a társadalom. In Bulajos István–Nyilas Mihály (szerk.): *Az új jobboldal és a jóléti állam*. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet.
- Miklósi Zoltán (2000): A rendszerváltás kulcsfogalmai. (Civil társadalom, nemzet) *Világosság*, 6–7. 44–49.
- Mouffe, Chantal (1994): A politikum visszatérése. *Eszmélet*, június. 65–71.
- Nisbet, Robert (1996): *Konzervativizmus: álom és valóság*. Pécs, Tanulmány Kiadó.

- Norris, Pippa (2000): *A Virtuous Circle. Political Communications in Postindustrial Societies*. Cambridge University Press.
- Nyíró András (szerk.) (1989): *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. Budapest, Interart Stúdió.
- O'Donnell, Guillermo (1994): Delagative Democracy. *Journal of Democracy*, január. 55–69.
- O'Donnell, Guillermo (1996): Illusions about Consolidation. *Journal of Democracy*, (7.) 2. 32–51.
- O'Donnell, Guillermo (1998): Delegáló demokrácia. 2000, február. 9–15.
- O'Donnell, Guillermo–Schmitter, Philippe–Whitehead, Laurence (szerk.) (1986): *Transitions: from Authoritarian Rule*. Baltimore–London, John Hopkins University Press.
- Oakeshott, Michael (2001): *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Offe, Claus (1994): A kelet-európai átmenetek intézményeinek tervezése. *Politikatudományi Szemle*, 3. 5–32.
- Orbán Viktor (1998): Versenyképes Magyarországot akarunk. Interjú. *Európai Utas*, ősz, 2–7.
- Ortega y Gasset, José (1995): *A tömegek lázadása*. Budapest, Pont Könyvkereskedés kiadása.
- Ost, David (1990): *Solidarity and the Politics of Anti-Politics*. London. Philadelphia: Temple University Press.
- Ottlik László (1926): *A társadalomtudomány filozófiája*. Budapest, Magyar Filozófiai Társaság Kiadója.
- Ottlik László (1929): Diktatúra és demokrácia. *Társadalomtudomány*, 1–2. 74–104.
- Ottlik László (1942): *Bevezetés a politikába*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Pappi, Franz Urban–Henning, Christian, H. C. (1998): Policy Networks: More than a Metaphor? *Journal of Theoretical Politics*, (10.) 4. 553–575.
- Pasquino, Gianfranco (1994): Italy: The Twilight of the Parties. *Journal of Democracy*, január. 18–29.
- Paterson, William–Thomas, Alastair (1986): *The Problems and Prospects of Social Democratic Parties in Western Europe*. Oxford, Clarendon.
- Peele, Gillian (1998): Towards „New Conservatives”? Organizational Reform and the Conservative Party. *The Political Quarterly*, április–július. 141–147.
- Plasser, Fritz–Ulram, Peter–Waldrauch, Harald (1998): *Democratic Consolidation in East-Central-Europe*. Basingstoke, MacMillan.
- Pokol Béla (1994): *A magyar parlamentarizmus*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó.

- Pridham, Geoffrey (2001): External Causes of Democratization in Post-Communist Europe. Problems of Theory and Application. *Central European Political Science Review*, (2.) 3. 6–23.
- Putnam, Robert (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.
- Quigley, Kevin F. (1996): Think-Tanks in Newly Democratic Eastern Europe. In Telgarsky, Jeffrey–Ueno, Makiko (szerk.): *Think Tanks in a Democratic Society. An Alternative Voice*. Washington, Urban Institute. 83–92.
- Radcliffe, John (1991): *The Reorganization of British Central Government*. Dartmouth, Aldershot.
- Réz Mihály (1909): A politikai tudomány határai. A politikai tudomány mód-szere. In uő: *Tanulmányok*. Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája. 3–65.
- Rhodes, Roderick Arthur William (1997): *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexibility and Accountability*. Buckingham–Philadelphia, Open University Press.
- Rhodes, Roderick Arthur William–Marsh, David (1992): New Directions in the Study of Policy Networks. *European Journal of Political Research*, február, 181–205.
- Róbert Péter (1999): Osztály és párt Magyarországon – három választás után. *Politikatudományi Szemle*, 1. 67–96.
- Rootes, Chris–Davis, Howard (szerk.) (1992): *Social Change and Political Transformation*. London, UCL Press.
- Rudai Rezső (1936): *A politikai ideológia, pártszervezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében*. Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társulat Kiadása.
- Rüb, Friedbert W. (1999): Az állami intézmények kiépülése a posztkommunista demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, 3. 5–30.
- Saad József (1990): *Társadalomtudomány. Repertórium és történeti feldolgozás*. Budapest. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár–ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- Sárközy Tamás (1995): A kormány kezdeti működése és az államapparátus. In Gombár Csaba et al. (szerk.): *Kérdőjelek: a magyar kormány, 1994–1995*. Budapest, Korridor Politikai Kutatások Központja. 281–306.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis I*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sartori, Giovanni (1966): European Political Parties: the Case of Polarised Pluralism. In La Palombara, Joseph–Weiner, Myron (szerk.): *Political Parties and Political Development*. Princeton NJ, Princeton University Press. 137–149.

- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Schmitter, Philippe C. (1994): Dangers and Dilemmas of Democracy. *Journal of Democracy*, április, 57–74.
- Schmitter, Philippe C. (2000): The Quality of Neo-Democracy in Central Europe. *Central European Political Science Review*, (3.) 9. 12–20.
- Schöpflin György–Tökés L. Rudolf–Völgyes Iván (1988): Leadership Change and Crisis in Hungary. *Problems of Communism*, szeptember–október. 23–46.
- Schwartz, Mildred (1994): Party Organization as a Network of Relations: The Republican Party of Illinois. In Lawson, Kay (szerk.): *How Political Parties Work? Perspectives from within*. Connecticut–London, Praeger–Westpoint. 75–101.
- Seisselberg, Jörg (1996): Conditions of Success and Political Problems of a „Media-Mediated Personality-Party“. The Case of Forza Italia. *West European Politics*, október. 715–743.
- Seyd, Patrice–Whiteley, Paul F. (1995): Labour and Conservative Party Members: Change Over Time. *Parliamentary Affairs*, július, 456–468.
- Simon János (1997): Kifelé integráció, befelé dezintegráció? A politikai elit-csoportok viszonya az európai integrációhoz és egymáshoz. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 1997*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 669–684.
- Simon, János (2000): The Interpretation of the Political Left and Right in Central Europe and Hungary. *Central European Political Science Review*, december. 121–142.
- Sitter, Nick (2001): Beyond Class vs. Nation? Cleavage Structures and Party Competition in Central Europe. *Central European Political Science Review*, Spring. 67–91.
- Smith, James A. (1991): *The Idea Brokers. Think-Tanks and the Rise of the New Policy Elite*. New York–Toronto, Free Press.
- Smith, Martin J. (1993): *Pressure, Power and Policy. State Autonomy and Policy Networks in Britain and the United States*. New York–London–Toronto, Harvester–Wheatsheaf.
- Smith, Martin J. (1998): The Reconceptualizing the British State: Theoretical and Empirical challenges to Central Government. *Public Administration*, 76.
- Spengler, Oswald (1997): *A Nyugat alkonya I–II*. Budapest, Európa Kiadó.
- Steed, Michael–Humphreys, Peter (1988): Identifying Liberal Parties. In: Kirchner, Emil (szerk.): *Liberal Parties in Western Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.

Stepan, Alfred-Skach, Cindy (1993): Alkotmányos keretek és a demokrácia megszilárdulása. *Politikatudományi Szemle*, 4. 51–70.

Stone, Diane (1991): Old Guard versus New Partisans: Think-Tanks in Transition. *Australian Journal of Political Science*, 2. 197–215.

Stone, Diane (1996): Margins of Politics. The Influence of Think-tanks in Britain. *West European Politics*, október, 675–692.

Szabó Márton (1993): A rendszerváltozás szemantikája. *Politikatudományi Szemle*, 4. 167–181.

Szabó Márton (1994): A metaforikus politika. *Politikatudományi Szemle*, 3. 91–111.

Szabó Márton (1996): Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. *Politikatudományi Szemle*, 4. 101–132.

Szabó Márton (1999): A közjó diskurzusai. In Sárközy Erika (szerk.): *Rendszerváltás és kommunikáció*. Budapest, Osiris Kiadó–Erasmus Közéleti Kommunikációs Alapítvány. 11–20.

Szabó Miklós (1989): A legitimáció történeti alakváltozásai. In uő: *Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Atlantis program. Medvetánc könyvek. 275–306.

Szabó Miklós (2003): *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)* Budapest, Új Mandátum Kiadó.

Szakadát István (1992): Káderfo(r)gó. A hatásköri listák elemzése. *Társadalmi Szemle*, 8–9.

Szokolczai Árpád (1994): A jobb- és baloldalon túl... Megjegyzések Körösenyi András cikkéhez. *Politikatudományi Szemle*, 3. 171–187.

Szalai Erzsébet (1994): A hatalom metamorfózisa? In uő: *Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*. Budapest–Szombathely, Pesti Szalon Könyvkiadó–Savaria University Press. 61–114. [In uő: *Szereppróba. Válogatott tanulmányok, publicisztikai írások és interjúk (1982–1993)* Budapest, Századvég Kiadó. 166–198.]

Szalai Erzsébet (é. n.): Az elitek metamorfózisa. In uő: *Az elitek átváltozása*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó. 22–43.

Szalai Júlia (1990): A társadalmi integráció és dezintegráció a Kádár-korszakban. (Vázlat a polgári társadalomfejlődés esélyeiről 1990-ből) *Századvég*, 3–4. 38–49.

Szekfű Gyula (1934): *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (Reprint kiadás Glatz Ferenc előszavával: 1989, Budapest, ÁKV–Maecenas Könyvkiadó.)

Szelényi Iván (1990): Az értelmiség az államszocialista társadalmak osztályszerkezetében. In uő: *Új osztály, állam, politika*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 7–49.

Szelényi Iván–Gil Eyal–Eleanor Townsley (1996): Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szervezet változásai I., II. *Politikatudományi Szemle*, 2, 3. 7–29., 7–32.

Szigetvári Viktor (2001): Tony Blair és az Új Munkáspárt. *Politikatudományi Szemle*, 3. 29–53.

Szilágyi Ákos (1990): Népi-urbánus – két jóbarát. *Századvég*, 2. 50–59.

Szirtes Artúr (1917): *Gazdaságpolitikai pártok fejlődése. Adatok a politikai pártok lélektanához*. Táltos Kiadás.

Szűcs Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Takesi, Hirata (2000): A pártrendszer kialakulása és a választási illékonyság Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 3–4. 75–96.

Tamás Gáspár Miklós (1993): Színlelés, ironia, kétértelműség. A demokratikus ellenzék hagyatéka. *Világosság*, 4. 7–29., 7–32.

Tardos Róbert (1995): Kapcsolathálózati megközelítés: új paradigma? *Szociológiai Szemle*, 4. 73–80.

Telgarsky, Jeffrey–Ueno, Makiko (szerk.) (1996): *Think-Tanks in a Democratic Society. An Alternative Voice*. Washington, Urban Institute.

Thatcher, Margaret (1996): *The Path to Power*. London, Harper Collins Publishers.

Thatcher, Mark (1998): The Development of Policy Network Analyses. From Modest origins to over arching Frameworks. *Journal of Theoretical Politics*, 10.

Thompson, John B. (2000): *Political Scandal. Power and Visibility in the Media Age*. Cambridge, Polity Press.

Tóth Csaba (2000): Liberális pártok összehasonlító elemzése. *Politikatudományi szemle*, 1–2. 87–150.

Tóth Csaba (2001): A magyar pártrendszer fejlődésének fő iránya. *Politikatudományi szemle*, 3. 81–103.

Tóth Csaba–Török Gábor (2001): Politikai napirend, 2000: az egyiknek sikerül, a másiknak nem. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2001*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 132–147.

Tóth Csaba–Török Gábor (2002): *Politika és kommunikáció. A magyar politikai napirend témái a 2002-es választások előtt*. Budapest, Századvég Kiadó.

Tóth Pál Péter (1993): A népi mozgalom történelmi háttéréről. *Politikatudományi Szemle*, 4. 84–95.

Tőkés L. Rudolf (1999): Intézményalkotás Magyarországon: elemzési szempontok és alkotmányos modellek, 1989–1990. *Politikatudományi Szemle*, 2. 31–63.

Useem, Michael (1984): *The Inner Circle: Large Corporations and the Rise of Business. Political Activity in the US and UK*. New York, Oxford University Press.

Utasi Ágnes (2002): *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.

Van Biezen, Ingrid (1999): A párthatalom belső egyensúlyáról: pártok az új demokráciában. *Politikatudományi Szemle*, 3. 31–51.

Waarden, Frans Van (1992): Dimensions and Types of Policy Networks. *European Journal of Political Research*, 21.

Whitehead, Laurence (2001): A demokratizálódás drámája. In: Simon János (szerk.): *Demokratizálódás. Elmélet és tapasztalat*. Budapest, XXI. Század Intézet. (A politikatudomány élő klasszikusai.) 75–120.

Willerton, John (1987): Patronage Networks and Coalition Building in the Brezhnev Era. *Soviet Studies*, 2. 175–204.

Williams, Robert (1998): Political Scandals in the USA. Edinburgh, Keele University Press.

Wilson, Frank (1994): The Sources of Party Change: The Social Democratic Parties of Britain, France, Germany and Spain. In Lawson, Kay (szerk.): *How Political Parties Work? Perspectives from within*. Connecticut–London, Praeger–Westpoint. 263–283.

Wolinetz, Steven, B. (1991): Party System Change: The Catch-all Thesis Revisited. *West European Politics*, 14. 113–128.

Yishai, Yael (2001): Society Back. In Post-Cartel parties in Israel. *Party Politics*, november. 667–687.

Závodszky Géza (1997): *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország*. Budapest, Korona Kiadó.

Zhakaria, Fareed (1998): Az antiliberális demokrácia kibontakozása. *Európai Szemle*, 2. 3–21.

NÉVMUTATÓ

A

Acton, John Emerich Edward Dalberg, Lord 82

Adenauer, Konrad 164

Ágh Attila 80, 200, 268, 272, 277

Almond, Gabriel A. 127

Antall József 165

(Antall-kormány, -korszak 227, 230, 257, 258, 259)

B

Balla Antal 38, 88

Bartus László 170

Bauer Tamás 152, 183

Bauman, Zygmunt 46

Becskeházi Attila 45

Bell, Daniel 67

Belohradsky, Václav 95

Berlusconi, Silvio 107, 108, 118, 273

Bethlen István 96

Betz, Hans-Georg 170

Bibó István 32, 33, 38, 85, 86, 97, 98, 112, 127, 130

Blair, Tony 89, 107, 149, 162, 164, 166, 224, 237, 255

(Bokros-csomag 142, 143, 146, 161, 232, 241, 242, 258, 260)

(Boross-kormány 230)

Bozóki András 40, 80, 196, 197, 207

Burke, Edmund 87, 89

C

Castells, Manuel 135, 254, 274

Concha Győző 16, 19, 20, 22, 24, 27

Constant, Benjamin 80

Croissant, Aurel 104, 120, 197, 267, 268

Czakó Ágnes 55

CS

Csanádi Mária 56

Csíte András 238

Csurka István 80, 170, 172

D

Dahrendorf, Ralf 88

Dalton 272

Davis, Howard 46

Deák Ferenc 16, 127

Dékány István 15, 18, 20, 22, 23, 24, 25

Demszky Gábor 168, 169, 181, 183, 193

Dessewffy Tibor 89

Dror, Jehezkel 215

Dworkin, Ronald 80, 89

E

Enyedi Zsolt 80, 114, 254, 256, 271, 276

Erdei Ferenc 37, 130

Evans, Geoffrey 80

F

Fekete János 167

Ferrero, Guliemo 269

Fodor Gábor 183

Fukuyama, Francis 29, 93

(Franco-rendszer) 106

Fricz Tamás 111, 119, 198, 201, 237

G

Gaffney, John 217, 219

Gaulle, Charles de 106

Gazsó Ferenc 46, 80

Gerő András 34, 128
 G. Márkus György 80, 11
 G. Nagyné Maczó Ágnes 167
 González Márquez, Felipe 94, 106, 117, 118
 Gombár Csaba 112
 Goodwin, Craufurd D. 214
 Gouldner, Alvin 46, 80
 Granovetter, Mark 238, 251, 252, 259
 Gray, John 80
 Greskovits Béla 200

GY

Gyurcsány Ferenc 205, 206, 207

H

Hankiss Elemér 46, 88
 Harris, Ralph 237
 Havel, Václav 35, 49, 52, 169
 Heidegger, Martin 28
 Hoover, Kenneth H. 80
 Horn Gyula 143, 149, 150, 161, 214
 (Horn-kormány 142, 141, 260)
 Hornyánszky Gyula 29
 (Horthy-kor/szak, -rendszer 19, 22, 131, 177)
 Horváth Barna 17
 Hunneus, Carlos 272
 Huntington, Samuel 93, 94
 Husz Dóra 46

I

Ignotus Pál 132
 Immerfall, Stefan 170

J

James, Simon 212, 222, 237
 Jászi Oszkár 97
 John, Major 223

K

Kádár János 129, 167, 168, 169, 170
 (Kádár-kor/szak, -rendszer 9, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 46, 47, 53, 54, 56, 62, 64, 66, 71, 72, 73, 78, 96, 110, 113, 114, 116, 122, 131, 168, 169, 176, 177, 196, 197, 200, 202, 203, 227, 254, 256, 275)
 Kadushin, Charles 251
 Katz, Richard, S. 102, 103, 104, 108, 109, 120
 Kelsen, Hans 20
 Kéri László 80
 Kirk, Russel 87
 Kis János 37, 39, 89, 136, 183, 193, 227
 Kohl, Helmut 94, 106, 117, 164, 245, 272
 Konrád György 46, 159
 Kornis Gyula 17, 18, 23
 Kossuth Lajos 16
 Kovách Imre 238
 Kovács Árpád 243, 248
 Kovács László 153, 166
 Körösenyi András 80, 91, 103, 108, 113, 119, 201, 271
 Krisztics Sándor 20, 24
 Kuczi Tibor 45
 Kuhn, Thomas 27, 101, 121, 267
 Kuncze Gábor 181, 183, 190, 192

L

Lánczi András 15, 16, 17, 18, 28, 203, 204
 Laswell, Harold D. 17, 18, 20, 23, 28
 Laumann, Edward O. 251
 Lawson, Kay 109
 Lauth, Hans-Joachim 271, 272, 273
 Le Bon, Gustave 22
 Leopold Lajos, ifj. 42, 130
 Le Pen, Jean-Marie 94
 Lin, Nan 251, 252, 259
 Lipset, Seymour, Martin 111, 112

M

MacIntyre, Alasdair Chalmers 89
 MacLaury, K. Bruce 216
 Magyar Bálint 159, 181
 Mair, Peter 102, 103, 104, 108, 109, 120
 Makkai János 15, 20, 27
 Mándi Tibor 108
 Medgyessy Péter 11, 136, 153, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 169, 170, 175, 178, 205, 206, 207, 265, 266
 (Medgyessy-kormány 12, 206)
 Merkel, Wolfgang 104, 120, 197, 267, 268
 Michels, Robert 20
 Midgley, James 86
 Mitterrand, François 94, 106, 117
 Moór Gyula 17

N

Németh Miklós 153, 163
 Nógrádi Zsolt 246

NY

Nyíró András 56

O

O'Donnell, Guillermo 120, 197, 270
 Orbán Viktor 11, 86, 89, 95, 118, 148, 149, 153, 158, 160, 161, 162, 166, 167, 168, 169, 175, 178, 192, 201, 202, 205, 207, 238
 (Orbán-kormány 12, 181, 187, 201, 202, 204, 243, 247)
 Ortega y Gasset, José 22
 Ottlik László 15, 20, 24, 26, 28

P

Pallag László 246
 (Pallag-bizottság 246)
 Pokorni Zoltán 248
 Prohászka Ottokár 134, 177
 Putnam, Robert 29, 277

Q

Quigley, Kevin F. 237

R

(Rákosi-rendszer 131)
 Rawls, John 80
 Réz Mihály 19, 20
 Rokkan, Stein 111, 112
 Rootes, Chris 46
 Rudai Rezső 20

S

Saad József 20, 29
 Sandel, Michael J. 89
 Sárközy Tamás 152
 Sartori, Giovanni 128
 Schlett István 80
 Schmidt, Helmut 94
 Schmitt, Carl 28
 Schmitter, Philippe C. 277
 Schöpflin György 56
 Schröder, Gerhard 89
 Seisselberg, Jörg 118, 273
 Selmeczi Gabriella 243
 Sherman, Alfred 237
 Sik Endre 255
 Simicska Lajos 243
 Simon János 80
 Smith, James A. 237
 Sombart, Werner 20
 Spengler, Oswald 22, 28
 Stadler József 245
 Staniskis, 46
 Stone, Diane 215, 217, 237, 257
 Stumpf István 80, 238
 Suchmann Tamás 142

SZ

Szabó Márton 16, 54, 80
 Szabó Miklós 29, 53

Szakadát István 56
 Szakolczai Árpád 80
 Szalai Erzsébet 46
 Széchenyi István 16
 Szécsen Antal 127, 128
 Székely Zoltán 247
 Szekfű Gyula 42
 Szelényi Iván 46
 Szilágyi Ákos 96
 Szűcs Jenő 32, 42

T

Takesi, Hirata 112, 115, 271
 Tamás Gáspár Miklós 49
 Taylor, Charles Margrave 89
 Thatcher, Margaret 86, 94, 106, 107, 117,
 118, 149, 162, 219, 222, 223, 228, 237
 (Thatcher-kormány, -korszak 220, 224)
 Thomas, Hugh 237
 Tellér Gyula 202
 Tisza István 96
 Tocqueville, Alexis de 80
 (Tocsik-botrány, -ügy 142, 149, 188, 232,
 240, 241, 246, 247)
 Tóka Gábor 80
 Tóth Csaba 117, 119
 Torgyán József 153, 159, 160, 164, 165,
 166, 167, 175, 246, 247, 248

Tökés L. Rudolf 56
 Tölgyessy Péter 190
 Tönnies, Ferdinand 20
 Trócsányi György 29

V

Vágvölgyi B. András 193
 Vázsonyi Vilmos 97
 Verba, Sidney 127
 Vincent, Andrew 80
 Völgyes Iván 56

W

Walters, Alan 237
 Walzer, Michael 89
 Weber, Max 28, 157
 Whitefield, Stephen 80
 Whitehead, Laurence 196
 Wiese 20
 Wilson, Frank L. 105, 107

Z

Zámbó Jimmy/Imre 164
 Závodszy Géza 42, 56
 Zhakaria, Fareed 120, 197

SZÁZADVÉG POLITIKAI ISKOLA

A Századvég Politikai Iskola a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemmel együttműködve felvételt hirdet négyszemeszteres másoddiplomás politikai szakértői képzésére.

A sikeresen államvizsgázók a BKÁE Politikai szakértő – politikai kommunikáció szakirány, illetve Politikai szakértő – közpolitika szakirány elnevezésű diplomáját kapják.

A képzés elsősorban azoknak ajánlható, akik

- pártok, politikai szervezetek szakértői, elemzői vagy azok apparátusában vezető pozíciót töltenek be;
- hivatásos politikusként (parlamenti vagy önkormányzati képviselőként) tevékenykednek, vagy a jövőben ilyen pályára készülnek;
- a közigazgatásban vagy a különböző gazdasági szervezetekben dolgozó vezetőként gyakran kapcsolatba kerülnek a politikai szférával;
- a nonprofit szférában, társadalmi szervezeteknél, érdekképviselőknél, kamaráknál dolgozó vezetők;
- társadalomtudományokat oktató tanárok;
- a politikatudomány iránt érdeklődő újságírók.

A képzés hetente 12 órában, hétfő, kedd és szerda délutánonként folyik. Az Iskolába azok nyerhetnek felvételt, akik egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkeznek, megfelelnek a felvételi elbeszélgetésen és vállalják a szemeszterenkénti 100.000 Ft-os tandíj megfizetését.

További információ és jelentkezési lap kérhető
a Századvég Politikai Iskolában,
1068 Budapest, Benczúr u. 33.
Telefon: (1) 479-5296.
E-mail: iskola@szazadveg.hu
Honlap: www.szazadveg.hu

POLITIKAI BAROMÉTER

A Politikai Barométer a magyar politika világának havonkénti, meghatározott dimenziókat érintő áttekintését adja. Az összeállítás standard elemként tartalmazza a Századvég Politikai Elemzések Központja és a Társadalomkutatási Intézet Rt. közös választáskutatási programjának aktuális havai eredményeit, a törvényhozatali döntés-előkészítés lényegesebb eseményeit, a magyar gazdaság havi teljesítményének és jellemzőinek makroadatait és azok elemzését, a havi aktuális gazdaságpolitikai kérdésekhez kapcsolódó háttérinformációkat, az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészítésével kapcsolatos aktuális információkat.

SZÁZADVÉG

Az újraindított Századvég folyóirat olyan fórum, ahol állandóan jelen vannak a legégetőbb társadalmi problémákkal (például az átalakulás természetével, az egyenlőtlenségekkel, az anyagi és a lelki szegénységgel, az értékekkel és a normákkal, a szellemi örökségünkkel, a kisebbségekkel, a civil társadalommal stb.) foglalkozó írások.

A folyóirat ahhoz is hozzá kíván járulni, hogy átjárhatóvá váljanak a diszciplináris falak, ezért egyaránt közöl szociológiai, politológiai, történeti, gazdaságtani és filozófiai indíttatású tanulmányokat. A Századvég ugyanakkor egyformán tiszteli az elméleti alapvetéseket és a statisztikai adatokat. A szegközelítések sokszínűségét szolgálja azzal is, hogy a szakszerű érvelést közérthetően kívánja a szélesebb közvélemény elé tárni.

A folyóirat publikálási lehetőséget biztosít a fiatal korosztálynak, de elősegíti a generációk közötti párbeszédet is. A szerkesztőség miközben helyet ad az ország gondjait taglaló tanulmányoknak, nem hagyja azt sem figyelmen kívül, hogy mi történik a külhoni társadalomtudományi műhelyekben.

A folyóiratok megrendelhetők az alábbi címen:

Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 1068 Budapest, Benczúr u. 33.

Telefon: (1) 479-5284, fax: (1) 479-5290.

E-mail: szazadveg@szazadveg.hu

CSIZMADIA ERVIN

A POLITIKA ÉS AZ ÉRTELMISÉG

Pártok, agytrösztök, hálózatok

SZAZADVÉ

Csizmadia Ervin e kötetében az elmúlt évek hazai politikai folyamatairól ír: egyaránt elemzi a politika formális és informális szféráját. Vitatja azt a véleményt, hogy a politikára csak a professzionális politikusoknak van befolyásuk. Ellenkezőleg: az értelmiség szerepe egyáltalán nem szűnt meg. Profi politikusok és értelmiségiek állandó konfliktusa és időnkénti konszenzusa alkotja a könyv talán legfontosabb témáját. Manuel Castells híres könyvének (A hálózati társadalom) címét kiegészítve, Csizmadia Ervin kötete a politika körüli értelmiségi, üzleti és egyéb informális hálózatokat mutatja be, miközben bőségesen beszél olyan „hagyományos” politikatudományi témákról is, mint bal- és jobboldal, ideológia, értékek.

2164.- Ft

